شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

1

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تارىخ ماتېرىياللار
تەتقىقات ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تارىخ ماتېرىياللار
تەتقىقات ھەيئىتى

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
قۇمۇل ۋىلايەتلىك باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1980 - يىل9-ئاي1-نەشرى 1980-يىل11-ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098.77
باھاسى: 0.42 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

تەھرىردىن

(1) «جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزامنامىسى» دا جۇڭگونىڭ ھازىرقى زامان تارىخى، ئىنقىلاۋى تارىخى قاتارلىق ماتېرىياللارنى توپلاش، رەتلەپ-يېزىش توغرىسىدا كورسىتىلگەن ۋەزىپىمىزگە ئاساسەن بۇ توپلام نەشر قىلىنىشقا باشلىدى. بۇ توپلامنىڭ نەشر قىلىنىشى ھازىرقى زامان تارىخى، ئىنقىلاۋى تارىخ، بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ تارىخى ماتېرىياللىرىنى كەڭ دائىرىدە توپلاپ، تارىخى ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە يېزىش خىزمىتىنى قاناتلايدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. شۇنىڭدەك بۇ توپلام ئاپتورلارنىڭ ئوز بېشىدىن ئوتكۈزگەن ۋە كورگەن - ئاڭلىغانلىرىنى ھەمدە تارىخۋە شەخسلەرنىڭ ئەھۋالىنى ھەقىقى ئىنكاس قىلىدىغان، مۇئەييەن ماتېرىيال قىممىتىگە ئىگە تارىخى ماتېرىياللارنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ توپلام ئىچكى قىممىدا قەرەلسىز نەشر قىلىنىپ، تارىخ تەتقىقاتچىلىرىنىڭ پايدىلىنىشىغا تەقدىم قىلىندۇ.

(2) بۇ توپلامدىكى ماتېرىياللار ئاساسەن چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى ۋاقىتلىرىدىن شىنجاڭ ئازات بولغانغا قەدەر ھەرقايسى مەزگىللەردىكى سىياسى،ئىقتىسادى، ھەربىي، خارجى، مەدەنىي - مۇئارىپ،پەن - تېخنىكا، سودا - سانائەت، مىللى، دىنىي، تارىخى شەخسلەر ۋە ئىجتىمائى كەيپىيات قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. تېما چەكلەنمەيدۇ، تولۇق، مۇكەممەل ۋە تۈگەل بولۇشى تەلەپ قىلىنمايدۇ. پەقەتلا ھەقىقى ۋە كونكرېت

بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. يېزىلغان تارىخى ماتېرىياللار ئوزى بىلەن ئالاقىدار بولۇشتىن قەتئىنەزەر يازغۇچى چوڭ يۇرەك-لىك بىلەن توغرا يېزىشى كېرەك، بۇرمىلانماسلىقى لازىم. ھەر قايسى مۇھىم دەۋرلەردىكى ئەسلى ماتېرىياللار مەسىلەن، تې-لېگرامما، قوليازما نۇسخىلىرى، خاتىرە رەسىم قاتارلىقلارنى قارشى ئالىمىز.

(3) ھەر كىشىنىڭ تارىخى كەچۈرمىشلىرى پاكى كور-گەن - ئاگاھلاندۇرۇلۇشتە چەكلىك بولمىدۇ. شۇنىڭ ئۈ-چۈن يېزىلغان ماتېرىياللار تەتقىقات ئىشلىرىدا پايدىلىنىش-قىلا بولمىدۇ.

(4) ھەرخىل تارىخى ماتېرىياللارغا، ئومۇمەن توپلاما كىرگۈزۈلگەنلىرىگە قەلەم ھەققى بېرىلمىدۇ. توپلاما زۇلمىگەن بولسىمۇ ئەما مەلۇم پايدىلىنىش قىممىتى بولغان ماتېرىياللارغىمۇ مۇئاپىق ھەق تولىنىدۇ.

(5) كەلگەن ماقالىلارنى ئومۇملاشتۇرۇش، پاكى قىس-قارتىش، تەھرىرلەش، تۈزىتىشكە بولمىدۇ.

(6) ماقالا - ماتېرىياللار: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسى كېڭەش تارىخى ماتېرىياللار تەتقىقات ھەي-ئىتى ئىشخانىسىغە بېۋاستە ئەۋەتىلسە بولمىدۇ.

مۇندەرىجە

ئەنگىلىيە بايرىغىنىڭ چۈشۈرىلىشى — پامىر ئىگىزلىگىدە جا-ھانگىرلىككە قارشى بىرقېتىملىق كۈرەش ..... خۇجىەن 1

غەربى يونۇلۇش ئارمىيىسى شىنجاڭدا ..... لى چىزمىك، ۋاك چۆگگۇ 34

چۆگگو كومۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى 53

شەخسەي ئىنقىلاۋى توغرىسىدا ئىلىدا كۈرگەن - ئاگاھلىغانـ-لىرىمىز ..... تۇك باۋ، خەن شىلياك 67

ماجۇگىيىڭ جەنۇبى شىنجاڭغا چېكىنگەندىن كېيىن ..... ماشاۋشى 83

شىنجاڭ مەخپى سوت ھەيئىتى توغرىسىدا ..... شى يۈەنپۇ (يېزىپ قالدۇرغان ماقالا) 111

ۋۇجۇڭشىنىڭ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىش جەريانى ..... زىك شاۋلو 154

شىنجاڭدا « سەنچىكتۈەن » نىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئاخىرلە -
شىشى. .....
لى فەنچۈن 184
ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭ سودىسىنىڭ ئۇمۇمى ئەھۋالى .....
پەن زۇخۇەن (يېزىپ قالدۇرغان ماقالا) 193
ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى توغرىسىدا.....
مافمىۋن (يېزىپ قالدۇرغان ماقالا) 220
تەھرىردىن .....
257

ئەنگلىيە بايرىغىنىڭ چۈشۈرىلىشى — پامىر ئىگىزلىگىدە جاھانگىرلىككە قارشى بىر قېتىملىق كۈرەش

خۇجىيەن

1

1938 - يىلى قىشتا مەن پامىر ئىگىزلىگىدىكى تاشقورغان ناھىيىسىدە چېگرا مۇداپىە دادۇيىنىڭ باشلىغى بولدۇم.

تاشقورغان (يۈلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) بۇ ناھىيىنىڭ ئەتراپى 5000 مېتىر ئىگىزلىكتە قار ۋە مۇزلۇق تاغلار بەلەن ئورالغان ئىدى. قارلىق تاغلار كۈننىڭ نۇرىدا ئادەمنىڭ كۆزىنى چاقنىتى. مەشھور قۇڭغۇر دۆبە مۇز چۆققىسى ئۇنىڭ شىمالى تەرىپىدە ئىدى. سۇزۇك بىر ئوستەك سۇ ناھىيە بازىرىنى ئەگىپ ئىگىز - ئىگىز تاغ ۋە چوققىلارنى كېسىپ تۆزلەڭگە قاراپ ئاقاتتى، بۇ قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن چۈشىدىغان مەشھۇر يەركەن دەرياسىنىڭ بېشى - زەرەپشان دەريا سى ئىدى.

بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى شالاڭ، ھەم سوغۇق ئىدى. مەن كېلىش ئالدىدا بۇ يەرنى ئۇمۇمەن گىيا ئۇنمەيدىغان قاقاس جاي دەپ ئويلايتتىم. ئەمەلىيەتتە بۇ شەھەر تاغنىڭ ئوتتۇرا-

سىغا جايلاشقان بولۇپ شامالغا دالدا، ھاۋا كېلىماتى خې-
لى ئىسسىق ئىكەن. باشقىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق بۇ
قارلىق تاغنىڭ ئىچكىرىسىدە ئوت - چوپلىرى مول، سۇيى-
كەڭرى ئوت پەسىللىك يايلاقلارنىڭ بارلىقىنى، قېلىن ئور-
مانلىقلار ئىچىدە ياۋايى ھايۋانلار، دورا ماتېرىياللىرى ئۈچ-
راپ تۇرىدىغانلىقىنى، يەنە نېفىت، رودا ۋە ھەر خىل ئاز
ئۇچرايدىغان رەڭلىك مېتاللارنىڭ بارلىقىنى چۈشەندىم. تا-
غارمە، داپدار قاتارلىق يېقىن ئەتراپتىكى خەلقلەر چارۋا
باققاندىن تاشقىرى يەنە ئارپا تېرىيدىكەن. بۇ يەردىكى قوي-
لارنىڭ چوڭلىقى كىشىنى ھەيران قالدۇرۇدۇ. ئېھتىمال ھاۋا
كېلىماتىدىن بولسا كېرەك، قويلىرى بويلۇق، ئۇزۇن، مۇڭ-
گۈزلىرى يۇغان، سېمىز، تۇيرۇغى 40 جىڭ ئەتراپىدا كېلى-
دۇ، مىنىپ ماڭسىمۇ كۆتىرەلەيدۇ. دەريادىكى بېلىقلارنىڭ
ئېغىرلىقىمۇ 10 نەچچە جىڭ كېلىدۇ.

ئەگەر بۇ تاغلىق شەھەرنىڭ تارىخىنى ئەسلىسەك، ئۇ-
نىڭ ماختاشقا ئەرزىيدىغان گۈللەنگەن دەۋرلىرىمۇ بولغان-
بۇ يەر خەن، تاڭ دەۋرلىرىدە ئورتا ئازىيا ۋە قەدىمقى رىم
غا بېرىشتا مۇقەررەر بېسىپ ئوتىدىغان يول بولۇپ، جۇڭگو-
نىڭ غەرپ ئەللىرى بىلەن مەدەنىيەت ئالماشۇرۇش يولىدىكى بىرئېغىز
ئىدى. تارىختىكى مەشھۇر «يېپەك يولى» ئەنە شۇ يولنى قا-
رىتىپ ئېيتىلغان. يېقىنقى يۈز يىللاردىن بۇيان جاھانگىر
ۋە مۇستەملىكىچىلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى، ھوكۈمران سىنىپ-
لارنىڭ چېگرا جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئېزىشى تۈ-
پەيلىدىن بۇ يول ئۈزۈلۈپ، ئادەملەر شالاڭشىپ خۇددى ئىس-
مى جىسمىغا لايىق «ئىگىسى-چاقىسى يوق» قاقاس تاغ چوق-
قىلىرىغا ئايلىنىپ قالغان. ئەمىيۇن ئۈرۈمچىدىن كېيىن، ئەنە

گەلىيە جاھانگىرلىكى تەپ تارتىماستىن ئىمپىلاس قوزغىنى
بۇ جايغا سۈنۈپ، سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن جەنۇبىي شىنـ
جاڭنىڭ كۆپلىگەن يەرلىرىنى تىزگىنلەپ ئالغان. ئەنگلىيە
سودىگەرلىرىنىڭ خوجايىنلىقىنى ئاستىدا چوڭ ئاخۇنلار - قەشـ
قەر ئەتراپىدىكى قېرىنداشلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ماناپۇ-
لىيە قىلىۋالغان؛ بۇ يەردىكى قول سانائەت، سودا، بانكا ۋە
بازارلارنىڭ ھەممىسىنى ئەنگلىيەلىكلەر ئوز چاڭگىلىغا ئې-
لىۋالغان. ھەر خىل - ھەر رەڭدىكى ئەنگلىيەلىكلەر، دىن
تارقاتقۇچى مىسسىيونېرلار، ئاۋانتىيۇرىستلار ھەر كۈنى دېگۈ-
دەك سودا كارۋانلىرىنى باشلاپ تاشقۇرغاندىن ئوتۇپ ئەنگە-
لىيەنىڭ يۈك تۇۋار - مالالىرىنى، گېرمانىيەنىڭ بويياقلىرى -
نى ئەكىلىپ بازىرىمىزدا كوپلەپ سېتىپ ھايانكەشلىك ۋە
ئاۋانتىيۇرىستلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار قەشقەرگە كون-
سۇلخانا، تاشقورغانغا ۋاكالەتخانىلىرىنى قۇرۇپ قانۇنسىز
ھەركەتلەرنى ئېلىپ بارغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، پارتىيىمىزنىڭ
ھىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى، شىنجاڭ ھەيئىتىگە ياپونغا قارشى
تۇرۇشنىڭ چوڭ ئارقا سېپىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، جاھان-
گىرلارنىڭ زىمىنىمىزدىكى قانۇنسىز ھەركىتى ۋە ئالاھىدىلىرى-
قۇقلىرىنى چەكلەشنى تەكلىپ قىلغاندا، شىنجاڭ ماقۇل
كورۇپ، ھىنجاڭغا كىرگەن غەرپكە يۈرۈش قىلىش ئارمىيە-
سىدىن بىر نەچچە يولداشلارنى تاللاپ ئايرىم ھالدا
جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قارا قۇرۇم ئەتراپىدىكى چېگرا چازلە-
رىنى ساقلاشقا ئەۋەتكەن ئىدى.

بىزنىڭ يېتىپ كېلىشىمىز تاجىك خەلقىنىڭ دىققەت-
ئېتىۋارىنى قوزغىۋەتتى. ئۇلار چېدىرلاردىن چىقىپ يىراقتىن
بىزگە قارىشاتتى. بىر توپ بالىلار ئاتنىڭ ئارقىسىدىن يۈ-

گىرەپ توڭلىشاتتى. بۇ بالىلارنىڭ كىيىم - كىچەكلىرى بەك مۇ جۇل - جۇل، چاچلىرى پاخپىيىپ كەتكەن، بەزىلىرىنىڭ تامبالىلىرى يوق، بەزىلىرىنىڭ پۇتلىرى سوغۇقتىن تۇڭلاپ قىزىرىپ كەتكەن. بۇ ئەھۋالدىن خەلق تۇرمۇشىنىڭ نەقەدەر ناھرات ئىكەنلىگىنى كۆرگىلى بولاتتى.

بىز 10 نەچچە ئاتلىق كىشى شەھەر بازىرىغا يېقىن - لاشقانسېرى غەزىۋىمىز ئورلەشكە باشلىدى، چۈنكى يىراق - تىن ھاۋادا لەپىلدەپ كۆرۈنگەن بايراق ئەسلىدە ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ بايرىغى بولۇپ، تاش بىلەن قىرلانغان ئىك - كى قەۋەتلىك بىنانىڭ ئۈستىگە قادالغان ئىدى. بۇ بىنا خۇددى قەدىمقى قورغانغا ئوخشاش تاغ باغرىغا سېلىنغان بو - لۇپ، شەھەردىكى ھەممە ئويلەردىن ئىگىز ئىدى. تەرجىمان ماڭا: «ئۇلارنىڭ بىنانى ئۇنچە ئىگىز سېلىشتىكى مەقسىدى پۇتۇن شەھەرنى كۆزىتىپ تۇرۇش، بايراق چىقىرىش خاھى - سى ئېھتىمال رادىيو ئانتېننىسى بولسا كېرەك» دېدى. مې - نىڭ غەزىۋىم تازا كەلدى. بۇ بىر چول - جېزىرە تۇرسا، شاگ - خەي گۈاگجۇ بولمىسا ياكى بۇ يەردە ئەنگلىز پۇخراسى بولمىسا، نىمە ئۈچۈن ۋاكالەتخانا قۇرۇدۇ. جۇگ - گوندىك شەھەر بازارلىرىدا نىمە ئۈچۈن جۇگگو بايرىغى ئې - سىلماستىن، ئەنگلىيە بايرىغى ئېسىلىدۇ. ئامال قىلىپ بۇنى ھۆر يىگىتنى يۈرەكلىك ھالدا قاتتىق ئاۋاز بىلەن: «ئوز - چوقۇم ئېلىۋېتىش كېرەك دېگەن خىيال بىلەن شەھەرگە كى - رىپ قاپتىمەن. كوچىنىڭ ئىككى چېتىدە تاش بىلەن قىر - لانغان دۇكانلار جايلاشقان ئىكەن، بەزى دۇكانلار خېلى رەت - لىك، بولۇپ يېمەك رەخت، تېرە، يەرلىك مەھسۇلاتلار بايقىمىيالماي دەرھال بېشىنى تىقىۋالدى.
تىزلىغان، يۇغان قوساق سودىگەرلەر پوكەيدە ئىككى پۇتە - نى ئالماپ ئولتۇرۇپ سودا قىلاتتى. مەن بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئاتلارنى باغلىدۇق، 10 نەچچە ئات ئە -

مىسىنى ئېغىر ئالمىدىم، پەقەت ئوي - خىيالىم ئەنگلىيە باي - رىغىدا ئىدى. بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن تەرجىمان ماڭا: «ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە كەلدۇق» دېدى.

مەن ئاتنى توختۇتۇپ قارىغىدەك بولسام، ناھىيىلىك ھوكۇمەت ھەل ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسى بىلەن يان تام ئى - كەن. بىرسى قەۋەتلىك بىنا، يەنە بىرسى كىسەك بىلەن قوپۇرۇلغان پاكا ئويلەر؛ بىرسى توك سىم بىلەن قورۇق تام سېلىپ قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنغان ھەيۋەتلىك، يەنەبىرسى - نىڭ دەرۋازىسىدا پوس يوق، ھاگدەك ئوچۇق بولۇپ ناھايى - تى روھسىز سېلىشتۇرما ئىدى. ئەلۋەتتە بۇ، جۇگگولۇقنىڭ يۇز ئابرۇيىنى توكەتتى. مەن ئاتتىن چۈشەيلا ئاتنى بىر تامچا رىپ قاتتىق كىشىندى باشقىلارمۇ مەن قىلغانىدەك قىلدى، پۇتۇن شەھەرنى كۆزىتىپ تۇرۇش، بايراق چىقىرىش خاھى - سى ئېھتىمال رادىيو ئانتېننىسى بولسا كېرەك» دېدى. مې - نىڭ غەزىۋىم تازا كەلدى. بۇ بىر چول - جېزىرە تۇرسا، شاگ - خەي گۈاگجۇ بولمىسا ياكى بۇ يەردە ئەنگلىز پۇخراسى بولمىسا، نىمە ئۈچۈن ۋاكالەتخانا قۇرۇدۇ. جۇگ - گوندىك شەھەر بازارلىرىدا نىمە ئۈچۈن جۇگگو بايرىغى ئې - سىلماستىن، ئەنگلىيە بايرىغى ئېسىلىدۇ. ئامال قىلىپ بۇنى ھۆر يىگىتنى يۈرەكلىك ھالدا قاتتىق ئاۋاز بىلەن: «ئوز - چوقۇم ئېلىۋېتىش كېرەك دېگەن خىيال بىلەن شەھەرگە كى - رىپ قاپتىمەن. كوچىنىڭ ئىككى چېتىدە تاش بىلەن قىر - لانغان دۇكانلار جايلاشقان ئىكەن، بەزى دۇكانلار خېلى رەت - لىك، بولۇپ يېمەك رەخت، تېرە، يەرلىك مەھسۇلاتلار بايقىمىيالماي دەرھال بېشىنى تىقىۋالدى.
تىزلىغان، يۇغان قوساق سودىگەرلەر پوكەيدە ئىككى پۇتە - نى ئالماپ ئولتۇرۇپ سودا قىلاتتى. مەن بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئاتلارنى باغلىدۇق، 10 نەچچە ئات ئە -

شىكنى ئوساپ ئادەم ئوتكۈسىز قىلىۋەتتى. بۇ ئىسمى - جىسمىغا لايىق «دەسلەپكى ھەيۋە كورسۇتۇش» ئىدى.

ئاۋازىمىزنى ئاڭلاش بىلەن ھاكىم دەرۋازىدىن چىقىپ ئىگىلىپ تازىم قىلىپ بىزنى ئىچكىرىگە باشلىدى. ئەتكەن چاي، بوغۇرساق ۋە كىشمىش ئۈزۈم قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى تەزىۋەتتى. مۇئاۋىن ھاكىم تاجىك ولۇپ، 30 ياش ئەتراپىدا ئىدى، لېكىن ئۇ ساقاللىق بولغانلىقتىن دەققەت قىلىپ قارىمىغاندا قېرى ئىكەن دەپ خاتا تونۇپ قىلىش مۇمكىن ئىدى. ئۇ بىر چەتتە تۇرۇپ ئوتكۇر كوزى بىلەن ماڭا سەپ سالاتتى. ئۈنىڭدا بىر خىل كەمستىش كەيپىياتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىر ئاز ئوتكەندىن كېيىن ھاكىم - ھاراق - تاماق تەييارلاشنى بۇيرىدى، مەن دەرھال ئورنۇمدىن تۇرۇپ: «بۇنىڭ ھاجىتى يوق، ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئەسلا تىسات قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك» دىدىم.

ھاكىم خىجىل بولغاندەك كۈلۈمسىرەپ: «سىلەرنىڭ ناھىيىمىزگە كەلگەنلىگىڭلارنى قارشى ئېلىپ بېرىر ۋاختىماق بىلەن كۆتۈۋېلىشقا تۇرىتىمىز يېتىدۇ» دىدى.

مەن ئۇنىڭغا تەكلىپنى قەتئىي رەت قىلىپ ئەنگلىيەنىڭ ۋاكالەتخانىسى ئۈستىدە توختۇلۇپ: «ئەنگلىيەنىڭ تاشقورغاندا گىرۋاژدانلىرى بارمۇ؟» دەپ سورىدىم. ھاكىم بىر ئازدىن ئويلۇنۇپ: «يوقتۇ دەيمەن» دىدى. مەن دەرھال: «گىرۋاژدە - نى بولمىسا نېمە ئۈچۈن بۇ يەردە ۋاكالەتخانا تۇرۇدۇ؟» دىدىم. «ئۇنداقتا....» دەپ دۇدۇقلاپ سوزلەپ بېرەلمىدى. مەن ئەزەلدىنگەن ھالدا: «بۇ چەتئەللىكلەر تازا قاملاشمىغان نەرسىلەردە، ئۇلار يېراق ئوكيانلارنى بېسىپ دولىتىمىزگە كېلىپ، ئويلىرىنى شۇنچە ئىگىز سېلىشى بويىنىمىزغا مىنىۋېلىپ بىزنى پەس كورگەنلىگى» دىدىم. سوزۇم ئاخىرلاشمايلا مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ كوزلىرىدىن خۇشاللىق نۇرى چاقناۋاتقانلىغىنى كوردۇم. ئۇ يېقىنلاپ كېلىپ مەيدەسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ يېرىم ياتا خەنزۇچە تىل بىلەن: «مەن بۇ ئەنگلىيىلىكلەرگە ئەزەلدىن ئوچ، ئۇلار ئەپيۇنىلارنى ئەكېلىپ قاندىقتۇ كېسەل داۋالايدىغان دورا دېيىشتى، ئەمىلىيەتتە كوپلىگەن ئادەملەر بۇ دورىلارنى يەپ ئولدى. ئۇلارنىڭ سودا كارۋانلىرى بىر دەم ئوت-سامان دەيدۇ، بىز دەم قوي دەيدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن بۇلاپ - ئوغۇرلاپ بىز تاجىكلارنىڭ ئۇلكە تېرە، يامبۇلىرىمىزنى، بۇغا مۇگىزى ھەم خوتەنلىك قاش تاشلىرىنى بۇلاپ ئېلىپ كېتىدۇ» دىدى.

مەن ئۇنىڭغا: «چەتئەللىكلەر بىز بىلەن نورمال سودا-سېتىق قىلسا بىزقارشى ئالىمىزلىكەن بۇ يەردە ئەسكى ئىشلارنى قىلمىدىكەن بۇنىڭغاھەرگىز يول قويمايمىز. ھازىر بىز ئامېرىكا ھەرىكىتىدۇرۇپ، تەشكىللەپ، چېگرا چىزىلارنى ياخشى ساقلاپ ئۇلارنىڭ ئەيىبىنى ئېلىپ كېرىشىنى تەۋسىيە قىلىمىز - زىم. خالىغانچە ئەسكىلىكلەرنى قىلمىدىكەن قانۇن بويىچە جازالاش كېرەك» دىدىم.

بۇ تاجىك يىگىتى خوشاللىقتىن قوللىرىنى ئوينۇتۇپ «يۇرتداشلاردا سەۋرى تاقەت قالمىدى، ئاللىقاچان ئۇلار بەلەن بىر پەللە ئېلىشىشنى ئويلايتتى» دىدى.

بۇ چاغدا ھاكىم ھۇدۇقلىنىپ چىرايىنى ئوزگەرتىپ: «ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ قەشقەردە كونسۇلخانىسى بار، ئۇنداق بولغاندا مەسىلە چىقىپ قالارمۇ؟» دىدى. ئۇنىڭ سوزىنى توگىمەيلا مۇئاۋىن ھاكىم ئۇنىڭ سوزىنى بولۇۋېتىپ: «بۇ ئەبلەخلەرگە

يۈز خاتىره قىلماسلىق كېرەك. بۈرۈن ھوكۈمەت ئۇلارغا بەك-
مۇ يول قويىدى، ئۇلارغا قانچە ئىگىلىسەك، قامچىسىنى شۇ-
چە ئىگىز كوتىرىدۇ» دىدى. مەن: «دۇشمەنگە زادى يۈز خا-
تىرە قىلماسلىق كېرەك» دەپ ئۇنىڭ سوزىگە قوشۇلدۇم.

ھاكىم گىپىمنىڭ قاتتىق ئەيتىلمۇاتقانلىقىنى كورۈپ،
پوزىتسىيەسىنى ئۆزگەرتىپ: «بۇلار بەكمۇ ھەددىدىن ئېشىپ
كەتكەن» دىدى.

شۇ كۈنى كەچ مەن ناھىيىلىك ھوكۈمەتتە قونۇپ قال-
دىم، مۇئاۋىن ھاكىم ماڭا ئەنگىلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ نۇر-
غۇن قىلغىنى جىنايى ھەركەتلىرىنى سوزلەپ: «ئەگەر لا-
زىم تېپىلسا ھەر قانداق ئىشتىن باش تارتمايمەن» دەپقا-
تا-قاتا ئىپادە بىلدۇردى، بىز چېگرىدىكى چاغلىرىمىزدا
بۇ تاجىك مۇئاۋىن ھاكىم دۇيىمىزگە ھەقمەقتەن كوپ يار-
دەم قىلغان ئىدى. ئەپسۇسكى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتە-
مەن. شۇ چاغدا ناھىيە بويىچە پۈتۈن چارۋىچىلار ۋە چېگ-
را مۇداپىە دادۇيىمىزدىكى جەڭچىلەر ئۈنى «بومبۇرساقال»
دەپ ئاتايتتى، ئۇمۇ بۇنىڭدىن خوشال بولاتتى. ۋاقىت ئوت-
كەنسېرى ئۇنىڭ ھەقمقى ئىسمى كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كو-
تۇرۇلۇپ قالغان.

2

چېگرا مۇداپىە دادۇيىنىڭ شىتاۋى ئەسلىدە ناھىيەشە-
ھەر ئەتراپىدىكى بىر شەخسىنىڭ ئويىدە ئىدىكەن، مەن كې-
لىپ نەچچە كۈن ئوتكەندىن كېيىن تاغنىڭ باغرىدىكى تاملىمىز
دىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ بىر تال ياغاچ بىرفۇڭ پۇلىنى ئىشلەت-
مەي پۈتۈنلەي ئوز كۈچىمىزگە تايىنىپ، ياغاچ كېسىپ، لاي-
چىلىق قىلىپ قورغان سالدۇق.

مۇئاۋىن دادۇيجاڭ زەمىر تاجىك مىللىتىدىن ئىدى.
ئۇ، دەسلەۋىدە قورغاننى ئوزىمىز سالمىمىز دىگەن سوزنى ئاڭ-
لاپ نەچچە كۈن قاپىنى ئېچىلمىدى. بەزى ئىشلارنى مەسلە-
ھەت سۇراپ ئۇنى ئىزدىگەنىدە ئۇ: «مېنىڭ باشقائىشىم بار»
دەپ ئوزىنى قاچۇراتتى. ئەسكەرلەرنى يىغىدىسەم، ئاچچىقلىنىپ:
«ئوزەڭ يىغىماسەن، مېنىڭ نەمە چاتىغىم» دەيتتى.
مەن تاجىكلارنى مەجبۇرى چۈس ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم. ئوز-
لىگىمىدىن ئىزدەپ سوزلىشىپ ئۇنىڭ پىكرىنى ئالدىم. ئۇ
ئەسلىدە قورغان سېلىشتا پۈخرالارغا ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ
قويۇشتىن، سېلىق سېلىشتىن قورققان ئىكەن. مەن زەمىرگە:
«بىز خەلقنىڭ ئەسكىرى، خەلقنىڭ بەختلىك تۇرمۇشىنى قوغ-
داش بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، خەلقتە ھەرگىز سېلىق سالمايمىز،
قورغان سېلىشتىمۇ پۈخرالارغا ئېغىرچىلىق كەلتۈرمەيمىز» دەپ
چۈشەندۈردۈم.

مېنىڭ سوزۈمنى ئاڭلاپ بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي
«پۈخرالارغا ئېغىرچىلىق سالمىساق، ئۇ ھالدا قورغاننى نەمە
بىلەن قۇرۇپ چىقمىسىز؟» دەپ سوردى.

مەن ئىككى قولۇمنى كورسىتىپ: «مۇشۇنىڭ بىلەن سا-
لىمىز» دەپ جاۋاپ بەردىم.

ئۇ يەنىلا ئىشەنمەي «ئوز قولىمىز بىلەن سالمىمىز؟»
دەپ سوردى.

لاردىكى تاجىك بەگلىرىنىڭ ئوردىسى ئىكەن. بىز بۇيەردە-
كى ئورۇلۇپ كەتكەن قۇرۇق تاملارنى ھۇل قىلىپ، شۇچاغ-
دىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ بىر تال ياغاچ بىرفۇڭ پۇلىنى ئىشلەت-
مەي پۈتۈنلەي ئوز كۈچىمىزگە تايىنىپ، ياغاچ كېسىپ، لاي-
چىلىق قىلىپ قورغان سالدۇق.

مۇئاۋىن دادۇيجاڭ زەمىر تاجىك مىللىتىدىن ئىدى.
ئۇ، دەسلەۋىدە قورغاننى ئوزىمىز سالمىمىز دىگەن سوزنى ئاڭ-
لاپ نەچچە كۈن قاپىنى ئېچىلمىدى. بەزى ئىشلارنى مەسلە-
ھەت سۇراپ ئۇنى ئىزدىگەنىدە ئۇ: «مېنىڭ باشقائىشىم بار»
دەپ ئوزىنى قاچۇراتتى. ئەسكەرلەرنى يىغىدىسەم، ئاچچىقلىنىپ:
«ئوزەڭ يىغىماسەن، مېنىڭ نەمە چاتىغىم» دەيتتى.
مەن تاجىكلارنى مەجبۇرى چۈس ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم. ئوز-
لىگىمىدىن ئىزدەپ سوزلىشىپ ئۇنىڭ پىكرىنى ئالدىم. ئۇ
ئەسلىدە قورغان سېلىشتا پۈخرالارغا ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ
قويۇشتىن، سېلىق سېلىشتىن قورققان ئىكەن. مەن زەمىرگە:
«بىز خەلقنىڭ ئەسكىرى، خەلقنىڭ بەختلىك تۇرمۇشىنى قوغ-
داش بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، خەلقتە ھەرگىز سېلىق سالمايمىز،
قورغان سېلىشتىمۇ پۈخرالارغا ئېغىرچىلىق كەلتۈرمەيمىز» دەپ
چۈشەندۈردۈم.

مېنىڭ سوزۈمنى ئاڭلاپ بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي
«پۈخرالارغا ئېغىرچىلىق سالمىساق، ئۇ ھالدا قورغاننى نەمە
بىلەن قۇرۇپ چىقمىسىز؟» دەپ سوردى.

مەن ئىككى قولۇمنى كورسىتىپ: «مۇشۇنىڭ بىلەن سا-
لىمىز» دەپ جاۋاپ بەردىم.

ئۇ يەنىلا ئىشەنمەي «ئوز قولىمىز بىلەن سالمىمىز؟»
دەپ سوردى.

«توغرا، بىزدە ئىككى قول بار، پۈتۈن دادۇيدىكىلەر-
ئىك قولىنى قوشقاندا نەچچە مىڭ قول بولىدۇ، بۇنداق تۇ-
رۇغلۇق بىز بىر قورغانىنى ئالالمامدۇق؟» ددىدم.
ئۇ ماڭا قاراپ، كوزىنى قىسىپ قاتتىق بىر كۆلۈۋې-
تىپ، خوشاللانغان هالدا: «ئەگەر ھەقىقەتەن مۇشۇنداق بولـ-
دىغان بولسا، مەن قىسمىنى دەرھال يىغاي» دەپ كانايچىنى
دەرھال يىغىلدىش كانىيى چېلىشقا بۇيرىدى. مەن سەپنىك
ئالدىدا تۇرۇپ سەپەرۋەرلىك سوزى قىلىپ، قىسمىنىك ئا-
مىنى ئاسرىشىنى، پۇخرالارنى بوزەك ئەتمەسلىگىنى قاتتا-
قاتتا چۈشەندۈردۈم. پۈتۈن جەڭچىلەر بۇنى ئاجايىپ بىر يې-
گىلىق دەپ ھېس قىلىشتى. مۇئاۋىن دادۇيجاڭ زەمبىر ئۇستـ-
دە سوز قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئۇ خۇددى مەندىن قانداق-
تۇ بىر يېگىلىق تېپىۋالغاندەك بەكمۇ قىزىقاتتى. شۇ كۈنى
ئاخشىمى، ئۇ بىر بوتۇلكا ھاراق ئېچىپ باقمىغان ئىدىم،
لىپ قىلدى. مەن ئەسلىدە ھاراق ئىچىپ باقمىغان ئىدىم،
لېكىن تاجىك خەلقىنىڭ كوڭلى توز، مەجىزى چوڭ ئىكەنـ-
لىگىنى چۈشەندىم. ئۇنىڭ ھازاقتا تەكلىپ قىلىشى مېنى ئوزى
كورۇپ قىلغان ئەڭ چوڭ ھۆرمەت ئىدى. مەن ئۇنى ئۈمىتسىز-
لەندۈرمەي، بىرگە ئولتۇرۇپ بىر پەس ھاراق ئىچتىم، ئۇ ھا-
ياجانلىنىپ كوڭلىدىكى سوزنى ئېيتقىلى باشلىدى: «ئۇكام!
سىزگە راس گەپىمنى ئېيتاي! سىز چېگرا مۇداپىە دادۇيى-
سىزگە كەلگەندىن كېيىن، مەن سىزنى بۇرۇن كەلگەن ھېلى-
قى بىز تاجىك ئەسكەرلىرىنىلا باشقۇرىدىغان، ھەددىسە چار-
ۋىچىلاردىن قوزا، تېرە، ئالتۇن.... ئالىدىغان خەلىقى مايۇرد-
غا ئوخشۇتۇپتىمەن» ددىدى. مەن ئۇنىڭ قولىنى قاتتىق سى-
قىپ كۆلۈپ تۇرۇپ: «قارىغا! مەن ئاشۇلارغا ئوخشامدىكەنـ-

مەن؟» دەپ سورىدىم.
«نەدىكىنى، مەن چۈشەندىم، سىز ياخشى خەلىقى-
ئىك دوستىمىز ئىكەنسىز» ددىدى.
مەن ئۇنىڭغا: «دۇنيادا ئىككى خىل ئارمىيە بار، بىرى
ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ خەلقىنى ئېزىدىغان قورالى؛ يەنە بى-
رى بولسا، خەلقە بەخت يارىتىدىغان خەلقنى قوغدايدىغـ-
پەرزەنت قوشۇن... زەمبىرەك قىزىرىپ كەتكەن كوزى بىلەن تى-
كىلىپ قاراپ، ئارقا-ئارقىدىن بېشىنى لىڭشىتتى، — «مېنى
ئالدىماڭ، بۇرۇندىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان ئارمىيىنىڭ
ھەممىسى خەلقە بالايى - ئاپەت ئېلىپ كەلدى، ياڭ زېڭشىن
جىڭشۇرېن، مانجۇگىيىڭ، يەنە كىملەر ... ... ھەي!» دەپ ئۇ-
ۇق-كېچىك ئىنىپ، سوزنى داۋاملاشتۇرالمىدى. ئۇنىڭ ھە-
كۆمەت دائىرلىرىغا نارازىلىقى خېلى نۇرغۇن ئىكەنلىگى كو-
رۇنۇپ تۇراتتى.
مەن ئۇنىڭغا قاراپ: «ئاساسەن ئارمىيە كىمنىڭ قولـ-
دا ئىكەنلىگىگە قاراش كېرەك، سىز 8 - ئارمىيە دىگەن گەپ-
ئاڭلىغانمۇ؟» دەپ سورىدىم.
«8 - ئارمىيە!» ئۇ ھەيران بولۇپ ماڭا ئۇزاقتىچە تە-
كىلىپ قاراپ ئەجەپلىنىپ «سىزنى 8 - ئارمىيە ئىشۇتكەنمۇ
ھەقە؟» دەپ سورىدى.
مەن كۆلۈپ قويدۇمدە جاۋاپ بەرمىدىم. چۈنكى شىنجاڭ
ئاسرلىرى ئۇزىمىزنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىگىمىزنى ئاش-
ارىلىماسلىقنى تاپىلىغان ئىدى. ئەسلىيەتتە پارتىيىمىز،
ارمىيىمىزنىڭ شىنجاڭدا تەسىرى بولغانلىغى ئۈچۈن، ھەر
بىللەت خەلقىنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بار ئىدى. ئۇ، مېنىڭ
ئاۋاپ بەرمىگەنلىگىمنى كورۇپ، مېنىڭ 8 - ئارمىيىدىن ئە-

كەنلىكىمگە بولغان ئىشەنچىسى تېخىمۇ ئاشتى. ئۇ خوشال بو-
لۇپ قولۇمنى قاتتىق سىقىپ ئۇرۇپ ئارقىدىن: «سىز-
نى چوقۇم 8 - ئارمىيە ئۇيۇشمىسىغا ئەۋەتىمەن» دېدى - دە، بىر تۇلكىدىكى
ھاراقنىڭ ھەممىسىنى ئىستاكانغا قۇيۇپ، ئالدىغا سۇرۇپ،
ھايابجانلانغان ھالدا: «ئىچىڭ! بىز تاجىك خەلقى ئۈچۈن،
بۇ ھاراقنى كوتۇرۇۋېتىڭ» دېدى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى بەزنىڭ كۆڭلىمىز تېخىمۇ يېقىم-
لاشتى. ئۇ، مېنى سەرداش دوستى دەپ بىلىپ قىسمىدىكى
ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى سوزلەپ بەردى. ئەسلىدە كونا قىز-
غىدا مىللىي مۇناسىۋەت بەك ناچار بولغان ئىكەن. خەنزۇ
ئەسكەرلىرى، مىللىي ئەسكەرلەرنى كوزگە ئىلمايي، ئوز-ئارا
زىل - ھاقارەت قىلىشىپ دائىم سۈركۈلۈش بولۇپ تۇرىدە-
كەن. ئەسكەرلەردە ئىركىنلىك بولمايدىكەن. ئەمەلدارلار
ئەسكەرلەرگە ئوز مەيلىچە تەن جازاسى بېرىپ، ئۇرۇپ تىل-
لايدىكەن. ئەمەلدارلار خىيانەتچى بولۇپ يالغاندىن ئەسكەر
سانىنى كوپ مەلۇم قىلىپ خىيانەت قىلىدىكەن، خەنزۇ
ئەسكەرلەر پوستا تۇرۇشنى، چاپا چېكىشنى خالىمايدىكەن، شۇ
گا چېگىردىكى تەكشۈرۈش پونكىتلىرى بەكمۇ بوش بولغانلىقتا-
تەن، ئەنگلىيىلىك هايانكەش سودىگەرلەر خۇددى ئادەمى يوق
چېگىردەك ئەركىن كىرىپ چىقىدىكەن. شۇ جايدىكى خەلقنى
بالايى - تاپەت كەلتۈرگەنلىكتىن، تاجىك ئەسكەرلىرىنىڭ
نارازىلىقىنى تېخىمۇ قوزغىتىۋەتكەن ئىكەن. مەن ئۇنىڭغا
«قورغان قۇرۇلۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، قىسىملارنى تەر-
تىپكە سالىمىز، قىسىمنىڭ دېموكراتىيە تۈزەشنى 8 - ئار-
مىيىگە ئوخشاش ئەمەلدارلار بىلەن ئەسكەرلەر بىر نىيەتتە
پۇخرالارنى سۆيىدىغان، خىيانەتچىلىك ۋە قانۇنغا خىلاپ

شلارغا قارشى تۇرىدىغان قىلىپ قۇرۇپ چىقايلى» دېدىم.
مدە 8 - ئارمىيە توغرىسىدىكى كوپلىگەن ھېكايىلارنى سوز-
پ بەردىم، ئۇ دەققەت بىلەن ئاڭلاپ ئوخلاپ ئارام ئې-
شىنمۇ ئېسىدىن چىقارغان ئىدى.

توخۇ چىللاپ كاناي چېلىنغانلىقىنى سەزمەي قاپتە-
ز. زەمبر جوزىنىڭ يېنىدىن دەس تۇرۇپ، «مەن قىسمىلار-
دەرھال يىغاي قۇرۇلۇشقا كىرىشەيلى» دېدى.

مەن ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ: «بىر كېچە ئوخلىمىدىڭمۇ،
ارچىمامسىز؟» دەپ سوردىم.

ئۇ، كۈلۈمسىرەپ: «چاتاق بوق، بىز تاجىكلاردا، قە-
ناس دوستىنى تاپقاندا ئالتۇن ئوچراشسىمۇ كوز قىرىنى
الماپتۇ دېگەن تەمسىل بار،، بىر كېچە ئەمەس، 10 نەچچە
چە ئوخلىمىساممۇ .....» دەپ كوكرىگىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ:
چىدىيالايمەن» دېدى.

قورغان سىلىش ۋەزىپىسى ناھايىتى تېز ئورۇنلۇنۇپ
لدى. بۇ ۋەزىپىنى بىر قىسىم تاجىك جەڭچىلىرى ئۈستە-
ئالغان ئىدى. مەن زەمبر بىلەن بۇ ئەمگەككە قاتناشتۇق.
اۋا سوغۇق ئىدى، قوللارىدا لاي توڭلاپ قالاتتى. جەڭچە-
رنىڭ پۇتلىرى توك لاي ئىچىدە قانداق كەتكەن بولسىمۇ
قەت ۋايسىمىدى، بەس-بەس بىلەن ئىشلەتتى. بەزى لەھە-
گلار، پەيچاقلار ئەزىلدىن ئەمگەككە ئادەتلەنمىگەنلىكتىن
مگەكنى نوەۋس دەپ قارايتتى. ئەسكەرلەر يۇزمۇ-يۇز تۇرۇپ:
ادۇيچاقىمۇ سوغۇقنى - سوغۇق دېمەي ئەمگەك قىلمۇاتىدۇ،
كەن سىلەرنىڭ ئەمەلدارلىق كىبرىڭلار بەكمۇ چوڭ ئە-
ن» دەيتتى. بۇ قېتىمقى قۇرۇلۇش ئارقىلىق، قىسمىغا بىر
تمىلىق ئەڭ ياخشى تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. ئەمەلدار-

لار بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ بىردەكلىگى ۋە دېموكراتىيە گەۋدە-
لەندۈرۈلدى، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلار ھەر قانداق ئىشتا پۇخرا-
لارنى كوزدە تۇتۇۋىمزمۇ ياكى پۇخرالارغا بالايى - ئاپەت
كەلتۈرىمزمۇ دىگەن مەسىلىنى تەپەككۇر قىلالايدىغان بول-
دى. ئۇرغۇن جەڭچىلەر ۋە ئەمەلدارلار ئوز يولىنى ئېنىق
كورۈۋالدى، ئەمەلدار بولۇپ پۇل تېپىپ، ئەمگەكچى خەلق-
نىڭ شىللىسىغا مىنىش خام - خىيالىدا بولغان كىشىلەر ئە-
يىمكى، مۇشۇنداق قىسىمدا تۇرۇشنى خالىمايتتى، بىز ئۇن-
داقلارنىڭ كېتىشىگە رۇخسەت قىلدۇق.

جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق، ۋەيـ-
ران بولغان بۇ قورغان يېپ - يېڭى قىياپەتكە كىردى. ئەنـ-
گىلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تاغ باغرىدا مەزمۇت
قەد كوتىرىپ تۇراتتى. قىسىم ھەر كۈنى مەشق قىلاتتى،
شېىر ئوقۇيتتى، ساغلام شاتلىق كەيپىيات بارلىققا كەلدى.
بۇ ناخشا سادالىرى تاغلىق شەھەرنى ئويغۇتۇپ، تاغ ئىچـ-
ىدە ياڭرايتتى. پوستا تۇرغان جەڭچىلىرىمىز مىلتىقنى تۇـ-
تۇپ، پوتەيدە ھۇشيارلىق بىلەن تاغلىق شەھەرنىڭ بىخە-
تەرلىگىنى قوغدايتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىگىزدە
تۇرۇپ ئەنگىلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ ھەركىتىگە سەپ - سالات-
تى، كىرىپ - چىقىۋاتقان ئادەملەرنى كۆزىتەتتى، بۇ ئۇلار
ئۈچۈن ئىنتايىن زور تەھدىت بولدى.

دەل شۇنداق بولغاچقا ھېلىقى ئەنگىلىيىلىكلەر تاش
ئويىگە مۆكۈنۈۋېلىپ ئوزلىرىنى ئەركىن ھېس قىلمىدى، ئىلـ-
گىرىكىدەك كەڭ كۆشادە ھەركەت قىلالمىدى. ئۇلار بۇ قە-
سىمغا بەك ئوچمەنلىك بىلەن قاراپ، بىر ھۇنچە سۈيىقەستـ-
لىك ھەركەتلەرنى ئېلىپ باردى. قورال - ياراغلىرىنى ئو -

غۇرلۇقچە يوتكەپ كىرىپ، - جەنۇبى شىنجاڭ ئەترايىدىكى
پومىشچىكلارنىڭ توپىلىڭىنى قوللاشقا تەييارلاندى، ھەتتا يو-
شۇرۇن ئولتۇرۇش ۋاستىلىرىنى قوللۇنۇپ، بەزىنى ئاغدۇرۇپ
تاشلىماقچى بولدى، بىر قېتىم مەن داپتار كەنتىكە بېرىشتا
بىر چول تاغدىن ئوتكەندە بىرسى ماڭا قارىتىپ ئوقچىقار-
دى، — ئوق ئىگىنىر كەتكەچكە بىلىنگىنى سۈركەپ ئوتـۈپ
كەتتى، بۇ ئىش غەزىۋىمنى قېتىمئوزلەتتى. ئوقچىقىرىش بە-
لەن مېنى قورقۇتالامتى؟ مۇمكىن ئەمەس، مەن ھاياتلا بولىدىكەنـ-
مەن ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىمەن. ئۇلارنى زېمىنىمىزدىن قوغـ-
لاپ چىقارمىغىچە توختاپ قالمايمەن.

3

مەن رادىيو گرامما ئارقىلىق تاشقورغان ئەھۋالىنى
پارتىيىمىزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلىگە تەپسىلى دوكـ-
لات قىلدىم، پارتىيە ۋەكىلى قوشۇننى تېز تەرتىپكەسىلىپ،
پات ئارىدا چېگرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، چېگرىنى ياخـ-
شى ساقلىغاندىلا، قانۇنسىز سودىگەرلەرنىڭ ھەركىتىنى توس-
قىلى بولىدىغانلىقى، ئەنگىلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ قانۇنسىز
ھەركىتىگە قارىتا، يەرلىك ھوكۈمەت بىلەن زىچ ماسلىشىپ
ئۇلارنىڭ جىنايى پاكىتلىرىنى توپلاپ يوشۇرۇن ئاخبارات
تورىنى قېيۇپ چىقىرىش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى.

بۇ چاغدا، تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى يوتكەل-
دى، ئورنىغا پوسكام ناھىيىسىدىن باشقا بىر ھاكىم كەلدى،
ئۇنىڭ ئىسمى شۇيلياڭ بولۇپ، ئوز يولداشلىرىمىزدىن ئە-
دى. مەن ئۇنىڭ كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ، دەرھال ناھىيىلىك
ھوكۈمەتكە بېرىپ كورۈشتۇم. ئەنگىلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ

ھەرکىمنىگە دائىر ئىشلارنى ئۇ ھەندىنمۇ ئوچۇق بىلىدىكەن، نۇرغۇنلىغان يېپ ئۈچىنى ئىگەلىلەپتۇ. يۇقۇرىنىڭ ئۆزى ئەۋەتمىشى بەزىنىڭ ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىغا قارشى كۆرىشىدە - ھەرگىز بەكمۇ پايدىلىق بولدى.

ئۇ، كېلىش بىلەنلا ئاممىنى قوزغىدى، ئۇ جايىدىكى چارۋىچىلارغا قەرىز پۇل تارقىتىپ بەردى. خەلق ئۇستىدە - كى ئالۋاڭ - سېلىقنى ۋە باجنى ئازايتتى. ھەممە سودا ئو - رۇنلىرىنىڭ سودا شېركەتلىرىنى باشلاپ، يېزىلارغا چوڭقۇر چوكۇپ ئادەل سودا - سېتىق ئىشلىرىنى يولغا قويدى. شۇنـ داق قىلىۋىدى، ھەھەردىكى مەككار سودىگەرلەر ئىجىللىك زەربىگە ئۇچرىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش توغـ رىسىدا كەڭ كولەمدە تەشۋىقات پائالىيىتىنى قانات يايدۇ - رۇپ، ئاممىغا ۋەتەننى قۇزغىن سۆيۈش توغرىسىدا ئىلھام بەر - دى. بۇ پائالىيەتلەردە بۇمبۇر ساقال مۇئاۋىن ھاكىم ئىنتايىن ئاكتىپلىق كورسەتتى. ئۇ شۇ يەردىن تۇغۇلۇپ ئوسكەشكە، گىپىنى ئامما چۈشىنەلەيدۇ، ئۇمۇ سودا شىركىتىدىكىلەرنى باشلاپ، كەنتىمۇ - كەنت ئارىلاپ، پۇتۇن ناھىيىنىڭ ئاغ-ئىنـ ئىلىرىغا ۋە بۇلۇڭ پۇشقاقلىرىغىچە بارىدى. ئۇزۇندىن بېرى ئەنگلىيە قول - چوماقلىرى جازانىخور سودىگەرلەرنىڭ قاتـ تى - سوقتى قىلىشقا ئۇچراپ بىر چى رەخت بىر تاختاچايـ نىمۇ قويغا ياكى ئالتۇنغا تىگىشىپ كەلگەن نامرات خەلق ئۇ ئالدامچىلارغا ئىنتايىن ئوچ ئىدى. ھازىر ھوكۈمەت ئۇ - لارغا ئىگىدارچىلىق قىلىپلا قالماستىن، بەلكى كۈندۈلۈك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى كىگىز ئويلەرگە ئەكىلىدىغان بولدى. شۇڭا جازانىخور لارغا ئالدىنىشنى ھېچكىم خالىمىدى، خەلق ئاممىسى ھوكۈمەتكە ۋاكالىتەن ئىش: بېجىرگۈچىلىرىنىڭ ۋە

مەككار سودىگەرلەرنىڭ رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى پاش قى - لىپ، ئۇلارنىڭ بۇزۇق ئادەتلەر ئىگەنلىگىنى ئىسپاتلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ ھەركىتى ئىنتايىن قالتىس چەكلىمە - گە ئۇچرىدى. ئۇلار ئاممانى تەرىپىدىن يىتىم قالدۇرۇلدى، ئاممىمۇ ئۇلارنىڭ سودا كارۋانلىرىغا ئېھ - ھەشەك، قوي، كالا ئاپىرىپ بەرمەيدىغان بولدى

دەل شۇنداق بولغانلىغى ئۈچۈن، ئەنگلىيىگە ۋاكالـ تەن ئىش بېجىرگۈچى ۋە ئۇنىڭ قول چوماقچىلىرى تېخىمۇ غالجىرلىشىپ يوشۇرۇن ھەركەت قىلىشقا باشلىدى. يولداش شۇي لياڭماڭا: «ئەڭ مۇھىمى ئۇلارنىڭ جىنايىتىنى ئىگەللەش لازىم. چېگرانى چوقۇم قاتتىق تەكشۈرۈگلار، قانۇنغا خىلاپ كىلىدىغان مادىي ئەشيالارنى توقۇپ قېلىشىگلار كېرەك، ئۇ - لارنىڭ ئەسكىلىك قىلىشىغا يول قويماسلىق كېرەك» دەدى.

مەن دادۇيگە قايتىپ كىلىپ زەمىرگە يوقۇرىنىڭ يول - يورۇغىنى يەتكۈزدىم. ئۇ خوشال بولۇپ: «چېگرا مۇداپىە دا - دۇيى ئەڭ ئالدىنقى سەپكە جايلاشقانلىغى تۈزۈك بولدى. قە - سەم ھازىرقىدەك كەنتلەردە تۇرسا، خەلقتە ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ قويۇشتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ» دەدى. مەن: «بىز چېگرىغا بېرىپ تەكشۈرۈپ قاراۋۇلخانا سالدىغان جايىنى بە - كىتىشىمىز كېرەك» دىدىم. «توغرا» دەپ بېشىنى ئارقا - ئارقىدىن لىڭشىتىپ: «بەزىنىڭ دۇيىمىز مانا ئەمدى ھەقىقى چېگرا ساقلىغۇچىلارغا ئوخشايدىغان بولدى» دەدى. مەن: «ئوخشاپ كېتىش ئەمەس، بەلكى ئەسىمى جىسىمغا لايىق چېگـ را قوغدىغۇچى دادۇيگە ئايلىنىدۇ، بەرمۇ بۇزۇق ئادەم كىرەلمەيدۇ» دىدىم.

بىز دەرھال 20 نەچچە كىشىلىك ئاتلىق ئەترەت تەشـ
كىللەپ چىدىر، قازان - قومۇچ، ئوزۇق - تۈلۈكلەرنى ئېلىپ،
چېگرىغا قاراپ يۈرۈش قىلدۇق. خادەملەرنىڭ كوپۈنچىسى تالـ
لانغان تاجىك ئەسكەرلىرى بولۇپ، ئۇلار كىچىگىدىن تارتىپ
لا ئىگىز تاغدا تۇغۇلۇپ ئوسكەن، شۇڭا تاغدىكى ئەكس تە
سىرگە ماسلىشالايتتى. قارلىق تاغدا چارلاش ئېلىپ بېرىشتـ
مۇ مەلۇم تەجرىبىلەرگە ئىگە ئىدى. مۇئاۋىن دادۇيىجاڭ زە
مبر ئادەم تاللاشتا ئالدى بىلەن ئوز ئوغلى ماداۋۇپ لىيەنـ
جاڭنى، «تاغ بۈركۈتى» دەپ نام ئالغان— قاسىم بەنجاڭنى
تاللىدى. بىز چېگرىغا يېقىنلاشقانسېرى، تاغ شۇنچە ئىگىزلەپ
يۇرۇشىمىز تېخىمۇ قىيىنلاشتى.

بۇ يەردە نامى مەشھۇر سۇگلىك (قەدىمقى ۋاقىتـلاردا
پامىر ئىگىزلىگىنى سۇگلىك دەپ ئاتايتتى ــ ت) تاغلىرى بار ئىدى.
يولى خەتەرلىك، ھاۋا شالاڭ. يەنە كىلىپ مۇز، قار بىلەن
قاپلانغان ئىدى. بەزى جايلار بەك تىكىن بولغاچقا، بىر - بـ
رىمىزنىڭ قوللىرىنى تاتىشىپ، يولەشتۈرۈپ چىقاتتۇق. يول
نى قېلىن قار بېسىپ جىلغىلارنى تەندۇرۇۋەتكەن ئىدى، سەل
پەللا دەققەتسىزلىك قىلىنسا چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كىتىش
ئېھتىمالى بار ئىدى، بۇ يولدا پۈتۈنلەي زەمىر ئاتا - بالا
ئىككىسىنىڭ يول باشلاپ مېڭىشىغا تايانىدۇق، تاغدا تۇغۇلۇپ
ئوسكەن ئوۋچى باللىرىغا چېگرىدىكى يوللار ۋە يەر تۈزۈلۈشـ
لىرى پىششىق تونۇش ئىدى. بىز بىرقېتىم قاتتىق شۇرغاناـ
غا دۇچ كەلدۇق، شۇرغان ئۈچۈرتۇپ كەلگەن قارلارنى يۇـ
رىمىزگە ئۇرغىلى تۇردى، كوزىمىزنىمۇ ئاچالمىدۇق. ئاتـلار
تېيىلىپ ماڭالمايتتى، جەگچىلەرنىڭ تولىسى دالدا يەر تېپىپ
ئارام ئالايلى دەپ ۋاقىراشتى. لېكىن زەمىر: «دەم ئېلىشقا

بولمايدۇ، بۇ يەردە توختاش ئولۇمگە تەڭ، ئالدىمىزغا قا
راپ مېڭىڭلار» دەپ ۋاقىرىدىدە مەن مىنگەن ئاتنىڭ چۈل
ۋۈرىنى تۈتۈپ يىتەكلەپ ماڭدى. ماداۋۇپ ئەسكەرلەرنى تەشـ
كىللەپ داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىدى، بىز تاغدىن ئېشىپ ئۇ تە
رىپىگە ئوتكەندە شۇرغان خېلى يەسىيىپ قالغاچقا خەۋپـ
تىن قوتۇلدۇق. يەنە بىر قېتىم بىز جىلغا ئىچىدە كىستۇاتـ
قاندا، ئۇشتۇمتۇتلا گۈلدۇرماممدەك ئاۋاز ئاڭلاندى، مەن تە
خى ئونىڭ نىمە ئىكەنلىگىنى ئاڭقىرالماي تۇراتتىم، ماداۋۇپ
ئۇشتۇمتۇتلا: «قار كوچىسى مېڭىشنى توختۇتۇڭلار» دەپ تـوۋـ
لىدى. قىسىم ئەمدىلا توختىغان ئىدى، ئالدى تەرەپتىن يەر
زىمىن يېرىلغاندەك قاتتىق گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ، ھەمـ
مىمزنى قاتتىق چوچىتىۋەتتى. ئەگەر قىسىم داۋاملىق ئىلـ
گىرلىگەن بولسا، مۇقەررەر ھالدا زور چىقىم تارتقان بولاتـ
تۇق. بىز بەزى چاغلاردا قاتتىق يامغۇر ۋە كەلكۈنگىمۇ دۇچ
كىلىپ قالاتتۇق. تاغ باغرىدىكى تاشلار شاراقلاپ چۈشەتتى،
چاقماقلار خۇددى ئوت ئىلاندەك چاقنايتتى. قاتتىق گۈلدۈر -
ماما گويا زەمبىرەك ئېتىلغاندەك قۇلاق - مىڭنى يېرىۋىتەتتى،
لېكىن بىز ھەر قېتىمدا تاغ ئوڭكۇرىگە يوشۇرۇنۇۋالغاچقا ئىلـ
چىمۇ چىقمىغا ئۈچرىمىدۇق.

پامىرنىڭ ھاۋا كېلىماتى ئوزگۈرۈشچان ئىدى. ئۈزۈن
سەپەردە بىز بېسىپ ئوتكەن شىكاك ئىگىزلىگىدىكى ھاۋادىنمۇ
ناچار ئىدى. چۈشكۈن قىلىنغان جايلاردا سۇنى يۇز گىرادۇس
قىچە قاينىتقىمۇ قازاندىن ھور چىقمىلا تۇراتتى، قولنى تىقـ
سا كويمەيتتى. قازانغا سېلىنغان چوپ ئۇماچتەك ئىزىلىپ كـ
تەتتى. بىر نەچچە كۈن ئوتمەيلا، ئىگىزلىكتىكى كۈچلۈك ئۈل
تىرا بىنەپشە نۇر يۈزلىرىمىزنى قارايتىۋەتتى، قوللىرىمىزنى

يۇزمەزگە سۇركىسەكلا بىر قات تېرىمىز سويۇلۇپ چۈشەتتى.
ئارام ئالغاندا ئاغزىمىزنى يۇغان ئېچىپ نەپەس ئالاتتۇق.

ئاتلىق قىسمىمىز، دولەت چېگرىسىنى بويلاپ توپ-توغرا ئىككى ئايدىن ئارتۇغراق ۋاقىتتا مىلك كىلومېتىردىن كوپرەك مۇساپىنى بېسىپ، قورغان سالىدىغان جايىغا ۋە قورغان قۇرغىنى بەلگۈلەپ چىقتۇق. بۇ مۇساپىدا بىز يەنە جاھانگىرلار-نىڭ قوراللىق باندىتلىرىنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق تاجاۋۇزىنى ئىنكاس قىلىدىغان تاجىك چارۋىچىلارنىڭ بىر نەچچە يۈز تۈياق كالا، قويلىرىنى ھەيدەپ ئۇلارنىڭ زور مىقداردىكى مال-مۈلۈكلىرىنى بۇلاپ كەتكەن ئىدى. بىز يۇرتداشلارنىڭ ياش توكۇپ قىلغان شىكايىتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، باندىتلارنىڭ ماڭغان ئىزى بويىچە دەرھال قوغلاپ زەربە بەردۇق. ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان بۇ ئەبلەخلەر دولىتىمىزگە كىرىپ، قانۇنسىز ھەركەت ئېلىپ بېرىپ، خۇددى ئۆز ئويىدەك قوي-كالىلارنى ئالدىرماي ھەيدەپ، گويا بۇ مالىلار ئۆزىنىڭكىدەكلا ئىستىرتەشىپ ماڭاتتى. كوپ يىللار-دىن بۇيان، شۇنداق قىلىپ ئۆگىنىپ كەتكەن، قاراقچىلارنىڭ ئەزبىرىدە جۈگگونىڭ قانۇن، ئەمىر-پەرمانلىرى يوق ئىدى. مادامۇ ئەسكەر باشلاپ چىغىر يول بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئوتتۇپ توسۇپ «قاراقچىلار نەگە بېرىشىنىڭ؟» دەپ قاتتىق ۋاقىرايدىغانلىقىنى ئۇلار بىلمىگەن ئىدى. بۇ ئەبلەخلەر بىر مەھەل خۇددىنى يوقۇتۇپ، ئالدىراپ-تېنەپ قۇراللىرىنى چىقىرىشتى ئەمما ئۇلار قۇراللىرىنى كوتىرىپ بولغىچە تاجىك چەگچىلىرىنىڭ ئوقلىرى قاراقچىلارنىڭ كوكرىگىگە تەككەن ئىدى. بىز ئۇلارنى ئەسىر قىلىپ، كالا، قويلارغا قوشۇپ ھايداپ كېلىپ مالىلارنى ئوز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بەردۇق ھەم-

دە يۇرتداشلارغا تەشۋىق قىلىپ ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىگە ئىلھام بەردۇق، ھەم شۇ يەردىكى مىنبىگىلارنى تەشكىللەش ئۈچۈن ئەسكەردىن بىرنى قالدۇردۇق. يۇرتداشلار ئۇنىڭدىن ئىنتايىن تەسىرلەندى، بۇ ئۇلارنىڭ خەلقىنى قوغدايدىغان ئارمىيىنى تۇنجى قېتىم كورۈشى ئىدى. ئۇلار مىنبىنىڭ تەشكىلىگە قاتنىشىشنى ئارقا-ئارقىدىن تەلەپ قىلىشتى. بەزى ئايالىلار ۋە قېرىلارمۇ تىزىغا ئالدۇردى.

بىز باندىتلار بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇچرۇشۇپ ھەر قېتىمدىلا، ئۇلارنى كەلتۈرۈلگەن مالىلارنى يۇرتداشلارغا قايتۇرۇپ بەردۇق، ھەمدە تەھدىد قىلىپ ئۇلارنىڭ جاھانگىرلارغا نىسبەتەن ئوچمەنلىكىنى ئاشۇرۇپ قوللىرىغا قۇرال ئېلىپ ئوزىنى قوغداپ، جاھانگىر ئۇنسۇرلارنى ۋە جاسۇسلارنى ھېچ قانداق يەرگەيوشۇرنۇۋالالمايدىغان قىلىپ قويدۇق. چېگرىدىكى ئامما ناھايىتى تىزلا قوزغالدى، مىنبىگىلارمۇ تەشكىللەندى، ئۇلار بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئادەم ئەۋەتىپ ئەھۋالنى دوكلات قىلىپ، چېگرىنى قوغداشتا ناھايىتى چوڭ ماسلىشىش-رول ئوينىدى.

3-ئاينىڭ باشلىرىدا، بىز تاشقورغانغا قايتىپ كەلدۇق، چېگرىدىكى ئەھۋالنى ئوستىدە، مەسىلەن، قاراۋۇللۇق ئورنى قۇرۇش، مىنبىگىلارنى قانداق تەشكىللەش، ئېھتىياجلىق ئادەم، مالىيە ۋە مادىي كۈچ قاتارلىقلار توغرىسىدا بىرنۇسقا تەپسىلى دوكلات يېزىپ، قەشقەر گارنىزون ئىشتابىغا يوللىدۇق، ئىشتاپ باشلىقى سىلىڭنىڭ ئىسمى جياڭيۇۋېننىڭ بولۇپ، ھەرقى شىمال ئارمىيىسىدىن كىنىپ چىققان، ئادالەتلىك تۇيغۇسى بار ئادەم ئىدى. ئۇ تىزلا جاۋاپ يېزىپ، بىزنىڭ قۇرۇلۇش پىلانىمىزغا قوشۇلۇدىغانلىقىنى ھەمدە ما-

لىيەكۆچى ۋە ئادەم كۆچى جەھەتتە مەدەت بىرىدىغانلىغىنى، ئورۇمچىگەدوكلات يوللاپ، دۆبەن ـ مەھكىمىسى تەستىقلىغان-دىن كېيىن ئىجرا قىلىنماقچى بولغانلىغىنى خەۋەر قىلدى.

دوكلاتنىمۇ 4 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا تەستىقلاندى،قارا قۇ-رۇم ئىتتىگىدىكى يەركەن، يېڭىسار، قارغىلىق قاتارلىق نا-ھىيىلەر سەپەرۋەرلىككە كېلىپ خەلق ئىشچىلىرى مىڭلىغان ئونىمىڭلىغان ئات، ئىشەكلەرنى ھەيدىشىپ، چېگرا قاراۋۇلخانا-سىغا بېرىپ، ياغاچ ـ ئاشلىق توشىدى. تاغ يوللىرى ئەگرى ـ توقاي، مۇساپە يىراق بولغانلىقتىن، چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا بىر قېتىم بېرىش ئۈچۈن بىرىم ئايدىن كۆپرەك پول مېڭىشقا توغ-را كەلەتتى. تاشقورغان ناھىيىسىدىكى خەلقلەرمۇ ئۇلاردىن قېلىشمىدى. « بومبۇر ساقال » مۇئاۋىن ھاكىم يارەھىم بەرىش دادۇيىنى باشلاپ،ھەركۈنى تاغ ئېشىپ،سۇ كەچىپ، شۇرغان ۋە قەھرىتان سوغۇققا قارىماي، تاغار ـ تاغار ئاشلىقلارنى ئال ـ دىنقى سەپكە توشىدى. بەزىنىڭ تەشۋىقى ـ تەربىيىسىز بىلەن، يۇرتداشلارنىڭ كەيپىياتى ئاددىتتىن تاشقىرى ئۈستۈن بولدى، ھەممىسى بەس ـ بەس بىلەن چېگرا مۇداپىەسىنى مۇستەھكەم ـ لەش ۋە يۇرتنى قوغداش كۈرىشىدە بىرئۇلۇش ھەسسە قوشتى. قىسقىم بىلەن خەلق ئىشچىلىرىنىڭ بىرلىكتە ھەركەتكە كە ـ لىپ ئىشلىشى، تاغلىق شەھەردە قېيىمدىن تارتىپ ھازىرغى-چە ئاز كورۇلگەن ئەھۋال ئىدى. خەلقنىڭ يۈكىنى يېنىكلە ـ تىش ئۈچۈن، بىز يەنە چېگرا قاراۋۇلخانىسىنىڭ يېنىدىن بىر پارچە بىنام ئېچىپ، يەم ـ خەشەك تېرىدۇق، ھەمدە قارلىق تاغدا ياگىيۇ، تۇرۇپ ۋە بەسەي قاتارلىق كوكتاتلارنى تېرە-دۇق.

4

قىسقىم چېگرىدىكى قاراۋۇلخانىغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، بىر قېتىم تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ بېرىلدى. ئالدى بىلەن « دېموكراتىك تۈرمۇش » نى باشلاپ قانداق پىكرىگىلار بولسا ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئەينى ۋاقىتتا چېگرا قىسمىلىرى-نىڭ تاماق راسخوت ئولچىمى بىرقەدەر يۇقۇرى بولسىمۇ، لې-كىن كوپچۈلۈك تۇرمۇشىمىز ياخشى ئەمەس دەپ ئىنكاس قى-لىشتى. سۇرۇشتۇرۇش ئارقىلىق بىرنەچچە ھەربى تەمىناتچى-نىڭ سەي پۇلىغا خىيانەت قىلغانلىغى سېزىلدى. بۇ خىيانەت-چى ئەبلەخلەر كۇن بويى ئەيشى ـ ئىشرەت، كەيپى ـ ساپاغا بېرىلگەن، ئالتۇن ئۈزۈك، ئالتۇن سائەتلەرنى تاقىغان، سان-دۇغدا يەنە نۇرغۇن زىنچە ئالتۇنلارنى ساقلىغان ئىكەن. بىز ئۇلاردىن زاكۇ مالالارنى دەرھال قايتۇرۇۋېلىپ ۋەزىپە-سىدىن ئېلىپ تاشلىدۇق. ئۇنىڭدىن باشقا ئوفېتسىرلاردا ئەس-كەرلەرنى ئۇرۇش، تىللاش ھادىسىلىرىمۇ خېلى ئېغىر ئىدى. بەنجاك بولغانلار ئەسكەرلەرگە كىيىملىرىنى يۇدۇرۇپ چاكار قىلالايدىكەن. پەيجاك ۋە لىيەنجاڭلار تېخىمۇ ئاشۇرۇۋېتىدد ـ كەن. دەسلەپتە ئەسكەرلەر سوزلەشكە جۇرئەت قىلالمىدى، بىز قايتا ـ قايتا سەپەرۋەر قىلىپ، ئىدىيىسىدىن ئوتكۈزدۇق. زە-مبر بىلەن ئوغلى ماداپۇچۇ كوپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئەسكەرلەر ئۇنىڭدىن كېيىنلا قوزغۇلۇپ، يىغىندا ھېلىقى بۇ-زۇق ئوفېتسىرلارنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىشقا جۇرئەت قىلالمىدى. پاش قىلىنغان مەسىلىلەرنى كوپچۈلۈك مۇزاكىرە قىلىپ خاراكتېرى ئېغىر بولغانلىرىغا چارە كورۇلدى. شۇ-داق قىلىپ خەنزۇ ئەسكەرلىرى بىلەن تاجىك ئەسكەرلىرد ـ

مىڭ مۇناسىۋەتتى بۇ قېتىمقى ئۇگىنىش داۋامىدا ياخشىلاندى.
ئۇلار بىر قېتىملىق مەلۇماتلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، ئۆز ئالدىغا ئىزدىنىش، ئىزدىنىپ ئۆگىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى. تاجىك ئەسكەرلىرىنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى - ئادىتىگە ھورمەت قىلىش ئۈچۈن، مەلۇم ئاشخانا قۇرۇلدى. خەنزۇ ئەسكەرلەرنىڭ كوپ قىسمى شەرقىي شىمالىدىن بولۇپ، ئۇلار چېگرا قاراۋۇللىغىدا ئانچە خاتىرجەم بولماي، پامىردا تۇرمۇش جاپالىق، ئىستىقبالى يوق، بولۇشمۇغا كۆن ئوتكۈزۈش كېرەك دەپ قارايتتى. مەن ئۇلارغا «سەرگەردانلارنىڭ ئۈچ مارشى» نى ۋە «تەيخاگشەن تېغىدا» دېگەنگە ئوخشاش ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ناخشىلىرىنى ئوگىتىپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەننى قەدىرلەش سويىدىغان، جاھانگىرلىككە غەزەپلىنىدىغان ئىدىيىسىگە ئىلھام بېرىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئاقا-قېرىنداشلىرىغا مەھكەم ساقلاپ، دوستلۇق چېگرىسىنى مۇستەھكەملەشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈردۈم. مەن يەنە ئۇلارغا 8 - ئارمىيىنىڭ ۋە ئىچكى ئۇيغۇر كىملەردىكى خەلقلەرنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشىغا دائىر ھېكايىلارنى سوزلەپ بەردىم، ھەمدە ئۇرۇش چىدىكى پارتىيە ۋەكىلىدىن يولىيورۇق سوراش ئارقىلىق زەمىر، مادايۇپ، قاسىملارنى شۇنىڭدەك نۇرغۇن ئەسكەرلەرنى ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ ئىلغار تەشكىلاتى ئەندىخۇي (جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما) غا قاتناشتۇردۇم. ئۇلارغا ھەرقانداق سىياسى دەرس ئوتۇش ئارقىلىق ناھايىتى ياخشى تەربىيەلىگۈنۈم ھاسىل قىلىنىدى.

چېگرادا كېچە - كۈندۈز ئايلىنىپ چارلاپ يۈرەتتۇق. قۇرالىق مەنبەلەر ئەھۋالىرىنى بىزگە داۋاملىق دوكلات قىلىپ تۇراتتى. شۇڭلاشقا ھەركىتىمىز ئاكتىپ ھەم چاققان بولۇپ،

دولەت چېگرىسىدىن ئوغۇرلۇقچە ئوتكەن ھېلىقى جاسۇسلارنى توساپ زەربە بېرىپ، كوپلىگەن قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنى بولغان مەسىئۇنلىرىنى ۋە ھىندى سودىگەرلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا ئارازلىق بىلدۈرۈق.

ھىندىستان بىلەن كەشمىرگە تۇتىشىدىغان مەنتىكە داۋان يولىنى بىز ئادەتتىن تاشقىرى قاتتىق تەكشۈرۈق. ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسى ئېلىپ كىرگەن بىرنەچچە توگە ئەپيۇن ئالتۇن، ياقۇت ۋە ئاز ئۇچرايدىغان كان مەھسۇلاتلىرى قاتارلىق نەرسىلەرنى پۈتۈنلەي تۇتۇپ قالدۇق. قانۇنسىز ئاۋانتيۇرىستلار قورالىرىنى مالىلارنىڭ ئارىسىغا تىقىپ ئۆگۈگوغا توشۇغان ئىكەن. بىز بۇ قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنى بىر - بىرلەپ خاتىرلەپ ئۇلارنى سوراق قىلدۇق. ئەتراپلىق تەكشۈرۈش ۋە سوراق قىلىش ئارقىلىق قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنىڭ ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ بۇيرۇغى بىلەن ئىشلىگەنلىكىنى پاش قىلدۇق. ئۇلارنىڭ بۇ جىنايەتلىرى نوقۇل ئەسىدا تەپسىلى دوكلات يېزىپ ئۇزۇمچى داىرلىرىنىڭ دېلوماتىيە يولى ئارقىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىگە ئاگاھلاندۇرۇش بەرمەسلىكنى ئىلتىماس قىلدۇق.

چەكلەنمىگەن مالىلارنى ئەكەلگەن سودىگەرلەرنى مۇھاپىزەت قىلىپ تاشقورغانغا ئاپىرىپ، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە ناۋارت قىلدۇق. بۇ خىلدىكى ۋەزىپىگە زېرەك، قولىدىن كىش كىلىدىغان كىشىلەر بولۇشى كېرەك ئىدى. بىز كوپۇنچە ماداۋۇق بىلەن قانمىنى ئەۋەتەتتۇق. ئۇلار يول بىلىپلا قالماستىن بەلكى يول بويىدىكى يېزا - كەنت ۋە قەبىلىلەرنىمۇ پىششىق بىلەتتى. ھەر كۈنى ئاخشىمى بىر جايدا ئارام

ئالغاندا ماداپۇق نازارەتنى كۆچەيتىپ، ئۇلارنىڭ كىملەر بىلەن ئالاقە قىلىدىغانلىقىغا قارىتا ئۆچۈن مەخسۇس ئادەم قويىاتتى. بۇ ئەپلەشكەرنىڭ ھەممە - نەيرەڭلىرى خىلمۇ - خىل بولۇپ، ھەر ۋاقىتتا بىرنىڭ نازارىتىدىن قۇتۇلماقچى بولۇشاتتى. شۇڭا بەزىدە ئۇلارنى قېلىن قارلىق تاغدا قوندۇرۇپ، يېرا - جەڭگاركا قەستەن يېقىن كەلتۈرمەيتتۇق. بەزىدە دەرىيا بويىدا ئارام ئالدۇراتتۇق. ئۇلارمۇ قۇۋۇ ئەدى. كىشىلەر قاتتىق ئۇخلاپ قالغاندا، ئاستا قوپۇپ ئوغۇرلۇقچە يېزىغاكىرىپ، ئوزلىرى قۇرغان ئاخبارات « پونكىتى » نى ئەزدەيتتى. ئۇلار ئوزلىرىچە بۇ ھەركەتلىرىنى ھېچكىم بىلمىدى دەپ ئويلايتتى. ئەمىلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەركىتى تاجىك جەگچىلىرىنىڭ ئوتكۇر كوزلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. شۇنداق قىلىپ چېگرىدىن تاشقورغانغىچە، ممكىتىكە چوڭ يولى بويلىرىدا ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسى قۇرغان ئالاقىلىشىش نۇقتىلىرىنى بىز ئىگەللىۋالدۇق. بۇ كىشىلەرنىڭ ئەچىدە موللىلەر ۋە بەزى سېتىلغان كىشىلەر بار ئىدى، ھەتتا بەزەن كىشىلەر ئەسلىدىكى ئىسلام دىنىدىن يۈز ئوروپ خىرىستىيان دىنىغا ئېتىقات قىلغان. ئوز دوستىگە ئاسىيلىق قىلىپ، « بۈيۈك ئەنگلىيە ئەمپېرىيىسى » نىڭ « مۇھاجىرى » بولۇۋالغان ئىدى. شۇ جايدىكى يۇرتداشلار بۇ « مۇھاجىرلار » غا بەكمۇ غەزەپلىنەتتى. ئۇلارنى خائىن « يالغان ئەجنەبىلەر » دەپ تىللايتتى. بىز شۇ جايدىكى مىنبەڭلارغا بۇ كىشىلەر ئوستىدىن قاتتىق نازارەت قىلىش ھەققىدە بۈيرۇق بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئامما بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئوزۇپ تاشلاپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي يەتتىم ھالەتكە چۈ-

شۈرۈپ قويدۇق.

تاشقورغاندىكى ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ بىناسى خوددى يالغۇز ئارالدەك كەڭ خەلق ئاممىسىدىن ئايرىۋېتىلىدى. ئۇنىڭ سودا كارۋانلىرىنىڭ ئوت - چوپلىرى، يەيدىغان ئاشلىقى ۋە گوشلىرى تۈگمىدى. خەلق ئالدىدىكى ھەيۋىسىمۇ ئۈياقتا تۇرسۇن، تاماق تېپىپ يېيىشىمۇ قىيىن بولۇپ قالدى. ئۇلار پۇل چىقىرىپ يۇخرالاردىن سېتىۋالماقچى بولدى، لېكىن يەرلىك يۇخرالار چەتئەللىكلەرنى كورسىلا يىراقتىن قاچاتتى، ئۇلارغا ھېچ نەرسىنى سېتىپ بەرمەيتتى. ئوزلىرىنى « مەدەنىيەتلىك » دەپ ئاتىۋالغان بۇ كىشىلەر بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايى، ئوزلىرىنىڭ قول چوماقلىرىنى ئىشلىتىپ، ئوقرىلىققا سالدى. ئۇلار ۋاكالەتخانىدىن كىچىلەپچىتىپ، يۇرتداشلارنىڭ قوتانلىرىدىن ئون نەچچە قوي ئوغۇرلىدى. بۇ ئەپلەشكەر ئىشنى ئىنتايىن مەخپى ئىشلىدۇق، ھېچكىم بىلمىدىغۇ دەسمۇ، ئەمىلىيەتتە يۇرتداشلار ئاللىقاچان ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە ئەرز قىلىپ بولاتتى. كوپچىلىك: نەرسە - كېرەك ئوغرىلىغان كىشى ئوغرى بولاتتى، ئەجەبا بۇيۇك ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسىدىن جۇڭگوغا كەلگەن ئەلچىمۇ ئوغرىلىق قىلامدۇ؟ دەپ ھەيران بولۇشى مۇمكىن. بۇنىڭغا مېنىڭ جاۋابىم مۇنداق: ئەگەر ئەنزىنى بىر تەرەپ قىلمىشقا ئوزەم بۇڭاستە قاتناشمىغان بولسام مەنمۇ ئىشەنمىگەن بولاتتىم. لېكىن پاكىت ئەنە شۇنداق « بۈيۈك ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسى » نىڭ ئەلچىسى ئىمپلاس قولىنى سېلىپ تاشقورغاندا ئاھالىلارنىڭ قويلىرىنى ئەشۇنداق ئوغرىلىغان.

تەخمىنەن يېرىم كەچىدىن ئوتكەن، قاراڭغۇ تۈنده ئەنە

گىلىمىنىڭ تاشقورغاندىكى ۋاكالەتخانىسىنىڭ پەردىتارتىلغان مەزگىسىدىن چىراق نۇرى خىرە يورۇپ تۇراتتى. ۋاكالەتتىن ئىش بېجىرگۈچىنىڭمۇ «دىپلۇماتىك» سالاپىتى قالمىغان ئىدى. يېڭىنى تۇرۇۋالغان ئەلچىنىڭ بىلەكلىرىدە ۋە مەيدىسىدە ئۆزۈن - ئۆزۈن سېرىق تۈكلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قولىغا پىچاق تۇتقان ئەلچى، قول چوماقچىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئوغۇرلاپ كەلگەن قويلارنى ئۆزۈنچاق جوزىغا باساتتى - دە چىشىنى چېكىپ چىشلەپ، ئۇستىلىق بىلەن قوينىنىڭ گىلىغا پىچاق سۈركەيتتى. قويلار ئۇن - تۇنسىزلا جان بېرەتتى. قانلار تەرەپ - تەرەپكە چاچرايتتى. ئىش بېجىرگۈچىنىڭ قوللىرى ۋە كىيىملىرى قانغا بۇلغانغان ئىدى.

تۇيۇقسىزلا سىرتتىن بىرسى ئىشىك قاقتى. ۋاكالەتخانىدىكى كىشىلەر هودۇقۇپ كەتتى. ئىشىك بارغانسېرى قاتتىق ئۇرۇلغىلى تۇردى. ئىش بېجىرگۈچى ئىلاجسىز ئوزىنى تۇتۇۋالغانەك بولۇپ قول ئاستىدىكىلەرگە ئىشىكنى ئاچ - دەپ قۇزىدى.

مۇئاۋىن هاكىم بىلەن تاشقورغان چېگرا مۇداپىە كومىتېتىدىكى بىرنەچچە جامائەت خەۋپسىزلىك خادىملىرى كىرىپ ئويغە سەپ - سېلىپ، قويلارنىڭ ئولتۇرۇلۇپ بولغانلىغىنى كۆردى. ھەممە يەرگە ئۇچەي قېرىلار تاشلانغانلىقتىن ئوي ئىچىدە دەسسىگىدەك يەرمۇ قالمىغان ئىدى. مۇئاۋىن هاكىم سوغۇققىنە مەسخىرە ئارىلاش كۆلۈپ: مەن ئېزىپ قالدىممۇ - نېمە؟ قۇشخانىغا كىلىپ قالغانەك قىلىمەن - دېدى.

ئىش بېجىرگۈچىنىڭ قولچوماقلىرى ئىنتايىن پەرىشان بولۇپ، كۆزقىرى بىلەن ئىش بېجىرگۈچىگە قاردى.

— قېنى ئېيتىپ باقە، بۇ قويلارنى قەيەردىن ئەكەلگەن؟ دەپ سوردى مۇئاۋىن هاكىم.

ئىش بېجىرگۈچى ئۇيان - بۇيانغا قاراپ، قان بىلەن بۇلغانغان قوللىرىنى خۇددى بىرەر جاۋاپ چىقىدىغاندەك ئۇۋۇلايتتى. بىرنىڭ تاجىك مۇئاۋىن هاكىمنىمۇ بۇنىڭغا تاقەت قىلالماي قاتتىق ئاۋاز بىلەن: — گاچا بولۇپقالدىڭمۇ، سوزلىمەمسەن؟ — دەپ سوردى.

بۇ ئەنگلىيىلىك خىلمۇ - خىل هىلە - مىكىرلەر بىلەن گويا مۇئاۋىن هاكىمنىڭ سوزىنى ئۇقمىغان بولۇۋېلىپ، قەستەن بىركىشىگە تەرجىمە قىلدۇردى. ئۇ هە - هە دەپ بېشىنى چايقاپ سوزنى ئۇققانلىغىنى ئىپادىلىدى، ئاندىن مۇئاۋىن هاكىمغا قاراپ كۆلۈپ: قويلارنى مەن سېتىۋالغان - دەپ جاۋاپ بەردى.

مۇئاۋىن هاكىم: نەدىن سېتىۋالغان؟ - دەپ سوردى. ئىش بېجىرگۈچى ئالاقزادە بولۇپ، يەنە تەرجىمە قىلغۇزغاندىن كېيىن ناھايىتى ئەدەپلىك هالدا: مەن كۆندە هوكۇمەت ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولغانلىغىم ئۈچۈن، ئۇنى قەيەردىن سېتىۋالغانلىغىنى ئېسىمدە قالمايتۇ، - دەپ جاۋاپ بەردى.

— ئۇنداق بولسا سەن ئۇنى قاچان سېتىۋالغان؟ - مۇئاۋىن هاكىمۇ بوش كەلمەي، ئارقىدىنلا: - بۈگۈن قايسى ۋاقىتتا، كۆندۈزدەمۇ ياكى كەچقۇرۇندەمۇ؟ دەپ - سوردى.

ئىش بېجىرگۈچى سەل - پەل ئويلۇنۇۋېلىپ: - كۆندۈزى دەپ جاۋاپ بەردى.

— جۇيلۇۋاتامسەن! - مۇئاۋىن هاكىمنىڭ ئاچچىقى كەلگەنلىكتىن بۇرۇتلىرىمۇ تىتىرەپ كەتتى: كۆندۈزى هويلاگىلاردا قوي كورۇنمەيتتى، قاراپ تۇرۇپ يالغان سوزلىمە.

قارشى تەرەپنىڭ ئاۋازى بەك قاتتىق چىققانلىقىنى ئاڭلىغان ئەنگلىيەلىك، ئۇزۇنىڭ غۇرۇرىغا بىر ئازداق تېگىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، تەرجىنى بۇزۇپ: «پەسراق سۆزلىسىڭىز، مەن ئەنگلىيە ئەلچىسى، سىلەردە ھېچ بولمىغاندا بىر ئاز ئەدەپ بولۇش كېرەك - دېدى.

مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا قادالدى، سوغۇق قىنە كۈلۈپ: - ئەدەپ دېسە، بىز جۇڭگو خەلقى ئەدەپنى بەك مۇ بىلمەيمىز، مەن جۇڭگونىڭ يەرلىك ھوكۇمىتىگە ۋاكالىتەن ساڭا شۇنى ئەيتىپ قويايكى، سېنىڭ ھازىرقى سالاھىيىتىڭ دىپلوماتىيە ئەلچىسى ئەمەس، بەلكى جىنايەتچى. پۇخرالار سېنىڭ ئۈستۈڭدىن ئەرز قىلدى. مەن ھازىر سېنىڭ سوتقا بېرىشىڭنى ئۇقتۇرىمەن - دېدى.

بۇ سۆز مەرۇمقە قارشى تەرەپنىڭ ھەيۋىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى. ئەمما بېجىرگۈچىنىڭ چىرايى شۇئانلا ئۆگدى، پىشانىسىدىن چىلىق - چىلىق تەرچىقىپ كېكەشلىگەن ھالدا- مېنىڭ ئۈستۈمدىن ئەرز قىلىپ، نېمە جىنايىتىم بار- ىكەن؟ دەپ سورىدى.

مۇئاۋىن ھاكىم ئوغرىلانغان مالالارنىڭ تىزىمىنى قويۇ- نىدىن چىقىرىپ، بىر - بىرلەپ ئوقۇپ بەردى. ئوقۇپ بولۇ- ماندىن كېيىن ئىشارەت قىلىۋىدى، ئەرز قىلغۇچى پۇخرالار سىرتتىن كىرىپ ئۈز قويۇملىرىنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى كۆرۈپ- لا، ئەمما بېجىرگۈچىدىن قويۇلمىرىنى تەلەپ قىلىشتى. پۇخرا- لارنى كۆرگەن بۇ ئەبلەخنىڭ يۈزى قىزىرىپ بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلالمىدى. مۇئاۋىن ھاكىم يۇرتداشلارنى تەسەللى، ئەمما بېجىرگۈچىگە: گۇۋاچىلار، مادىي ئىسپاتلار تۇرۇپتۇ، سېنىڭ يەنە قانداق سۆزۈڭ بار؟ - دېدى. ئۇنىڭ تەرى بۆزۈلۈپ،

مۇرىلىرىنى كوتۇرۇپ، ئىلاجسىزلىق بىلەن: سىلەر قانداق قىلماقچى؟ دېدى.

مۇئاۋىن ھاكىم: — بۇ ناھايىتى ئاسان، سەن قول چو- ماقچىلىرىڭ بىلەن بىرگە سوتقا تارتىلىسەن، - دېدى. ئەمما بې- جىرگۈچى بۇنى ئاڭلاپلا، چىچاڭشىپ: - بۇنداق قىلساڭلار بولـ- مايدۇ، ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولساڭلار ئىنىپرىيىمىزنىڭ ئىناۋىتىگە داغ تېگىدۇ، - دەپ غۇدۇڭشىدى.

بىرچەتتە تۇرغان مۇئاۋىن ھاكىم دەرھال سۆزلەپ:— ئىناۋەت؟ سىلەر ئىناۋەتنىڭ نېمە ئىكەنلىگىنى بىلە- سىلەر! كوپ يىللاردىن بۇيان، قاراقچىلىق تەلەتكىلەر بە- لەن، دولىتىمىزگە تاجاۋۇز قىلىپ خەلقلىرىمىزنى قىرغىنلار ئەمدى قانداقتۇ ئىناۋەت دەپ تاپسىلەرغۇ! دېدى.

گەپ تاپالمىغان ئەمما بېجىرگۈچىنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى.

5

ۋاكالىتەن ئەمما بېجىرگۈچىنى سوراق قىلىپ، ئۇزۇن ئوتمەيلا ماجۇگىنىڭ قالدۇق قىسمى ماخۇشەن، چوڭ ئاخۇن ۋە چوڭ بايلارنى توپلاپ جەنۇبى شىنجاڭدا قۇراللىق توپىلاڭ كوتەردى. ئۇلارنىڭ قۇرال - ياراق، ئوق - دورىلىرىنى ئەڭ- گىلىمىنىڭ سودا كارۋانلىرى ئىلگىرى ئوغۇرلىۋەتچە كىرگۈز- گەن ئىدى. كوپلىگەن ماتېرىياللار ۋە دەلىل ئىسپاتلار ئىس- پاتلىدىكى، توپىلاڭنىڭ پىلانلىغۇچىسى — ئەنگلىيەنىڭقەش- قەرە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ۋە تاشقورغاندىكى ۋاكالەت- خانىسى ئىدى. چېگرا قاراۋۇل دادۇيى دەرھال جىددى سە- يەرۋەرلىككە كەلتۈرۈلدى. چېگرا لېنىيىسىدىكى بارلىق مۇھىم

قاتناش يوللىرى قامال قىلىندى. قېچىپ كەلگەن پاندىتلارنى قورشاشقا تەييارلىق قىلىپ قويغان ئىدۇق.

شۇنداق جەدىي پەيتتە، بىز يەنە چېگرىنىڭ بىرنەچچە جايلىرىدىن ئوغۇرلۇقچە ھەربىي قورال - ياراق توشۇغان ئەزىنى پاش قىلدۇق. سوراق قىلساق بۇ ئىشنى تاشقورغاندىكى ۋاكالەتخانا ماخۇشەنگە يارىدىم بېرىش ئۈچۈن بۇيرۇغان ئىكەن. بىز تاشقورغان ناھىيىسىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىگى خادىملىرىغا يارەملىشىپ جىنايەتچىنىڭ ئېغىز ئىقرارىغا ئاساسەن دۇشمەنلەر قۇرغان ئاخبارات نۇقتىلىرىنىڭ ھەممىسىنى يوقۇتۇپ ئادەملىرىنى پۈتۈنلەي قولغا ئالدۇق. تاشقورغان شەھىرىدىن بىرچوڭ ئاخۇنۇمنى قولغا ئالدۇق. بۇ ئادەم ماخۇشەنلىك قالدۇق قىسىملىرىغاماسلىشىدىغان ئالاقىلىشىش پونكىتىنىڭ ئادەمى ئىكەن.

ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ مەخپىي جاپا بىلەن قۇرۇپ چىققان ئاخبارات تورلىرى مانا شۇنداق يەمىرىپ تاشلاندى.

ۋەتەنگە، خەلقگە ئاسىيلىق قىلىپ كۆتىرىلگەن تۇپىلاڭ ئۇزاققا قالمايلا جەنۇبى شىنجاڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن بېسىقتۇرۇلدى، پەقەت ئاز قىسىملا توردىن چۈشۈپ قالدى. ئۇلار كۈنسىلون تاغلىرىغا كىرىۋېلىپ كۈندۈزى ھەركەتلىنىشكە پېتىنالماي، كېچىسى چىقىپ چارۋىلارنى بۇلايتتى. ئاندىن ئاستا-ئاستادولەت چېگرىسى تەرەپكە سۈرۈلەتتى. چېنىدىن تويغان بەدبەختلەر دولەت چېگرىسىنىڭ ئىسمى بار، جىسمى يوق، ئىختىيارىمۇچە كىرىپ چىقىۋېرىمۇ دەپ قارىغان ئىدى. ئەملىيەتتە بىزنىڭ چېگرا مۇداپىئە داۋىيىمىز ئاسماندا تۇر، يەردە قاپقان قۇرۇپ قويغان ئىدى. ھەر كىم

چىلىك جەڭدىلا قالدۇق باندىتلارنىڭ ھەممىسى يوقۇتۇلدى. ئۇنىڭ ئەچىدە ماخۇشەن ئەۋەتكەن جاسۇسلار بىلەن بىللە غەنىمەت ئالغان رادىئو، قورال - ياراق، ئوق - دورىلارنى شۇنىڭدەك جىنايەتچىنىڭ ئىقرارنامىسىنى ھەم ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىنىڭ تۈرلۈك جىنايى ماتېرىياللىرىنى شىنجاڭ ئوللىكە ئائىرلىرىگە مەلۇم قىلدۇق. ھەمدە بۇيرۇقنا بىنائەن ئۇلارنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتۇق.

بۇ ھەقىقەتەن كىشىنى خوشال قىلىدىغان كۈنلەرئىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىلغىنىغا ئىككى يىل بولغان شۇ كۈنلەردە، ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي چېگرىسىدىكى ئەڭ يىراق ناغلىق شەھەردە كومۇنىستلار چېگرىدىكى ئارمىيە ۋە خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ جاپا - مۇشەققەتلىك كۈرەش ئېلىپ بارغانلىقتىن، ئاخىرى ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىگە قارشى ئۇرۇش كۈرىشىنىڭ ئۈنچى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى. قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمىغان ھېلىقى ئەنگلىيەلىكلەرنى چېگرىدىن چىقىرىپ، تاشقورغان ھاۋا بوشلۇغىدا پۇلاڭلاپ تۇرغان ئەنگلىيە بايرىقىنى ئۆلىپ تاشلاندى.

(چۈمەن كەنتۇ رەتلىگەن. « ژورنالىمىز »دا قىسقارتىپ بېسىلدى.)

ئىلاۋە: يولداش خوجىەن غەربىي يول ئارمىيىسى بىلەن بىللە شىنجاڭغا كىلىپ 1938 - يىلى تاشقورغان چېگرا قاراۋۇل دادۇيىنىڭ باشلىغى بولغان. 1949 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغاندا، 5 - ئاپتوموبىل پولكىنىڭ باشلىغى بولۇپ، بىرىنچى قەدەمدە ئورۇمچىگە كىرگەن.

غەربىي يونۇلۇش ئارمىيىسى شىمىنجاڭدا

لى جۈمىڭ، ۋاڭچۇڭگو

بۇ ئىشقا نەچچە ئون يىللار ئوتتى.

غەربىي يونۇلۇش قىزىل ئارمىيىسى جاڭگوشاۋ جىنۇيى لۇشيەنىنىڭ مەجبورلىشى ئاستىدا خۇاڭخې دەرياسىنىڭ غەربىدىن كېسىپ ئوتۇپ، ئىچكىرىلەپ مېڭىپ، خۇزۇڭ-نەن ۋە مابۇفاڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ ئالدىمىزدىن توسۇپ، كەينىمىزدىن قوغلاپ قىستاشلىرىغا دۇچ كەلدى، بىزگە بىر تەرەپتىن كېلىدىغان يارەمچى ئەسكەر يا-كى تەمىنات بولـ-مىغانلىقتىن، ئارقىمۇ-ئارقا قانلىق ئۇرۇشلارنى قىلىشقا توغـ-رى كەلدى. ئۇرۇش قىلىش نەتىجىسىدە پۈتۈن ئارمىيىدە پە-قەت 700دىن ئارتۇق ئادەم قالدى. بىزنىڭ بۇ قىزىل 30-ئارمىيىمىز، پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ يولىيۇرۇغىنى قۇ-بۇل قىلىپ، سىياسى كومىسسار لى شيەنيەن، جۇنجاڭ چىڭ شىسەينىڭ يېتەكچىلىگىدە چىلەن تاغلىرىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئاتاـبالا باندىت مابۇفاڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قو-غلاپ ھۇجۇم قىلىشىدىن قۇتۇلۇپ، ئادەمزاتسىز چىلەن تاغلـ-رىنى بويلاپ غەربكە يۈرۈش قىلدۇق.

بىز قىزىل يۇلغۇن دېگەن جايدا قانلىق ئۇرۇش قىلىشـ-تىن بۇرۇن چىڭ-جۇنجاڭ بىزگە، پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ شىمنجاڭغا بېرىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى. مەركـ-ىزى كومىتېت بىر مۇنچە رەھبەرلەرنى شىڭشىڭشياغا ئېۋەتىپ بىزنى قارشى ئالماقچى بولغان ئىكەن.

بىزنىڭ بىردىن-بىر ئىتتىقادداشىمىز ئىنقىلاپ، پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ يولىيۇرۇغى بىزگە ناھايىتى زور كۈچ قۇۋۋەت ۋە ئىلھام بېغىشلىدى. بىز ئەك چوڭ غەيرەت بىلەن بارلىق تەييارچىلىقلارنى پۈتتۈق. ئاخىرى شىمنجاڭنىڭ شەر-قى دەرۋازىسى شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلدۇق. 1937-يىلى 5-ئايدا پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ بۇيرۇغى بىلەن چىن-يۈن، تېڭ دەييۈەن يولداشلار بىزنى كۈتىۋېلىش ئۈچۈن ئۈ-رۈمچىدىن ئالدىمىزغا يېتىپ كەلدى. يولداش چىنيۈن بىز-نى رىغبەتلەندۈرۈپ: «ئىنقىلاۋىي كورەشتە غەلىبە قازىنىشمۇ بولمىدۇ، مەغلۇبىيەتمۇ بولمىدۇ، بىز پەقەت ئىنقىلاۋىي جاسا-رەتنى ساقلاپ قالمىدىغانلا بولساق، تەرەققى قىلىپ زورىيا-لايمىز، ھازىرقى بىر نەچچە يۈز كىشىدىن، نەچچە مىڭ، نەچـ-چە ئونمىڭ كىشىگە كېڭىيىپ تولۇقلۇنۇپ، ئىنقىلاپنىڭ تېخـ-مۇ زور غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرەلەيمىز» دېدى.

پارتىيە مەربىرىمىزگە ناھايىتى زور ئىلھام بەردى. يە-نە يېڭى كېيىم تارقىتىپ، قۇرال-ياراق، ئوق-دورىلىرىمىز-نى تولۇقلاپ بەردى. دەم ئالدۇرۇپ تەرتىپكە سالغاندىن كې-يىن، يېڭى ۋەزىپە قوبۇل قىلىشىمىزغا يولىيۇرۇق بەردى.

يولداش چىنيۈن بىزنى ئۈرۈمچىگە باشلاپ كېلىپ چوڭ كوۋرۇكتىكى بىر توقۇمچىلىق زاۋۇتىنىڭ ئىچىگە ئورۇنلاشـ-تۇردى. ئۇ چاغدا شىمنجاڭدىكى مۇستەبىت شېڭ شى سەي ئوزـ-

نى ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا ھېسداشلىق قىلىپ
دېغان كەشى قىلىپ كورسۇتۇپ، ئاقالمىش سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن دوس بولۇش، گۇڭچەڭداك بىلەن ئىناق ئوتۇش دېگەن-
گە ئوخشاش 6-بۇيۇك سىياسەتنى تۇزۇپ چىققان ئىدى. پارتى-
يە شۇ چاغدىكى ۋەزىيەت ۋە كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن شۇنى-
شى سەي‌ئىنكى بىر تۇركۈم تېخنىكا خادىملىرىنى يېتىشتۈرۈش-
تىن پايدىلىنىپ، كەلگۈسىدە پەۋقۇلئادده قىسىملىرىنى قۇ-
رۇش ئۈچۈن ھەرت-شارايىت ھازىرلىماقچى بولدى. بىز، ئۇ
چاغلاردا قانداقمۇ يىراقنى ئويلىيالايتتۇق!

شۇنىڭ بىلەن بىرلىك ئوگۇنۇش قۇشۇنىغا ئوزگەرتتى.
يولداش راۋزىجيەن قوشۇنىمىزغا باشلىق بولدى. سىياسى كوم-
سسارلىققا يولداش راۋزىلياك، باش ياچېيكا سېكرېتارلىغا-
غا يولداش يۈيشىنخۇا تەيىنلەندى، قۇشۇنىمىز 3-داۋۇيگە بو-
لۇندى. 1-داۋۇي ماشىنا ھايداشنى ئوگەنمەكچى، ئۇنىڭ ئە-
چىدە بىر پەي ئادەم بىرونىدۇك(جۇاگجياچې) ۋە تانكا ھاي-
داشنى ئوگەنمەكچى بولدى؛ 2-داۋۇيدە تولىسى مېيمې، قېرى
ۋە يېشى كىچىك يولداشلار بولغاشقا ئۇلار مەدەنىيەت ئو-
چەنمەكچى بولدى؛ 3-داۋۇي زەمبىرەك ئېتىشنى ئوگەنمەكچى
بولدى. پارتىيە يەنە، ھاۋا ئارمىيىسىنى ئوگۇنۇشكە يەتكەندىن
ئون‌نەچچە نەپەر يولداشنى ئېۋەتتى. بۇلارغا قوشۇنىمىزدىن
بىز تۇركۈم يولداشلارنىمۇ تاللاپ قوشتى. بۇ يولداشلار شېڭ-
شى سەي‌ئىنكى ھاۋا ئارمىيىسى قىسىملىرىغا جايلاشتى.

بۇ چاغدا قوشۇنىمىزنىڭ سىياسى كوممىسسارى، جۇنجاڭ
يەنە بەزى يولداشلار يەتكەنگە كەتكەن ئىدى. پارتىيە مەركە-
زى كومىتېتى يولداش چېن‌يۈننى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق پار-
تىيە ۋەكىلى قىلىپ ئېۋەتتى. ھەم بىزنىڭ قوشۇنىمىزغا رەھ-

بەرلىك قىلدى. كېيىن پارتىيە يەنە يولداش دېڭفانى رەھ-
بەر قىلىپ ئېۋەتتى. ئەڭ ئاخىردا بىزگە يولداش چېڭ‌تەنچىۋ
رەھبەرلىك قىلدى. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىسمى شۇيجىي ئىدى.
يولداشلار «شۇي ئەپەندى» دەپ ئاتايتتى. يولداش ۋاڭشىربن
بىزگە دۇيجاڭ، يولداش لۇفۇگۇي سىياسى كوممىسسارىمىز ئى-
دى. قوشۇنىمىز قۇرۇلۇپلا ئۇرۇمچى شياۋدۇگىمەن(شەرقى دەر-
ۋازا)سىرتىدىكى شېڭ‌شى سەينىڭ لاگېرىغا جايلاشتى. لاگېرنىڭ
ئالدى تەرىپى ئاپپاق قار چاقناپ ئوردىدىغان تېيانشان تاغ-
لىرىغا قاراپ ئوزاتتى. گازارمىنىڭ كەينى سېپىلىغا توتۇ-
شاتتى. غەربىي تەرىپىدە شېڭ‌شى‌سەينىڭ مىخانىكلاشقان قە-
سىمغا تام خوشنا ئىدى. شەرقى تەرەپتىكى يامزالغا قاراپ
ئوزغان ئىشىكنىڭ قارشىسىدا شېڭ‌شى‌سەينىڭ پەۋقۇلئادده
ئىشلار پولكى، ئۇنىڭدىن ئوتسە ھەربىي مەكتەپ ئىدى. شېڭ-
شى‌سەي بەزنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى بىلەن
ئۇچرۇشىشىمىزدىن قورقۇپ بەزنى قىزىل ئارمىيە ۋە 8-ئار-
مىيە توغرۇلۇق تاشقىرىدا سوز قىلىشىمىزنى چەكلەپ ئۇيرۇق
چۇشۇرۇپ توستى. سىرتقا نىسپەتەن بەزنى «يېڭى ئەسكەر-
لەر لاگېرى» دەپ تونۇشتۇردى. ھەمدە بىزگە ئوز ئەسكىرى
كىيىمىنى كەيدۇرۇپ، ئوز بەلگۈسىنى تاقاپ قويدى.

مېنىڭ ئىسىمىدە ئوچۇق تۇرۇپتۇ: شۇ چاغدا يولداشلار،
شېڭ‌شى‌سەي بەزنىڭ كىيىم ۋە شەپكىلىرىمىزنى يونكەپ ئوز
كىيىملىرىنى كەيدۇرگەندەك دېگەن سوزنى ئاڭلاپ بۇرۇندىن
كىيىمىز كېلىۋاتقان كۇلرەڭ ھەربى كىيىمنى ۋە بەش بۇرجەك-
لىك ھەربى شەپكىنى تاشلاشقا ھېچكىم رازى بولمىدى. كوپ-
چۇلۇك بۇ خىل ئوگۇنۇش ۋە تۇرمۇشقا كونىلمەي دەرھال خې-

شغا قايتىپ بېرىپ ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا قاتنىشىشنى، قۇربان بولغان يولداشلار ئۈچۈن قىساس ئېلىشنى، يەنئەندىكى يولداشلار بىلەن ئۈچرۇشۇپ ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى ئويلايتتى. شىنجاڭدەك يىراق يەرده شۇنچىلىك سەينىك ھەربى كىيىمىنى كىيىشنى ھېچكىم خالىمايتتى! پارتىيە بىزنى قايىل قىلىپ، بىزنىڭ ئوگۇنىشىمىز، ئارمىيىمىزنىڭ مۇندىن كېيىنكى قۇرۇلۇشىغا زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىگىنى، چۈشەندۈردى. مىللىتى بىلەن تېرىققا تالىنىپ ئۇرۇش قىلماسلىقىمىز لازىم. مەملىكىتىمىزنى قوغدىرىتالىك سوتسىيالىستىك دولەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، جاھانگىرلارغا ۋە ئەكسىيەتچىلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئوزىمىزنىڭ زامانىۋىلاشقان، دېڭىز، ھاۋا، قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ بولۇشى، شۇنىڭدەك پەۋقۇلئادە ماشىنىلاشقان قىسىملارنىڭ بولۇشى لازىملىغىنى چۈشەندۈردى. يولداش چەنيۈن ۋە باشقا رەھبەرلەر، پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ يەنئەندىن ئۈزۈلمەي ئېلىگىرامما-يولىيورۇقلىرىنى بىزگە داۋاملىق ئوقۇپ بېرەتتى، بولۇپمۇ ماۋجۇشىنىڭ بىزگە بەرگەن «ئىنتىزامغا رايە قىلىپ، خاتىرجەم ئوگۇنۈگىلار» دېگەن تەلىمى خاتىرجەم ئوگۇنۈش قىلىپ بارلىق قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشىمىزغا ئەگىشەر بولغان ئىدى.

كۈلرەڭ كىيىملىرىمىزنى كۆزىمىزنى قىيمىغان ھالدا سېلىپ، ھەربى شەكىلىمىزدىكى قىزىل بەشيۇلتۇزنى ئېلىپ، ئۇچ كىيىملىرىمىزنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويدۇق. شۇنداق قىلىپ ئىنتايىن مەيۈسلەنگەن بولساقمۇ، يېنىلا تولۇپ-تاشقان ئىشەنچ بىلەن ئوگۇنىشىمىزنى باشلىدۇق. ئالدىنقى سەپتىكى

يولداشلارمۇ كوپلىگەن ھال سوراش خەتلىرىنى يېزىپ، بىزنىڭ ياخشى ئوگۈنۈپ، دۈشمەن تانكىسى ۋە ئىنرونىڭ ماشىنىلىرى ئاستىدا قۇربان بولغان سەيداشلار ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشىمىزنى ئۈمىت قىلدى. بىز پارتىيىنىڭ قەربىيىسى ۋە سەيداشلىرىمىزنىڭ ئىلھام بېرىشى ئارقىسىدا، ھەرىپ ئوتلىرىمىزنى ئىلمىي ھەركەتىمىزگە ئايلاندۇردۇق. كوپچىلۈك بىردەك: پارتىيە ئۈچۈن بىز چوقۇم قېتىمقىنىپ تىرىشىپ دۈشمەننى يوقۇتۇش ماھارىتىنى ئوگۈنىشىمىز لازىم دەپ ئىپادە بىلدۈرۈق، مەدەنىيەت ئوگۈنىشىمىز رەسمى باشلاندى. پارتىيە يەنئەندىن مەدەنىيەت ئوقۇتقۇچىسى ئېرۇەتنىپ بەردى. بىز پاپۇن باسقۇنچىلىرىغا تېخىمۇ قاتتىق زەربە بېرىش ئۈچۈن تىل، ھېساپ ئوگەنگەندىن ئاشقىرى پاپۇن تىلىنىمۇ ئوگەندۇق. قىزىل 30-ئارمىيىسىدىكى يولداشلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىز بەكمۇ تۆۋەن ئىدى. ئاز ساندىكى يولداشلار ئوز يېزىلىرىدا ئىبتىدائىي كۇنلا ئوقۇغان ئىكەن. تولىسى ساۋاتسىز ئىدى. يەنئەندىن كەلگەن ئون نەچچە نەپەر ئەر-ئايال ئوقۇتقۇچىلار، خوددى كىچىك بالىلارنى ئوقۇتقاندەك بىزنىمۇ ئىپتىدائىدىن باشلاپ ئوقۇتتى. بىز شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خەت تونۇيدىغان بولدۇق. يەنئەندىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار بىزگە ئىنتايىن سەۋرچانلىق بىلەن ئوگەتتى. ئۇلار تاملارغا، دەرەخلەرگە، مەيدانغا، ياتاقخانىلارغا، ھەتتا ھاجەتخانىلارغا ئىشقىلىپ بىز ھەركەتلىنىدىغان ھەممە جايلارغا خەت تونۇش تاختايلىرى ئورناتتى. پىلىموت قويىدىغان ئورۇنغا پىلىموت دېگەن خەتنى يازدى. تامغا تانكا دېگەن خەتنى يېزىپ ئاستىغا تانكىنىڭ سۈرىتىنى سىزىپ قويدى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئور-

نىمىزدىن تۇرغاندىن تارتىپ ئاخشىمى ياتقىچە ھەممىلا يەردە خەنزۇچە خەت ۋە ياپۇن يېزىقىنى تونۇش تاختايلىرىنى ئۆچۈرمەتتۇق. كازارما ئىچىدەخەت ئۇقۇۋاتقان ئاۋازلار توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كوپچۈلۈك يول ماڭغاندىمۇ توت ئەترابىغا يېزىلغان خەتلەرنى ئوقۇپ ئوتەتتى.

رەھبەرلىك، كەچتە دەم ئېلىشنى قايتا-قايتا تەكىتلەپ كىتاپ ئوقۇشنى توسقان بولسىمۇ، لېكىن كوپلىگەن يولداشلار ئۇخلاش ۋاختىدا خاتىرە دەپتەرلىرىنى يوتقانلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىپ، باشقا يولداشلار ئۇخلاپ قالغاندىن كېيىن ئېلىكتىر چىراقنى يېقىۋېلىپ ئۆيقۇسى كەلگەنگە قەدەر ئوقۇيتتى. لېكىن دادۇي رەھبەرلىرى ياتاق تەكشۈرۈپ كىرگەندە، ئۇلارنىڭ يوتقان ئىچىدە ئوگۈنۈش قىلىۋاتقانلىقىنى كورۈپ، تەنقىت قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ ئەما يولداشلارنىڭ مۇناداق ئوگۈنۈش روھىدىن تەسىرلىنىپ ئاستا-ئاستا بېرىپ قول چىراقلىرىنى (پىروزكتېر) ئوچۇرۇپ، يوتقانلىرىنى يېپىپ قويۇپ چىقىپ كەتەتتى.

مەدەنىيەت ئوگۈنۈش شۇ قەدەر ئىددى بولسىمۇ، لېكىن سىياسى ئوگۈنۈشنىمۇ ھەرگىز بوشاشتۇرۇپ قويمەيتتۇق، شۇنداق ئالدىراش ئىددى كۈنلەردە جاڭگوتاۋ جىنۇيچۈيلىق لۈشيەنگە قارشى ئوگۈنۈشنى قانات يايدۇرۇۋەتتۇق، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىياسى ئېڭى ئوستى. كوپچۈلۈك قانلىق ساۋاقلارنى ئەسلەش ئارقىلىق مەركىزى پارتىيە كومىتېتى ۋە ماۋجۇشىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدىن ئايرىلغاندا، چوقۇم مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشۈنەلدى. كوپچۈلۈكنىڭ مەيدانى مۇستەھكەم، يېراقنى كورەلەيدىغان بولدى. بۇ قېتىمقى ئوگۈنۈشنىڭ مۇھىم

ئەھمىيىتىنى تېخىمۇ ئېنىق تۇنۇالدى.

1938-يىلىنىڭ باشلىرىدا مۇنتىزىم تېخنىكا ئوگۈنۈشىنى باشلاۋەتتۇق. تانكا ھايداشنىڭ بىرىنچى ئوتكىلى ماشىنا ھايداشنى ئوگۈنۈش ئىدى. شىڭشىسەي قىسىملىرىنىڭ ھەربىي ئەھەلدارلىرى ماشىنا ھايداشنى ئوگەتتى. بۇ ئەبلەخلەر ئوزلىرىگە تەەللىپ ئاجايىپ كورەڭلەپ، باۋشولۇق(كونسىرۋاتىپلىق) قىلاتتى. تېخنىكىسىنى قارشى تەرەپكە ئوگۈتۈپ قويسا، قارشى تەرەپ گويا ئۆلارنىڭ ئالتۇن تاۋىنى تارتىۋالىدىغاندەك قىزغانچۇقلۇق قىلاتتى. ياخشى كوگىلۇك بىلەن ئۇلاردىن ئوگەنمەكچى بولسىاك، ئۇلار پۈتلىرىنى ئالماپ ئولتۇرۇپ، تاماكىسىنى قىڭغىر چىشلەپ، ئاغزىنى ئېچىشقىمۇ ئېرىنىپ: «ھە، بۇنى دەمسەن، ئاستا-ئاستا كورۈپ، ئوگەنمەسىلە.....» دەپ ئوگۈتۈپ قويۇشنى ھەرگىز خالىمايتتى. بىز قوشۇن ئىشخانىسىنىڭ يولۇرۇقىغا ئەەل قىلىپ ئۇلار بىلەن ئىتتىپاقلاشتۇق. تۇرمۇش يارىدەم پۈلەيزنى ئالىغاندىن كېيىن، ئوزىمىزگە كېرەكلىك ئوگۈنۈش ماتېرىياللىرىنى سېتىۋالغاندىن تاشقىرى، تاماكاچىكىدىغانلارتاماكائېلىشقىمۇ كوزى قىيماي، پۇل يىغىش قىلىپ ئۇلارغا سوغا تەغدىم قىلاتتۇق. بۇنداق چېرىكلەشكەن ھەربى قوشۇن ئىچىدە سوغات بېرىش ئالاھىدە ئۇنۇملۇك دورا ئىدى. بەزى مەسىلەرنى ئازراق سوغا بېرىش ئارقىلىق تېز ھەل قىلغىلى بولاتتى. لېكىن بەزەن ۋاقىتلاردا ئۇلار بىزنى قەستەن قىينايتتى. بانا سەۋەپلەرنى تېپىپ: «ھاۋا ياخشى ئەمەس، ماشىنىغا ياغ يوق» دەپ ئاران دېگەندە ئىككى ماشىنا چىقىراتتى. تەربىيلىگۈچىلەر ئاغزىغا تاماكۇنى قىڭغىر چىشلەپ، ئىككى پۇتىنى ئالماپ، كال-

جىنكادا ئولتۇرۇپ بىزنى ماي جالاشقا، سۇ قويۇشقا، تەكشۈرۈشكە، ئوت ئالدۇرۇشقا بۇيرۇپ، خېلى ئۇزۇن ئاۋارە قىلماندىن كېيىن، ماشىنىنى ئازراق ھايدىتىپلا قايتۇرۇپ كېلەتتى. بىزئاچچىقىمىزنى ئىچىمىزگە يۇتۇپ تىت - تىت بولاتتۇق.

مۇنىڭ خىيالىمچە بولغاندا، بۇ ئەيلەخلەردىن بىر قانچىسىنى ئورۇۋالتقىم كېلەتتى. لېكىن بولمايدۇ-دە، بۇگۈنكى كۈندە بىز ئۇلارنىڭ قولىغا قالدۇق. قوساق كۆپۈكىنى تاماي ئامال يوق. يولداشلارنىڭمۇ قورسىقى كۆپۈپ يېرىلىپ كېتەي دەپ قالغان ئىدى. كۆگلىمىزدە قالچانمۇ ئۇزىمىزنىڭ ماشىنىلىرى ۋە تانكىلىرى بولار، ئۇ ۋاقىتتا، ئىچىمىزدىن چۈشمەي 3 كېچە-كۈندۈز ھايداپ كورسەك دەپ ئويلايتتۇق. قىيىنچىلىق قانچە كۆپ بولسا، ئۇگۈنۈش ئىرادىمىز شۇنچە كۈچەيەتتى. مەيلى قانداق قىلىپ بولسىمۇن، بارلىق ئامانلارنى قىلىپ تېخنىكىنى ئوگۈنۈۋېلىشىمىز كېرەك. ئىنقىلاپ ئىشلىرى ئۈچۈن، قانداقلا قوساق كۆپۈگى بولسىمۇ تارتىشقا، ھەرقانداق قىيىنچىلىققىنى يېڭىشكە رازى بولدۇق.

كونا ھەربىي ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئىنتايىن ۋەھشى ئىدى. ئۇلار بىزنى: «دوت»، «سەرالىق كالۋالار»، «ئەبلەخ-خۇمپەرلەر» دەپ تىللايتتى. بەزىلىرى قول تەككۈزۈپمۇ قوياتتى. بىز پارتىيەنىڭ: «ئىنتىزامغا رايە قىلىپ ماھارەتنى ياخشى ئوگۈنۈۋېلىش» يولىۋرۇغىغا ئەمەل قىلىپ، چىشىمىزنى چىشلەپ چىداپ ئوگەندۇق، ئامال بار ئۇلار بىلەن توقۇنۇش پەيدا قىلمىدۇق. بىر قېتىم مېنى، ماينى تەكشى بەرمىدىڭ دەپ، پۇتۇمغا بىرمۇش سالدى. ئاچچىغىمدا، پۇتلۇرۇم تېخىمۇ كالۋالىشىپ كەتتى. مەن

بېشىمنى پەس قىلىپ ماي تەپكىسىنى تېپىۋاتقىنىم پېشىمغا يەنە بىر مۇش ئۇردى. ئاچچىغىم راستىنلا كەلگەن بولسىمۇ، پارتىيەنىڭ ئۈمىدىنى ۋە ئوگۈنۈش ئىنتىزامىنى ئويلاپ ئۆزەمنى بېسىپ ھايداشنى داۋاملاشتۇردۇم.

بىزنىڭمۇ ئەڭ خۇشال بولىدىغان ۋاقىتلىرىمىز كەلدى. بىز ئۇزۇن يولغا چىقماقچى بولدۇق، ماشىنىنى ئۇرۇپ-چېقىدىن ساقلىغا قاراپ ھايدىدۇق. ياكى داۋانچىكىدىكى ئىگىز تاغلارنى بېسىپ ئوتۇپ، تېيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى تۇرپان ئويمانلىقىغا قاراپ ھايدىدۇق. بىرىپ كېلىشىمىزگە بىر قانچە كۈن كېتەتتى. ھەر بىرىمىز ماشىنىنى بىر قانچە سائەتلەپ ھايداشقا توغرا كەلدى. 9-ئايدا تۇرپاننىڭ ئۈزۈملىرى پىشقان، ھەر بىر كەنتىدىكى، ھەر بىر ئائىلىنىڭ ئىشىك ئالدىلىرىدىكى ئۈزۈم باراكلىرى قاپقارا سايە چۈشۈرۈپ تۇراتتى. كىشىش ئۈزۈملەر باراكلاردا خۇددى مەرۋايىتتەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. يول ئۈستىدە ئىسسىقتا چىداپ بولمايتتى. ھېلقى ئوقۇتقۇچىلار مۇنداق ئىسسىق ھاۋادا قانداقمۇ چىدىسۇن! ئۇلار بىر-بىرلەپ ماشىنىسى يول ياقىسىغا تاشلاپ، ئۈزۈم باراكلىرى ئاستىغا كىرىپ كېتەتتى، ئۈزۈم يەپ تويغاندىن كېيىن كاربىز ئىچىگە چۈشۈپ سورۇندە سوزۇلۇپ ئۇخلايتتى. بۇ چاغدا بۇ ئەبلەخلەرنىڭ يوقلىغىدىن پايدىلىنىپ ماشىنىنى پەخادىن چىقىرىپ ئىسسىق ئىدى. كىشىلەر تۇخۇم ۋە قاتلىمىنى تاش ئۈستىدە پىشىرۇ دەيدىكەن، ھەقىقەتەنمۇ ھاۋا ئوتتەك ئىسسىق. چوللىرىدە ھاۋا يالقۇنلۇنۇپ كورۇنەتتى. بىز ماشىنا

هایداشقا بىرىلىپ بىر ئازمۇ ئىسىق ھىس قىلمايتتۇق. ئەكسىچە تېنىمىز سەگدەپ ساقىنىلغاندەك تۇيۇلاتتى. پۈت-قوللىرىمىز چۆرلىشىپ مېڭىمىزمۇ سەگەكلىشىپ قالاتتى.

ماشىنا هايداشنى ئىگەللەپ بولۇپلا تانكا هايداشنى ئوگەندۇق. بۇ يەردىكى تانكىلار 1-دۇنيا ئۇرۇشىدىن قېپقالغان بىر نەچچە كونا تانكىلاردىن ئىبارەت ئىدى. تۇراللار 3 قەۋەت ئورۇنلاشتۇرۇلغان. يېرىم كۈندە ئاران ئوت ئالاتتى. شۇڭا شىسەيىنىڭ 200 كىشىلىك مېخانىكلاشقان قىسمىدا يېنىڭ ۋە ئېغىر قېتىمكى ئىككى خىل بىرونۇڭكىلىرى بار ئىدى. يېنىڭ قېتىمكى بىرونۇڭكىلاردا ئىككى تال «دېكتالۇۋى» پىلىمۇت ئورۇنلاشتۇرۇلغان؛ ئېغىر قېتىمكى بىرونۇڭكىلارغا 75 سانتىمېتىرلىق بىر زەمبىرەك ئارتۇق ئورنىتىلغان ئىدى. بۇ ئورۇن شۇ چاغدىكى «تانكا مەكتىۋى» ئىدى. بىزنىڭ 4-پەينى يېنىڭ پىلىموت، ۋە كەچىك زەمبىرەك ئورنۇتۇلغان بىرونۇڭكا ماشىنىنى ئوگۇنۇشكە ئايرىدى. باشقا يولداشلارنىڭ بىزگە ھەۋىسى كېلىپ، ئوگۇنۇشتىن قايتىپ كەلگەنلىگىمىزنى كورسىلا-چاقچاق قىلىپ: «قاراڭلار!... قىزىل ئارمىيىنىڭ مېخانىكلاشقان دىۋىزىيىسى يەتتىپ كەلدى!» دەپ تۇۋلىشاتتى.

بىز بۇ سوزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تەبىئى، كوگلىمىزدە خوش بولاتتۇق. لېكىن بەزەن چاغلاردا ئەگەر ياخشى ئوگۇنالمىساق، يولداشلار ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىدىغانلىغىمىزنى كوز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ دەككە-دۈككە بولاتتۇق.

بۇ يەردىكى ئوقۇتقۇچىلار، ماشىنا قىسمىدىكى ئوقۇتقۇچىلاردىنمۇ ئەكسىيەتچى ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىگە گومىنداڭ

ئىشپىيۇنلىرىمۇ كىرىۋالغان ئىدى. دەرس ئوتكەندە بەزەن قۇرۇلمىلارنى ئىناجىرىتىش، بىرلەشتۈرۈش، شۇنىڭدەك رېمونت قىلىش تېخنىكىلىرىنى ھەرگىزمۇ يېخشى سوزلەپ بەرمەيتتى. دەرس سوزلىگەندە باشقىچە ئاھاڭدا سوزلەپ، بىزنى چۈشەنمىسۇن دەپ، بېشىمىزنى قەستەن گاڭگىرتىۋېتەتتى. چۈشەنمەسلىك سۇراشقا يول قويۇلمايتتى، ئىشپىيۇنلار دەرس ئوتۇش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى ئەھۋالنى ئۇخلاقچى بولىشاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشىپ ئوگەنگەندىن باشقا، يەنە دۈشمەننىڭ سۇئى قەستلىرىگە ھەر ۋاقىت ھوشيار تۇرۇشقا توغرى كەلدى. بۇ ئەھۋاللارنىڭ يۈز بېرىشى، بىزنى تېخىمۇ تىرىشىپ ئوگۇنۇشكە ئۈندەيتتى. بىزمۇ ھەر قانداق قىيىنچىلىقلارغا باش ئەگمەيتۇق. ئوقۇتقۇچىلار ياخشى سوزلەپ بەرمىسىمۇ، ئوزىمىز قېتىقىنىپ ئۆگۈنۈپ، يولداشلار ئارا بارەدىلىشىپ ھوددىگە ئېلىپ ئوگۈتۈش ۋە ئۈگۈنۈشكە كاپالەتلىك قىلدۇق. دەرس ۋاقتىدا دىققەت قىلىپ ئاڭلاپ، خاتىرە دەپتەرلىرىمىزگە مەزمونلارنى ئىمكانقەدەر كونكىرىتراق يېزىۋالدۇق. دەم ئېلىش ۋاقتىلىرىدا بىر يەرگە توپلۇنۇپ خاتىرىلەرنى ئوز-ئارا سېلىشتۇرۇپ توغرىلىدۇق. سەن بىر مەزمونىنى، يەنە بىرسى يەنە بىر مەزمونىنى خاتىرلىگەن بولسا، ھەممىنى بىرلەشتۈرگەندە تولۇق بولۇپ چىقاتتى. بىز ھەر قېتىملىق دەرس ئۈستىدە ئازراق تەلەپ قويساق، ئوقۇتقۇچى بىزگە كوزىنى چوڭ-چوڭ قىلىپ «ئومۇلەشنى بىلمەي تۇرۇپ، ئۈچۈشنى ئويلاۋاتامسىلەر!» دەيتتى.

ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى بىلەن قۇراللانغان جەڭچىلەرنى

ھەر قانداق قىينىچىلىق توساپ قالالمايتتى. ھەل قىلالمىغان مەسىلىلەرنى تاماقمۇ يېمەي، ئارامۇ ئالماي چۈشۈتۈۋېلىشقا تىرىشاتتۇق. قاچان چۈشەنچە ھاسىل قىلساق ئاندىن بولدى قىلاقتۇق.

يەكشەنبىنى دەم ئېلىش كۈنى قىلىپ بەلگىلىگەن ئىدى. ھېلقى ئوقۇتقۇچىلار ۋە شۇ شەھەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى يەكشەنبە كۈنى ئەتىگەندىلا بازارغا ھاراق ئىچىپ تاماشا قىلغىلى چىقىپ كەتەتتى. بىزگە بۇ كۈن ئەڭ ياخشى ئۇگۇنۈش پۇرسىتى ئىدى. ئەتتىگەن تۇرۇپلا يولداشلار 3-5 تەن توپلۇشۇپ، خاتىرىلىرىنى ئېلىۋېلىپ مۇزاكىرە قىلىشاتتى. ئۇزۇن ئوتمەيلا بۇ ئىشىمىزنى ئوقۇتقۇچىمىز كورۇپ قېلىپ قاتاقتۇر مەكتەپ تۈزىمىگە رايە قىلمىدى دەپ بەزنى جازالىماقچى بولدى. دەمەك ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ ئوگۇنۈش قىلىشىمىز كونا ھەربى قىسىملىرىدا بىر جىنايەت بولۇپ ھېسابلاندى.

بىز ئوگۇنۈش ئۈستىدىكى ھەر خىل قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ قالمۇقات قىيىن ئوتكەللەردىن بوسۇپ ئۆتۈپ، ئاخىر ئارزۇ قىلغان «پىراكتىكا باسقۇچى»غا يېتىپ كەلدۇق. چۈنكى بۇ يولداشلارنىڭ قانچە كېچە-كۈندۈز ئۇخلىماي جاپالىق ئەمگەك قىلىش بەدىلىگە كەلگەن بىر نەتىجە ئىدى.

پراكتىكا قىلىدىغان كۈنى، كوپچىلىك خوشاللىقتىن سەكرىشىپ كەتتۇق. چۈنكى بۇگۈنكى كۈندە ئۈزۈندىن بۇيان ئارزۇ قىلىپ كەلگەن برونىۋىك ماشىنىنى ئۆز قولىمىز بىلەن ھايداپ كورەتتۇق. ئەپسۇسكى ئوقۇتقۇچىلار يەنە ھىلەمىكىر

ئىشلىتىپ ماشىنىنىڭ ئىشىگىدىن كىرىپ-چىقىشنى بىر ھەپتە ئوگەتمەكچى بولدى. بىزدەك پادا بېقىشتىن كېلىپ چىققان كەمبەغەللىكنىڭ بالىلىرىنى پارتىيە تەربىيىلەپ ئوستۇرىدى، مەدىنىيەت ئوگەنڈۇق، يەنە كېلىپ بۇگۈنگى كۈندە تانكا ھەيدىشىمۇ ئوگۇنۈۋالدۇق، ئارمىيىمىزنىڭ 1-قېتىملىق ماشىنىلاشقان قىسىملىرى ئۈچۈن يول ئېچىپ بەردۇق. بۇ نەمە دېگەن شەرەپلىك ۋەزىپە! پارتىيە بىزگە موشۇنداق ئېغىر ۋەزىپىنى تاپشۇردى. بۇ بىز ئۈچۈن چوڭ ئىشەنچ ۋە شان-شەرەپ، بۇنىڭدىن كىمۇ ئەسىرلەنمەسۇن! پۇرسەت بولسىلا ماشىنىنى كوپرەك ھەيدىشنى كىم خالىمەسۇن؟ ماشىنىنىڭ يېنىغا بېرىپ نەچچە قېتىم كورۇۋېلىشنىڭ ئۆزىمۇ بىر خوشاللىقتە!

ئاخىرقى تېخنىكىنى ئوگۇتۇشتە كىشىنىڭ ئاچچىغىنى قېخىمۇ كەلتۈردى ھەم كۈلكۈلۈك بولدى. ئوقۇتقۇچى ئۇزۇنى يېڭىلمەس تانكا قىسىملىرىنىڭ قوماندانى سۈپىتىدە كورسۈتۈپ، دەرس ئوتكەندە بىزگە، شۇ شەھەرنىڭ جەنوبى شىنجاڭدا ياشىغا بىر جۇنغا بىلەن ئۇرۇش قىلغان ۋاقىتنا، ئۇزىمىڭ كورسەتكەن خىزمىتىنى ماختاپ، قوغلاپ زەربە بەرگەندە بىر قولى بىلەن ماشىنىنى ھايداپ، يەنە بىر قولى بىلەن پىلىموت ئانتېنلىغىنى، شۇنداق قىلىپ يۇزدىن ئارتۇق ئاتلىق ئەسكەرنى ئېتىپ ئولتۇرغەنلىگىنى سوزلەپ قاش كوزلىرىنى ئوينۇتۇپ ئوزىگە قەمەنىا قويۇپ ئالتۇن چىشلىرىنى كورسۈتۈپ قاقاخلاپ كۈلەتتى. 10-بەنىمىك ئورۇنباسار بەنجاگى ناھايىتى ياۋاش ئادەم ئىدى. ئوقۇتقۇچىغا سۇئال قويۇپ: برونىۋىك ماشىنا زەمبىرەكىكە دوچ كەلسە قالسا

قانداق قىلىدۇ؟ دەپ سۆزىدى.

ئوقۇتقۇچى: «ئاقسۇدا زەمبىرەك يوق!» دېدىيۇ لېكىن ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. بەنجاك يەنە: «ياپۇن باسقۇنچىلىرىدا زەمبىرەك بارغۇ!»-دېدى. ئوقۇتقۇچىنىڭ چىرايى بىردىنلا ئوپكىدەك قىزىرىپ خاپا بولغان هالدا: «مەن ياپۇننى سوزلەۋاتقىنىم يوق!» دېدى. بەنجاك يەنە: «ياپۇنلار بىلەن ئۇرۇشمىساق تانكا هايداشنى ئوگۈنۈپ جۇڭگولۇقلار بىلەن ئۇرۇشامدۇق؟» دېدى. ئوقۇتقۇچى «ئاغزىڭنى يۇم!» دەپ ۋاقىرىدى. شۇنىڭ بىلەن كوپچىلىك بېسىلىپ قالدۇق.

1939-يىلى 6-ئايدا ئوگۈنۈشنى تۈگۈتۈپ، يېڭى تېپىتىكى تانكا هايداشنى ئوگۈنۈشكە تەييارلاندۇق. ئۇزاق ۋاقىت كۈتكەن بولساقمۇ يېڭى تېپىتىكى تانكىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كورالمىدۇق. قوشۇنىمىزنىڭ رەھبەرلىرى بۇ ئىشقا تەۋتقۇچىلارنىڭ ۋاقىتنى قەستەن كەينىگە سوزۇپ بىزنى بىلەن قېرىشۇاتقانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن بىزنى شەھەرنىڭ خەۋىبىدە 20نەچچە پول كىلىدىغان جايغا بېرىپ لاگېر مەشۇلاتى ئوتكۈزۈشكە تەشكىللىدى. بۇ ۋاقىتتا پارتىيە مەركىزى كومىتېتىدىن جۇئىنلەي ۋۇجۇشى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارماقچى بولۇپ ئۇرۇمچىدىن ئوتكەندە بىز تۇرغان لاگېرغا ئاتايىن كىلىپ بىز بىلەن كورۈشتى. يولداش جۇئىنلەي بىزگە ئىچكى-تاشقى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ چۈشەندۈردى. شۇنىڭدەك يەنە: سىلەر ياخشى ئوگۈنۈپسىلەر. بىز بۇنىڭدىن خەۋەر تاپتۇق. هازىرقى ئاساسىمىزنىڭ ئاجىزلىغىغا قارىماڭلار! بىزمۇ ناهايىتى چاپسانلا ئوزىمىزنىڭ ئالاهىدە قوشۇنلىرىمىزنى قۇرۇپ چىقىمىز!-دېدى. پارتىيىنىڭ غەم-

خورلىغىدىن بىز چەكسىز خۇشاللىق هېس قىلدۇق. هەم زور ئىلهاملاندۇق. دەرۋەقە بىزمۇ ئوزىمىزنىڭ يۈقۈلئادە قوشۇنلىرىمىزنىڭ بالدۇرراق قۇرۇلىشىنى ئارزۇ قىلاتتۇق. ئوگۈنۈش مەزگىللىرىدە يولداش دېڭ فا بىلەن يولداش چېڭ تەنچيۇ، ماۋجۇشىنىڭ يەتتەندىن ئۈچتكەن خېتىلىرىنى كوپ قېتىم ئوقۇپ، بەرگەن تەلىملىرى زور ئىلهام بولدى. يەنە ئەندىن شىنجاڭغا كەلگەن يولداشلار هامان بىزگە ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ كوپلىگەن خەۋىرلىرىنى ۋە ئالدىنقى سەپتىكى دوستلارنىڭ سالاملىرىنى ئېلىپ كەلەتتى. بىز بۇ خەۋىرلەردىن چوڭقۇر تەسىراتقا ئىگە بولاتتۇق. تېخنىكىنى ياخشى ئوگۈنمىسەك ئۇچۇن ئىلهام بولاتتى. يولداشلارنىڭ ئوقۇشتا ئالغا باسقانلىغىغا ئەكسىيەتچى ئوقۇتقۇچىلارمۇ هەيران بولاتتى. بىز ماشىنا ۋە بۈرونۇدىك ماشىنىنى ئىشلىتىشنى ئىگەللەپلا قالماستىن بەلكى قارىغا ئېتىش، جەنشۇلۇق قۇماندانلىق قىلىش ئۇسۇلى قاتارلىقلارنىڭ هەممىسىنى ياخشى ئوگەندۇق. 8-ئايدا بىز لاگېر مەشۇلاتىدىن قايتىپ كەلدۇق. شىڭ شىسەي بىزگە يېڭى تېپىتىكى تانكا تېخنىكىسىنى يەنىلا ئۇگەتمىدى. بۇ چاغدا زور تۇركۈمدىكى ئىشچىيۇنلارنى مەكتەپ ئېچىش، زاۋۇت قۇرۇش نامى بىلەن شىنجاڭغا كەينى-كەينىدىن كىرگۈزگەن ئىدى. 12-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا يولداش چېڭ تەنچيۇ بىزگە نوۋەتتىكى سىياسى ۋەزىيەت ۋە شىڭ شىسەينىڭ سىنپىي ماهىيىتىنى تەھلىل قىلىپ «يېڭى ئەسكەرلەر لاگېرى» دىكى يولداشلارنى يەتتەنگە قايتۇرۇشنى بەلگىلىدى. ئاز سانلىق يولداشلار بۇ يەردە قالدۇرۇلۇپ خىزمەتنى داۋاملاشتۇرغاندىن تاشقىرى،

قىسمدىكى رەھبەرلەر بىلەن قوشۇلۇپ 300 دىن ئارتۇق ئادەم 20 دانە ماشىنا بىلەن ئېچكىرىگە قايتتۇق. بۇ جاغدا گومىنداڭ كورۇنۇشتە بىز بىلەن ھەمكارلىشىپ ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرغاندەك بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئاستىرتىن ياپۇن باسقۇنچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىزگە قارشى تۇرۇپ، ھەممىلا يەردە سۈركۈلۈش پەيدا قىلىپ تۇراتتى. بىز خېشى كارىدورىنىڭ شەندەن دېگەن جايىغا يەتكەندە ما بۇفاڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدۇق. بۇ قېتىم دۇشمەننى كورۇپ كوزلىرىمىز قىزىرىپ قالغان ئىدى. بۇ قېتىمقى ئۇچرۇشۇش، ئالدىنقى قېتىمدا چىلەتشەن تاغلىرىدا ئۇچراشقان ۋاختىمىزدىكىدەك ئەمەس ئىدى، لېكىن بىز يەنىلا ئىنتىپاقلىشىپ ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى مۇھىم كورۇپ باندىتلارغا قايتا-قايتا ئوق چىقارماڭلار دەپ خىتاپ قىلدۇق. لېكىن ئۇلار بارغانسېرى غالجىرلاشتى. نەچچە ئونلىغان باندىتلار ئات چاپتۇرۇپ قېچىلىرىنى يالىڭاچلاپ ياقىرىشىپ باستۇرۇپ كەلەتتى، بىزنىڭ ئاقەت قىلغۇدەك يېرىمىز قالمىدى. مەن پىلەمۇتنى ئۇلارغا توغرىلاپ بىر دېسكا ئوق چىقاردىم. باندىتلاردىن بەزىلىرى يىقىلدى. قالغانلىرى قىيا-چىيا چوقان سېلىپ يەنە باستۇرۇپ كەلەتتى. مەنمۇ داۋاملىق ئوققا تۇتۇپ بىز تەرەپتىن قوربان بولغان سەپداشلار ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا بەل باغلىدىم. بىز بالدۇرراق بېرىپ ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، باندىتلارغا ئەجەللىك زەربە بېرىپ ئۇلارنىڭ كاشىلىسىدىن قۇتۇلۇپ داۋاملىق ئىلگىرىلىدۇق.

ماشىنىلىرىمىز ئازات رايونلارنىڭ چېگرىسىغا يېتىپ

ئوز يېرىمىزگە كىرگەندە بىزنىڭ مۇرىسىمىزدىكى ئېغىر ژۈك ئېلىپ تاشلانغاندەك يېنىكلىشىپ قالدۇق. شەنشى، نىڭشا گەنسۇ چېگرا رايونلىرىنىڭ ئېتىز-ئېرىقلىرىغا، تاغ-دەريالىرىغا قاراپ، تويۇنماستىن چوك-چوك نەپەس ئالدۇق. يول ئۈستىدىكى قېرىنداشلار بىزگە قول ئىشارەتلىرى قىلاتتى. ئەيىتقان ناخشىلىرى بەكمۇ تەسىرلىك ئاڭلىناتتى. بۇ يەر-لەردىكى ھەر بىر ئۆپ دەرەخ، ھەر بىر خۇش چىراپلار، بىزگە شۇنچە يېقىملىق، شۇنچە ئېركىن تۇيۇلاتتى، بىز يەنە پارتىيەمىزنىڭ قوينىغا قايتىپ كەلدۇق.

مەن يېڭى ھەربى كىيىمنى كەيدىم. ھەممىمىزنىڭ گۇلقەلغىمىز ئېچىلىپ ئاجايىپ جەسۇر قامەتلىك بولۇپ قالغاندەك ھېس قىلدۇق. يەنئەندىكى نەچچە مىڭلىغان خەلق شەھەرنىڭ بىر قانچە يول ئۇزۇنلىقىدىكى كوچىلارنىڭ ئىككى قاسنىغىدا بىزنى قارشى ئالدى. يۇرتداشلار ئاقا-ئۇمياق چېلىپ ئۇسۇل ئويناتتى. ھەتتا چاچلىرى ئاقىرىپ قالغان مومايلارمۇ كىچىك بايراقلارنى كوتۇرۇپ شۇئار توۋلايتتى. بۇ مەنزىرىنىڭ بىزگە بەرگەن تەسىراتلىرىنى مەڭگۈ ئونتۇپ قالالمايمىز.

يەنئەندىكى قىسىملار ئۆ سەپداشلار زەڭدار بايراقلارنى ئېگىز كوتۇرۇپ، كانەي چېلىپ قارشى ئالدى. بىزنى كورۇپلا: «ئوزىمىزنىڭ مىغانىكلاشقان ئالاھىدە قىسىملىرىنى قارشى ئالىمىز» دەپ توۋلىشاتتى. بۇ ئاردىدا قىستاڭ-لار ئېچىدىن ماۋجۇشى چىقىپ كەلدى. كوز ئالدىمىز قېپ-قىزىل گىلەم بولۇپ كەتكەندەك كورۈندى. مەن ھايا-جانلىنىپ كوزۈمدىن ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلدى. گۇيا كوگ-لۇمدە ئېيتماقچى بولغان ئۇرغۇن سوزلۇرۇم بولسىمۇ، لېكىن

سۆزلىيەلمەس بولۇپ قالغاندەك ھېس قىلدىم. مەن ھاگۈدـ
قىپلا تۇرۇپ قاپتىمەن. خەلق ئارىسىدا بىردىنلا: «ياشىسۇن
ماۋجۇشى!» دېگەن شۇئارلار كۆتۈرۈلدى. مەنمۇ ئۇلارغا قو-
شۇلۇپ شۇئار توۋلىدىم. مەن ھېچقاچان تەسەۋۋۇر قىلمپ
باقمىغان بىر بەخت ئىچىگە چۆمۈلگەنلىكىنى چۈشەندىم. قار-
شى ئېلىش يىغىنىدا ماۋجۇشى: «ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قار-
شى ئۇرۇش ۋەزىپىسى ھەققىدە سوز قىلدى. قانداق قىلغانـ
دا دۈشمەنلىك ئارقا سېپىدە پارتىزانلىق ئۇرۇشى ئېلىپ
بېرىش، ئىتتىپاقلىشىپ ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش،
ھەم نوۋەتتىكى ۋەزىپىلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ماۋجۇشى
يەنە: «چوقۇم ئۇزىمىزنىڭ پەۋقۇلئادە قوشۇنلىرىمىزنى قۇ-
رۇپ چىقىشىمىز لازىم. ھازىر قۇرال-ياراقنىڭ يوقلىغىنىلا
كۆزەسلىگىمىز كېرەك. ئادەم بىرىنچى ئامىل، بىزدە ئادەم بولىدـ
كەن ھەممىگە ئامالىمىز بار» دېدى. جۇشى بىزگە، كەمتەر
بولۇش، ئالدىراقسانلىقتىن ساقلىنىش توغرىسىدا تەلىم بەر-
دى. ئۆزلۈكسىز ئوگۈنۈش، ئۆزلۈكسىز ئالغا بېسىشىمىزغا رەغـ
بەتلەندۈردى. جۇشىنىڭ سوزلىرى ھەم يېقىملىق ھەم جۇشقۇنـ
لۇق ئىدى. بۇ سوزلەر نەمىدىگەن چوڭ ئارزۇ-ئۈمىت ۋە
زور ئىلھام-ھە! جۇشىنىڭ ھەر بىر سوزى قەلبىمىزدىن چوڭـ
قۇر ئورۇن ئالدى. ھاياتىمىزدا ئۇنتۇلغۇسىز بىر كۈن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ بىز غەربىي شىمالى چېگرا رايونىدىكى
ئوگۈنۈش ۋەزىپىمىزنى غەلىبىلىك ئورۇنلاپ ماۋجۇشىنىڭ
يىغىغا قايتىپ كەلىپ، يەنىمۇ چاغانىنى خۇشال ئوتكۈزدۇق.
ئاندىن قۇرال-ياراق شىكىلىرىمىزنى ئېلىپ قولۇپ تاشقان
غەلىبە ئىشەنچىسىز بىلەن ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى
تۇرۇش ئۇچۇن ئالدىنقى سەپكە يۇرۇپ كەتتۇق.

جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى

1935 - يىل: يولداش تېڭ دەيىۋەن، پارتىيە مەركىزى كومىتـ
تېتىنىڭ يولىيورۇغىغا ئاساسەن، سوۋېت ئىتتىپا-
قىدىن مەخپى ھالدا شىنجاڭغا كەلدى. يولداش
دېڭ فا بىلەن بەلگىلەنگەن جايدا كورۇشمەكچى
بولسىمۇ، ئۇچرىشالمىغانلىقتىن دەرھال سوۋېت
ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەتتى. (يولداش دېڭ فا
شىنجاڭغا قاچان كەلگەنلىگى ئېنىق ئەمەس.)

1936 - يىل قىش: شىنجاڭ دۆبەن مەھكىمىسى چېگرا مۇدا-
پىە باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى يولداش
لىيۇجىنجۇڭ، (ئۇزگەرتىلگەن ئىسمى چېن پېيشېڭ)
قەزىل 4 - تەرەپ ئارمىيىسىنىڭ خەرپىكەيۇرۇش قىسـ
مىغان قىسمى بىلەن ئالاقىلىشىش ۋەزىپىسىنى قو-
بۇل قىلدى. ئۇئاشكارا سالاھىيىتى بىلەن باش-
قارما نامىدىن شىڭشىڭشىيا ئىش بېجىرىش ئورنىغا.
ئۇۋېي، جيۇچۈەن تەرەپلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ، غەـ
رىپكە كىلىۋاتقان قىسمىنى ئىزدەشكە بۇيرۇق چۈ-
شۈرگەن بولسىمۇ ئالاقە باغلىيالمىدى. كېيىن
چىگىرا مۇداپىە باشقارمىسىنىڭ رادىيو سىتانسىسى

ئارقىلىق قەزىل 4-تەرەپ ئارمىيىنىڭ غەرپكەيۈز-
گۈچى قىسىملىرى بىلەن ئالاقە باغلىدى.

1936 - يىل كۈز: يولداش چەن يۈن، تېڭ دەيۈەن، فېڭ شۈەن-
يۈي مىڭلار موسكۋادىن شەنجاڭغا كېلىپ، قەزىل
4 - تەرەپ ئارمىيىنىڭ غەرپكە يۈرۈش قىلغان
ئارمىيىسىنى كۆتۈۋالماقچى بولدى. ئۇلار جۇڭگو-
سوۋېت چېگرىسىغا كەلگەندە «شىئەن ۋەقەسى»
يۈز بەرگەن ئىدى. شۇڭا ئۇلار چېگرادا 5 ئاي
تۇرۇپ ئاندىن ئۈرۈمچىگە كەلدى.

1937 - يىل 3- 4 ئايلار، قەزىل 4-تەرەپ ئارمىيىنىڭ غەرپكە
يۈرگۈچى قىسىملىرى لى شىەننيەن، چېڭ شىسەي،
گوتىيەنمىڭ، لى تىيەنخۈەن قاتارلىق يولداشلارنىڭ
باشچىلىقىدا، شىنجىڭغا كېلىپ بىر ئايدىن
كويرەك ۋاقىت ئىچىدە 400دىن ئارتۇق ئادەم
توپلاپ، ئاپتوموبىل كۆتۈپ تۇردى.

1937 - يىل 5 - ئاينىڭ 1-كۈنى يولداش چەن يۈن، تېڭ دەي-
يۈەنلەر 40 نەچچە ئاپتوموبىل بىلەن شىنجىڭغا
كېلىپ قەزىل 4 - تەرەپ ئارمىيىنىڭ غەرپكەيۈ-
رۈش قىلغان قىسمىنى كوتۈۋالدى. شۇ كۈنى تەب-
رىكلەش يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. 5 - ماي كۈنى
ئۈرۈمچىگە قاراپ ماڭدى.

1937 - يىل: 7 - ماي كۈنى بۇ قىسىملىق 400دىن ئارتۇق
ئادەمى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، ئۈرۈمچى غەربى
باغچا (شىگۈگۈيۈەن) ۋە توقۇمچىلىق فابرىكىسى-
غا جايلاشتى. ئۇزۇن ئوتمەي ئۈرۈمچى شەرقىي دەر-

ۋازىسى (دۆڭمىك) سەرقەدىكى كازارمىغا كۆچۈپ
كەلدى. بۇ ئارمىيىنى سەرىتتا قارىتا «يېڭى ئەس-
كەرلەر باتالىيونى» دەپ ئاتىغان. يولداش چەن-
يۈن ئۇگۇنۇشكە رەھبەرلىك قىلغان ئىدى.

1937 - يىل: «7 - ئىيول» ۋەقەسىدىن كېيىن، يولداش چەن-
يۈن خەزمەت بىلەن يەنئەنگە كەتتى. پارتىيە
مەركىزى كومىتېتى يولداش جۇشياۋجۇنى، 8 -
ئارمىيىنىڭ شىنجاڭدا ئىش بېجىرىش ۋەكىلى دەپ
تەشكارا نام بىلەن ئەۋەتتى. يولداش چېن يۈن
ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يولداش
جۇشياۋجۇ يەنئەنگە قايتتى.

1937 - يىل: 9 - ئاي، يولداش دېڭ فا (ئۇزگەرتىلگەن
ئىسمى فېڭ لىن) موسكۋادىن ئۈرۈمچىگە كەلدى.
يولداش چېن يۈننىڭ ئورنىغا يېڭى ئەسكەرلەر
باتالىيونىغا باتالىيون كوماندىرى بولدى. بۇ قىسىم
ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، باش شتاپ قۇرۇل-
دى. (بۇ قىسىم شىنجاڭغا كېلىۋاتقاندا ئىشچى-
چىلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇپ، يولداش لى جۇرەن
مۇدىر بولغان ئىدى) 4 دادۇيگە ئايرىلىپ، 1 -
دادۇي: پىيادە ئەسكەرلەر؛ 2 - دادۇي: ئاپتوموبىل
ھايداش ۋە رېمونت قىلىش؛ 3 - دادۇي: تانكا
ۋە بىرونىۋىك ماشىنا ھايداش؛ 4 - دادۇي: زەم-
بىرەك ئېتىشنى ئۆگەنمەكچى بولغان ئىدى. بۇنىڭ-
دىن باشقا 40 ئادەم ئاۋىياتسىيە (ھاۋا ئارمىيىسى)
رادىستانسىق ۋە ھەربىي - مال دوختورلۇق ئۆگەنـ

كەلدى. 1939 - يىلى ئەتىيازدائولكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ، شىنجاڭنىڭ مالىيىسىنى تەرتىپكە سېلىشقا كىرىشىپ « 3 يىللىق پىلان » تۈزدى، شىنجاڭ پۈتۈنى ئىسلاھ قىلدى ھەمدە « قۇرۇلۇش زايومى » تارقاتتى. يولداش جۇڭەنخۇا، يولداش ماۋزېدۇن بىلەن بىللە كېلىپ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىگە ئىلمى مۇدىر بولدى.

1938 - يىلى، پارتىيە مەركىزى كومىتېتى شىنجاڭدا ئىشلەش ئۈچۈن ئەۋەتكەن كادىرلار، جاڭ دۇگيۇي، چېك جۇڭي، جياڭ لىيەنمۇ، لوئەيتاك، يۈسۈن، بەيدافاك، ساۋجيەنپې قاتارلىق يولداشلار بولۇپ 100 دىن ئارتۇق كىشى ئىلگىرى - كېيىن 3 تۈركۈمگە بولۇنۈپ شىنجاڭغا كېلىپ مالىيە - ئىقتىسات، مەدەنىي - مائارىپ ۋە مەمۇرى ساھەلەردە ئىشلىدى.

1939 - يىلى، پارتىيە مەركىزى كومىتېتى يولداش چېك تەنچۇ (ئۇزگەرتىلگەن ئىسمى شۇيجى) نى پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ شىنجاڭغا ئەۋەتتى، 8 - ئارمىيىنىڭ شىنجاڭدىكى ئىش بېجىرىش ئورنىدىكى يولداش دېڭفانىڭ ئورنىغا ۋەكىل بولۇپ كەلدى دەپ ئاشكارا نام بىلەن كەلگەن ئىدى.

1939 - يىلى، يولداش ئېن گۈنەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتىشتا شىنجاڭدىن ئوتۇپ ئۈرۈمچىدە قالدى. قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىدە باشلانغۇچ مەكتەپ

سىنىپىمىسىنىڭ مۇدىرى، قوشۇمچەشىنجاڭ ئايالالار جەمئىيىتىنىڭ مائاۋدن مۇدىرى بولدى.

1939 - يىلى، شىنجاڭدا ئولكىلىك 3 - قۇرۇلتاي چاقىرىلىغاندا يولداش لىن جىلۇ قۇرۇلتايدا ماۋجۇشىنىڭ سۆزىنى چۈشۈرۈلگەن ژورنال تارقاتتى. شۇ سەۋەبتىن شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا بىر چوڭ گۇناھ يازدى.

1939 - يىل كۈز، يولداش لىن جىلۇ « 6 بۈيۈك سىياسەت - نىڭ خىزمەت ئىستىلى » سەرلەۋھىلىك ماقالا ئېلان قىلىپ ھەر ساھەنىڭ دەققەت ئېتىۋارىنى قوزغىدى.

1939 - يىلى 1 - ئاي، شىڭ شىسەي يولداش لىن جىلۇنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ يوتكىدى. (كېيىن كۈچار ناھەيىسىگە ھاكىم قىلدى) يولداش لى يۇنياڭنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ يوتكىدى. (كېيىن مارالۋېشى ناھەيىسىگە ھاكىم قىلدى) ھۇلياك، ساۋ جيەنپېي، خاۋبىڭچىڭ، جياڭ لىيەنمۇ، گاۋدىڭياك قاتارلىق يولداشلارنى ئايرىم ھالدا جەنۇبى شىنجاڭدىكى ۋىلايەت، ناھەيىلەردە ئىشلەشكە يوتكىدى. بۇنىڭغا چىرايلىق ئات قويۇپ، بۇ يولداشلار چەت جايلارغا بېرىپ شىنجاڭنىڭ ئارقىدا قالغان جەمئىيەت ئەھۋالىنى چۈشەنسۇن دىدى.

1939 - يىل ياز، لىن جىلۇ، جېن يىڭسۇ، جاڭلىيەنمۇ يولداش

لار كۆچاردا پارتىيە گۈرۈپپىسى قۇردى.

1939 - يىل 4 - ئاي. جاڭ جۈڭشى بىلەن يولداش ماۋدۇن (شېن يەنبىڭ) ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىنجاڭ دارىلـ فۇنۇندا ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. ھەم ئايدىم ھالدا شىنجاڭ مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ باشلىقۇەماۋدن باشلىقلىغىنى ئوتىدى.

1939 - يىلى، جاۋدەن، شۇي تاۋ، ۋاڭ ۋېيبى، جۇجىنمىڭ قاتارلىق يولـداشلار شىنجاڭغا كېلىپ يۇسۇن، بەيدافاڭ قاتارلىق يولداشلار بىلەن بىرلىشىپ « بىرلەشمە تىياتىر ئومىگى » ئۇيۇشتۇردى ۋە مەـ دەنىيەت كۇرسى ئاچتى. بۇ پائالىيەتلەر شىنجاڭ مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ رەھبەرلىگىدە بولغان ئىدى.

1939 - يىلنىڭ ئاخىرى، پېكىن ئەسكەرلەرباتالىيونىدا ئۇـ گۇنۇش قىلىۋاتقان يولداشلاردىن 100دىن ئارـ تۇق ئادەم داۋاملىق ئۇگۇنۇش ئۈچۈن شىنجاڭدا قالدۇرۇلغاندىن باشقايولداشلار يەنئەنگەقايتتى.

1940 - يىل 5 - ئاي، فېڭ شۇەن، سۇجىن، زىڭسەن قاتارـ لىق يولداشلار ئايروپىلان بىلەن يەنئەنگە قايتـ تى.

1940 - يىلى، يولداش لىنبىاۋ كۆچار ناھىيىسىدە « ئىتـ تىپاق كوۋرىكى» (قېدىمقى كۆسەن كەنچىگى)، ئىلغار كوۋرۇكى، «قاراگۈز كوۋرۇك »، « چوڭ كـول كـوۋرۇكـى » قـاتـارلـىقلارنى ئارـ قىمۇ - ئارقا ياساپ قاتناشنى راۋاجـلاندۇردى. يەنە سۇبېشىدائۇزۇنلىغى 1200 مېتىر، ئېگىزلىگى

4 مېتىر كېلىدىغان توسما ياسالتتى. بۇنى خەلق لىن جىلۇ توسمىسى دەپ ئاتايدۇ.

1941 يىلى 1 - ئايدا، جاڭ زىيى، مامىڭفاڭ، فاڭ جىچۇەن، چىڭخۇالۇڭ يولداشلار موسكۋادىن ئۇرۇمچىگە كەلدى.

1941 - يىلى 7 - ئاي، يولداش لىن جىلۇ كۆچاردىن ئۇرۇـ چىگە قايتىپ كەلدى. كېيىن يەنە ئۇچتۇرپانغا ھاكىم بولدى.

1941 - يىل 9 - ئاي، ياڭجۇخۇا، سۇئانا ۋە دۇيى قاتار - لىقلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتىپشىنـ جاڭدىن ئوتكەندە، شىڭ شىسەي ئۇلارنى شىنجاڭـ دا ئىشلەشكە تەكلىپ قىلدى، يولداش چىڭ - تەنچۇ رۇخسەت قىلمىدى.

1941 - يىل 4 - ئاي، يولداش ماشۇ خوتەن گېزىتخانىسىدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ «ئەدەـ بىيات - سەنئەت» بېتىگە تەھرىر باشلىغى بولدى. يولداش لىن جىلۇ « ئۇچدولەت ھەققىدەقىسسەنى ئوقۇغاندىن كېيىن» سەرلەۋھىلىك ماقالا ئېلان قىلىپ شىڭ شىسەيگە قارشى كۇرەش باشلىدى. بۇ ماقالا شىڭ شىسەينىڭنارازلىغىنى قوزغىدى.

1942 - يىلى ئەتىيازا، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا گېتلىر موسكۋا، ستالىنگرات شەھەرلىرىنى مۇھاسىرە قىلدى. جۇگگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشى تىركىشىش باسقۇچىدا تۇراتتى. بۇ ۋا- قىتتا شىڭ شىسەينىڭ ئەكسىيەتچىل قىياپىتى

تەدرىجى ئاشكارىلانغىلى باشلىدى. شۇ يىلى كۈزدە جياك جيېشى، سۇڭمىلىك بىلەن ئۇيۇشۇڭ شىننى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ شىك شىسەي بىلەن تىل بىرىكتۈردى. شۇ ۋاقىتتا يولداش ماۋزېمىننىڭ تۇرار جايى شىك‌نىڭ بۇيرۇقى بىلەن 7 قېتىم يوتكەلگەن ئىدى.

1942 - يىلى 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنى يولداش ماشۇنىڭ ئالمالى، يولداش لى‌دېمى تۇنجى بالىسىنى تۇغۇلدىغان چاغدا، يولداش لىن جىلۇنىڭ قەيسەرلىك بىلەن كورەش قىلىشى ئارقىسىدا يولداش چىن يىڭيۇ دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ يەگگۈچە رۇخسەت ئالدى.

1942 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى باندىت شىك شىسەي جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنى تۇركۈمگە بولۇپ قولغا ئېلىشقا باشلىدى. چېك‌تەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن - جىلۇ، لى‌يۇنياك، لى‌زۇگلىن قاتارلىق يولداشلار ئىلگىرى - كېيىن قولغا ئېلىنىدى. باشقا ۋەلەيھەت ناھىيىلەردە ئىشلەۋاتقان يولداشلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ كىلىنىپ ياكى ماۋخۇ، ۋە باخۇلياگەدىكى مېھمانخانىلارغا نەزەر - بەنت قىلىندى. (ۋاقىت : 1942 - يىل 9 - ئايدىن 1943 - يىل 4 - ئايغىچە) .

1943 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى شىك شىسەي شىنجاڭدا خىزمەت ئىشلەۋاتقان جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ھەممىسىنى تۇرمىگە تاشلىدى. ئايال يولداشلار ۋە

بالىلار غەربىي باغچە (شىگۇگىيۈەن)نىڭ ئارقىسىدىكى ۋاقىتلىق تۇرمىگە نەزەر بەنت قىلىندى.

1943 - يىل 3 - ئاي، يولداش لىن جىلۇ تۇرمىدە، «تۇرمىداشلار ناخشىسى» ، «ۋاپادار ئەر ناخشىسى»نى يازدى. ئۇنى يولداش چىن‌گويىن نوتىغا ئالدى.

1943 - يىلى 7 - ئاي. ماۋزېمىن، چېك تەنچۇ، لىن جىلۇ يولداشلار 2 - تۇرمىدە زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. شىك شىسەي بۇ ئۇچ نەپەر يولداشنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان چاغدىكى سۆزىتىنى ئېلىپ چۇڭچىگغا ئەۋەتىپ خىزمەت كورسەتكەنلىكىنىڭ ئەپادىسى قىلدى.

1943 - يىلى 8 - ئاي، 2 - ۋە 4 - تۇرمىلەردە قامالغان جۇڭگو كوممۇنىستلىرى جاك زېيى، مامىك فاك يولداشلارنىڭ رەھبەرلىگىدە تۇنجى قېتىم ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشى قوزغاپ، ئوچۇق سوراق قىلىش، كىتاپ تارقىتىپ بېرىش، تۇرمۇش-تەمىناتنى ياخشىلاشنى تەلەپ قىلدى. بۇ كۈرەش ئاساسى جەھەتتىن غەلبە قىلدى. كېيىن يەنە 2-3- قېتىم ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرەشلىرىنى ئېلىپ باردى.

1944 - يىلى 9 - ئاي، باندىت شىك شىسەي چۇڭچىگغا باردى. جۇشاۋلياك شىنجاڭغا مۇۋەققەت رەئىس بولدى. ئۇزۇن ئۇتمەي ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى پارتلىدى. ۋۇ جۇگشىن قورچاق شىنجاك ئۆلكىلۇك ھوكۈمەتكە رەئىس بولدى.

1945 - يىلى باشتىن جياڭچىڭگو شىنجاڭغا كەل-
دى. تۇرمىگە بېرىپ قاماقتىكى جۇڭگو كوممۇ-
نىستلىرىغا خىزمەت كۆرسەتكەندىن كېيىن ئۇرۇندى. ياڭ جۇ-
خۇا قاتارلىق يولداشلار ئۇنىڭغا پىسەن قىلمىدى.

1945 - يىلى جاڭ جۆڭ شىنجاڭغا كېلىپ 3 ۋىلايەت ئىنـ-
قىلاۋى ھوكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تەنپەن
ئوتكۈزدى. جۇ زۇگلى ئۇنىڭغا شىنجاڭ تۇرمىسى-
دە قاماقتا ياتقان جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ
ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويۇشنى تاپىلىدى.

1946 - يىل 6 - ئاي شىنجاڭ تۇرمىلىرىدىكى جۇڭگو كوممۇ-
نىستلىرىدىن 130 دىن ئارتۇق كىشى (بۇ نەچچە
ئىچىده شۇي مىڭچۇ، لېۋ شىبىڭ، فەنتۇڭ، خۇاڭ
يىڭمىن قاتارلىقلار ئاساسلىق قىلىدى.) جاڭجۆڭ
تەرىپىدىن قويۇپ بېرىلىپ تۇرمىدىن چىقتى. شۇ
يىلى 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى يەنئەنگە يېتىپ
بارغاندا باش قوماندان جۇ دې، لىن بوچۈي، دۇڭ
بىۋۇ قاتارلىق يولداشلار چىلىپوغىچە ئالدىنغا
چىقىپ كۈتۈۋالدى. ماۋجۇشى ئۇلار تۇرغان جاي-
غا بېرىپ يوقلىدى.

1947 - يىلى يولداش، پىڭ گوئەن، ئەھمەتجان، ئابباسوپ
قاتارلىقلار بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ئىلىداخىز-
مەت قىلدى. ئېلىپ كەلگەن دىيەنتەينىڭ كۆچى
ئاجىز بولغانلىقتىن يەنئەن بىلەن ئالاقە باغلا-
يالماي ئىلىدا تۇرۇپ قالدى. (يولداش پىڭ
گوئەن ئازاتلىقتىن كېيىن شىنجاڭ پوچتا-تېلېگراپ

ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولدى).

1949 - يىل 8 - ئايدا يولداش دىڭ لىچۈن شىنجاڭنى بۇرۇنراق
ئازات قىلىش مەسىلىسىنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن
موسكۋاغا قىلىق ئىلىغا كەلدى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى-
نىڭ ۋەكىلىنى مەلىكەتلىك سىياسى مەسلىھەت
كېڭىشىنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىشنى تەكلىپ قىل-
دى. ئىلىدا «لىچۈن ستانسىسى» قۇردى.

1949 - يىل 9 - ئاي. مەملىكەت مىقياسىدا ئازاتلىق ئۇرۇش شىد-
دەت بىلەن ئىلگىرلىدى. نەنجىڭ، شىئەن، لەن-
جۇ قاتارلىق شەھەرلەر ئارقا - ئارقىدىن ئازات
قىلىندى. ۋاڭ جېن سىلىڭيۈەن غەربىي شىمال
دالا ئارمىيەسىنىڭ 1 - بىڭتۈەنىنى باشلاپ خېشى
كارىدورىغا ئىلگىرلىدى. شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭنى
تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش مەسىلىسى مۇزا-
كىرە قىلىنىۋاتاتتى. قورچاق شىنجاڭ جېڭبى
سىلىك تاۋسيۇ، مائاۋنى جاۋشىگۈاگنى ئىلىغا
ئۇچۇتەپ يولداش دىڭ لىچۈننى شىنجاڭ-
نى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ئىشلىرىنى
مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلدى. 9 -
ئايدا يولداش دىڭ لىچۈن ئايرۇپلان بىلەن
ئۇرۇمچىگە كېلىپ بۇرھان شەھىدىنىڭ ئويىگە
چۈشتى.

1949 - يىل 10 - ئاي. جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ
1 - بىڭتۈەنىنى جۇچۈەنگە يېتىپ كەلدى. تۇەنجاڭ
خۇ جيەن (سابىق يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيونى

4 - داۋۇينىڭ سىياسى كومىسسارى) باشچىلىغىدىكى ئاپتوموبىل 5 - ئوقۇنۇشى ئالدىن يۇرگۈچى قىسىم سۈپىتىدە ئۇرۇمچىدە تۇرۇشقا ئەۋەتكەندىن تاشقىرى 6 - جۇننىڭ 17 - دىۋىزىيەسىنىڭ ئايرۇپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە يوتكىدى. 2 - جۇن قىسىملىرى پىيادە يۇرۇش قىلىپ توغرىدىن-توغرى جەنۇبى شىنجاڭغا يېتىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ پۈتۈنلەي ئازات بولدى.

بۇ خاتىرە تەھرىر بولۇۋىدە بار ماتېرىياللارغا ئاساسەن يېزىلدى. ۋاقىت ۋە خاتىرىلەنگەن ئىشلار تەرتىپلىق بولمىغان ھەم چالا ھەم خاتا بولغان جايلىرى كوپ بولۇشى مۇمكىن. شارائىت چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن نوۋەتتە مۇشۇ دەرىجىگە يەتكۈزۈش مۇمكىن بولدى. بۇ ساھەدىكى ئەھۋاللارنى بىلىدىغان يولداشلارنى ۋە ئوز بېشىدىن كوچۇرگەن يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى ۋە تۈزۈتۈشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

تەھرىرىدىن

شىنجاڭنى ئىنقىلاۋىي توغرىسىدا ئىلىدا كورگەن - ئاڭلىغانلىرىمىز

تۇڭ باۋ خەن شىلىياڭ

1 - ئىلىدىكى جياڭجۇن مەھكىمىسى

مەنچىڭ خاندانلىقىنى ئىلىنىڭ كۆرە دىگەن جايىدا جياڭجۇن مەھكىمىسى قۇرۇپ، مانجۇر مىللەتتىدىن بولغان مۇھىم ۋەزىرنى ئىلى جياڭجۇنلىكىگە تەيىنلەپ، مانجۇر - موڭغول ئەسكەرلىرى ئارقىلىق مۇداپىئە ئىشلىرىگە قوماندانلىق قىلاتتى. بۇخىل ھوكۈمرانلىق ھەكلى 200 يىللىق تارىخقا ئىگە. شىنجاڭ ئولكە بولۇشتىن ئىلگىرى، ئىلى رايونى چارروسىيە تەرىپىدىن 13 يىلدىن ئارتۇغراق ئىستىلا قىلىنغان. ئولكە بولغاندىن كېيىن، ئىلىدىكى جياڭجۇن مەھكىمىسى بىر ئاز رەتكە سېلىندى. بۇ چاغدىكى ئىلى جياڭجۇنى قۇلەي كۆرەنى يېڭىۋاشتىن قۇرغۇزدى (بىر ئىنسى: يېڭى كۆرە دەپ ئاتالىدى، كونا كۆرە ئەمەلدىن قالدى)، كونا-يېڭى مانجۇر قىسىم

لمردىن 16 چىنى ئورۇنلاشتۇردى. مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، ھەربىر سىياسى جەھەتتە پۈتۈنلەي چەرىكلەشكەن ئىدى. ئىلىدىكى جياگجۇن مەھكىمىسىنىڭ تەشكىللى ئىنتايىن چوڭ بولسىمۇ، ئەمما تاشقىرىغا نىسبەتەن مۇداپىئە كۈچى بەك ئاجىز، ئىچكى جەھەتتە دىخانلار بىلەن چارۋىچىلارنى بېسىقتۇرۇشتا ناھايىتى دەھشەتلىك ئىدى.

كۈرە شەھرىنىڭ ئىچىدە جياگجۇن يامۇل، دۆتۆڭيامۇلدىن باشقا، توپ چوڭ لەگدۇي، قوت شىلىڭ، 16 زولىگىنىڭ ھەممىسىدە خېلى چوڭ دائىرىلىك يامۇللىرى بولاتتى. 16 چىگە قاراشلىق يېڭى - كونا مانجۇر قىسىملىرىنىڭ چوڭ كىچىك ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسىدە تۇرۇشلۇق ئۇي-جايلىرى ھەم ھەربىر چىنىڭ داگۇاڭ (ئارخىپ-دىلوئويى)، ئامبارلىرى بولاتتى. ئىلى جياگجۇنگە بىۋاستە قاراشلىق شۇڭە، سولان، چاخار، ئولۇنت قاتارلىق 4 قىسىم بولۇپ، ھەر قىسىمدا باشلامچى بەگ قويۇلاتتى (باشلامچى بەگنى دەسلەپتە مەنچىڭ خان ئوردىسىدىن تەيىنلەيتتى، كېيىنچە جياگجۇن كورسۇتۇپ، خان ئوردىسىدىن تەستىقلايدىغان بولدى)؛ باشلامچى بەگنىڭ قول ئاستىدا باش بەگ، ئۇنىڭ ئورۇنباسارى، زولىڭ نامىلىق ئەمەلدارلار بولاتتى. باشلامچى بەگنىڭ يامۇلىدىكى ھەرزا (كاتىپ) — مانجۇر تىلىدە — بىتىكچى، موگۇلچە باقشى دەيدىكەن، ئۇلارنىڭ ئەمىلى ھوقۇقى ناھايىتى چوڭ بولۇپ پارىنى ھەممىدىن جىق ئالاتتى. باشلامچى بەگ، زولىڭ، فاڭ يۈي، راۋچىشاۋ، قاتارلىق مەنسەپنى خالىغۇچىلارنىڭ ھەرقانىدىغى باقشىغا جىق سوغات تەقدىم قىلغاندا، ئاندىن ئەمەلدار بولالايتتى. چارۋىچىلارنىڭ دەۋا ئىشلىرى چىقىپ قالسا،

باقشىلار ئۇچۇن پۇل تېپىپ باي بولۇش پۇرسىتى كەلدى دىگەن گەپ. بۇ خىل تۇزۇم شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىنمۇ داۋاملاشتۇرۇلدى. ئازات بولغاندىلا باقشىلار تۈپتىن يوقالدى.

2 - ئىنقىلاپچى پارتىيىدىكىلەرنىڭ ئىلىدا ئېلىپ بارغان ئىنقىلابى پائالىيەتلىرى

گۇاڭشى خانىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى، مەنچىڭ خاندانلىغى چاك گىگنى ئىلىنىڭ جياگجۇنلىگىگە 3 - قېتىم تەيىنلىدى. چاك گىگ مانجۇر قىسمىدىكى چېرىكلەرنىڭ قالاقلىغىنى، ھېچقانداق جەگگەۋازلىق روھىنىڭ يوقلۇغىنى كۆزدە تۇتۇپ، جەنۇپ ۋە شىمالدىكى يېڭى تەپتىكى قىسىملارنى ئىلىغا كېلىپ تۇرسا دەپ ئىلتىماس قىلدى. ئۇ ئىلىدىكى چاغدا شەرقى شىمالدا تۇرۇشلۇق شىمالى يېڭى تەپتىكى قىسىمنىڭ پىيادە ئارمىيىسىدىن بىر يىگ پىيادە ئەسكەرنى ئىلىغا يوتكەپ كېلىپ نەۋۇنىلىك يىگ دەپ ئاتىدى؛ خۇ بېيدا تۇرۇشلۇق جەنۇبى يېڭى تەپتىكى قىسمىدىن بىر قوشما لۇي (بىرىگادا) نى ئەكىلىپ، ئۇنى بىر پىيادە ئەسكەرلەر قوشما لۇيى (بىرىگادا) قىلىپ تۇردى. چاك گىگ يەنە ئىلىدا پىيادە ئەسكەرلەرنى تېز يىتىشتۇرۇش مەكتەۋى قۇرۇپ، يا پو-نىيىلىك يۈەن شاگجېڭ دىگەن ئادەمنى مەزكۇر مەكتەپنىڭ تەپتىشلىكىگە تەكلىپ قىلدى.

يېڭى تەپتىكى جەنۇبى قىسمىنىڭ باشلىغى يىگ زەنھۇيىنى، يىگ شۇجۇ دەپمۇ ئاتايتتى. لەقەمى يىگ ××چوقۇر، يا پونىيىدە ئوقۇغان، تۇڭمىڭخوي تەشكىلاتىغا قاتناشقان،

ئىنقىلاۋى ئىدىيىلىك كىشى ئىدى. ئۇ، خۇبىيلىك بولۇپ قىچە مەزمۇنى: ئىلىمىزدە بولغان جاۋۇ ئۇرۇشىدا گەرچە ۋۇخەندە خىزمەت ئىشلىگەن، شۇگلاشقا ئىنقىلاپچىلار پارتىيا پۇنلاردىن زەربە يىسەكمۇ، بىراق خەلقنىك روھى ئوچمە- يىسى بىلەن خېلى قويۇق ئىجتىمائى ئالاقىسى بار ئىدى گەنلىكتىن، ئەيرەت قىلىپ كۆچۈشكە تىرىشىپ كەلمەكتە... ئۇنىك بىلەن بىللە كۆرەگە كەلگەنلەردىن ئىنقىلاۋى ھېسىدىگەنلەردىن ئىجارەت.

ياتلىق فېك تېيمىن، لى ياچۇەن قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى فېك تېيمىن قاتارلىقلار ئىلىدا ئادەتى بولسىمۇ بىرگېزىت يالك زەنشۇي قاتارلىقلار كىشىلەر بىلەن يۇمشاق مۇئامىلە چىقاردى. كورۇنۇشتە ھەر مىللەت خەلقىنىك ۋەتەنپەرۋەر- قىلىغاچقا ئاممىنىك ئالقىشىغا سازاۋەر ئىدى. يالك زەنشۇلىك ئىدىيىسىنى قوزغاش بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئىنقىلاپنى قاتارلىقلار ئىلىغا كەلگەندىن كېيىن، دەرھال ئىنقىلاۋ تەرغىپ قىلىش ئىدى. ئۇيغۇرلاردىن ھېكىم بەگ خوجا، تەشكىلات خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇەتتى. ئۇلار تەشۇقات ياتۇپ باي،(باي سودىگەر)، خۇيزۇ موتەبەرلىرىدىن: سەئىد، قا، ئاممىنىك ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىغىنى قوزغاشقا ئەھمىيەتلىك، ماشيۇۋېن، يۇشىگچۇن (رۇسىيە پۇخراسى)، گېلاۋ- مىيەت بەردى. 1909-يىلى (شۇن تۇڭنىك بىرىنچى يىلى خۇي باشلىقلىرىدىن شۇي سەنتەي...لەر ئاستا-ئاستا يالكزەن- 10-ئايلاردا، يالك زەنشۇي قاتارلىقلار شەنشىلىك-گەنسۇلىقەشۇي، فېك تېيمىن، لى ياچۇەنلەرنىك يېقىن دوستلىرى بو- لارنىك يېگى مەسچىتىدە (خۇيزۇلارنىك مەسچىتى) دولقىلاپ قالدى. يۇ شېگچۇن چاررۇسىيەنىك ئىلىدا ئۇرۇشلۇق ئىمانە توپلاش چوك يىغىنى ئاچتى. يەرلىك ھەربىي-مەمۇرىي كونسۇلخانىسىنىك شاگىرتى ئىدى. ئىنقىلاۋى پارتىيە ئادەە- ئەمەلدارلار، ھەرمىللەت ئەربابلىرى يىغىنغا ئىشتىراك قىلغىرىنىك ئالاقە ئىشلىرىدا بۇ ئادەم مەلۇم رول-لارنى دى. ھەربى ئورگېستىر جاراڭشىدى. شەھەر خەلقى قىستا ئويىنىدى.

قىستاك بولۇشتى، يالك زەنشۇي مۇنبەرگە چىقىپ ئۇتۇق سوز يالك زەنشۇي قاتارلىقلار خەنزۇ خىزمەتداشلىرىنمۇ لىدى ئۇنىك سوزلىرى تەسىرلىك بولدى، كىشىلەر ھايا-جانلاندى كۆچىنىك بىر چەتىگە تارتتى، مەسىلەن: ئەمەلدارلاردىن خېي جيا- ئىمانە توپلاش ۋاختىدا، شۇ مەيدانىنىك ئوزىدىلا خۇيدۇك (خېي بولۇك)، جەنۇبى ئامبارنىك مەسئۇلى خۇالك لە- زۇلاردىن جۇ فامىلىلىك بىر تۇل ئايال ئالتۇن بىلەيزۇگ-جۇگلارنىك ھەممىسى ئىنقىلاۋى پائالىيەتلەرگە قاتناشتى. نى چىقىرىپ بەردى. يەنە ئىنقىلاۋى پارتىيىنىك ئادەملىرى شۇندىن كېيىن ئۇزۇن ئوتمەي، چالك گىنك شەنشى،گەنـ دىن لۇزىشەن نامرات بولۇپ ئىمانە قىلىدىغان نەرسىسى بولسۇنىك باش ئەمەلدارى بولۇپ يوتكەلدى. ئىلىنىك مۇئا- مىغاچقا شۇ مەيداندىلا قولىنى پىچاقتا چېپىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكىدىن ھۆتۈگى گۈالك فۇ جياگجۇنلىككە ئوستى. ئۇزۇن ئوتمەي، لىك ئىرادىسىنى ئىپادىلىدى. خۇيزۇلاردىن خەن يۇيشۇەگەنگۈالك فۇ خاگجۇنىك جياگجۇنلىكىگە يوتكەلدى (خىزمەتكە ئادەم سوزگە چىقىپ، ئاھايىتى مەردانە گەپلەرنى قىلدى، قىسقا-رمەدى). بىگبۇ شىلاك (ھەربى دەۋان بېگى) جەز رۇي

ئىلغا جياگچۇن بولدى. جۇڑ رۇي مەنچىك خاندانلىغىنىڭ ھۆكۈمرانلىرىدىن بولۇپ، گۈاڭشۈي خانىنىڭ قېينى ئاغىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئادەم ئاچكۆز-رەھىمسىز بولۇپ، ئادەملەرنى «ئىلان قامچى» سىدا ئۇرۇپ تۇراتتى. جۇڑ رۇي 1911-يىلى كۆز پەسلىدە ئىلغا يېتىپ كەلدى، دەسلەپ كەلگەن چاغدا چېرىكلەر بۈزۈلغىدەك، مانجۇلارنى قىرغىدەك دەپ ئويلىغان ھەرخىل گەپلەر ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇيغۇر قوزغىلاڭى ھەققىدىكى خەۋەر ئىلغا يېتىپ كېلىشى بىلەن، ئادەملەردە داۋالغۇش بولدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڑ رۇي يېڭى تېپتىكى جەنۇبىلۇق ئەسكەرلەرنى تارقىتىۋېتىش ۋە ئەسكەرلەر بىلەن ئوفېتسىرلارنىڭ ھەممىسى قايتۇرۇۋېتىش قارارىغا كەلدى.

يىلى زەنشۇي ئايلىق پۇلىغا 3000 سەر قەرزدار بولغانلىقتىن ماڭالمىدى، باشقا نەرسىلىرىنى بېرىشنى تەلەپ قىلىپ رۇخسەت ئالالمىدى. بۇ ۋاختىتا ئىنقىلاۋى پارتىيە ئۇنىڭ تېزدىن قوزغىلاڭ كوتۇرۇشىنى جىكىلەيتتى. يىلى زەنشۇي ئىنقىلاۋى كۈچلەرنىڭ ئىپلىگىنى بايقاپ، غەلبەقازانغا ئىشەنچ قىلالمايتتى. كونا 10 - ئايلاردا، ئۇرۇمچىدەلىيۇشەنچۇننىڭ قوزغىلاڭ كوتەرگەن خەۋىرى ئاڭلانغاندا، ئامىنىڭ دەرغەزەپ كە كەلگەنلىگىنى كورگەن يىلى زەنشۇيمۇ قوزغىلاڭ كوتۇرۇش قارارىغا كەلدى.

3 - ئىلى قوزغىلىڭى

قوزغىلاڭچى قىسىم ئەسلىدە 11 - ئاينىڭ 19 - كۈنى (كونا ئاي ھېساۋىدا) يېرىم كېچىدە قوزغالاقچى ئىدى،

خەۋەر ئاشكارە بولۇپ قالغانلىقتىن 4 سائەت ئىلگىرى باشلاشقا توغرا كەلدى.

قوزغىلاڭچى قىسىم شۇ كۈنى كېچىسى 5 يولغا بولۇنۇپ ھۇجۇمغا ئاتلاندى. لى ياچۇەن باشچىلىغىدىكى قىسىم شەرقى دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلىش؛ فېك تېيمەن باشچىلىغىدىكى قىسىم جەنۇبى دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلىش؛ لى مىڭبياۋ باشچىلىغىدىكى قىسىم شىمالى ئامبارغا ھۇجۇم قىلىش؛ خاۋكېچۇەن باشچىلىغىدىكى قىسىم جياگجۇن يامۇلغا ھۇجۇم قىلىش؛ فېك داشۇ باشچىلىغىدىكى قىسىم دۇتۇك يامۇلغا ھۇجۇم قىلىش پىلانلاندى. شەرقى دەرۋازا ئىشغال قىلىنسا، تاشقىرىدىكى قوزغىلاڭچى قىسىملىرى ئوگۇشلۇق ھالدا شەھەرگە كىرىشىگە كاپالەتلىك قىلىشقا بولاتتى؛ جەنۇبى ئامبارنى ئىشغال قىلىش، ھەربى ئەسلىھەلەر بىلەن ئوق-دورىلارنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئىدى. ئۇچاغدا ئۇيغۇر، قازاق، خۇيزۇ، خەنزۇ قوزغىلاڭچىلىرىدا يېڭى تېپتىكى قۇرال يوق ئىدى. يېڭى تېپتىكى جەنۇبىلىق ئەسكەرلەردە ئادەتتە مىلتىق بولسىمۇ ئوق بولمايتتى.

شۇ كۈنى كېچىسى يىلى زەنشۇي كۈرە شەھرىنىڭ ئىچىدە باش قوماندانلىق قىلدى. شەرقى دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلىش ئوگۇشلۇق بولدى، لى ياچۇەن شەرقى دەرۋازىدا شەھەرنىڭ سىرتىدىن كېلىدىغان قوزغىلاڭچى قىسىمنى كۈتۈۋالدى. ئەسلى ئاتلىق ئەسكەر باشلىغى: چېەن گۈاڭخەن، پەن زېيۇي، سەي لېشەنلەر، پىيادە ئەسكەرلەر باشلىغى مالىگشاۋ، لى بياۋلار باشچىلىغىدىكى رەسمى قىسىم ۋە گېلاۋخۇي باشلىغى ھۇي سەنتەيگە قاراشلىق پىدائى قىـ

سىملار پولكى قاتارلىقلار شەرقى دەرۋازىدىن قاتتىق قارشىلىق كورسەتكەنلىكتىن شىمالى ئامبارنى ئىشغال
كۆرە شەھرىگە بېسىپ كىرىدى. فېك تېيمىن باشچىلىغىدىكى قىلالمىدى. ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئوتكەن بولسىمۇ غالىپ
قىسىم جەنۇبى ئامبارغا ھۇجۇم قىلغاندا، خۇاك لىجۇك (كاندىـ ياكى مەغلۇپ بولۇشنى مولچەرلەش قىيىن ئىدى. شۇنىڭ
دات ئامبال، قوشۇمچە ھەربى قۇرال ئىدارىسىنىڭ باشلىغى) بىلەن يالغۇز زەنبىرەك بىر نەچچە يېقىن ئادەم ـ
ئىچىدىن ماسلاشقانلىقتىن ئوڭاي ئىشغال قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئىلىرنى ئېلىپ سابىق جياڭجۇن گۇاڭغۇنىڭ ئويـ
قوزغۇلاڭچى قىسىملارنىڭ ھەممىسى جەنۇبى ئامبارغا بېرىپ گە بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرۇشىشنى تەلەپ قىلدى. گۇاڭغۇ
ھىلىتىق ھەم ئوق ئېلىشتى. جياڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن دۇـ ھەھەر ئىچىدە بولغاچقا، قوزغۇلاڭنىڭ چىقىش سەۋەبىنى
تۈك يامۇلغا ھۇجۇم قىلغۇچىلار ناھايىتى كەسكىن جەڭ قىلدى، بىلمەيتتى. يالغۇز زەنبىرەك ئۈنىگىغا سوز ياساپ: «جۇڑۇي جياڭـ
مىلتىق ۋە ئاشاكا ئاۋازى بىر مەزگىل ھەممە ياقنى زىل ـ جۇن ئەسكەرلەرنىڭ ئايلىقىنى بەرمىگەشكە، ئۇلار
زىلىگە كەلتۈردى، ئوت يالقۇنلىرى پەلەكنى يەتتى. جۇـ قوزغۇلاڭ كوتەردى، ئەھۋال ئېغىر تۇرۇدۇ. جياڭجۇن ـ
رۇينىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى قاتتىق قارشىلىق كورسەتـ ئوزلىرى بىر تەرەپ قىلغان بولسىلا» دېدى. گۇاڭغۇ يۇ گەپـ
تى. قوزغۇلاڭچى قىسىم تامدىن ھالقىپ كە ئىشىنىپ: «جۇڑۇي دېگەن ئەبلەخ، ۋەزىيەتنى بۇزغۇنىنى
چۇشۇپ، ئىچى تەرەپكە ئوت قويۇش ئارقىلىق جياڭجۇن مەھـ قارا!» دەپ قىلاپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ گۇاڭغۇ سابىق
كىمىسىنى ئىشغال قىلدى. ئۇزۇن ئوتمەي دۇتۇك يامۇلنۇ جياڭجۇن سالاھىيىتى بىلەن ئىككى تەرەپنى ئورۇش توختۇ ـ
ئېلىنىدى. جياڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن دۇتۇك يامۇل ئىشغال تۇشقا مەۋقەت قىلىپ، مېڭ كۇنەيگە قاتتىق بۇيرۇق
قىلىنغاندىن كېيىنلا، قوزغۇلاڭچى قىسىم شىمالى ئامبارغا چۇشۇردى.
ھۇجۇم قىلدى. شىمالى ئامبار ئۇ چاغدا مانجۇلارنىڭ يېڭى بۇ ئالاقىلارنى ئورۇنلاپ بولغىچە، تاك ئېتىپ قالاي
گازارمىسىنىڭ دائىرىسىدە ئىدى. مانجۇلارنىڭ يېڭى گازار ـ دىگەن ئىدى. يالغۇز زەنبىرەك ئېرىشكەن مەلۇماتنى ئېنىق
مىسى كۆرە شەھرىنىڭ ئىچىدە بولۇپ، بىر قەدەر جەڭگىۋار بولۇپ چىقتى، يەنى: دۇشمەن تەرەپكە تاشقى جەھەتتىن يار ـ
كۆچكە ئىگە ئىدى، ئوك قانات شىلىگى مېڭ كۇتەي قاتتىق دەم يوق، ئىچكى جەھەتتىن جەڭ قىلىش ئىرادىسى بوش
مۇھاپىزەت قىلالاتتى، ھەر بىر كوچىدا قاشا ـ توساقلار ئىدى. ئۇ يەنە گۇاڭغۇنىڭ ئويىغا بېرىپ، قوزغۇلاڭنىڭ ئەھـ
قۇرۇپ، ھول كىگىزدە يوگەپ، كوچا جەڭىرگە تەييارلانـ ۋالىنى ئوز ئەينى - بويىچە سوزلەپ بەردى، ھەمدە ئۇنى «ئىـ
غان ئىدى. لمنىڭ چوك دۇدۇ»سى بولۇشقا، ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق چۇشۇـ
جياڭجۇن مەھكىمىسى ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، جۇـ رۇپ، جۇمھۇرىيەتنى ھىمايە قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. سابىق
رۇي تېپىلمىدى؛ مانجۇلار يېڭى گازارمىسىنىڭ 8 چى ئەسكىرى جياڭجۇن مەھكىمىسى كاتىبات باشقارمىسىنىڭ كاتىۋى خۇاك

شەرەي «ئىلى يېگى دۆدۇ» تامغىسىنى ئەپچىقىپ، گۇاڭقاراپ ماڭدى. ھوكۈمەت پۇل ئىدارىسىنىڭ ئىشىك ئالـ
فۇنى تاپشۇرۇۋېلىشقا تەكلىپ قىلدى. گۇاڭفۇ ئەدىغا كەلگەندە، جۇرۇي ماڭغىلى ئۇنىمىغانلىقتىن، چوڭ كو-
شۇ چاغدىلا ئوزۇنىڭ توزاققا چۈشۈپ قالغانلىغىنى تۇيۇپچىدىلا ئېتىپ تاشلىدى.
قوبۇل قىلماي يىغلاپ تۇرۇۋالدى. ياڭ زەنشۇي قاتارلىقلا
جىق نەسىھەت قىلىپ، ھەتتا كوز يېشى قىلىشقاندىن كېيىن
گۇاڭفۇ ئائىلاج قوبۇل قىلدى.

جۇرۇي قوزغۇلاڭچى قىسىملار قوزغۇلۇشتىن بۇرۇن
خەۋەرتاپقان بولسىمۇ، لېكىن ۋەزىيەتنى بۇزە مۇلچەرلەپ، ئوزۇنى
تەمكىن تۇتۇپ باقتى. شۇ كېچىسى مىلىتسق ئىشازدىنى ئاڭ
لاپ، ئوزىچە ئەسكەرلەر مۇئاش دەۋاسى قىلمۇاتقان بولسا
كېرەك، مەسىلە ئېغىر ئەمەس، ئەتىلىككە 3 ئايلىق مۇئاشنى
بېرىۋەتسەك ئىش بېسىقىدۇ دەپ ئويلىدى. كېيىن ئەھۋال بار
غانسېرى ئېغىرلاشتى، قوزغۇلاڭچى قىسىم جىياڭجۇن مەھكىمە
سىنىڭ بىرىنچى دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەندىلا، ئۇھودۇق
قان ھالدا ئارقائىشىكتىن قېچىپ كەتتى. دەسلەپتە شىمالى دەر
ۋازا بىلەن ماڭماقچى بولدى، ھەممە كوچىلاردا جەڭ بولۇ
ۋاتقاچقا، مانجۇلار كونا گازارمىسىنىڭ ئوك قانات شىلىكى
مىك گاردانىڭ يامۇلىغا كىرىپ ۋاختىنچە يوشۇرىنىۋالدى.

تاك سۇزۇلۇشى بىلەن مىلىتسق ئىشازى پەسەيدى، قوز
غۇلاڭچى قىسىم ھەممە ياقتا جۇرۇينى ئاختۇراتتى. جۇرۇي
نىڭ يېنىدىكى لېيۇفامىلىلىك جەسەكچىنى ئېتىۋاتتى. كېيىن
قوزغۇلاڭچىلار مىك گاردانىڭ ئويىدىن جۇرۇينى تېپىۋالدى
(مىك گاردانىڭ كۈيوغلى ئىسكەرلەر تەرەپ
بولۇپ، بەلكى شۇ مەلۇم قىلغان بولىشى مۇمكىن). جۇرۇينى
شىلىك يامۇلىدىن سۈرەپ چىقىپ، سودىگەرلەر جەمىيىتىگە

2-كۈنى (كونا ئاي ھېساۋىدا 11-ئاينىڭ 20-كۈنى)
سودىگەرلەر جەمىيىتىدە يىغىن ئېچىلىپ، قوزغۇلاڭچى قىسىـ
نىڭ باشلىقلىرى، سابىق دۆتۈك ۋە ئوت قىسمىنىڭ باشـ
لىرى ۋەزىرلىرى، مانجۇلارنىڭ يېگى ھەم كونا گازارمىلىرى
نىڭ شىلىگىلىرى. زولىگلار، يەرلىك موتەۋەر ئەربابلارنىڭ
سودىگەرلەر جەمىيىتىگە بارىمى. گۇاڭفۇ ۋاختىلىق
دۆدۇلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپ، 5 رەگلىك دولەت بايرىقىنى ئاس
تى. بارلىق تىجارەتچىلەرگە خاتىرجەم كەسىپ قىلىپ، ھېچ
قانداق چۆچۈمەسلىكنى جاكالىدى. ئاۋالقى ھەر بىر چىنىڭ
چېرىك ۋە ئەمەلدارلىرىمۇ، ئوز ئورۇنلىرىغا قايتتى. ئاۋال-
قى جۇنبياۋ، جۇنبياۋ قىسىملىرىنى بىرلەشتۈرۈپ ئىلى يې-
گى قۇرۇقلۇق ئارمىيە 1-دىۋىزىيەسى قىلىپ ئوزگەرتتى،
ئىنقىلاۋى ئارمىيەنىڭ باش قوماندانى ياڭ زەنشۇي شىجاڭ
(كوماندىر دىۋىزىيون) لىقىنى قوشۇمچە ئوتەيدىغان بولدى.
ئىچكى ئورۇنلاشتۇرۇشلار پۈتكەندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن
نەنجىڭدىكى ۋاختىلىق دائۇگتۇك (رەئىس جۇمھۇر) غا رادىيو-
گراممىا ئارقىلىق ئىشنىڭ ئوتمۇشى مەلۇم قىلىنىدى، يەنە
بىر تەرەپتىن چار رۇسىيەنىڭ كونسولخانىسىغا ئۇختۇرۇش
قىلدى.

4 - كۇرئودىكى جەڭ

ئىلىدىكى قوزغۇلاڭنىڭ خەۋىرى ئاگلانغاندىن كېيىن،
ئۇرۇمچى بىر مەھەل قالايمىقانچىلىق ئىچىدە قالدى. ئوگلە

ئەمرى (مۇپەتتىشى) يۇەن داخۇا ئىلى تەرەپنىڭ «دەرھالى». جەڭ ناھايىتى قىزغىن بولۇۋاتقان پەيتتە، چېغان گۇاڭ-جۇمەۋرىيەت ئېلان قىلايلى» دېگەن رادىيو گىرامىمسىنى رەچەن، سەي لېشەنلەر دۇشمەنگە تەسلىم بولدى. لى ياچۇەننىڭ قىلدى ھەمدە كۈچ ئۇيۇشتۇرۇپ، ئىلى ئىنقىلابىنى ئولكىدىن كەلگەن ئەسكەرلەر تورشىۋالدى، پۈ-قىلاۋنى بېسىقتۇرماقچى بولدى. شۇنىڭدەك شىنجاڭدا تۇرغۇن قىسىم ھالاك بولۇشقا تاس قالدى.

سى كەلمىگەن يۇەن داخۇا، قەشقەر دوتىيى (ۋالى) يۇەن خۇڭ يالاڭ زەنشۇي ئاگلاش بىلەنلا شۇي جېەنگونى ئوز ئورنىنا يۇنى شىنجاڭنىڭ دۇدۇلىغىغا مەلۇم قىلىپ، ئوزى ئىچكىرى ئۇەققەت قوماندانلىققا تەيىنلەپ، ئوزى ئالدىنقى سەپ كە كېتىش قارارىغا كەلدى. يۇەن خۇگيۇ بۇيرۇقنى ئالغاندىن باش قوماندانى سۇيىتدە جەڭغا بېرىپ سوقۇشقا كېيىن، 200 مىڭ سەر كۇمۇشنى ئېلىپ قەشقەردىن يولغا قوماندانلىق قىلدى.

چەقماقچى بولغاندا، قەشقەردىكى گېنلاڭ يالاڭ زەنشۇي ئالدىنقى سەپكە كەلگەندىن كېيىن، دەرھال خۇي ئاممىسىدىن بىەن يۇفۇ، ۋېي دېشىلاڭ ئۈچ تۈرلۈك قارار چىقاردى: (1) ئىلىدىكى ئاتلىق قىسىم خەۋەر تېپىپ، كېچىدە داۋتەي يامۇلغا كىرىپ يۇەن خۇگيۇنىنى يارەمگە ئەكىلىش ۋە ئىككى كۈندىن قالماي يېتىپ ئولتۇرۇشنى. ئىلى تەرەپ جۇمەۋرىيەت ئېلان قىلىشقا ئائىت بۇيرۇش؛ (2) توپچى قىسمىنى قۇمبۇلاقتىن چېكىنىپ كەن تېلىگىرامىسىنى ئۇرۇمچى تەرەپ ئاگاھلاندۇرۇپ چىقىپ قاتتىق مۇداپىەدە تۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى؛ (3) كۇر-سوقۇشۇش ئۈچۈن ئەسكەر تارتتى. ئۇرۇمچى تۇدىكى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىپ كەلگەن ئىنقىلاۋى ئەسچى تەرەپمۇ ۋاڭ پېيلەن، جياڭ سۇگلىڭ قوماندانلىغىدا غەربكەرلەرنى شەخسەن ئوزى بېرىپ يىغىۋېلىش، ھەربى ئىشلار كە ئەسكەر ئەۋەتىپ سوقۇشماقچى بولدى. ئىلىدىكى ئىنقىلابىي تەيىارلىقنى تۇگمەگەندىن كېيىن، قۇمبۇلاقتا ھۇجۇم قىلىشقا ۋى قىسمىنىڭ ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق شتاۋى جەڭدا قۇربۇيرۇق چۈشۈردى. ئولكىدىن كەلگەن ئەسكەرلەر، ئىنقىلاۋى رۇلدى. ئۇرۇمچى تەرەپنىڭ چوڭ شتاۋى كۇرتۇدا قۇرۇلدى ئەسكەرلەر كورتۇدا تەرەپەرەن بولۇپ كەتتى دەپ، تەيىار-جەڭ قۇمبۇلاق (شاچۇەنزى)تا بولدى. لىقسىز تۇرۇشقان ئىدى. ياڭ زەنشۇي نېمە قەدەممۇقەدەم

ياڭ زەنشۇي لى ياچۇەننى ئالدىنقى سەپنىڭ قوماندانى قىلدى. پىيادە، ئاتلىق ئەسكەر ۋە زەمبىرەكچى قىسىملارنى ئىلگىرىلەپ قىسمىنى بىلەن ئولكەئەسكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپ باشلاپ قۇمبۇلاققا قاراپ ئىلگىرىلىدى. چېغان گۇاڭخەن، سەي دەمگە ئەسكەر ئەۋەتتى. شىخوغا چېكىندى، ئۇرۇمچى تەرەپ ئاگاھلىنان ھامان يەنەيار-لوشەن باشلىغان ئاتلىق ئەسكەرلەر قىسمى ھەممىدىن تېزئىلگىرىلىدى، توپچى قىسىم قۇمبۇلاق يولى قۇملۇق بولغاچقا، مېڭىشتا ئاستا بولدى، شۇڭا چېغان گۇاڭخەن، لى ياچۇەن ئۇس-

ئاتلىق قىلىۋاتقىدۇ دېگەن گۇمان بىلەن، نارازىلىق بىلدۇر-

كۇرتۇدىكى جەڭدە، ئىككى تەرەپنىڭ ئادەمى ئەڭ چوڭ بولغاندا 10 مىڭدىن ئاشاتتى. ئولكە ئەسكەرلىرىدىن بىرقانچە

مىك ئادەم ئولدى ۋە يارىدار بولدى. ئىنقىلاۋى ئارمى
دىن ئولگەنلەر ئازراق بولدى. كېيىن، مەنچىك خانى تەخ
تىن چۈشتى. ئىككى تەرەپ ھەربى جەھەتتىكى غالىپ-مە
لۈپ بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلالمايدىغانلىغىنى سەزى
ئالدىنقى سەپ تىركىشىش ھالىتىدە قالدى. يېڭى زەنشۇي
زۇن ئوتتەستىن ئىلگىرىلىگەنلىكىنى، ۋاقىت پېيلەنىۋ ئۇزۇن ئوتمە
ئۇرۇشچىگە قايتىپ يۆەن داخۇا بىلەن ئىچكى ئولكىگە بىلە
كەتتى.

5 - ئۇرۇشچىلار سوھبىتى

1912-يىلى (مىنگونىڭ 1-يىلى) 5-ئايلاردا، ئىلى-ئۇ
رۇمچى ئىككى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى چوچەككە بېرىپ مە
لىس ئاچتى. ئۇرۇمچى تەرەپ 11 ماددا قويدى، ئىلى تەرەپ
قوشۇپ ئىدارە قىلىشقا قوشۇلمىدى، سوھبەت توختاپ قالدى
9-ئايغىچە خې بولۇق قاتارلىقلار ئۇرۇمچىگە بېرىپ يېڭى زېڭ
شىن بىلەن يۈزمۇ-يۈز سوھبەتلەشتى، ئىلى تەرەپنىڭ ھەر
لىرىنى يېڭى تاماملاپ قوبۇل قىلىپ، تېچلىق بېتىم ئىمزا
ئاشتى.

تېچلىق بېتىمىنىڭ بىر قىس
مى رەسمى ئىمزالانغان 11 ماددا، يەنە بىر قىسمى خەزمەتچى
لەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. رەسمى ئىمزالانغان
11 ماددا يېڭى زېڭشىن نىڭ غەرزى بويىچە بىرىسى قوشۇپ
ئىدارە قىلىش، يەنە بىرىسى، يېڭىxx نى دۆۋۈ قىلىش، قال
غانلىرىنى ئىلى تەرەپنىڭ پىكرى بويىچە ئىشلەشنى ئاساس
قىلاتتى. خەزمەتچىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە: گۇاڭغۇنى

ئىلىنىڭ ھەربى ئىشلار ۋالىلىغا، يېڭى زەنشۇينى قەشقەر
نىڭ تېدۇلىقىغا، خې بولۇڭنى شىنجاڭ ئىچكى ئىشلار نازىر-
لىقىغا، خاۋداخىڭنى شىنجاڭ ھەربى ئىشلار نازىرلىقىغا،
خۇاڭلىجۇڭنى شىنجاڭ مالىيە ئىشلار نازىرلىقىغا، لى ياچۈەن-
نى ئىلى، تارباغاتايدىكى جېنتەيلىكىگە، فىڭ تيەمىننى ئىلى،
تارباغاتايدىكى تەپتىشلىكىگە تەيىنلىدى. ئىنقىلاۋى پارتىيە-
نىڭ بىر نەچچە باش ئەربابلىرىنى مەنپەت، ئورۇن ئارقە-
لىق تەرەپ-تەرەپكە تارقىتىۋېتىپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە ئىلىدە-
كى يېڭى دۆۋۈ مەھكىمىسىنى ئېلىپ تاشلاشنى قولغا كەل-
تۈردى.

فىڭ تيەمىن بىلەن لى ياچۈەن تېچلىق بېتىمگە باش-
تىن-ئاخىر غەچە قوشۇلمىدى، شۇڭا تېچلىق بېتىم بەلگىلەن-
گەندىن كېيىن، چېگرا ۋالىلى مەھكىمىسىنىڭ ئىچىدە ھەربى
ئىشلار، ئىچكى ئىشلار، مالىيە، خارجى ئىشلار ئورگانلىرى-
نى قۇرۇپ، ئۇرۇمچىنىڭ قوماندانلىقىغا ئىتائەت قىلىدى.

6 - يېڭى زېڭشىننىڭ ئىنقىلاپ مۇددىسىگە ئىگە بولۇۋېلىشى

يۆەن-خۇگيۇ ئولتۇرۇلدى، يۆەن داخۇا ئىچكىرىگە قايتتى.
يېڭى زېڭشىننى شىنجاڭنىڭ يېڭى دۆۋۈلىغا تەيىنلىدى. يېڭى
زېڭشىن خەزمەت تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، خىلمۇ-خىل ئۇسۇل-
لار بىلەن ئىنقىلاۋى پارتىيەنىڭ ئاساسلىرىنى تارقىتىۋېتىپ،
بىر-بىرلەپ يوقاتقىلى تۇردى. يېڭىزەنشۇي قەشقەرغە يېتىپ
بېرىپ ئۇزۇن ئوتمەستىن، رۇسىيە ئارقىلىق يۇرتىغا قايتىپ
كەتتى؛ خې بولۇق ئىچكىرىگە قايتىپ كەتمەكچى بولغاندا

ياك زېكشمن نۇرغۇن ئىنتىلام-يولىلۇق تۇتتى. پەقەت فېك تېيمەن بىلەن لى ياچۇەننىڭ پوزتسىيىسى چىك بولغاچقا، ياك زىگ شىننىڭ ئىلتىماتى ئۇلارنى جەلپ قىلالمىدى.

بۇ چاغدا كۇاگشې ئىسىملىك بىرئادەم بولۇپ، ئۇنى كۇاك كېشىك دەپ ئاتايتتى، ئۇ، شىنجاڭنى ئارىلاپ يۈرەتتى. يۇەن داخۇا ئىچكىرىگە قايتقاندا، بۇئادەم ئۇنىڭ بىلەن بىللە مېڭىپ جۇچۇەن ۋىلايىتىدە توختاپ قالغان ئىدى. فېك تېيمەن لى ياچۇەنلەر كۇاگشې بىلەن بىر يۇرۇلۇق بولۇپ، ئۇنىڭ كىچىگىدىلا قالاقتىلىق ئىكەنلىگىنى بىلەتتى شۇڭا، نۇرغۇن پۇل ئەۋەتىپ ئىلىغا تەكلىپ قىلدى. كۇاگشې ئۇرۇمچىدىن ئوتكەندە، ياك زېكشمن ھەدەپ ئوزىگە تارتتى، كۇاگشى ياكxx غا سېتىلىپ، ئىچكى جەھەتتىكى سائقىن بولدى. كۇاگشې ئىلىغا بارغاندىن كېيىن، خۇيزۇلاردىن چىققان گې لاۋخۇي باشلىقلىرىدىن مادېيۇەن بىلەن قىل بىرىكتۇرۇپ (مادېيۇەننىڭ لەقىمى: يوغان بۇرۇن ئىدى) 1913-يىل 9-ئاينىڭ بىر كۈنىسى، ئەسكەر باشلاپ بېرىپ فېك تېيمەن بىلەن لى ياچۇەننى ئېتىۋەتتى. ئۇزۇن ئوتمەي كۇاك شې بىلەن مادېيۇەننى ياك زېكشىن قەستلەپ ئولتۇرتكۈزۈۋەتتى.

1914-يىل 2-ئايدا كۇاگفۇ كېسەلدىن ئولدى. ياك زېكشمن ئىلىدىكى چېگرا ۋالمىسىنى، جېن شۇسى نامىغا ئوزگەرتىپ، ئوزىنىڭ بىر يۇرتلىقى ياك فېيشانى جېن شۇسىلىقىغا، نېۋ شېنى ھەربى مەسلىھەتچىلىككە بەلگىلىدى. شۇنداق قىلىپ ئىلى ياك زېكشمننىڭ چاگىلىغا ئوتتى. قاينام-تاشقىنلىق ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ مۇلىرى، مىلىتارىست ياك زېكشمن تەرىپىدىن پۈتۈنلەي تارتىۋالىندى.

ما جۇك يىك جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنگەندىن كېيىن

ما شياۋ شى

1 - شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ يوقىتىلىشى

1934-يىلنى 3-ئايدا، شىك شى سەي، ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىۋالغان، ماجۇك يىك قوشۇنلىرىنى، شىمالى شىنجاڭ تۈپرىغىدىن قوغلىۋەتتى. ماجۇك يىك ئوز قوشۇنلىرىنى باشلاپ قاراشەھەردىن ئوتۇپ كۇچارغا قاراپ ماڭدى. شايارغا بارغاندا ئىلىدا مەغلۇپ بولۇپ قاچقان ئارمىيەنىڭ قوماندانى ياك جىك جۇك بىلەن ئۇچراشتى. ياكنىڭ قوشۇنلىرى شىك شى سەينىڭ ئاتالمىش ئاق ئورۇسلار قوشۇنى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان، ئەسلى بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش ۋالمىسى جاك پېي-يۇەننىڭ قورچاق مەركىزى 8-دېۋىزىيەسى ئىدى. ياك جىك-جۇك بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ ئادىۋانتلار باشلىغى شۇي ۋېن فاك، ھەربى سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى

خەن‌شۇن ۋە ئۇرۇمچى ۋەكىلى لۇلۇن قاتارلىق 3 كىشىنى كۆچارغا، ماجۇڭيىڭ بىلەن كورۇشۇشكە ئەۋەتتى. بۇلار بىر-رەپ ياڭجىڭجۇڭ قىسىملىرىنىڭ ماجۇڭيىڭ قارمىغىغا ئۆتۈشنى خالايدىغانلىغىنى ۋە ماجۇڭيىڭنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا بوي سۇنىدىغانلىغىنى بىلدۈرۈشتى. ئۇيۇغۇر ئاقسۆڭەك قاتارلىقلار ئۇزلىرىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئەپ، ئەسلى ھالىتىنى ساقلاپ قېلىش غەرىزىدە، ياڭجىڭجۇڭنىڭ مۇددىئاسىنى ماجۇڭيىڭغا تولۇق يەتكۈزمىدى، ماجۇڭيىڭ ئۇلارنىڭ باشقىچە غەرىزى بارلىغىنى، بولگۇنچىلىك پەيدا قىلىشنى نىيەتلىدە بولۇۋاتقانلىغىنى بىلدۈرۈپ بۇ 3 كىشىنى ھەپسىگە ئالدى. ھەمدە بارلىق ئەمەلدارلار بىلەن ئەسكەرلەرگە سوز قىلىپ: «خۇيزۇلار بىلەن خەنزۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقسىزلىقنى مانا مۇشۇ كىشىلەر پەيدا قىلغان، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بەرمەي بولمايدۇ.» دىدى‌دە شۇئان ئۇلارنى ئېتىۋەتتى. شۇنىڭدىن ئىتىۋارەن، ياڭجىڭجۇڭ بىلەن ماجۇڭ يىڭ ئوتتۇرىسىدا ھەقىقى ئىتتىپاقلىق كىلىشىمى تۈزۈلدى. ماجۇڭيىڭ، ياڭجىڭجۇڭنى 36-دىۋىزىيەنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىغىغا تەيىنلىدى. ئۇلار قىسىملىرىنى باشلاپ داۋاملىق يۇرۇش قىلدى.

بۇ ۋاقىتتا قەشقەردە «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دەپ ئاتالغان ئەكسىيەتچىل تەشكىلات پەيدا بولغان ئىدى. ئۇنىڭ باشلىغى خوتەنلىك قورچاق ئەمىرى ساۋۇت داموللا ئىدى. ساۋۇت‌داموللا ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلىنىڭ كورسەتمىسى بۇيىچە، شۇنىڭ شىسەيىنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان ئۇرۇش پۈر-

ستىمدىن پايدىلىنىپ، سۇنى لىيىتىڭ يېلىق تۇتۇپ 1933-يىل 11-ئايدا قەشقەردە ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەت تەشكىل قىلىپ، ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىشىغا باھانە تېپىپ بەرمەكچى ئۇرۇنغان ئىدى. ساۋۇت‌داموللىنىڭ ئوزىدە قۇرالىق كۈچ بولمىغانلىقتىن، مەخسۇس ئەلچىسىنى ئاقسۇغا ئېۋەتىپ خوجىنىيازھاجى (ئەسلى ماجۇڭيىڭ بىلەن ھەمكارلاشقان، كېيىن شىڭشىسەيى بىلەن بىرلەشكەن،)نى ئوزىنىڭ تونۇغا قوشۇلۇشقا دەۋەت قىلدى. خوجىنىيازھاجى شۇ چاغدا قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قىيىن ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. ئالدىدا قەشقەر گۇرۇھى ئارقىدا بولسا ماجۇڭيىڭ قوغلاپ كىلىۋاتاتتى. شۇڭا شىسەيىنىڭ خوجىنىيازھاجىغا بەرگەن جەنۇبىي شىنجاڭنى قۇغداش باش قۇماندانلىق رولىنى يوقاتتىمۇ، ئادەم خىلى پىلەن، ھايۋان تۇرى بىلەن دېگەندەك قەشقەردىكى قورچاق تەشكىلاتقا قاتنىشىپ جان تالاشماقچى بولدى. ئوز قارمىغىدىكى 3-4مىڭ ئادەمنى باشلاپ قەشقەرغە بېرىپ، شەرقى تۈركىستان ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمىتىنىڭ تۇنجى رەئىس جۇمھۇرى بولدى. خەلقىلەرنى تۈرگەن(خۇيزۇ) بىلەن خەنزۇلارنىڭ زۇلمىغا قارشى تۇرۇشقا چاقىردى. 1933-يىل 12-دېكابىر كۇنى كەچتە«شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»دىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەت رەسمى قۇرۇلدى. ساۋۇت‌داموللا ئوزى باش ۋەكىل (باش مىنىستىر، زۇڭلى) بولدى. يۇنۇس بەگ(تۈرپانلىق، خەنزۇچە ئىسمى يۇڭىن بىڭ، ئۇرۇمچى سىياسىي-قانۇن كورسىنى پۈتتۈرگەن)، داخلىيە نازىرى (ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى)، قاسىمجان‌ھاجى(خوتەنلىك) خارجى ئىشلار نازىرى، ئابدۇل-

كەرىمخان مەخسۇم (قەشقەرلىق چوڭ باي) ماتارىپ نازىرى، ئۇرازبېك(قەرغەز، ئاز-تولا ئەسكىرى بۇلۇپ ئۇرۇشالايدۇ) مۇداپىئە نازىرى، قەشقەرلىك باي سودىگەر ئەلى ھاجى قۇربانى مالىيە نازىرى، ھاجى ئەلەم ئاخۇنۇم(كۆچارلىق) دولەت ئىشلىرى كېڭىشىنىڭ باش كاتىۋى، زىرىپ قارا ھاجى (قەشقەرلىك) ئەدلىيە نازىرى، باي سودىگەر ئوبۇل ھەسەن ھاجى دىخانچىلىق-سودا نازىرى، ھىندىستاندا ئوقۇپ كەلگەن شەمشىدىن دىنى ئىشلار نازىرى، ئوتتۇراتازىيالىق ئابلاھاجى سەھىيە نازىرى بولدى.

ئىكىسپالاتاتۇر سىنىپلارنىڭ شۇنداق تېپىك ئادەملىرىدىن قۇراشتۇرۇلغان «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيتى» نىڭ ئىنتايىن تار مىللەتچىلەر گۇرۇھى ئىكەنلىگىدە گەپ يوق. ئۇلار بۇ كېچىنى (12-دىكابىر كېچىسى) «مىللەتلەر كەچلىگى» دەپ ئاتاشتى. بۇ كېچىدە ئاتالمىش «دولەت قۇرۇش پىروگىراممىسى»نى جاكالىدى. بۇنىڭ بىرىنچى ماددىسىدا «ئىسلامنىڭ ئەقىدىسى بىلەن دولەت ھاكىمىيىتى ئىدارە قىلىنىدۇ» (دولەت ئەھكامى شەرئەت يولى بىلەن ئىدارە قىلىنىدۇ) دېيىلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە، نەنجىڭ قورچاق ھوكۇمىتىنىڭ ۋە خەلقارا ئىنتىپاق بەينەلمىلەلنىڭ ئېتىراپ قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ تىلېگراممۇ ئېۋەتتى. ئۇلارنىڭ خىزمىتى ئاساسەن، جەنۇبى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ 70مىڭ قوي، كالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، بۇنى ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ قۇرال-ياراق، ئوق-دورىلىرىغا تەڭشىپ، ئوز قوشۇنىنى قورۇش ئارقىلىق جەنۇبى شىنجاڭنى ئۇزاق مۇددەت بېسىپ يېتىشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇ-

لار يەنە خەنزۇلار بىلەن خۇيزۇلارنى سەگەپ چەقىرىشنى تەرغىپ قىلىپ خىتاپ نامىدا مۇنداق دېيىلگەن: « ئۇيغانلار خەنزۇلاردىنمۇ ياماناراق دۇشمىنىمىز، بىز خەنزۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىغىدىن قۇتۇلغان بولساقمۇ، ئۇيغانلارنىڭ زۇلمىدىن تېخى قۇتۇلالمىدۇق.....بىز ئۇيغانلاردىن ئېھتىيات قىلىشىمىز ھوشيار بولىشىمىز، ئۇلارغا قاتتىق تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك.....كېيىن بىزنىڭ زوراۋانلىغىمىزغا بوي سۇنىغانلار (ئۇيغۇرلار ئەجدادىكى ئادالەتپەرۋەرلەرنى كورسىتىدۇ)، چەقىسا ئۇلارغىمۇ ئەركىنلىك بەرمەسلىگىمىز كېرەك.....». شۇڭا ئۇلار خەنزۇ ۋە خۇيزۇ خەلقلىرىنى ۋەھىمسىز ئولتۇرۇپ زىيانكەشلىك قىلغاندىن تاشقىرى ئاق كۆڭۈل ئۇيغۇر خەلقىنىمۇ بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى ۋە ئەزدى. جاھانىنى ئالا-تۇپۇلاڭ قىلىپ 3ئاي ئوتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا زىددىيەت پەيدا بولدى. ساۋۇتدامولا سېتىۋالغان قۇرال-ياراق يېتىپ كەلدى. ئۇ ئوزىنىڭ تۇزالمىق كۆچلىرىنى تەشكىل قىلدى. بۇنىڭ بىلەن خوجىنىيازھاجىنى يېگىسارغا چىكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. ھەمەيلەنىڭ قۇسىغىغا جەن كىرىۋېلىپ قورچاق زۇگتۇگلۇق ۋەزىپىسىنى تالىشىش يۇزىسىدىن ئاشكارا ۋە يۇشۇرۇن پۇت تېپىشكىلى تۇردى. ھەر قايسىنىڭ ئوزىگە چۇشلۇق غەرەزى بار ئىدى. ئارىسالدى بولۇپ قالغان ئۇنسۇرلار، شېرىن چۇشىنىڭ ئۇزۇنغا بارمايدىغانلىغىغا كوزى يېتىپ، ئارقا-ئارقىدىن بالا-چاقىلىرىنى ھېندىستانغا يولغا سېلىۋەتتى.

1934-يىل 4-ئايدا ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە ھوجۇم قىلىشقا

ئۇۋەتتى. ئۇلار قارشىلىققا ئۇچرىدى. جەڭ ئىنتايىن جىددى بولدى. ماشىنىڭ جەڭدە ئولدى. يارەمگە ئېۋەتىلگەن ئەسكەرلەر يېتىپ كېلىپ، قەشقەر كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ بىر مەھەل كورەگلەپ كەتكەن «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى بىراقلا يوقاتتى. قەبىلىكتە چىكىگە يەتكەن ساۋۇتداۋۇلا ئوز ئادەملىرى تەرىپىدىن مەخپى ئولتۇرۇلدى. قېچىپ قالغان ئەكسىيەتچى كاتتىۋاشلار ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ مۇھاپىزىت قىلىشى بىلەن چەتئەلگە چىقىپ كەتتى.

ئەزالىقات: بۇ ماتېرىيالنى ئاساسەن36-دۆۋزىيەنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يالڭجىڭ‌جۇڭ ۋە مۇئاۋىن لۇيجاڭ ماجىڭ بىلەن سوزلەپ بەرگەن ھەمدە مۇناسىۋەتلىك خاتىرلەردىن پائىدىلىنىپ يېزىپ چىققان.

2 - قەشقەر كېڭەشمىسى ۋە خوتەن قورچاق تەشكىلاتىنىڭ يوقىتىلىشى

قەشقەر كونا شەھەر ئىلىنغاندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ ئوز قىسىملىرىنى باشلاپ قەشقەر پەيزىۋاتقا كەلگەندە ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ كۈنسۇلى ماشنا بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ قىممەتلىك سوغلارنى تەغدىم قىلىدى. بۇ قاتاردا ھەر قايسى دولەتلەرنىڭ كونسۇللىرىمۇ قاتنىشىدىكەن. ماجۇڭيىڭ باش مەسلىھەتچى سەي‌شۇپىسۇن (كومپارتىيە ئەزاسى، شەنشىلىك، ئەينى ۋاقىتتا پارتىيىدىن ئايرىلغان)، سەنمۇجاڭ ۋۇيىڭچى (كومپارتىيە ئەزاسى، كەي‌پىڭلىق، خۇيزۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى كېيىز

ھەربى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن) مۇۋەققەت باش كاتىپ گې‌جى‌يۈن (كومپارتىيە ئەزاسى، ئەينى ۋاقىتتا پارتىيىدىن ئايرىلغان، تېخنىكۇيلىك،) قاتارلىقلار بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايانغاندىلا، ئاندىن ھەقىقى تېچىلىققا ئېرىشكىلى بولمىدۇ دەگەن مەسلەھەتنى قىلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلىنىڭ تەكلىۋى بۇيىچە شۇ ماشىنىدا ئولتۇرۇپ قەشقەرگە كەلدى. سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق شىڭ شىسەي بىلەن يارىشىتى. ھەر ئىككى تەرەپ كىلىشىم تۈزدى، مارالۋېشى، قاغىلىق، گۇما، قاراقاش، خوتەن، كەرىيە، چاقىلىق، چەرچەن قاتارلىق‌ناھىيىلەرنى 36-دۆۋزىيەنىڭ مۇداپىئە رايونى قىلىپ، ئولكىدىن ھەر ئايدا ئۇلارغا ئاشلىق، ماتاش-تەمىنات ئاجرىتىپ بېرىشنى، ھەر ئىككى تەرەپ، ئوزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى مۇداپىئە رايونىنى ساقلاپ، ئوز-ئارا تاجاۋۇز قىلىماسلىق، تېچىلىقتا بىللە تۇرۇش، شىنجاڭنىڭ بىرلىگىنى ئورتاق قوغداش توغرىسىدا كىلىشىم ھاسىل قىلدى. بۇنىڭ ئارقىسىدىلا ماجۇڭيىڭ پولكوۋنىكتىن يوقىرى دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىپ، بۇندىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر بىلەن لۇشيەن‌توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلدى. يىغىن‌جەريانىدا ئۇنىڭ ھەربى ئەمەلدارلىرى جىددى مۇنازىرلەشتى. دۆۋزىيەنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ماخۇشەن، سەنمۇجاڭ بەي‌زىلى قاتارلىقلار ئەنگلىيەگە تايىنىشنى، زورور تېپىلغاندا ھىندىستان ئارقىلىق ھىزاڭغا كىتىشنى تەشەببۇس قىلدى، ھەمدە شىڭ‌شى‌سەي سوۋېتكە تايىنىپ بىزنى مەغلۇپ قىلدى، بىز شىڭ شىسەي بىلەن زادىلا چىقىشالمايمىز دەپ تۇرۇۋالدى. سەنمۇجاڭ ۋۇيىڭچى، ئاتلىق ئەسكەرلەر لۇيجاڭى‌ماشى‌شۇگلار سوۋېت ئىتتىپا

قىغا تايىنىپ شەكشى سەپ بىلەن بىرلىكتە شىنجاڭ ئۆزبېك تىنى ساقلاش تەشەببۇسىدا چىقىش قوزغىدى.

ماجۇڭيىڭ ئەڭ ئاخىردا سۆزلىدى، ئۇ: «بىزنىڭ بۇ قېتىمقى چىقىشىمىز، (جيايۇيگۈەننى دېمەكچى) جەڭشۇرنىڭ فېئودالىق ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئازاب-ئوقۇبەتتىن قۇتۇلدۇرۇشنى مەخسەت قىلغان ئىدۇق. شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئەچكى ئولكىلەرنىڭ ئەھۋالى بىلەن ئوخشىمايدۇ. بىر نەچچە مىڭ چاقىرىم لىق دولەت چېگرىسى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ، ھەمدە تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئالاقە قىلىشقا قولاي كېلىدۇ، شۇڭ شەسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىپ بىزنى مەغلۇپ قىلدى، ساۋۇتجاموللا ئەنگلىيەگە تايانغان ئىدى، بىز ئۇنى مەغلۇپ قىلدۇق. بۇنىڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياشىلارغا ھەقىقى ياردەم قىلىدىغانلىقىنى، ئەنگلىيىنىڭ ئالدامچى ئىكەنلىگىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، بىز سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايانىساق، ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ كېتىمىز. مېنىڭچە پاكىتلار كوپچۈلۈككە ئايان تۇرسا يەنە گۇمانلانغىدەك نېمىسى بار؟» دېدى. ماجۇڭ يىڭنىڭ ئوز ئەملىيىتى بىلەن بەرگەن تەربىيىسى يىغىنغا قاتناشقان مۇتلەق كوپ ساندىكى ھەربى ئەمەلدارلارغا تەسىر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن كوپچۈلۈك تۆۋەندىكىدەك قارارغا كېلىشتى:

(1)سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايىنىپ، شىنجاڭنىڭ بىرلىكتە كەلگەن ۋەزىيىتىنى تېچلىقتا بىللە تۇرۇش، شىنجاڭنىڭ بىرلىكتە تۇرۇقلۇق مەسئۇل ئورتاق قوغداش؛

(2)قوشۇنلىرىمىزنى كېڭەيتىپ 9ئاتلىق ئەسكەرلەر لۈيى قىلىپ قۇرۇش؛ بىرىنچى لۈيگە مايەنلياڭ (ھازىرقى نىڭشا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق سىياسى كېڭەشنىڭ مۇئاۋىنى رەئىسى)؛ ئىككىنچى لۈيگە مارۇلۇڭ، ئۈچىنچى لۈيگە شەن-فۇخەي؛ تۆتىنچى لۈيگە مافۇيۈەن؛ بەشىنچى لۈيگە ماشىڭ-گۇي(ئوردەك لۈيچاڭ دېگەن لەقەمى بار)؛ ئالتىنچى لۈيگە خەنزۇ××(ئىسمى يادىمدا يوق)، يەتىنچى لۈيگە مايۈسەي، سەككىزىنچى لۈيگەئۇيغۇر××(ئىسمى يادىمدا يوق)، توققۇ-زىنچى لۈيگە ماشىجىي لار لۈيچاڭ بولىدۇ؛

(3)ياڭجىڭ جۇڭنىڭ قىسمى پىيادە ئەسكەرلەر بىرىنچى لۈيى قىلىپ ئوزگەرتىلىدۇ، بۇنىڭغا مامي لۈيچاڭ بولىدۇ، (ئەسلىدە تۇەنجاڭ ئىدى) كۈچاردىكى ھەقىقەتكە قايتقان خۇيزۇ، ئۇيغۇر قىسىملىرى، پىيادە ئەسكەرلەر 2-لۈيى قىلىپ ئوزگەرتىلىدۇ، بۇنىڭغا ماجەنچاڭ لۈيچاڭ(ئەسلى تۇەنجاڭ ئىدى) بولىدۇ،

(4)ئۇنىڭدىن باشقا توپچىلار قىسمى، سافيۇرلار قىسمى (قورۇلۇش ئەسكەر قىسمى)، ئالاھىدە خىزمەت قىسمى، خەۋەر-لىشىش قىسمىدىن ئىبارەت 4بۆلۈمنى باتالئون قۇرۇلىدۇ، ھەر قايسى لۈيلەردە پولك ئاساس قىلىنىدۇ. پولك ئاستىدا باتا-لئون قۇرۇلمايدۇ. تۇەنجاڭ (پولكوۋنىك) لەنجاڭغا بۆلۈنمە قوماندانلىق قىلىدۇ.

(5)ماخۇشەن، ماشىشۇن، ياڭجىڭ جۇڭلار مۇئاۋىن دەۋرە-زىيە باشلىغى (دەۋرىزىيە باشلىغى) قىلىنىپ ھەربى تەلىم-تەربىيىگە ئورتاق مەسئول بولىدۇ.

(6)ياڭجىڭ جۇڭ شۇ كۈنىلا قىسىملىرىنى تەرتىپكە سې-

لمش ئۇچۇن مارالۇبشقا ئېۋەتىلمدى، 8-دۈزىيە دېگەن ن
ئەەلدىن قالدۇرۇلمدى.

ماجۇك يېمك ئۇرغۇن قىسىملارنى ئۇزۇنگە قۇشۇۋالغان بول
سمۇ، لېكىن يەنىلا قورچاق مەركەزنىك يېگىدىن قۇرغىل
36 -دۈزىيە چەمبىرىگى ئىچىدە ئىدى، يېغىندىن كېيىن
مارالۇبشقا بېۋاستە ئۇزى بېرىپ، يالك جىك جۇك قىسىملىرى
نى تەرتىپكە سېلىشقا باشلىدى. دەل شۇ ئەسنادا خوتەن
شامەنسۇر (ئىمىنىمك ئۇكىسى) ئۇزىنى پادىشا دەپ ئاتاپ
ئاتالمش «ئىسلام پادىشالىغى» نى قۇردى. بۇ ئەكسىيە
چىل پادىشالىق يەنىلا ئەنگىلىيە جاھانگىرلىگىنىك قەشقەر
دە تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىك ئۇيۇنى ئىدى. ئۇلار قەشقەردىكى
ئەكسىيەچىل تەشكىلاتنىك ماجۇكيېمك قىسىملىرى تەرىپىدە
يۇقۇتۇلغانلىغىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، يەنە خوتەنده ئوت قۇيرۇ
لۇق قىلىپ، ئۇزىنىك كۈچ-قۇدرىتىنى نامايەن قىلىش بىلەن
ماجۇكيېمكنىك سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان ئىمپېرىيالىستچە
رەتمەكچى بولدى. ماجۇكيېمك ئىنجاكىنىك بىرلىكىنى قو
داش ئۇچۇن، قەشقىلىك بىلەن مۇناۋەر ئىمجاك ماجۇشەنە
2لۇي ئاتلىق ئەسكەر، بىر يېمك (باتالیون) توپچى ئەسكەرلىدارلار بىلەن ئەكسىيەچىل تەشكىلاتنى يوقۇتۇشقا كېچىلىپ ئەۋەتىلدى. كەسكىن جەڭ ئارقىلىق شامەنسۇر ئىتىپ ئولتۇرۇلۇپ «ئىمە
لام پادىشالىغى» يۇقىتىلدى. پۈتكۈل خوتەن قايتۇرۇپ بېلىندى
ۋە چاغدا جەنۇبى ئىنجاكىنىك ھەر قايسى جايلىرىدا ئۇزلۇك
سىز تۇرده ئەكسىيەچى تەشكىلاتلار بارلىققا كېلىۋاتاتتى
ئۇلارنىك بەزىلىرى جاھانگىرلارنىك قورچاقلىرى ئىدى، با
زە نلىرىدىن قارانىيەچىلەر پايدىلىناتتى، شىك ئىسىدىنا

ناقابىل تۇرۇشقاچىلىمسى يەتمەيتتى. ماجۇكيېمك بىر-بىرلەپ
يېسىقتۇرۇپ بەردى. شۇڭا، ئۇيغۇر فىئودال يۇقۇرى قاتلام
ۋۇكۇمرانلىرى ماجۇكيېمكنى ئېك ئەشەددى دۈشمەن دەپ
قارىدى.

3 - موسكۇانى پانا تۇتۇپ، قىسىملىرىنى تەرتىپكە سېلىشنى پىلانلىغانلىغى

1934-يىل 4-ئايدىن 7-ئايغىچە ماجۇك يېمك قەشقەردە سوۋېت ئىتتىپاقىنىك كونسۇلى بىلەن دائىم ئۇچرۇشۇپ، موسكۇاغا بېرىپ ئۇقۇشنى خالايدىغانلىغىنى، بۇ ئارقىلىق قىسىملىرىنى تەرتىپكە سالماقچى ئىكەنلىگىنى ۋە ئۇلارغا تەلىم-تەربىيە ئېلىپ بارىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى ئۇنىك يېكرىنى قوللاپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتىدىن بولۇپمۇ سوراپ، تەستىقلىتىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىش رەسمىيىتىنى ئوتكەزدىن كېيىن، ئۇ تەييارلىق قىلدى. 7-ئايدىن ئوتتۇرىلىرى بۇ خەۋەرنى بارلىق ئەەلدارلار بىلەن ئەسكەرلەرگە جاكالىدى ھەمدە سەيشۇبسۇن، گېي جى يۇن قاتارلىقلارنى ۋە ياش ھەربى ئەمەلدارلاردىن 280 ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا كېرگەندىن كېيىن، ئېلىپ ماڭغان قۇرالىلىرىنىك ھەممىسىنى چېگرا مۇداپىئە ئارمىيىسىنىك ساقلاپ بېرىشىگە تاپشۇرۇپ بەردى. كوپچىلىك ئەنجاندىن پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۇاغا بارىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى، چېگرا مۇداپىئە ئارمە-

جىسمىنىڭ بىر نەچچە قوماندانلىقنى ئېڭەتىپ كۆتۈۋالدى.
بىز موسكۋا شەھرىنىڭ ئەتراپىدىكى بىر مېھمانخانىغا چۈ
شۈق، زاۋۇت-مەكتەپلەرنى ئىكىسكۇرسىيە قىلدۇق، كېيىن
نەچچە ئەھلىدار كېلىپ بىزنى ئوگۈنۈشكە ئۈيۈشتۈردى. بۇ
مەزگىل ئۈگەنگەندىن كېيىن، ماجۇكىيىڭ: بىرگە كەلگەنلەرنى
ئايرىم-ئايرىم ھالدا ھاۋا ئارمىيىسى، قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى
ھەربىي قۇرال-ياراق، ھەربىي دوختۇرخانە قاتارلىق مەكتەپلەر
گە كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى، سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى
ئۇنىڭ بۇ تەلىۋىگە ماقۇل بولدى. ماجۇكىيىڭ قىزىل ئار
مىيە داشۇيسىندىكى ھاۋا ئارمىيە بىلىملىرىنى ئوگۈنىشكە قا
ماشتى. ماجۇكىيىڭ شىنجاڭدىن ئايرىلغان چاغدا، قېيىنئاكىسى
ماخۇشەن(موئاۋىن شىجاڭ) نى موۋەققەت شىجاڭ بولۇشقا تە
يىنلىگەن ئىدى، ئەمما ئىچكى قىسىمدا يەكە ئىختىلاۋى
بولغانلىقىغى ئۈچۈن، يولغا چىقىش ئالدىدا موئاۋىن شىجاڭ
ماشى شۇنگە: مەن كەتكەندىن كېيىن شىجاڭلىق ۋەزىپىسىنى
ماشى شۇن ئوتكۈزۈۋالسۇن، 5-لۇينىڭ لۇيجاڭى ماشىڭگۈينىڭ
ۋەزىپىسىنى تۇەنجاڭ لاشۇلى ئوتكۈزۈۋالسۇن، ماخۇشەن، ما
شىڭگۈيلار ئوگۈنۈش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىشقا تا
ۋاملىق تەييارلىق قىلسۇن، دەپ ئالاھىدە خەت قالدۇرۇپ كەتـ
تى. ماخۇشەن، ماشىڭگۈي بۇنى ئۇزلىرىگە ئىشەنمىگەنلىك
دەپ قاراپ يولىيورۇقنى رەت قىلدى، ھەمدە يۇقىرى دەرىـ
جىلىك ھەربىي ئەھلىدارلارنى يىغىپ مەجلىس ئېچىپ، ماخۇ
شەن ئىككى مۇۋەققەت شىجاڭ توغرىسىدا مەجبۇرى قارار
ماقۇللاتتى. ماشى شۇن ئەسلى پىكرىدىن ۋاز كەچتى، ماشىڭ
گۈينىڭ لۇيجاڭلىق ۋەزىپىسىنمۇ ئالماشتۇرمىدى. شۇنداق قىـ

لىنىپ 36-دىۋىزىيەنىڭ ئىچكى قىسمىدا بولۇنۇش پەيدا بولۇپ،
كوپچۈلۈك ئىتتىپاقلىشالمىدى.

1934-يىل قىشنىڭ بېھىدا، ماجۇكىيىڭگىنىڭ پۈزىتسىيـ
سىنى بىلىش ئۈچۈن، ماخۇشەن ھەربىي نەمۇنات باشقارمىسـ
تىنىڭ باشلىغى جاڭمىڭجۇ بىلەن مەسلەھەتچى سۇجىشەنـنى
ھىندىستان، تۈركىيە قاتارلىق دولەتلەرنى ئايلىنىپ، بەزى
دەركەتلەرنى قىلىش، ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تۈركىيـ
دە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىدىن پاسپورت ئېلىپ موسكۋاغا
بېرىپ، ماجۇكىيىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، 36-دىۋىزىيەنىڭ يې
تەكچى ئەھۋالىرىنى دوكلات قىلىشقا ئەۋەتتى. كېيىن يانا
ماشىڭگۈينى قەشقەر چېگرا سىدىن ئوتكۈزۈپ، ماجۇكىيىڭ بـ
ىلەن كورۇشۇشكە موسكۋاغا ئېچىتتى. يېرىم يىلدىن كېيىن ما
شىڭگۈي قاتارلىقلار قەشقەرگە قايتىپ كەلدى، ئۇنىڭ بـ
ىلەن بىللە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ، ئۇقۇملۇق كىسەللىكلەرنىڭ
ئالدىنى ئېلىش ئەترىتىدىن 8-9ئادەم بىللە كەلدى. ئۇلار
كىنو ئاپپاراتى، پاشقۇن، ماجۇكىيىڭ بىلەن سوزلەشكەن لۇ-
يىن(ئۇن ئالغۇ) لېنىتىسىنى بىرگە ئېلىپ كەلدى. ماجۇكىيىڭـ
نىڭ سوزلىگەن نۇقتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە: ھا-
لاۋەتتە، جاپا-مۇشەققەتتە بىللە بولغان، ھايات-ماتتا بىللە
بولغان سۆيۈملۈك قۇرالدىق قېرىنداشلىرىم؛ ئالدى بىلەن كوپ-
چۈلۈكتىن ھال سورىشىغا رۇخسەت قىلغايسىزلەر. ئوگۈنۈش
ۋەزىپەم ئېغىر بولغاچقا كوپچۈلۈك بىلەن ھىدار كورۈشەلمە-
دىم، شۇڭا لۇيىن ئارقىدىق سىزلەرگە سوزلەۋاتىمەن، سوزۈم-
دىكى بىر قانچە نۇختىغا دىققەت قىلغايسىزلەر: بىرىنچى،
مەن بۇ يەردە ھەر سائەت، ھەر مىنۇت 36-دىۋىزىيەنىڭ ئىش

تەقىبالى ئۇچۇن باش قاتۇرۇاتمەن. بىز ھازىر پارلاق داغدەم قىلىش ئۈچۈن بەزىلىرى باشلىرىنى سىلكىپ جىم تۇردى.
ئاخىرى ئىسقىلاپ يولغا ماڭدۇق. كوپچۇلۇكنىڭ ھازىرقى مۇداپىزىلىرى كوز يېشى قىلدى، ماخۇشەن مەسخىرە قىلىپ، كو-
پىگە رايونىنى ياخشى باشقۇرۇپ، بۇ ئارقىلىق كوپ يىللار ئەسكەرلەرغۇ مەيلى يىغلىسۇن، ماجۇڭ يېڭىنىڭ ئوسۇرۇغىنىدەن
ئەدەن بۇيان بىزنىڭ ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ، قۇربان بولۇپ باقمىغان يېڭى ئەسكەرلەرنى يەنە نېمىگە يىغلايسىز-
رىشتىن قورقماي، كۆرەش قىلىش ئىرادىسىزنى داۋاملاشتۇرۇڭ؟ دېدى، بۇنىڭدىن ماخۇشەننىڭ ماجۇڭ يېڭىغا بولغان ئوچ-
رۇشۇڭلارنى ئۇمىت قىلىمەن..... ئېككىنچى، 36-دېۋىزىيەدىكى ئىلگى چىقىپ تۇراتتى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ماخۇشەننىڭ
بارلىق قۇراللىق يولداشلار پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە. پارتىجۇڭ يېڭىغا بولغان ئوچمەنلىگى ھازىردىن باشلانغان ئەمەس،
يېقىندا بىز يەنە يۇرتىمىزدىكى ئاتا-ئانا، ئاكا-ئۇكا، ئاچىلىكى سۇجۇدا ئەسكەرلەرنى مەشق قىلدۇرۇاتقان چاغدا، ما-
سىگىللارنىڭ كونا كۆچلەرنىڭ ئاسارىتىدىن ۋەزۇلىسىدىن قۇتۇلۇپ يېڭى ماخۇشەننىڭ مەشق قىلدۇرۇش تېخنىكىسىنى ياراتە-
تۇلۇشىغا يارەدەم بېرىمىز، يولداشلار! بۇ قۇرۇق سوز ئەمەس. كوپچۇلۇك ئالدىدا «دوت كالا» دېگەن ئېكەن. ماخۇ-
يەلكى ئىشقا ئاشۇرۇشقا تىگىشلىك ئەمىلىيەت، كوپچۇلۇك مەيدان ئۇنىڭدىن باشلاپ ئىنتايىن نارازى بولغانمىش. ئۇخو-
نى چۈشىنىدۇ، بىز ھەرگىز ئەكسىيەتچىل يولغا ماڭمايمىز، دەپ ئەسكەرلەرنى مەشق قىلدۇرغانداق، دايىم شۇ گەپكە
ئوتكەنكى پاكىتلار بىزگە گۇۋالىق بېرەلەيدۇ، كوپچۇلۇق بىرلىشىپ ئەسكەرلەرگە ماجۇڭ يېڭىغا قارشى ئىدىيىنى سىڭ-
ئەسلەپ باقساڭلار بولىدۇ. ئۇچىنچى، كوپچۇلۇك دىققەت قىلۇرگەن. شۇڭا ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوگۇنىشنى رەت
قىلىش كېرەككى جۇڭگونىڭ ھازىرقى ۋەزىيىتىدە، تاشقى ئالىملار.

يەت كۇندىن-كۇنگە جۇڭگونى قىيناپ كېلىۋاتىدۇ، ئەجىگىز 1935-يىل ماجۇڭ يېڭى گېيجى يۇن، ۋۇيىسىڭ-چى، لىيۇ-
سىياسەت بارغانسېرى چىرىكلىشىۋاتىدۇ، ۋەتەن ساتقۇچىلار نۇرغۇنلىرى قارىغىلىققا ئېۋەتتى، بىر مۇنچە يېڭى قۇرالىلار-
مۇسسىزلىق بىلەن ۋەتەن ساتقۇچىلۇق قىلىۋاتىدۇ، پاپۇن جاپنى بىرگە ئىلىپ كېتىپ، ماجۇڭ يېڭىنىڭ زولىيۇرۇغى بويىچە،
ھانگىرلىگى قىلچە تەپ-تارتماستىن زىمىنىمىزنى بېسىۋېلىۋاتىدۇ. 36-دېۋىزىيەنى 4-لۇي، 5 بۇاستە باتالىيون قىلىپ ئوزگەرتە-
تىدۇ، غەربىي-شىمال رايونىدۇ خەۋپلىك ھالەتتە تۇرماقتا. دېۋىزىيە باشلىقلىقىنى سەنۇجاڭ ۋۇ يېڭچى ۋاكالىتەن
بىز پاپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقان ئەسكەرلەرنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا
ئىمىز كېرەك، پاسسىپلىق قىلىشتا ۋەتەن مۇنقەرىز بولىدۇ. ھېرىپ ئوقۇشقا ئاجراتتى، ماخۇشەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئو-
ئوزىمىز قۇرلغا ئايلىنىپ قالىمىز. يولداشلار، مەن ئۇزاقتىن بېقىن ئادەملىرى شەنفۇخەي، ماۋۇيۇەن، ماشېك گۇي
قالماي يىتىپ بارىمەن. كوپچۇلۇكنى پارلاق داغدام يولغا قارىلىق 4كىشىتىك لۇيجاگلىق ئورنىنى ساقە-
باشلاپ ماڭىمەن..... جەڭچىلەر ماجۇڭ يېڭىنىڭ سوۋېتنى ئاڭلاپ قېلىپ، پەقەت ئىسمىنىلا بىزدىنچى، ئېككىنچى، ئۇچىنچى

توتنچى لۈي قىلىپ ئوزگەرتىپ قويدى، ھەمدە 4 باتالىيۇ
يىلىك جاك ئورۇنلاشتۇرۇۋالدى. ئاندىن كېيىن، لوپ ناھىيە
ھەربى ئەمەلدارلار يىغىنى چاقىرىپ يىغىندا ماخۇشەن يە
مۇۋەققەت شەجائەتلىك ۋەزىپىسىدە تۇرىدىغانلىقىنى، سوۋېت
تىنچلىقىغا بېرىپ ئۇرۇش قىلىشنى كېچىتۇرىدىغانلىقىنى،
تاتتىن ئىبارەت قالغان ھەربى ئەمەلدارلاردىن مايەنلىيالىك
قارارلىق 19 كىشىنى موسكۋاغا ئوقۇشكە ئەۋەتىدىغا
نلىقىنى قارار قىلدى. ئوزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغانلىق ھە
لىۋېدە، گېي جې يۈن بارلىق ھەربى ئەمەلدارلار بىلەن، ئا
كەرلەرگە سوز قىلىپ: «ھازىرقى ماجۇڭيىنىڭ ئىلگىرىكى ماجۇ
يىنىڭ ئەمەس، ھازىرقى 36-دېۋىزىيە ئىلگىرىكى 36-دېۋىزىيە
ئەمەس، كوپچۇلۇك ئارمىيىمىزنىڭ تارىخىنى بىلىش كېرە
1928-يىلىدىكى خېجۇ قوزغىلىڭى بىلەن باشلىنى
1932-يىلىدىكى سۈجۇدا ئەسكەر تەربىيىلەش يەنە بىر با
قۇچ، ھازىرقىسى 3- باسقۇچ بولىدۇ، ماجۇڭيىنىڭ ئا
غان يولى ھەقىقى ئىنقىلابىي يول، پارلاق داغدام يو
ھەممىگىلارنىڭ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىشىگىلارنى، خاتا يو
كىرىپ قالماسلىقىغلارنى ئۈمىت قىلىمەن.....» دېدى. گې
جى يۈننىڭ قىلغان سوزى ناھايىتى ئۇچۇق بولۇپ، ھە
لىكىن ماخۇشەن باشقا غەرەزدىكى قارانىيەت ئادەم بولغا
ئۇچۇن، ھېچقانداق كىشىنىڭ قىلغان نەسىھىتىگە قۇلاق سا
مايلا قالماستىن، بەلكى تورلۇك يوللار بىلەن 36-دېۋىزى
نىڭ ئەسكىرى ھوقۇقىنى تاپشۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلدى
ۋۇ يىڭچې، گې جې يۈن قاتارلىقلار ئىشنى ئەپلەشتۈرەلمە
ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ موسكۋاغا قايتىپ كەتتى. مايەن لىيا

قاتارلىقلارنىمۇ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسى مەخسۇس
ماشىنا بىلەن ئەنجانغا يەتكۈزۈپ قويدى. ماجۇڭيىنىڭ
گۇۋېنى (مەسلىھەتچى) م.مېينوۋ ۋە سەنمۇ ياڭ فۇشىڭنى موس
كۋا پويېز ئىستانسىسىغا بېرىپ ئۇلارنى قارشى ئېلىشقا
ئۇيۇشتى. كوپچۇلۇك بىر جايغا ئورۇنلاشتى. سوۋېت ئىتتىپاقى
نىڭ چېگرا مۇداپىئە سىلىگىۋىسى بىر قېتىم زىياپەت ئوتكۈز
دى، زىياپەتتە چېگرا مۇداپىئە سىلىگى (ئىسمى ئىسمىدە قال
ماپتۇ) سوزلەپ: «بىز كوپچىلىكنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېلىپ
ئېكسكۇرسىيە ۋە ئوگۈنۈش قىلىشنى قارشى ئالىمىز، جاھان
گىرلار بۇنىڭدىن خۇرسەن بولمايدۇ، قەشقەردىكى ئەنگلىيە
كونسۇلى رادىئو ئارقىلىق تەشۋىق قىلىپ: سوۋېت ئىتتىپاقى
نىڭ ماجۇڭيىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەكىلىۋىلىشتىكى غەرە
زى نېمە؟ دەۋاتىدۇ، ئەسلىيەتتە بىز ماجۇڭيىنى ئاز سانلىق
مىللەتتىن چىققان بىر ياش، بىر دەستە گۈل دەپ تونۇپ
ئۇنى ياخشى بىر گۈللۈك باققا كوچۇرۇپ ياخشىراق ئوسۇپ
يېتىلىشۇن دېدۇق.....» دېگەندەك سوزلەرنى قىلدى. زىياپەتتە چېگرا
مۇداپىئە سىلىگى ماجۇڭيىنى «گېنىرال» دەپ ئاتىدى، قارە
غاندا ماجۇڭيىنىغا بەك ھۆرمەت قىلىدىكەن.

مايەن لياك قاتارلىقلار موسكۋاغا بارغاندىن كېيىن،
ئالدى بىلەن، زاۋۇتلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى، ئارقىدىن
ماجۇڭيىنىڭ بىلەن بىللە ئوقۇدى.

1935-يىلى قىشتا، جۇڭگو ئىشچى-دېھقان قىزىل ئار
مىيىسى ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىپ گەنسۇنىڭ خېشى كارىدورى
غا كەلگەندە، سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۈمىتى 10 نەپەر مۇتەخەسـ
سىس ئەۋەتىپ ماجۇڭيىنىڭ بىلەن بىرلىكتە مەسلىھەتچىلەر

باشقارمىسى تەشكىل قىلىدى. بۇ باشقارما: ① جۇڭگو غەربىي شىمال ئوللكىلىرىنىڭ يەر ئۆزگىلىشىنى؛ ② گومىنداڭنىڭ غەربىي كۈچىنى؛ ③ قىزىل ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىدىغان يوللىرىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشتى. بۇ خىزمەت 3 ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت كېتىپ ئاخىرلاشتى.

4 - ئىچكى جەھەتتىن يۈز ئۇرۇش ئەۋ

36 - دېۋىزىيىنىڭ پارچىلىنىشى

1936-يىلى ئەتىيازدا، سوۋېت ئىتتىپاقى چىنگىرا مۇداپىئە قوماندانلىقى، 36-دېۋىزىيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئۇرۇقۇاتقان ھەربىي ئەھۋالدىن مايەنلياڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن سوھبەتلەشتى. سوھبەتتە: ① شىمالىي شەرقىي ئوتكۇزۇلۇپ تەشكىل قىلىنغان مەھكىمە سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا ئاسلىق قىلدى. 36-دېۋىزىيە شىمالىي شەرقىي يار-دەملىشىپ، قوپىلاڭنى تىنچىتىش كېرەك. ② جۇڭگو ياپونىيە ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىشى مۇمكىن. 36-دېۋىزىيە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى، قانداق تەييارلىق كۆرۈشى كېرەك؟ دېگەن ئىككى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. سوھبەت يېغىنىدا ھەممەيلەن بىكىر قىلدى. چىنگىرا مۇداپىئە قوماندانلىق شتابى ماجۇڭ يىك بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، مۇنداق قارار قىلدى: مايەنلياڭ لاشۇلنى، ماشى جىي، ياڭ ۋۇشىڭ قاتارلىق 4 ئادەمنى جەنۇبىي شىنجاڭغا تايئۇرۇپ، ماخوشەنىڭ شىمالىي شەرقىي ماسلىشىپ مەھكۇت سىجاڭ قىسىملىرىنىڭ توپلىنىشى ياكى ئۇرۇشتا ياردەملەشئۇرۇپ شىنجاڭنىڭ ئىرلىگىنى قوغداش كېرەك،

مەھكۇت سىجاڭ بولسا خوجىنىيازھاجىنىڭ دېۋىزىيەباشلىقى ئىدى. خوجىنىيازھاجىنى شىمالىي شەرقىي ئالدىنقى ئۇرۇقچىگە ئاپىرىپ ئولتۇرۇشتى، مەھكۇت سىجاڭ بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ھامان ئەسكەر باشلاپ كىلىپ، شىمالىي شەرقىي قارشى چىقتى. شىمالىي شەرقىي سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرا مۇداپىئە قوماندانلىقى؛ ماجۇڭ يىك قىسىملىرىنىڭ، تىرەپ-لاگنى باستۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەت سورىدى. كۈتۈلمىگەن-دە ماخۇشەن مەھكۇت سىجاڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، شىمالىي شەرقىي قارشى سۈيىقەست ئېلىپ بارىدى. مايەنلياڭ قاتارلىق-لار يولغا چىقىش ئالدىدا سوۋېت ئىتتىپاقى چىنگىرا مۇداپىئە قوماندانلىقى پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ: مەھكۇت سىجاڭنى يوقاتقاندىن كېيىن 36-دېۋىزىيەنى تەرتىپكە سېلىش، كېرەكلىك قۇرال يارىغاقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى مەسئول بولۇپ تولۇقلاپ بېرىش، تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن، خوتەندە بىر نۆۋەتلىك بىر باتالىيون قالدۇرۇپ، قالغان قىسىمنى يانۇن باسقۇنچى-لىرىغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشتۇرۇش، ئارقا سەپنىڭ بىخەتەر-لىكىگە سوۋېت ئىتتىپاقى كاپالەتلىك قىلىش مەقسىدە يولىيورۇق بەردى. ياڭ ۋۇشىڭ، ماشى جىلار جەنۇبىي شىنجاڭغا مېڭىش ۋاختىدا ماجۇگىيىك ئۇلارغا، ئۇرۇمچىگە بېرىپ، شىمالىي شەرقىي بىلەن مەخپىي ئالاقىلىشىپ، ئاندىن موسكۋاغا كىلىپ دوكلات قىلىش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى. ماجۇڭ يىك؛ ئۇلارنى موسكۋا ۋوگزالىغا ئوزۇتۇپ بېرىپ، ماخۇشەنگە بىرىلگەن يولىيورۇقنى مايەنلياڭغا تاپشۇردى، ھەمدە ئۇلارغا: «سىلەر بېرىپ قارار قىلىنغان پىلان بويىچە ئىش كۆرۈڭلار، قىلچىمۇ ئىخىتىيارسىزلىق قىلماڭلار» دەپ قايتا-قايتا تاپىلىدى. مايەنلياڭ قاتارلىقلار قەشقەرگە بارا-

غاندىن كېيىن (ئەركەشتىمدىن ئوتكەندە ماجۇڭ يىنك ئامانە
قويغان 200دىن ئارتۇق قۇرالنى بىرگەئېلىپ كەتتى) ئالدى بى
لەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۇنسۇل خانىسى ۋە شنك شىسە
نىڭ قەشقەر شەھىرىدە تۇرۇشلۇق، شەھەر مۇداپىئە سىلىكى
(قوماندانى) ھەم مەمۇرى باشلىغى لېۋېبن بىلەن سوھبەتلى
شىپ، ماجۇڭ يىڭغا قاراشلىق ئارمىيىگە يارەملى
شىپ، مەھمۇتنى يوقۇتۇشقا بەل باغلىغانلىغىنى ئەيتتى
ھەمدە ھەربى قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىپ، ئۇلارغا تەلىم
تەربىيە بېرىش، ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قى
لىشقا كورگەن تەييارلىق ئەھۋالىرنى دوكلات قىلدى
لېۋېبن: بۇنى ئىنتايىن قارشى ئالدىغانلىغىنى بىلدۈردى
ھەمدە قارشى ئېلىش يىغىنى ئېچىپ، مايەنلياك قاتارلىق
لارنى كۇتۋالدى. يىغىندىن كېيىن، مەخسۇس ماشىنا تەي
يارلاپ مايەنلياك قاتارلىقلارنى قارغىلىققا يولغا سالدى
مايەنلياك قارغىلىققا بارغاندىن كېيىن، گې جى يۇن قار
غىلىقتا قېلىپ خىزمەتلەرنى بىرلىكتە مەسلىھەتلەشتى. دەل
موشۇ پەيتتە ماخۇشەننىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق 36-دىۋى
زىيەنىڭ ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، مايەنلياك قاتارلىق
لارنىڭ قەشقەردىكى ھەركەت ئەھۋالىنى ماخۇشەنگە دوكلات
قىلغان. ماخۇشەنمۇ خوتەندىن قارغىلىققا مەخسۇس ماشىنا
ئەۋەتىپ مايەنلياك قاتارلىقلارنى قارشى ئالدى. ئۇلارنى
خوتەنگە ئالدۇرۇپ كېلىپ شەھەر سىرتىدىكى بىر چوڭ باي
نىڭ بېغىغا ئورۇنلاشتۇردى. باشقىلارنىڭ ئۇلارغا يېقىنلىشىشى
غا يول قويمىدى. ئىچكى-تاشقى ئالاقىنى ئۈزۈپ ناھلىدى.
مايەنلياك قاتارلىقلار ئۇزلىرىنىڭ نەمە ۋەزىپە بىلەن كەل

گەنلىگىنى تەپسىلى سوزلەپ بەردى. ھەمدە ماجۇڭ يىڭنىڭ
يولىيورۇغىنى يەتكۈزدى، ماخۇشەن ئانچە پىسەن قىلماي، ئۇ
لارنىڭ دىگەنلىرىنى ئاڭلىماسقا سالدى. ئەسلىدە ئۇ، ما
يەنلياك قاتارلىقلارنىڭ قەشقەرگە كېلىدىغانلىغى توغرىسىد
كى خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، لوپتا بىر قېتىم ھەربى
ئەمەلدارلار يىغىنى ئېچىپ، يىغىندا ھە دەپ قۇتراتقۇلۇق
قىلىپ: «مايەنلياك قاتارلىقلارنىڭ قايتىپ كىلىشى 36-دى
ۋىزىيەنى ئوتكۈزۈپلىپ، بىزنى يەنىلا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بې
رىپ ئوقۇشۇن دىمەكچى بولىدۇ. سىلەرچە قانداق قىلىمىز؟»
دىدى. بىر مەھەل مۇزاكىرىدىن كېيىن، ماخۇشەنىڭ يەنىلا
مۇۋاققەت شىجاڭلىقىنى ساقلاپ قېلىپ، كوپچۇلۇكنى سوۋېت
ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتمەسلىكنى، ھەمدە مەخسۇت سىجاڭ
بىلەن ھەقىقى ھەمكارلىشىپ، شنك شىسەيگە قارشى
تۇرۇشنى قارار قىلدى. ماخۇشەن، شەنفۇخەي، مافۇيۇەنلەر
نىڭ ئىككى لۇيىنى ۋە توپچىلار يىڭنى قەشقەرگە ئەۋەتتى.
ياڭفۇشنڭ بىلەن لاشۇلى ئىككويلەننى چەرچەنگە ئەۋەتىپ
ئۇلارنى خوتەندىن يىراقلاشتۇردى. مايەنلياك بىلەن ماشىچې
نى قارغىلىققا ئەۋەتتى، ئۇزمۇ قارغىلىققا كېلىپ ھەر قايى
سى قوشۇنلارغا يېقىن تۇرۇپ قوماندانلىق قىلدى. ئۇ يەنە
مايەنلياكدىن مەخسۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىشىپ شنك شىسەينى
ئاغدۇرۇپ تاشلاش توغرىسىدا پىكىر ئالدى. مايەنلياك:
«بىز شىجاڭنىڭ يولىيورۇغى بويىچە ئىش قىلىشىمىز كېرەك»
دىدى ماخۇشەن ئۇنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلماي جاھىللىق
بىلەن شنك شىسەيگە قارشى ئەسكەر تارتىپ چىقماقچى بو
دى، ھەمدە كوپچۇلۇككە يەركەنگە ئەسكەر كىرگۈزۈشكە قو

چۈلۈش توغرىسىدا تەھدىت سالدى. (يەركەن شەكلىدىكى مۇداپىئە رايونى ئىدى) شەكلىدىكى شۇ چاغدا بىرلىشىپ مۇداپىئە كورۇش توغرىسىدا ئايرۇپىلاندىن بەلگە ئۆخەت-چەك تاشلاپ 36-دۆڭزىيەدىن مەخپۇت مۇھىتنى يوقۇتۇشقا يارىدە بىرىشنى تەلەپ قىلدى، ماخۇشەن بۇنىڭغا بىسەن قىلمىدى ئەمما ئۇنىڭ قەشقەر يېڭى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشى ئۈچۈن ئېۋە تكەن شەنفۇخەيلۇيى يېڭى شەھەرنى ئالالمىدى. ئايرىدورۇما ھۇجۇم قىلىشقا ئېۋە تكەن مافۇيۈەن لۇيى ئايرىدۇرۇمغا كىرىلمىگەنلىكى ئۈستىگە، شەرقى-شىمال ئارمىيىسى تەرىپىدىن ئۇرغۇن چىقىمغا ئۇچرىتىلدى. ماخۇشەن ئىشنىڭ ئەپلەشمىگەنلىگىنى سەزىپ، جىددىي يىغىن ئاچتى، يىغىندا مۇۋەققەن سەنمۇجاڭ بەيزىلى ئۇرۇش ئەھۋالىنى دوكلات قىلىپ، كوپ چۈلۈكتىن پىكىر ئالدى، بۇ يىغىنغا مايەنلياگمۇ قاتناشتۇرۇلدى، يىغىندا مەخسۇس ئادەم ئېۋە تىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى كونسۇلى بىلەن ئۇچرىشىپ، كونسۇلخانىنىڭ ماجۇڭ يىڭغا قىلىگىرامما ئېۋە تىپ، ھەقىقى ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈشنى، ھەددى قانداق ئىشلەش توغرىسىدا يولبۇرۇق سوراش ھەققىدە تەكلىپ بەردى. ماخۇشەن بىلەن بەيزىلى مەخپى مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ، دەرھال مايەنلياگنى كونسۇل بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن تەشەررۇ ئېۋە تتى. كونسۇلخانە شۇ بويىچە ئىشلەشكە رۇخسەت قىلدى ھەمدە ئولكە تەرىپىنىڭ ئايرۇپىلان ئېۋە تىپ، بومبارداسمان قىلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن 36-دۆڭزىيەنى قەشقەردىن چىقىپ كىتىشنى تەلەپ قىلدى. سوۋېت بولدۇاتقان چاغدا ماخۇشەن ئۇشتۇمتۇت قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىدىن

ئولكە قوشۇنىنىڭ قەشقەر مۇداپىئە رايونىنى ئوتۇپ بىرىشنى تەلەپ قىلدى. كونسۇلخانە جىددى ئۆزىيەتنى پەسەيتىش ئۈچۈن، ئولكىگە قاراشلىق ئارمىيە قۇماندانى ھۇي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ماخۇشەننىڭ تەلىۋىگە قوشۇلدى. ماخۇشەن ماشىڭگۇيىنىڭ لۇيىنى ئېۋە تىپ قەشقەرنى مۇداپىئە قىلىماقچى بولدى. مايەنلياگنى يېڭسار يېنىدە ئەسكەرلەر لۇيىنىڭ لۇيىچاڭلىق ئۆزىپىسىنى ئوتكۈزۈۋېلىشقا ئېۋە تتى. بىر ئايدىن كېيىن، ماخۇشەن بىلەن بەيزىلى يېڭسارغا كېلىپ ھەربىي يىغىن ئېچىپ، شىڭشىسەيگە قارشى تۇرۇش ھەمدە ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش پىكىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. يىغىندا بەزىلەر تۆۋەندىكى بىر قانچە پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى:

(1)قەشقەرنى تولۇق ئىشغال قىلالمىدۇق. بۇنىڭ ئارقا سەپكە بولغان تەھدىدى ناھايىتى زور. (2)ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش ماجۇڭيىڭنىڭ بىخەتەرلىكىگە توستۇنلۇق قىلمىدۇ؛ (3)ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىمىز دىسەك يول يىراق، ئەسكىرى كۈچلەرنى تەخسىم قىلىش قىيىن؛ (4) ماشىڭگۇي پىكىر قىلىپ قەدەر ئولكىگە قاراشلىق ئارمىيە بىلەن تېچلىق تەنپەنى ئوتكۈزگەندىن كېيىن ئۇرۇق دىدى.

ماخۇشەن، ماشىڭگۇيغا يۇزمۇ-يۈز ۋەدىيە بەرگەندىن باشقا، ئوز پىشمچىلىق بىلەن ئۇرۇشنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىش پىكىرىنى چىقىرىپ، شۇ چاغدا ماجۇڭيى كوپ قېتىم تېلېگراممىا ئېۋە تىپ، ماخۇشەننىڭ باشقىچە ھەركەت قىلىشىنى توستى. ماخۇشەن يولبۇرۇقنا بوي سۇنمايلا قالماستىن بەلكى ماجۇڭيىنىڭ دۈشمەنلىق دوس دەپ تونىدى، دەپ قارىلىدى.

ماخۇشەن نەمە ئۈچۈن شىڭشىسەيگە شۇ قەدەر

قاتتىق قارشى تۇرىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەۋى، ماجۇگىيىڭ موسكۇۋا كەتكەندىن كېيىن، بىرنەچچە قېتىم ھەربى لاۋازىمات مۇددىنى ئەۋەتىپ چەنۇبى شىنجاڭ خەلقىدىن بۇلاپ - تالاپ تاپقان زور تۇركۈمدىكى قوي-يۇڭى ۋە يىپەك بويۇملارنى ھىندىستانغا چىقىرىپ، ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى بىلەن سودىلاشقاندىن كېيىن، بۇ دەل شىڭ شىسەينىڭ ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كونسۇلى ھەم دىن تارقاتقۇچىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىۋاتقان ۋاقتى ئىدى. ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى مەخسۇس ئەلچى ئەۋەتىپ شىڭ شىسەي بىلەن سۆزلەشكەن بولۇپ، ئۇنۇم بەرمىگەچكە، جياڭجېيشى ھۆكۈمىتىگە بېسىم ئىشلەتتى. جياڭ جېيشى شىڭ شىسەينى تىزگىنلىيەلمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن جياڭجېيشى ئۈزىنىڭ ئادەملىرىنى كەتكەن ئارقا بولگۇنچىلىك سېلىش، سېتىۋېلىشقا ۋەدە بېرىش نەيرەڭلىرى ئىشقا سېلىپ، شىمالىي مىللىتارىستلار ھوكۈمىتى ئەۋرىدە ئۈزىنى شىنجاڭدىكى 8 ئايماق خوجىلارنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىسى دەۋالغان لى چەن (تەخەللۇسى گوك جىن، خېنەنلىك خوجىلار)نى ياشگۇەندىكى كونا يول ئارقىلىق خەنگە ئەۋەتىپ، ماخۇشەن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشكە ئۈرۈندى. ماخۇشەن لى چەننى « مەركىزى ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن ئەلچى» دەپ قاراپ، ئۈزىگە ھېسسات پەيدا بولغانلىقىنى، ئۇرۇمچى ئېلىنسىلا، شىنجاڭنىڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىگى يالكى ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ رەئىسلىگىدە چوقۇم ئولتۇرىدىغۇ دەپ چۈشۈنۈپ، لى چەننى كاتتا مېھمان قىلىدى ئۇنى ھەددىدىن ئارتۇق كۆككە كوتەردى. ھەر قايسى جايلاردىكى يۇقۇرى قاتلام ئۈيغۇرلارنى لى چەننى زىيارەت قىلىشقا ئۈ-

يۇشتۇردى، ھەمدە ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ لى چەننى سوز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. لى چەن ئۈزىنىڭ چالا - پۇچۇق ئىستىدادى قالغان شېمرلىرى بىلەن، ماخۇشەننى بەن چاۋ، جاڭ چېيەندىن ئېشىپ چۈشىدۇ، دەپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختىدى. شىڭ شىسەينى شوھرەتنى دەپ ۋەتەن ساتتى، دىدى. لى چەن لەنجۇغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، گەنسۇ ئولكىسىنىڭ قورچاق رەئىسى خې ياۋزۇ دەرھال قوبۇل قىلدى، ھەمدە ئايرۇپلان بىلەن شىمەنگە يولغا سالدى. شەنشى ئولكىسىنىڭ قورچاق رەئىسى جاڭ دېڭۈين مەخسۇس ماشىنا ئەۋەتىپ ئۈنى كېچىلەپ نەنجىنگە يەتكۈزۈپ قويدى. جياڭجېيشى ئۈنى قوبۇل قىلىپ كورۇشكەندە ماختاپ: « دولەت ئۈچۈن توھپە قوشتى » دىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ماخۇشەن يەنە مۇئاۋىن شېجاڭ ياڭ جىڭجۇڭنى، جياڭجېيشى ھوكۈمىتى بىلەن ئالاقەباغلاش ھەمدە 36 - دەۋرىيىنىڭ « مەركەز » دىن ھەرگىز يۇز ئۇرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن نەنجىنگە ئەۋەتتى. ياڭ جىڭجۇڭ، شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايىنىپ، جاڭ پېيۋەنى ئاغدۇرۇۋەتكەنلىگى ئۈچۈن، ماخۇشەننىڭ شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇشىغا ھېسداشلىق قىلدۇق دەپ ماخۇشەننىڭ شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇش قارارىنى تېخىمۇ كۈچەندۈردى.

1936 - يىلى كۈزدە، ماخۇشەن، ماجۇگىيىڭدىن يۈز ئوڑۇپ، شىڭ شىسەي بىلەن تېلېگىراممىلاشقىلى تۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ بىرلىگىنى قوغداش ھەققىدىكى كېلىشىمنى بۈزدى. 36 - دەۋرىيە بىلەن مەھموت سەجاڭنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرىنى يەغمە، ئەۋەككۈلچىلىك بىلەن ئورۇمچىگە ھۇجۇم قوزغىدى. 3 - 4 - لۈيتى ئاقسۇ، كۇچارغا ئەۋەتتى،

ماشىنا گۈي لۈيىنى قەشقەر يېڭى شەھەرنى ھۆھاسىرە قىلىش
قا ئۆتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلىنىڭ نەسىھەت قىلىپ
مەسلىھەت بېرىشى ئارقىلىق ماشىنىگۈي ئولكە ئارمىيىسى بە
لەن ئەپلىشىۋالدى. قەشقەر يېڭى شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان
ماچىنىبياۋ پولكىنى پەيزۇاتقا يوتكەپ، پىيادە ئەسكەرلەر لۈ
يىنى قەشقەر يېڭى شەھەرنى قورشىۋىلىشقا بۇيرىدى. ماخۇ
شەن قەشقەر ئەتراپىغا بېرىپ جەڭگە بىۋاستە قوماندانلىق
قىلدى. شىڭشىسەي 10 نەچچە ئايروپىلان ئەۋەتىپ، ئوۋەن
بىلەن بومبارداىمان قىلىپ ئويۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. ئازراق
مۇ يوشۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمىغان ئۇزلەك سايدا ماخۇشەن
ئەسكەرلىرىنىڭ كوپ قىسمى قىرىلىپ كەتتى ھەمدە ماشىنى
گۈينى ۋاقىتلىق تەشكىل قىلىنغان دېڭىزىيىنىڭ شىجاڭلىغا
تەيىنلەپ، تىرە - پىرەڭ بولۇپ كەتكەن ئەسكەرلەرنى جە
قىلغۇزدى. ماخۇشەن بەرداشلىق بېرەلمەي، ھولۇقۇپ يېڭىسارغ
قېچىپ بېرىپ مايەنلىياگغا: «ماشىنىگۈيىۋز ئوردى، قەشقەر
دىكى ئۇرۇشتا قىينىلىۋاتىمىز، مەن خوتەنگە بېرىپ كىلەي
دىدى. ئەمەلىيەتتە قارغىلىققا بارىدى. ئوزىنىڭ ھەربى
تەمىنات باشلىغى ۋاڭ خەيفىڭنى خوتەنگە ئەۋەتىپ
ئۇزۇن يىللاردىن ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ تاپقان بىرنەچچ
مىڭ سەر (بەزىلەر 10 مىڭ سەر دېيىشىدۇ) ئالتۇن ۋەباش
قا قىممەت باھالىق نەرسە - كېرەكلىرىنى قارغىلىققا ئەكىلىپ
ئاز ساندىكى ھەمراللىرىغا ئاز - پاز ئالتۇن ئولەشتۇرۇپ بەر
گەندىن تاشقىرى، قالغانلىرىنى 30 نەچچە ئولاقتا ئارتىپ
قاچماقچى بولدى. يولغا چىقمىش ئالدىدا ئوزى بىلەن ئەنگ
لىيىگە تايىنىش ئوغرىسىدا بىللە مەسلىھەتلەشكەن مۇۋەققەن

ەنمۇجاڭ بەي زىلىنى ئېتىۋەتتى. كورۇنۇشتە بەي زىلىنى
ئىگىلىزچە بىلمىدۇ. چەتئەلگە بارغاندا مەن ئوچۇن پايدا
لىز بولۇشتىن قورقتۇم دېگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بەيزى
نىڭ 2 مىڭ سەردىن كوپرەك ئالتۇنى بار ئىدى. ماخۇشەن
ۋنىڭ پۇل - مېلىنى كوزلەپ ھاياتىغا زامىن بولۇپ، ئوزىنى
گىنى ئېتىپ ئولتۇردى. ماخۇشەننىڭ مال - مۈلكى تامامەن
جەنۇبى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقىنى قىيناپ، ئازاپلاپ،
ۇيغۇر بايلىرىنىڭ سوڭكىنى تېشىپ سىم ئوتكۈزۈپ قىيـ
ئاش يولى بىلەن توپلانغان ئىدى. ئاۋەتتەئۇ، ئوزئەسكەرلىرىنىمۇ
ەمناتتىن قىسىپ، خالىغانچە ئورۇپ ئولتۇرەتتى. ھۆكۈمەت
ۋاچىدىغان ۋاختىتا ئازغىنا ئاۋەمتى ئەگەشتۈرۈپ كەشمىر
ە ئوتۈپ كەتتى.

شىڭ شىسەي ماشىنىڭ گۈيدىن پايدىلانىدى. ئۇنى
ۇيچاڭلىققا تەيىنلەپ، تارقاپ كەتكەن بىر قىسىم ئەسكەر
ەرنى توپلىدى. ئاندىن ئۇنى ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە
ئالدۇرۇپ كېلىپ يوشۇرۇن ئولتۇرۇۋەتتى. ماچىنىبياۋ 100
دىن ئوشۇق ئادەمى بىلەن كەشمىرگە قېچىپ كەتتى. 1937 -
يىلى قىشتا ماچىنىبياۋ قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن ھالقىپ،
ھىندىستان چېگرىسىغا بارغاندا ماخۇشەن ۋە ئۇنىڭ ھەمراللـ
رىنى ھىندىستان قوشۇنلىرى ئەنگلىيەنىڭ كەشمىردىكى كونـ
سۇلخانىسىغا ھايداپ ئاپىرىپ، ئالتۇن - كۈمۈش ۋە باشقا
مۇلۇكلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېلىۋېلىپ ھەر بىر كىشىگە ئازراق
لا پول كىراسى بېرىپ، تارقاق ھالدا ۋەتەنگە قايتۇرۇۋەتـ
كەنلىگىنى ئاگلىدى. ماچىنىبياۋنىمۇ چېگرىدا يېرىم يىلـ
دىن ئارتۇق توتۇپ تۇرغاندىن كېيىن ئاندىن قويۇپ بېرىپ

ۆەتەنگە قايتۇرۇۋەتتى. ماخۇ شەن، شەن فۇخەي، مافۇ يۇ
ددن ئىبارەت بۇ بىر نەچچە باش جىنايەتچى، دولەتكە ق
تىپ كەلگەندىن كېيىن، مابۇفاڭ قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ
بىرى بىردىن كېڭەش ئەزاسى دېگەن قالپاقنى كىيىۋېلى
ئەزا تارتماستىن ھەممىلا يەردە ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېتكە تەس
بولغانلىقىغى ھەققىدە گەپ تارقىتىپ يۈردى. بۇنداق قىلىش
تەكى غەرىزى ما بۇفاڭنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېگە بولۇۋېلى
ئىدى. بىر مەھەل مابۇفاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە
پايدىلىنىپ جياڭ جېيشى ھوكۇمىتى ئارقىلىق ھىندىستانداق
تۇپ قېلىنغان ئالتۇن، مال - مۈلكىنى قايتۇرۇپ بېرىش
تەلەپ قىلدى. تەتقىدە قورچاق مەركىزى ھوكۇمەت بىلەن
ھىندىستان ھوكۇمىتى كىلىشىۋېلىپ نەچچە مىڭ سەر ئالتۇ
نى ئىئانە توپلاش نامى بىلەن تەڭ تەخسىم قىلىشىپ ئا
دى. ماخۇشەنگە پەقەت بىر قىسىم كىيىم - كېچەك، تۇرمۇ
بويۇملىرىنىلا قايتۇرۇپ بەردى.

ئازاتلىقتىن كېيىن خەلق ھوكۇمىتى كەڭچىلىك سىيا
سەت قوللانغان بولسىمۇ ماخۇشەن قاتارلىقلار گۇناھىغا تۆۋ
قىلمايلا قالماستىن ئەكسىچە مابۇفاڭنىڭ تۇققۇنى مالىيە
بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ توپۇلاڭ كوتۇرۇش قەستىدە بولغا
لىقتىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ پولات مۇشتۇمى ئا
تىدا، تار - مار بولدى. ما خۇ شەن جەڭ مەيدانىدا ئېتى
ئولتۇرۇلدى.

(بۇ ماقالىنى گەنسۇ ئولكىلىك سىياسى كېڭەش، تار
خى ماتېرىياللار ھەيئىتى تەمىنلىگەن).

شىنجاڭ مەخپى سود ھەيئىتى توغرىسىدا

شى يۈەن يۇ يېزىپ قالدۇرغان ماقالا

كىرىش سوز

مەخپى سود قىلىش ھەيئىتى - شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋرده — 1937 - يىلى كۈزده قۇرۇل-دى. بۇ ھەيئەت ئاتالمىش سىياسى مەھبۇسلارنى سودلاپ ھوكۇم قىلىدىغان دىكتاتۇراتۇرالى ئىدى. ئۇنىڭ ھەرىكىتى شىڭ شىسەينىڭ سىياسى جەھەتتىكى ئۈزگۈرۈشىگە قاراپ ئۈز-گۈرۈپ تۇراتتى. بۇ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 8 يىل داۋام قىلدى. شىنجاڭدا قانۇنسىز سودلانغان ۋە ھوكۇم قىلىنغان كىشىلەرنىڭ سانى 40 - 50 مىڭ كىشىگە يەتتى. مىڭدىن ئارتۇق كودىنستلار، دېموكراتىك زاتلار ۋە ئىلغار زىيالى-لار بىگۇنا قىرغىن قىلىندى. بۇ ئەكسىيەتچىل تەشكىلات، شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭ خەلقىنى زىيانكەشلىككە ئۇچرىتىدە-غان ئەڭ مەخپى، ئەڭ ياۋۇز جىنايەت ئۇۋىسى ئىدى. مەن 1938 - يىلى 4 - ئايدا «ئىشچى مەھبۇس» دېگەن نام بىلەن (مەن 1937 - يىلى 7 - ئايدا قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاش-

لاندىم، 1938 - يىلى 4 - ئايدا جىنايەتخانىنى يۇيۇش ئۇچۇ
ئىشلەتكەن ئىدىم. ماڭا ئوخشاش ئىشلىگەنلەرنى «ئىشچ
مەھبۇس» دەپ ئاتايتتى) مەزكۇر ھەيئەتنىڭ تەرجىمانى
خاتىرە يازغۇچىسى بولۇپ ئىشلىدىم. 1938 - يىلى 12
ئايدا قويۇپ بېرىلىپ قورچاق شەنجاڭ ئولكىلىك ج.خ.باش
قارمىسى 6 - بولۇمدە كاتىپ بولۇپ ئىشلىدىم. 1940 - يىلى
10 - ئايدىن 1944 - يىلى 11 - ئايغىچە سوت قىلىش
خاتىرە يېزىش خىزمەتلىرىگە قاتناشتىم. شەخسەن ئوز بېشى
دىن ئوتكەن ۋە كورگەنلىرىمدىن ئىسمىگە ئالالىغان بە
جىنايى ھەركەتلىرىنى تارىخ تەتقىقاتچىلارنىڭ پايدىلىنى
شى ئۈچۈن قىسقىچە بايان قىلىمەن.

1 - شەنشىسىي شەنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغان دەسلەپكى ۋاختتىكى سوت ئورگانلىرى

شەنشىسىي شەنجاڭغا ھوكۇمرانلىق ھوقۇقىنى قولۇ
كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى يەرلىك سوت مەھكە
مىسى، ئالىي سوت مەھكىمىسى قاتارلىق ئەدلىيە ئورگانلىرى
نى ئىشقا سېلىپ، سودلاش ھەركىتى ئېلىپ باردى. بۇ سو
مەھكىمىلىرىنىڭ باشقۇرۇدىغىنى ئاساسەتتىكى خەلق دەۋا ئى
لىرى - جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرى بولۇپ، گومىنداڭ ئەكسى
يەتچىلىرىنىڭ 6 قانۇن توپلىمىدىكى كونا قانۇن تۈزۈملىرى
بويىچە ئىش قىلىپ، ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ مەنپەتى ئۈچۈ
خىزمەت قىلاتتى. ئاساسەتتىكى ھەق تەلەپ ئەنزىلىرىگە، مال

ھوقۇقى، قەرز، يەر دەۋاسى قاتارلىقلار كىرەتتى؛ جىنا
ئىشلار ئەنزىلىرىگە، كىشىلەرنى يارىدار قىلغان، زىيان
لغان، جېنىغا زامىن بولغان، ئوغرىلىق، باندىتلىق، خىيا
تچىلىك قىلغانلار، ۋەزىپىسىنىڭ ھودۇقىدىن چىقالمىغان
لار كىرىدۇ. ھەربىي - سىياسى ئەنزىلەرنى، دۆبەن مەھكىمە
سىنىڭ ھەربىي قانۇن باشقارمىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ
قىلاتتى. يىغىپ ئېيتقاندا؛ مەخپى سوت ھەيئىتى پۈتۈنلەي
ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى قوغداش، ئەمگەكچى خەلق
نى ئىزىش، خەلقنى باستۇرۇش مەخسىدىگە يېتىش ئۈچۈن
خىزمەت قىلاتتى.

1934 - يىلى سىياسى تەپتىش باشقارمىسى (كېيىن
شەنجاڭ ئولكىلىك ئامانلىق ساقلاش باش ئىدارىسى، شەنجاڭ
ئولكىلىك ج. خ. باشقارمىسى قىلىپ ئوزگەرتىلگەن.) قۇرۇ
لۇپ، مەخسۇس ئاخبارات چىقىرىش بىلەن شوغۇللاندى. سوراق قە
لىش ۋە ئاخبارات توپلاش ئۈچۈن، ئالاھىدە بىر بولۇم قۇ
رۇلدى. (يەنى ج. خ. باشقارمىسىنىڭ 7 - بولۇمى) بۇ ئاسا
سەن ئاختۇرۇش، قولغا ئېلىش، سوراق قىلىش ئىشلىرىنى
قىلاتتى. يەنە ئىككى تۈرمە يەنى 1 - 2 - تۈرمە قۇرۇلدى.
يارلىق توپۇلاڭچى تەشكىلاتلار مەسىلەن: جىنك شۇربن، ماجۇڭ
يىڭنىڭ قالدۇق قوشۇنلىرى، قاچاق ئەسكەرلەر ھەمدە ئەنگە
لىسىيە، ياپونىيە، گېرمانىيە، فرانسىيە، ئىتالىيە قاتارلىق
دۆلەتلەرنىڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ ئەنزىلىرى بىلەن ئاتالمىش
ئىدىيە - سوز خاتالىغى بولغانلارنىڭ ھەممىسى سىياسىي جىنا
يەت ئوتكەزدى، ئەگەن نام بىلەن بۇ ئىككى تۈرمىگە تاش
لىنىاتتى. 7 - بولۇم ئۇلارنى سوراق قىلاتتى.

1934 - يىلى قىشتا ئالاھىدە جىنايى ئىشلار سو
قۇرۇلدى، ھەيئەت ئەزالىرىنى، يوقۇرى سوت، يەرلىك س
ھەر قايسى نازارەت، باشقارمىلارنىڭ باشلىقلىرى ھە
ئىناۋەتتى يوقۇرى مىللىي زاتلار قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى.
بارلىق ئەنزىلەرنى ئاماناتلىقىنى ساقلاش ئىدارىسى سوراق قى
غاندىن كېيىن ھوكۇم قىلىشقا تاپشۇراتتى. ھەر 10 كۈ
بىر قېتىم سوراق قىلىناتتى. كېيىن 20 كۈندە بىر قېتى
بىر ئايدا بىر قېتىم سوراق قىلىشقا ئوزگەردى
سوراقتىكى ئىقرارنامىغا ئاساسەن سورا
خانە يەنە بىر قېتىم، قايتا تەكشۈرۈپ چىقىپ ھەيئەت ئەز
لىرى يىغىنى، ھوكۇم قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇ
قارار قىلاتتى. بۇ قارارنى شەك شىسەيگە يوللاپ تەسدى
لاتقاندىن كېيىن تامغا بېسىپ بېكىتەتتى. ھوكۇمنىڭ ئېغى
يىنىك بولغانلىقى ھەققىدە يوقۇرىغا ئەرز قىلىشقا يول قو
يۇلمايتتى. 1937 - يىلىغا كەلگەندە بۇ سودنىڭ پائالىيە
خاراكتىرىدا چوڭ ئوزگۈرۈشلەر بولدى. تولا چاغلاردا ئادەت
تىكى جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرى مەسىلەن: خىيانەتچىلىك
مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش، زەھەرلىك نەرسىلەرنى سېتىش
قاتىللىق قىلىش قاتارلىقلارنى سوراق قىلىپ بىر تەرە
قىلىدىغان بولدى. سىياسى ئىشلارغا ئالاقىدار ئەنزىلەرنى
توختۇتۇۋېتەتتى، ئالاھىدە جىنايى ئىشلارنى سود قىلىش ھە
ئەتلىرى، ھەر ئايدا ئات - ئۇلاق راسخودى ۋە قوشۇمچە ۋەز
پىگە بېرىلىدىغان راسخوتلارنى ئالغاندىن باشقا ھېچقاندا
ئىشى قالمىغان ئىدى. ئالاھىدە جىنايى ئىشلار سوراقخانا
سى ئالاھىدە دېسە، ئالاھىدىلىگى يوق، قانۇن دېسە، قانۇ

امغى يوق، باشقىچە ھەكىلدىكى بىر نەرسە بولۇپ قالدى.

2 - مەخپى سود ھەيئىتىنىڭ پەيدا بولىشى

1937 - شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئاخبارات خادىم
لىرىنىڭ ياردىمى بىلەن مائارىپ نازىرى جاك شىك، دۇبەن
مەھكىمىسى ھەربىي قانۇن باشقارمىسىنىڭ باشلىغى پىك
لياك، ئولكىلىك ھوكۇمەت باش كاتىۋى خوۋاك خەنجاڭلار،
گەنسۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت
رەئىسى خې ياۋ زۇ بىلەن قىل بىرىكتۈرۈپ، شىنجاڭدا توپۇ
لاڭ ئۆيۈشتۈرۈپ، شىك شىسەيىنىڭ سوۋېت پەرەس ھاكىمىيە
تىنى ئاغدۇرۇپ، گومىنداڭ ھاكىمىيىتى قۇرماقچى دېگەن
ئەنزە؛ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خوجا
نىياز ھاجى، يېڭەن ئادىمى ئىسمائىل ھاجىنى سۆيىۋەنگە
مەخپى ئەۋەتىپ، ياپۇن جاھانگىرلىگىنىڭ جاسوسلار باشلىغى
شۇي تېيەن بىلەن قىل بىرىكتۈرۈپ شىنجاڭدا ئىسلام دولىتى
قۇرۇشقا ئۇرۇندى دېگەن ئىككى ئەنزە پاش قىلىندى. يەنە
قەشقەر 6 - دىۋىزىيە سىجاگى مەھمۇت مۇھىتنىڭ ھىندىس
تانغا بولۇنۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە شىك شىسەيگەقارشى
قىلغان تۆپۈلاگىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تروتسكىچىلارغا
قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ، شىنجاڭغا ئېقىپ كىر
گەن بەزى ئوك ئوپپورتونىستلار بىلەن، تىروتسكىچىلاردىن
ئىبارەت پارتىيىگە قارشى ئۇنسۇرلار، يەنە سوۋېت ئىتتىپا
قىدىن رىيالىلىققا نارازى بولۇپ، سوتسىيالىزمغا قارشىلىق
قىلىپ قېچىپ ئوتكەن بىر تۈركۈم ئاق ئوروس ئوفېتسېرلە
رى، كوچىمەن قازاقلارنىڭ باشلىقلىرى، چوڭ بۇرژۇئا ئۇنۇ

سۇزلار، پومىشىك، زومىگەرلەر، چارۋا ئىگىلىرى ۋە بايلار-
نى چوڭ توپولاڭغا قاتناشقۇچىلار دىگەن جىنايەت بىلەن تۇر-
مىگە ئالدى. بۇلارنىڭ سانى 800 كىشىدىن ئاشقان ئىدى.
مۇشۇ بىر تۈركۈم ئەنزىنى سوراق قىلىش ۋە بىر تەرەپ
قىلىش ئۈچۈن، سوۋېت ھوكۇمىتى موسكۋادىن سىمىونوۋ، ياقۇپ،
ھاشىم ھاجىلاردىن تەركىپ تاپقان مەخپى سود ئومىگىنى
شىنجاڭغا ئەۋەتتى. بۇ مەخپى سود ھەيئىتى ئىككىنچى تۈرمە
ئىچىدە قۇرۇلدى. يەنە خائىنلارنىڭ مال-مۈلكىنى بىر تە-
رەپ قىلىش ھەيئىتى قۇرۇپ، قولغا ئېلىنغانلارنىڭ مۇقىم
مۇلۇك ۋە كوچىمە مۇلۇكلىرىنى مۇسادىرە قىلىدى. 1939-
يىلى قىشتا، بارلىق خائىنلارنىڭ بىۋاسىتە چاقىلىرىنى غۇلجا
كۆرەگە ھايداپ، نەزەر بەنت قىلدى.

1938-يىلى كۈزدە سوراق قىلىش خىزمىتى بىرپەل-
لە ئاخىرلاشقاندا سىمىيونوۋ بىلەن ياقۇپ ئىككىسى ئاساسى
ئۇنسۇرلارنىڭ ئىقرار نامىسىنى ئېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا
قايتىپ كەتتى، شۇ يىلى قىشتا، ھاشىم ھاجى سوۋېت ئىتتى-
پاقى ھوكۇمىتىنىڭ 108-نەپەر جىنايەتچىگە ئولۇم جازا-
سى بەرسە بولۇدۇ، دىگەن پىكرىنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ شىمسە-
نىڭ تەكشۈرۈپ تەسدىقلىشى ئارقىلىق، شۇ يىلى 12-
ئايدا مەخپى سود قىلىش ھەيئىتى ھاشىم ھاجىنىڭ نازا-
رەت قىلىشى ئارقىسىدا، ئىككىنچى تۈرمىدە جاڭشىڭ، يىڭ
لياڭ، خوجىنىياز ھاجى، خۇاڭ خەنجاڭ، ماشياۋۇ، لەن يەنشۇ،
چېرنوۋ قاتارلىق 108 كىشىگە ئولۇم جازاسى ئىجرا قىلدى. بۇ-
لارنىڭ ھەممىسى ئاغامچا بىلەن بوغۇپ ئولتۇرۇلدى، جاڭ
گۇاڭچەن مەسئۇل بولۇپ بۇ جەسەتلەرنى

سىاي ئوپىسنىڭ غەربىدىكى تاقىما ئاپپىرىپ كۆي-
دۈردى. بۇ ئەنزىدىن سوراق قىلىنماي قالغانلىرىغا جاڭ
گۇاڭچەن، لیۇ بىڭ دېلار مەسئۇل بولۇپ داۋاملىق سوراق
قىلدى. ھاشىم ھاجى ئوز دولىتىگە قايتتى.

ھاشىم ھاجى موسكۋادىن 1939-يىلى ئەتىيازدا قايى-
تىپ كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئولكىلىك سابىق ج.خ.باش-
قارمىسىدا مىللى ئاخبارات بولۇمى قۇرۇلدى، بۇ 6-بولۇم
دىيىلەتتى. ھاشىم ھاجى بۇنىڭغا كېچاك بولدى ھەمدە مەخ-
پى سود ھەيئىتىنىڭ پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇردى. 1939-
يىلى 7-8-ئايلاردا شىنجاڭ شىمسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قار-
شى چىققاندىن كېيىن، ھاشىم ھاجىنى سود ئىشلىرىغا قاتـ
ناشتۇرمىدى. مەخپى سود قىلىش ھەيئىتى قايتا ئوزگەرتىپ
تەشكىل قىلىنىپ، باندىت شىڭ شىسەي، باندىت لى يىڭچە-
لارنىڭ يېقىنلىرى بىلەن تولۇقلاندى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن
شىڭ شىسەي بىۋاسىتە رەھبەرلىك قىلىدىغان بولدى.

3-تەشكىلى مۇناسىۋىتى ۋە ئۇنىڭ خىزمەت ھوقوقى

مەخپى سود ھەيئىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا، تەجرىبە ۋە تېخنىكا جەھەتتىن يېتەرسىز بولغانلىقتىن، سو-
ۋېت ئىتتىپاقى خادىملىرىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا ئوز ئال-
دىغا مۇستەقىل ئىش قىلدى. 1937-يىلدىن 1938-يىل-
غىچە بۇ ھەيئەت، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شىڭ شىسەي ئىك-
كى تەرەپنىڭ رەھبەرلىگىدە بولدى. ھەيئەت قارمىغىدا ئىك-

كىنىچى تۈرمە قۇرۇلدى، مجەمئى 5 گۇرۇپپا بولۇپ، ھەر بىر گۇرۇپپىغا 2 دىن 3 كىچە نادەم قويۇلدى. راسخودىنى ج.ب. باشقارمىسى دۇبەن مەھكىمىسىدىن ئېلىپ تۇردى. 1939 يىلدىن ئېتىۋارەن، شەك شىسەي بىۋاستە ئۆزى رەھبەرلىك قىلدى. بۇ ئورۇن شىنجاڭ بويىچە ئەڭ يوقۇرى سودقا ئايلىنىپ، شەك شىسەيدىن باشقا ھېچقانداق ئورگان بىلەن ئالاقە قىلىمايدىغان بولدى. ج.خ. باشقارمىسىمۇ شۇنىڭ قوماندانلىقىغا بوي سۇناتتى.

ھوقوق جەھەتتە: سوراق قىلغاندىن تاشقىرى جازا ھۆكۈم چىقىرىش، قولغا ئېلىش ئىسمىلىگىنى كورسۇتۇش، مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىشقا تەكلىپ بېرىش، قىمىناپ سوراق قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى؛ شەك شىسەي يەنە «قىيىن قىستاقتا ئولۇپ كەتسە سۇرۇشتۇرۇلمەيدۇ» دېگەن ئىمتىياز بەرگەنىدى. سوراق قىلىشقا ماسلىشىش ئۈچۈن مەزكۇر ھەيئەتكە تۇرمە ئىچىدە رازۋېتكا قىلىش ھوقۇقى بەرىدى. ئۇنۇمەن ئولۇق جازاسى بېرىلگەن جىنايەتچىلەرنىڭ جازاسىنى ئىجرا قىلىشتا مۇشۇ ھەيئەت مەسئۇل بولاتتى. شەك شىسەينىڭ شىنجاڭ خەلقىغە ھوكۈمرانلىق قىلىپ، خەلقنى قىرغىن قىلغان جالاتلىق ئوردىسى، پۈتۈن شىنجاڭدىكى سىياسىي ئەنزىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىشلىگەن ئىدى.

شەك شىسەينىڭ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىش ئۈستىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىياسى ئاخبارات ئىدارىسى (گېپۇ) لۇشيەنىنى يولغا قويۇپ، بىر يۇرۇش ئەجنەبى رامكىلارنى كوچۇرۇپ كېلىپ، ئاخباراتچىلىق ئورگىنى قۇردى. مەخپى سود ھەيئىتى دەل مۇنۇنىڭ ئىچىدىكى مۇھىم بىر تەشكىلى

قىسمى بولۇپ، شەك شىسەينىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي ئىككى يۈزلىمىلىگىنى ئىپادىلەيدۇ. 1937 - يىلىدىكى چوڭ سۈيىقەستلىك توپۇلاڭ ئەنزىسىنىڭ ئىچكى مەزمۇنلىرى، ناھايىتى مۇرەككەپ بولسىمۇ، خاراكتىر جەھەتتىن ئوخشاش بولغاشقا بىرلەشكىلا ئەكسىلئىنقىلاپ دەپ قارالغان ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە گۇمانلىناۋاتقانلار، چوڭ پومىشىك - زومىگەر، ئىمئورال قەبىلە باشلىقلىرى، ئەكسىيەتچىل جۇنگۇنلەر، ئەكسىيەتچى زىيالىلار، ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلار، چوڭ كاپىتالىستلار، گومىنداڭچىلار ۋە يەنە گېرمانىيە، ياپونىيە، ئەنگلىيە، فىرانسىيە، ئىتالىيە جاسوسلىرى، تىروتىسكىچىلار بار ئىدى. شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا قارىغاندا شەك شىسەي ئوزىنى ساختىپەزلىك بىلەن ئىلغار قىلىپ كورسۇتۈشتە غەرىزى باشقىچە ئىدى. لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدىمى ئارقىسىدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق ئەكسىيەتچى كۈچلىرىگىمۇ زەربە بەردى. شۇنىڭ بىلەن شەك شىسەينىڭ ھوكۈمران كۈچلىرى تولۇقلاندى ۋە مۇستەھكەملەندى. شۇ يىلى 7 - ئايلاردا، شەك شىسەي موسكۋاغا بارىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومۇنىستلىك پارتىيىسى تەشكىلىگە قاتنىشىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن بارىدى. ئۇ، ستالىن بىلەن كورۇشتى، ئۇنىڭغا بەشۈلتۈز ئوردېنى تەقدىم قىلدى، سوۋېت كومپارتىيىسىگە قاتناشقانلىقى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 5 مىليون سەر كومۇش قەرز ئېلىش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قۇمۇلدائەسكەر تۇرغۇزۇش، تۇدۇنلۇق خابادا پولات زاۋۇتى قۇرۇش، ئالتاينىڭ قىممەتلىك مەدەن كانلىرى بىلەن، قەشقەرنىڭ مىس كانلىرى قاتارلىقلارنى

ئۇچىشتىن ئىبارەت شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى كېلىشىمىنى ئىمزالىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كېلىش سەپىرىدە «6 بۆلۈك سىياسەت كورىسى» دەرسلىكىنى تاماملاپ كەلدى.

شىڭ شىسەي شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قارا نىيەتلى ئەزۇلەپ ھاكىم مۇتلەق بولۇپ كەتتى. جۇڭگو كوم- مۇ نىستلىرىنى چەتكە قېقىپ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭدىكى بار- لىق ئىجتىمائى پائالىيەتلىرىنى چەكلىدى. بۇ جۇڭگو كومپار- تىيىسىگە قارشى تۇرۇشنىڭ باشلىنىشى ئىدى.

ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش، ئارمىيىنى جان- لاندۇرۇش ئۈچۈن شىڭ شىسەي 3 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇل- تىيى چاقىرىپ، سىياسى ئاگىجېن تۈزدى. ھەممە ئىشنى ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتا بۈي سۇندۇ- رۇپ، پارتىيە گۇرۇھ ئايرىماي بىرلەشمە فرونت تەشكىل قىلدى. «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىك سەپ» ژورنىلى نەشر قىلىپ، ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش تەشۋە- قاتى ئېلىپ باردى. ئۇزۇنىڭ 6 بۆلۈك سىياسەت نەزەرىيە- سىنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ساختىپەزلىك بىلەن، شىنجاڭ خەلقىنى جەمىيەت تەرەققىيات تارىخى، يېڭى پەلسەپە، مۇاۋجۇشىنىڭ «يېڭى دېموكراتىزم توغرىسىدا»، «ئۇزۇنغاسوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا» قاتارلىق كىلاسسىك ئەسەرلەرنى ئوگۇنۇشكە قورزغاپ، دولەتنىڭ ئىچى - سىرتىدا ئىلغار دېگەن باھاغا ئىگە بولۇپ، ئىنقىلاۋى داھىلىق ئورۇن- غا چىقىۋېلىشنى كوزلىدى. لېكىن ئۇنىڭمۇ قاراڭغۇ تەرەپلە- رى بار ئىدى، ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە جىد- دى قارشى تۇردى. بۇ ئۇنىڭ غەربىي شىمالغا يالغۇز ئوزى

خوجا بولۇش، پادىشالىق ئورنۇتۇشتەك ياۋۇز نىيەتتى بارلى- قىنى كورسۇتەتتى. شىڭ شىسەي بانكا باشلىغى جاڭخۇگۈي بىلەن قىلغان بىرقېتىملىق سوھبىتىدە، ئوزىنە بېتىگەچوڭقۇرسىگ- گەن ئەكسىيەتچىلىك ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ قوي- غان ئىدى. 3 - قۇرۇلتايدا لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلار قۇرۇلتاي ۋەكىللىرىگە ماۋجۇشىنىڭ رەسمىنى تەقدىم قىل- غاندا بۇ ئىشنى شىڭ شىسەيگە دوكلات قىلغان. جاڭخۇگۈي بىلەن 43 - يىلى 4 - ئورمىدە بىللە بولغان ۋاختىمدا بىر كۈنى پاراڭلىشىپ شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپار- تىيىگە قارشى ئۇرۇشى 1937 - يىلىدىن تارتىپلا باشلىغان دېگەن سوزنى قىلدى. كومۇنىستلار 3 - قۇرۇلتاي ۋەكىللە- رىگە ماۋجۇشىنىڭ سۇرىتىنى سوغا قىلغاندا جاڭخۇگۈيدوك- لار قىلغانلىقىدىن شىڭ ئۇنى تەقدىرلەپ، لىن جىاۋنى قاتا- ئىق تەنقىت قىلغانلىغىنى ھەمدە ج.خ. باشقارمىسىدىن دەرھال تەكشۈرۈپ رەسمى يىغۇۋالغانلىغىنى سوزلەپ بەرگەن ئىدى. شىڭ شىسەي جاڭ خۇگۈيگە مۇنداق دېگەن ئىدى: « 12 - ئاپرىل» ئىنقىلاۋىي، جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ، شۇنداقلا دۇنيا ئىنقىلاۋىنىڭ بىر قىسمى، ئوزىمنى ئالىدىغان بولساڭ، شى- جاڭ خەلقىنى زۇلۇمىدىن ۋە بالايى - ئاپەتتىن قوتۇلدۇرۇش- نى كوزلەيمەن. شىنجاڭدا ئىنقىلابنى قوبۇل قىلىش ئۈس ئالغان جاي، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ سىياسىتى شىنجاڭ- غا ئويغۇن كەلمەيدۇ، 6 بۆلۈك سىياسەتلا شىنجاڭنىڭ ئوبىك- تىپ شارائىتىگە باپ كېلىدۇ. كومپارتىيە ئەزالىرى ماۋزې- دۇڭنىڭ سۇرىتىنى تارقاتقانلىغىنى ماڭا يەتكۈزدىڭىز، بۇنى ۋاختىدا توسۇۋالدۇق، ئازراقمۇ ئورۇن بەرمەسلىك كېرەك.

جۇگگو كومپارتىيەسى خېشى كاردورنى تېچىپ، شىنجاڭ پىلە
مۇناسىۋەتلىشىپ، غەربىي شىمالدا تاياڭچ بازا قۇرۇشنىڭ
ساسىنى قۇرماقچى بولمۇاتىدۇ. بۇ، ژېيۇەنجاڭ (جياڭجيېش
نى دىمەكچى) يول قويمايدىغان ئىش بولۇپلا قالماستى
شىنجاڭ خەلقىمۇ خالىمايدىغان بىر ئىش. دېمىك 3 چو
سىياسى پروگراممىسىنىڭ بىرىنچى ماددىسىدا، ئىنقىلابى
باشلىغاندىلا شىنجاڭنىڭ جۇگگو زىمنىنى ئىنكەنلىگىنى مەگ
كاپالەت بېرىشنى تەكىتلىگەن ئىدىم. بۇ مۇقەددەس ۋەخا
سىزدۇر ..... بۇ كونكىرىت پاكىتلاردىن: 1936 - يىلى
جۇگگو كومپارتىيەسىنىڭ 25 مىڭ يولاۋۇق ئۇزۇن سەپەر ۋاخ
تىدا، گەنسۇدىكى باندىت باشلىغى مابۇفاڭ، قىزىل ئارمىيىنىڭ
يولىنى ئۇزۇۋېتىكەندە قىزىل ئارمىيە قوشۇنلىرىنىڭ شىنجاڭ
غا كىرىپ يېڭى ئەسكەرلەر لاگېرى قۇرۇشنى شىك شىسەپىنىڭ
قارشى ئالغانلىغى - ئۇزۇنىنى ساختا ئىلغار قىلىپ كورسۇتۇش
تىن ئىبارەت ئىنكەنلىگىنى تولۇق كورگىلى بولىدۇ. 1937
يىلى جۇگگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىدە خەلقنىڭ
ياپۇن جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەن قۇتقۇزۇش ھەق
قانى كۆچلىرىنىڭ بىسىمى ئارقىسىدا، گومىنداڭ پاسسىپلىق
يىلەن بولسىمۇ ياپۇن جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇشقا مەج
بۇر بولدى، لېكىن كومپارتىيەگە قارشى سۆيىقەستىنى پائال
ئېلىپ باردى. شىك شىسەي ئۇز كۆچلىرىنى كوپەيتىش
ئۈچۈن، ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش
نى ھىمايە قىلىش نامى ئاستىدا ئۇزۇنىنى ئىلغار كورسۇتۇپ
يەنىمۇ ئىنقىلابى دائىرىلىرى بىلەن ساختا ئالاقە باغلاپ

تۇرغان بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە جياڭ جېيشىنىڭ جۇگگو كومپار-
تىيەسىنى «قورشاپ يوقۇتۇش» دىن ئىبارەت ئەكسىلئىنقىلا-
بىي پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى ئۈچۈن، ھەمنەپەس بولۇپ
كەلدى، بۇلارنىڭ ئەكسىلئىنقىلابى ماھىيىتى ھېچقانچە
يەرقلەنمەيتتى.

4 - مەخپى سود ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى ۋە ئۇزۇمى

بۇ ھەيئەتنىڭ 8 يىللىق جەريانىنى، ساختا ئىلغار بو-
لۇۋالغان ۋاختى؛ ئىنقىلابىقا ئاشكارا قارشى چىققان ۋاختى دەپ ئىك-
كى باسقۇچقا ئايرىش مۇمكىن. ھەرخىل شەكىلدىكى پائا-
لىيەتلەرگە ئاساسەن، مەخپى سود خادىملىرىنى دائىم ئالماش-
تۇرۇپ تۇرىدى، لېكىن مۇھىم خادىملار باشتىن - ئاياق مۇشۇ
ھەيئەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ تۇرۇۋەردى، ئالماشتۇرۇلىغان ئادەم-
لەر شىك شىسەي ئىشەنگەن ھەم ئۇچىغا چىققان ئەكسىدە-
چىلەر ئىدى.

1937-يىلىدىن 1938-يىلىغىچە: ھەيئەت باشلىغى: لى-
بولىن شەرقىي شىمالىق — لى رۇيىنىڭ بالىسى، شىنجاڭ دۇ-
بەن مەھكىمىسىنىڭ جۇگجياڭ دەرىجىلىك مەسلىھەتچىسى، تە-
مىرات نازىرى ۋە خەلق ئىشلىرى نازىرى بولغان. تاكى 1944-
يىلى شىك شىسەي تەختتىن چۈشكەنگە قەدەر مالىيە تەپتىش
ھەيئىتىنىڭ باشلىغى بولۇپ تۇردى.

ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى: خۇاگمىنفۇ (جۇگگو كومپار-
تىيەسىدىن) ئاقسۇغا ۋالى بولغان. 1938-يىلى مەزكۇر ھەيـ

مەقدىن ئايرىلىپ، يەنىگە كېتىۋالدى.

لى يىڭ چى، ج.خ.باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئىدى.

ھەيئەت ئەزالىرى: جاڭگواڭچېن، ج.خ. باشقارمىسى 4-بۆلۈمنىڭ شياۋ شياۋ دەرىجىلىك بولۇم ئەزاسى، مەزكۇر ھەيئەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەيئەت ئەزالىغىغا يوتكەپ كەلدى. تاكى 1944-يىلىغىچە مۇشۇ ئورۇندا ئىشلىدى، ئەكسىيەتچىلىككە ئۆچىغا چىققان ھەم شېڭ شى سەيگە سادىق بولغانلىقتىن باندىت شىڭ شى سەي ئۈنى بولۇم ئەزالىغىدىن گۇجاڭلىقا، گېجاڭلىققا، تەپتىش باشلىقىغا، ئىلى ۋالىلىغىغا ئوستۇرۇپ ئۆز سوۋېت ئىتتىپاقىغا كومپارتىيىگە قارشى باش جىنايەتچى.

كۈلچىگرۇي: ساقچى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن، ج.خ.باشقارمىسى 2-بۆلۈم خەت-چەكلەرنى تەكشۈرۈش گۇجىڭى بولغان. مەزكۇر ھەيئەتكە قاتناشقاندىن كېيىن، 1938-يىلىدىن باشلاپ قارا شەھەر، قەشقەر گۇڭگەنجۇيلەرگە جۇيجاڭ، ج.خ.باشقارمىسى 2-بۆلۈمگە كېچاك، قەشقەرنىڭ ۋالىسى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن بولدى.

لىيۇچىڭ تاك: ساقچى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن، ج.خ.باشقارمىسى 2-بۆلۈمگە گۇجاڭ بولغان، 1938-يىلى خوتەن ۋالىلىغىغا يەتكىلىك ج.خ.ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولدى.

لىن چۈسەي: ج.خ.باشقارمىسى 2-بۆلۈمنىڭ گۇجىڭى ئىدى. 1938-يىلىنىڭ ئاخىرى ئوسۇپ خوتەن ۋالىلىغىغا يەتكىلىك ج.خ.ئىدارىسىنىڭ كوچىڭى بولدى، 1941-يىلى يەنە بۇ ھەيئەتكە قايتۇرۇپ كېلىندى، ئالاھىدە تۈرمىنىڭ 137-نومۇرلۇق سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتى، 1944-يىلى شىنجاڭ ئوللىكىلىك ساقچى باشقارمىسىنىڭ 1-بۆلۈم (ئاخبارات) 3-بۆلۈم (كادىر

لارغا ئالاھىدە ھەق بېرىش) بولۇمچىسىنىڭ باشلىغى بولغان، 1945-يىلى لەنجۇغا قېچىپ كەتتى.

خەي گۈي تىڭ: تاربا غاتاي ۋىلايەتلىك ج.خ.ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولغان، 1941-يىلى مەزكور ھەيئەتكە قايتىپ كەلگەن، ئۇ، ئەكسىيەتچىلىككە ئۆچىغا چىققان بولۇپ، كومىنداڭ شىنجاڭغا كەلگەندە ھەربى سىستېمىدىكى ئىشىپىئونلۇققا قاتناشتى.

لىيۇبىڭدې: دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ تەرجىمانى، 1938-يىلى ج.خ.باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇپەتتىش باشلىغى، 3-بۆلۈمنىڭ باشلىغى ۋە مۇئاۋىن جۇيجاڭ بولغان. خەلقنىڭ غەزىۋى قاتتىق بولغاچقا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئاختىدا خەلق ئولتۇرۇۋەتتى.

رەخمىتۇللا (ئۇيغۇر): سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن. ساقسۇ ۋىلايەتلىك ج.خ.ئىدارىسىدا گۇجاڭ بولغان. 1940-يىلى شىڭ شىسەي سوۋېت ئىشىپىئونى دەپ قولغا ئېلىپ ئولتۇرۇلدى.

ياسىن (ئۇيغۇر): ج.خ.باشقارمىسىنىڭ 2-بۆلۈم گۇجىڭى، سوۋېت تەرەپنىڭ ئاخبارات چىسى، 1939-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇرستان توپىلىڭىغا قاتناشتى دېگەن نام بىلەن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدە ئولتۇرۇلدى.

ھەيئەت ئەزالىرى: (سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەنلەر) سېمونوۋ (روس): موسكۋا سىياسىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ خادىملىرىدىن، كىشىلەر ئۈنى شى ئەپەندى دەيتتى، ھەقىقى ئىسمىنى بىلمەيتتى، 1938-يىلى كۈزدە دولىتىگە قايتىپ كەتتى.

ياقوپ (قازاق): قازاقىستان جومھۇرىيىتى سىياسىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ خادىمى، كىشىلەر ئۈنى يا ئەپەندى.

دەيتتى، 1938-يىلى كۆزدە سېمونوۋ بىلەن بىللە دولىتىگ قايتتى.

هاشىم‌هاجى (ئۇيغۇر): ئوزبېكىستان جومھۇرىيىتى سىياسى ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ پولكوۋنىكى، 1934-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى يولۋاس ئۇستىدە ئاخبارات ئىشلەشكە قوماندانلىق ئۆتكەن. مۇھىتى يولۋاسنى قولغا كەلتۈرۈش ئىدى. 1935 يىلى قومۇل ۋىلايەتلىك ج.خ.ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى، 1937-يىلى ئەتىيازدا خىزمەتتىدىن دوكلات بېرىش ئۈچۈن ئوز دولىتىگە قايتىپ يەنە شۇ يىلى سېمونوۋ بىلەن بىرلىكتە شىنجاڭغا كېلىپ، مەخپى سود ھەيئەتنىڭ ئەزاسى بولدى. 1938-يىلى 2-تۈرمىدە 108 نەپەر جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇ يەنە خىزمەتتىدىن دوكلات بېرىش ئۈچۈن ئوز دولىتىگە قايتىپ كەتتى. 1939-يىلى 1-ئايدا شىنجاڭغا قايتا كەلدى، ج.خ.باشقارمىسىدا مىللى ئاخبارات بولۇم قۇرۇلغاندا ئۇنىڭغا بولۇم باشلىقى بولدى. بۇ 6-بولۇم دەپ ئاتىلاتتى. 1939-يىلى قەشقا، شىنجاڭ ئۇيغۇرىستان توپىلاڭ ئەنزىسى پەيدا بولغاندىن كېيىن، قۇربان نىياز: بۇ، ئىشنى هاشىم‌هاجى سوۋېت ئىتتىپاقى كونسولخانىسىنىڭ يولىيۇرۇغى بىلەن پىلانلىغان دەپ ئىقرار قىلغاندىن كېيىن، شۇڭ‌شىسەي: موسكۋاغا تېلېگرام بېرىپ، يوقىكەپ كېتىشنى تەلەپ قىلغانلىقتىن 1940-يىلى 2-ئايدا هاشىم‌هاجى ئوز دولىتىگە قايتىپ كەتتى. 6-بولۇمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئاخباراتچىلىق ئىشىنى 2-بولۇم قارمىغىدا قۇرۇلغان 4-بولۇمچە ئىشلىدى.

(1939-يىلىدىن 1944-يىلىغىچە)

هەيئەت باشلىنى: لى بولىن، لى يىڭچى (مۇئاۋىن) هەيئەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىرى: لۇيۇيلىن: شىنجاڭ هەربى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن، شۇڭ‌شىسەينىڭ قول ئاستىدا پولكۇۋنىك بولۇپ ئادىيۇتانتلار باشلىغى بولغان. 1940-يىلى سوۋېت جاسۇسى دىگەن گۇمان بىلەن خوتەنگە ژالى قىلىپ ئۆتتى. 1941-يىلى كۆزدە بۇ هەيئەتكە ئەزا قىلىپ يوتكەپ كەلدى. خۇيزۇلارنىڭ خەلپىسى ماليانگ‌جۇن ئاخۇن، مابۇفاڭ، ماخۇگۇيلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، شىنجاڭدا ئىسلام هوكۇمىتى قۇرماقچى دىگەن ئەنزىنى سوراق قىلىشقا قاتناشتى. 1941-يىلى قەشقا قولغا ئېلىنىپ 1942-يىلى ئەتىيازدا ئولتۈرۈلدى.

لىيۇخەنشىڭ: يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىنى، مەزكور هەيئەتتە، شىنجاڭ ئۇيغۇرىستان ئەنزىسىنى سوت قىلىشقا قاتناشقاندىن كېيىن، شۇڭ‌شىسەي ئۇنى ئىقرارنامىلارنىڭ خۇلاسىسىنى دوكلات بېرىش ئۈچۈن موسكۋاغا ئەۋەتتى. مەخپى سوت هەيئىتىدە ئۇ 1939 - يىلىدىن 1944-يىلغىچە ئىشلىدى. 1943 - يىلى 4 - تۈرمىدە سوت قىلىشقا قاتناشتى. ئۇنىڭ ئاساسلىق هەركىتى: جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنى ئازدۇرۇش، تەھدىت سېلىش يولى بىلەن پارتىيىدىن ئايرىۋېتىش خىزمىتىنى ئىشلەيتتى.

هەيئەت ئەزالىرى: جاڭگۇاڭچېن (يۇقۇردا تونۇشتۇرۇلدى)

فۇباۋلىيەن: شەرقى شىمالىلىق، شۇڭ‌شىسەينىڭ ئۇقۇنى، شەرقى شىمالدا ئەكسىيەتچى ساقچى بولغان، 1935-يىلى شۇڭ‌شىسەينىڭ ئاتىسى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ج.خ.باشقارما-

سمنىڭ 4-بولۇم (سوراق)دە ئىالدىن سوراق قىلىش بولۇ
چە باشلىغى بولغان، 1939-يىلى يازدا بۇ ھەيئەنكە ئەز
بولۇپ، باشتىن-ئاياق ئالاھىدە تۈرمىدە بولدى، 1941-يىلى 137
نومۇرلۇق تۈرمىگە يەنى ئەسلىدىكى كاتۇلىك ئىبادەتخانىسىغ
كوچۇپ باردى. باندىت شىڭشىسەي بەۋاستە باشقۇراتتى، ھە
كۈنى ئاخشىمى ئەھۋالدىن دوكلات ئېلىپ تۇراتتى. ئومۇمەن
ئەنزىلەردىكى باش جىنايەتچىلەرنى ئالدى بىلەن ئۇ،
راق قىلىپ نەتىجىسىنى چىقارغاندىن كېيىن، ئاندىن
ھەيئەتنىڭ كېچىك گۇرۇپپىسىنىڭ سوراق قىلىشىغا ناپۇرۇ
بىرىلەتتى، بۇ ناھايىتى زەھەرلىك، ساختىپەز ھەم باشقىلار
نى ماختاشقا بەك ئۇستا بولۇپ، ئەكسىيەتچىلىكىتە ئۇ
چىغا چىققان شىڭشىسەيگە ئىشەنچىلىك سادىق قول چوما
ئىدى. مەزكۇرنىڭ دەرىجىسى گۇجاڭلىقتىن، كوجاڭ، مۇئا
ۋىن جۇيجاڭلىققىچە كوتىرىلدى. 1944-يىلى شىڭشىسەي
تەختىدىن چۈشۈپ ئىچكىرىدىگە ماڭغاندا ئۇ ھەم بىللە
كەتتى.

گولۇ پېيلە: شەرقى شىمالىلىق، باندىت شىڭشىسەينىڭ
تۇققىنى. فىباۋلىيەن بىلەن بىرلىكتە شىنجاڭغاكەلگەن. ج.خ
ياشقارمىسى 4-بولۇم ساقچى-قانۇن بولۇمچىسىنىڭ باشلىغى
بولغان، باندىت فۇباۋلىيەن بىلەن بىر كۈندە مەخپى سوت ھەي
ئىتىگە يوتكۇلۇپ كېلىپ بىر گۇرۇپپىدا بولدى. 1941
يىلى ئەتىيازدا ئۈنىقەشقەر ئۆلكىيىتىگە ۋالى قىلىپ ئوستۇر
گەندە، بۇ ھەيئەتتىن ئايرىلدى،

جىڭگوجېن: ج.خ. باشقارمىسى 2-بولومدە گۇجاڭ بولغان
قارا شەھەر، ئىلى ئۆلكەيلىك ج.خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى

بولغان، 1939-يىلى بۇ ھەيئەتكە يوتكۇلۇپ كەلگەن، 4-تۈر-
مىنىڭ گۇرۇپپا باشلىغى بولغان، 1941-يىلى ج.خ ئىدارىسە-
نىڭ باشلىغى قىلىپ ئوستۇرۇلدى.

جاۋجىلياك: ساۋەنج.خ. ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدى،
1939-يىلى 2-تۈرمىنىڭ گۇرۇپپا باشلىغى بولۇپ يوتكۇلۇپ
كەلگەن، 1941-يىلى قىشتا ئىلى ئۆلكەيلىك ج.خ. ئىدارىسە-
نىڭ باشلىغى قىلىپ ئوستۇرۇلدى. 1944-يىلىي باندىت
شىڭشىسەيىنىڭ ژاندارمىسىدا 3-بولۇمنىڭ باشلىغى بولدى.

دۇگجياشېك: ساقچى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. ج.خ. باشقار-
مىسى 2-بولۇمنىڭ كاتىۋى بولغان. 1939-يىلىي بۇ ھەيـ
ئەتكە يوتكۇلۇپ كەلدى. 1942-يىلى ئۈرۈمچى كەنتو شېر-
كىتىنىڭ جەڭلىسى بولدى. 1943-يىلى شىنجاڭ يېڭىشەن
يەرلىك مەھسۇلاتلار شېركىتىنىڭ شىئەندە تۇرۇشلۇق بەنسە-
چۇسىنىڭ مۇدىرى بولدى، 2-تۈرمىنىڭ سوت قىلىش ئىشلە-
رىگە قاتناشتى.

ياڭشۇزۇ: سوۋېت ئىتتىپاقىدا بەرىنچى نۆۋەت ئوقۇپ
كەلگەن، 1939-يىلى بۇ ھەيئەتكە كەلدى. 1941- يىلى
قەشقەر ئۆلكەيلىك ج.خ. ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بول-
دى، 2-4-تۈرمىلەرنىڭ سوت قىلىش ھەركىتىگە قاتناشتى.

مېڭدوگشياك: ج.خ. باشقارمىسىنىڭ 2-بولۇمدە گۇجاڭ
بولغان، 1939-يىلى بۇ ھەيئەتكە يوتكۇلۇپ كەلدى. 1941-
يىلى يەركەن ج.خ. ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولدى،
كۇچارغا شەنجاڭ، داگبۇغا شۇجىجاڭ بولدى، 2-4-تۈرمە
لەردىكى سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتى.

ئىستوپكىن: سوۋېت تەۋەلىگىدە بولۇپ سوۋېت ئىتتىپا-

قىدا ئاخبارات چىلىق قىلغان، ئەسلىدە ئىلى ۋىلايەت لىك ج. خ. ئىدارىسىدە ئاخبارات گۇرۇھىگى 1939-يىلى ج.خ. باشقارمىسى 2-بولۇم خارىجى بولۇمچىسىنىڭ باشلىغى ۋەقۇمۇچە ھەيئەت ئەزاسى بولغان. ئۇ، ھەر قايسى تۈرمىلەرگە سولانغان خەلقارا جاسۇسلارنى سوراق قىلاتتى. 1940-يىلى، شىڭشىسەي ئۇنىڭ تۈرمە ئىچىدە سوۋېت تەرەپ ئۈچۈن ئاگىنتلىق قىلغانلىغىنى سېزىپ، 1941-يىلىدىن باشلاپ سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتۇرمىدى، يەنى ئاخىرىدا ئۇ، ئۇيۇقسىزلا يوقاپ كەتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىر گۇرۇپپىدا بىر نەپەر ئاق ئورۇس بۇلۇپ ئىسمى سۇلدىن ئىدى، ئۇ ج.خ. باشقارمىسى 2-بولۇمدە ئىستوپكىنىڭ مۇئاۋىنى بولغان، ئىستوپكىن يوقالغاندىن كېيىن ئۇمۇ قولغا ئېلىنىدى. ئىگەللەنگەن ئەھۋالغا قارىغاندا ئىستوپكىن سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەتكەن، ئۇنى ئۇدۇگخابا پولات زاۋۇتىنا تۈرۈشلۇق ھەربى ماشىنا بىلەن دولەت چىگرىسىدىن ئوتكۈزۈۋەتكەن. سۇلىنىڭ شىڭشىسەي ئولتۇرۇۋەتتى.

مالىدى: قازاق، ئەسلى ئىسمى ئەنۋەر، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن قۇمۇلغا مۇئاۋىن ۋالى بولغان (سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇنى باردىكولدىكى قازاقلارنىڭ خىزمىتىنى ئىشلەشكە مەخسۇس ئەۋەتكەن) ۋە مۇئاۋىن ۋالى ئابەينىڭ چوماقچىسى بولغان. ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن دولەتكە قايتىشتا سىياسى ئاخبارات ئىدارىسىدىن شىنجاڭدا ئىشلەشكە ۋەزىپە ئالغان.

ئۇ، ئوزىنى شىڭشىسەيگە ئاشكارا قىلىپ قويغانلىقتىن، شىڭشىسەي ئۇنى مەخپى سوت قىلىش ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى قىلدى. 4-تۈر-

مىدە قازاقلارنىڭ ئەنزىسىنى سوراق قىلدى. ئۇ، سوراقتا قاتنىشىشتىن ئىلگىرى بىر مەزگىل نەزەربەنت قىلىنىدى. بۇ، ئۇنىڭ مەسىلە تاپشۇرۇۋالغان ۋاقتى ئىدى. 1942-يىلى ئالتايدا ئولدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغانلاردىن مالمشيۇك، قازاق ئەسلى ئىسمى شەمشى، قازاق مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولغان، سوۋېتكە ئاگىنتلىق قىلدى دەپ قولغا ئېلىنغاندا مەسىلىسىنى تاپشۇرغانلىقتىن، ھەيئەتنىڭ سوراق خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى، 1942-يىلى ئالتايغا ئەۋەتىلدى.

يانا بىرى مۇقاش، قازاق بۇنىڭ ئەھۋالىمۇ يوقىرىدەكى ئىككى ئادەمنىڭ ئەھۋالى بىلەن ئوخشاش. بۇ، 3-كىشىنىڭ ئائىلە ئەۋلىرى شۇ چاغدا 4-تۈرمىنىڭ ئائىلە ياتاق لىرىدا تۇراتتى، ئىختىيارى سەرتقا چىقالمايتتى. بۇلاردىن باشقا يەنە خاۋزۇچىك، شۇي تەيخې دېگەن ئىككى كىشى بۇلۇپ، بۇلار قورغاس ۋە ماناس ناھىيىلىرىدە ج.خ. ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بۇلۇپ، خىزمەتتە خاتالاشقانلىقتىن، 4-تۈرمىگە يوتكەپ كېلىنىپ، سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتۇرۇلغان، نامدا سوراقچى ئىدى، گەرچە مەخپى سوت ھەيئىتىدە ئىشلەيدۇ دەپ ئۇچۇق ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ لېكىن مەزكۇر ھەيئەتنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرى: جاڭگۇاڭچېن، لىۋېنىڭ دەلەرنىڭ رەھبەرلىگىدە سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتى. ×سوراق ئىشلىرىدىكى تەرجىمانلىقتا، ساقچى كورسىدا ئوقۇش پۈتۈرگەن لىۋېيونچې، ۋالۇرۇيشىن، فۇيۇن پىنىڭ، رېنىڭ مىڭيۇەن، ۋالاخۇكنېيەن قاتارلىقلار قاتناشقان، ئۇلارنى بىرتەرەپتىن تەرجىمانلىق ئىشىغا سېلىپ، يانا بىرتەرەپتىن ئۇلارغا سوراق قىلىش، ئىشپىيونلۇق قىلىش قاتارلىق بىلىيتىنى ئوستۇردىغان ۋە كىسىيەتچى ئىدىيە ئاساسىنى قۇر-

دىفان پۇرسەت يارىتىپ بەرىدى. مافۇرۇك، ژالكى گۈك دېگەن ئىككى كىشى مەخپى سوت ھەيئىتىنىڭ گۇرۇپپا سوراقخانىسىدا تەرجىمانلىق قىلاتتى. مەسىلەن مافۇرۇك 2-تۈرمە ۋە دوبەن مەھكىمىسى ئالاھىدە تۈرمىدىكى فۇباۋلىيەن،لىيۇخەنشىك، لى پۇلىن گۇرۇپپىلىرى ئوتتۇرىسىدا، بەزىدە شىك شىسەي بىر ۋاستە سوراق قىلغان چاغلاردا تەرجىمانلىق قىلاتتى.

1941-يىلى شىك شىچى ئولتۇرۇلگەن ئەنزە پەيدا بولۇپ قالماندىن كېيىن،مەخپى سوت ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى كوپەيتىلىدى.ھەيئەتنىڭ مۇدىرلىغىنى لۇشاۋلى ئۈستىگە ئالدى. ئۇ، شۇ چاغدا شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ باش كاتىپى ۋە ئالى سوتنىڭ باشلىغى ئىدى. لى بولىننىڭ ھەيئەت باشلىقلىغىدىن قالدۇرۇلىدى دەپ ئېلان قىلىنسىدى، ھەيئەت ئەزالىغىغا چىيۇزۇك جۇنىڭ بالىسى چيۇيۇيشيۇك، شىك شىسەينىڭ 5-ئىنىسى شىك شىجى، شىك شىسەينىڭ باجىسى پىك جيۇەن، مالىيە نازىرى زاك گۇفېڭ، مۇئاۋىن نازىرى چېڭ دۇگېي، يەرلىك سوت باشلىغى ياۋجۇپىڭ، جى يۈەنجاك، ناسىردامۇللا (بۇ ئىككى كىشى ئەسلىدە ئالاھىدە جىنايى ئىشلار سوتىنىڭ ئەزاسى ئىدى)، خارجى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ژالك باۋچەن قاتارلىقلار كوپەيتىلدى. بۇ كىشىلەر 137-نومۇرلۇق ئەنزىنى سوراق قىلاتتى.

شۇيىلى، لۇيۇيلىن سوۋېت ئاگىنتلىغىغا قاتناشتىغان گۇمان بىلەن خوتەندىن يوتكۈلۈپ كېلىپ، ئولكىلىك 2-تۈرمىدە مەن بىلەن بىرلىكتە «خۇيزۇلار ئەنزىسى» (مالياگۈچۈن ئەنزىسى)نى سوراق قىلدى. ئۇزۇن ئوتتۇرا خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى مايۇنۇەن، تارباغاتاي ۋالىسى جاۋجەنفېڭ، تۇرپان، پىچان، توخسۇن گارنىزۇن سىلىكى سۇنچىڭلىك قاتارلىقلار مۇخۇيزۇلار ئەنزىسىنى سوراق قىلىشقا قاتناشتى، ۋاختى تەخمىنەن 1942-يىلى 5-6-ئايلار بولسا كېرەك، ھەممىسى قولغا ئېلىندۇق، مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە، خىزمەت ئورنىمىز 2-4-تۈرمىلەردە بولدى.

1941-يىلى قىشتا، 2-تۈرمە مەزكور ھەيئەتنىڭ بارلىق ئەزالىرىنى ئۈيۈشتۇرۇپ، ئالتايدىكى باقمىت بەيسى، خېلىل تەيجى، راھەت شەنجاك زەينەل، ئاسمىقان ئوكۇرداي قاتارلىقلارنىڭ كوكتوقايدا 3 - قېتىملىق توپىلاڭ قىلغان ئەنزىسىنى سوراق قىلدۇق. شىك شىسەي مالىيە نازىرى جۇبىڭنى بۇ، سوراقتا تەكلىپ بىلەن قاتناشتۇرىدى. مارۇلۇك(قاسىم ھاجى)مۇ بۇ ھەركەتكە قاتناشتى. ئۇ چاغدا مەن خاتىرە يازاتتىم، تەرجىمانى مافۇرۇك ئىدى.

1942-يىلى، خۇيزۇلار ئەنزىسىنى سوراق قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىندى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئەنزە يەنە بىر مەزگىل توختاپ قالدى. شىك شىسەي قاراشھەر ۋالىسى چىك يۈنچاك، ئىلى ۋالىسى لى جەنتاگلارنى يوتكەپ كېلىپ 1-تۈرمىدە خۇيزۇلار ئەنزىسىنى سوراق قىلىشقا قاتناشتۇردى، ئاردىدىن ئۇزۇن ئوتمەي، «12-ئاپرىل» توپىلىڭىغا قاتناشتى دېگەن نام بىلەن ئۇ ئىككىسىمۇ قولغا ئېلىندى.

1942-يىلى كۈزدە، شىنجاڭ ساقچى كادىرلارىمەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە ياخشى ئوقۇغانلارنى تاللاپ يەنى شۇي دېڭخۇنى مۇئاۋىن مۇپەتتىشلىككە تەيىنلەپ، مەزكور ھەيئەتتە سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتۇردى. 1943-يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ج.خ.ئىدارىسىنىڭ

باشلىقلىغىغا ئوستۇردى. 1943-يىلى يەنە جاڭدەيدەي، شى-
شۇچياڭ، لى×گوي، نيەۋدەنشى قاتارلىقلارنى ساقچى مەكتە-
ۋىدىن يوتكەپ كېلىپ، سوراق قىلىش، پىراكتىكىسىغا قاتـ
ناشتۇردى. مەن، قيەن رويئو بىلەن ئىككىمىز ئۇلارنى شا-
گىرتلىققا ئالدۇق.

مەخپى سوت ھەيئىتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ، كاتىپ
تەيىنلەپ سوراق ئارخىپلىرىنى ساقلاشقا مەسئول
قىلىنىدى. دەسلەپكى ۋاقىتلاردا، باش ئورۇندا
كاتىپ بولغانلار خائىنلارنىڭ مال-مۈلكىنى مۇسا-
دىر قىلىش ئىشلىرىغا مەسئول ئىدى، كېيىن مالىيەگە نازا-
رەت قىلىش ھەيئىتىدىن ۋۇجۇپەنتنى يوتكەپ كېلىپ مەسئول
قىلدى. 1939-يىلى بۇ كىشى ج.خ.باشقارمىسىنىڭ مودىر كا-
تىپلىغىغا ئوستۇرۇلدى، كېيىن يەنە باشقارمىنىڭ موئاۋىن
باشلىغى بولۇپ كوتىرىلدى.

1943-يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، ئەچكى ئىش-
لار مىنىستىرلىگىنىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك ئەمەلدارى ژاڭ-
دېپۇباشچىلىغىدىكى مەركىزى سوراق قىلىش ئومىگىنى ئېچە-
تى، ئۇلار شىنجاڭغا كېلىپ دۇجىگيۇەنتنىڭ ئەنزىسىمى، «12-
ئاپرىل» ئەنزىسىنى، ئالتاي قوپىلىگى ئەنزىسى قاتارلىقلار-
نى قايتا تەكشۈرمەكچى بولدى. بۇ ئۇمەكتە جەمئى 4 كىشى
بولۇپ: ژاڭ دېپۇ، لى يۈەنبو (قاتناش مىنىستىرلىگىنىڭ ئەمەل-
دارى، ھەربىي سىستېمىسىدىكى ئىشپىيون) جۇشۇشىڭ (مەركىزى
ئالى سوتنىڭ باھا بەرگۈچى ئەمەلدارى)، جىن دالۇن

ھەربىي سىستېمىسىدىكى ئىشپىيون) قاتارلىقلار بو-
لۇپ، ئۇلار بۇ ئەنزىلەرنى قايتا سوراق قىلىپ، تەك-
شۈرگەندىن تاشقىرى، ئاساسى ۋەزىپىسى: شىنجاڭغا كېلىپ
جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىدىن ماۋزېمىن، چېك
تەنچۇ، لىن جىلۇ قاتارلىقلارغا زىيانكەشلىك قىلىش ئىدى.
شۇڭا شۇنىڭ ئۈلارنى ياخشى قارشى ئې-
لىپ، ئالاھىدە ھورمەت كورسەتتى. بۇ ئارقىلىق ئۇزۇنمۇ
مەركەزنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىدى. شۇڭا شۇنىڭ
مەخپى سوت ھەيئىتىگە، بۇ ئۇمەك بىلەن بىرلىشىپ، بىرلىك-
تە سوراق قىلىشقا يوليورۇق قىلدى. ئارىدىن 3 ئاي ئوتكەن-
دە، ئۇلار بىرلىشىپ، جۇڭگو كومپارتىيىسىنى زىيانكەشلىك
قىلىدىغان بىر يۇرۇش سۇيقەستلىك پىلان ۋە ئالالمىش
«ھوكۇم» دىگەن نەمىنى پەيدا قىلىپ ئەنجىنگە ئاپىرىپ
جياڭجېشىگە خەزمەت كورسەتمەكچى بولۇشتى. شۇڭا شۇنىڭ
ئۇرغۇن ئالتۇن سوغا قىلىپ، غوجىسىغا خوشامەت قىلدى.
ئۇلار قايتىپ كېتىپ ئارىدىن ئۇزۇن ئوتمەيلا، شۇڭا شۇنىڭ
چوڭ قىرغىنچىلىقنى باشلىۋەتتى. قايتا سوراق قىلىش ئو-
مىگى شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ج.خ.باشقارمىسى
مەخپى سوت قىلىش ھەيئىتىگە: 1941-يىلى توپىلاڭ قىلىش
سۇيقەستىدە بولدى دەگەنلەردىن قويۇپ بىرىلىپ باشقارمە-
دا قالدۇرۇپ ئىشلەتكەن گۇۋاڭلاردىن مەسىلەن: چاڭئىيەنشىن
سۇلىيەنخې، جاڭشىنچۇ، جاڭخوگيۇەن، لىيۇجىڭخى، ردىڭجۇبن،
بەيجىڭيۇەن، ئاشۇرىن (ئەكبەر) قاتارلىقلارنى ئېچەتتى، ھەمە-
دە ئەركىنلىگى ئەسلىگە كەلتۈرۈلمىگەن جىنايەتچى ژاڭ كې-
گۇڭ بىلەن مېنى بۇ، ھەيئەتكە يوتكەپ كاتىپلىققا ياكى

تەرجىمانلىققا سالدى. 1944-يىلى 9-ئايدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، ھەربى سىياسىي ئىشخانىسىدىكى ئىشپىيۇنلارنىڭ كاتتىۋېشى خۇگوجېن شىنجاڭ ئولكىلىك ج.خ. باشقارمىسىنى ئوتكۈزۈۋالدى. 2-4-تۈرمىدىكى ۋە 137-نومۇرلۇق ئەنزىدىكى مەخپى سوت قىلىش ھەيئىتىنىڭ گۇرۇپپىلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئەنزىلەرنى گومىنداڭ يېڭىۋاشتىن يۈي××باشچىلىغىدىكى مەركىزى سوراق قىلىش ئومىگىنى ئېۋەتىپ ئوتكۈزۈۋالغاندىن تاشقىرى، بېسىلىپ قالغان ئەنزىلەرمۇ ئېنىقلاندى. مەركەزنىڭ چېگرا خەلقىغە قىلغان ھەمخورلىغى دېگەنگە ئوخشاش يالغان-ياۋداق سوزلەر بىلەن ئاقالمىش جىنايەتچىلەرنى تۈركۈم-تۈركۈملەپ گۇناھسىز دەپ ئېلان قىلىپ قويۇپ بېرىش يولى بىلەن كىشىلەر قەلبىنى ئوزىمىزگە قايىل قىلماق بولدۇق. قويۇپ بېرىلگەنلەر خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. نازىر، باشقارما باشلىغى، ئىدارە باشلىغى دېگەن مەنسەپ ئورۇنلىرىغا يېڭىۋاشتىن چىقىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەشكە يارىدەملەشتى.

1945-يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي 3ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى شەرقتە قاراپ ئىلگىرلەپ شىخوغا كەلگەندە، شىنجاڭ ج،خ باشقارمىسى ئىشپىيۇنلار تورىلىغان ئاخبارات ئېچىدىن «1-ماي توپىلىڭى ئەنزىسى» نى پاش قىلدى. ئىشپىيۇنلار كاتتىۋېشى، شۇڭ شىسەينىڭ جەنۇبىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ج،خ باشقارمىسىنىڭ 1-بولىمىدە، سوت ھەيئىتى تەشكىل قىلدى، خۇگوجېن، مايۇنۋېنلار ھەيئەت باشلىغى

ۋە مۇئاۋىن باشلىق بولدى. خوبوچىڭ، چى شىاڭشىڭ، ئاشۇربېن، لىۋخەندۇڭ، بەي شىڭئاۋ، جۇچۇن خۇي، لىيۇ جۈجۇڭ، دۇماۋچۇن، يېڭ××، لىيۇگە ۋە شى يۈەن پۇلار ئەزا بولدۇق. ئابدۇراخمان، لىيۇيۈەن خوالەر تەرجىمان بولدى. 3ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، ئىلى بىلەن تېچىلىق سوھبىتى باشلىنىپ، بۇ تەشكىل ئەمەلدىن قالدى.

يوقۇرىدىكى ئەزالارنى شىڭ شى سەي ئەنزىنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ يوتكەپ كەلكەن ئىدى. مەسىلەن، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئالاھىدە تۈرمىسىدىكى مەخپى سوت گۇرۇپپىسى 1941-يىلى 3-ئايلاردا نەنمىڭنىڭ سىرتىدىكى گىرمانىيىنە كاتۇلىك دىنى ئىبادەت خانىسىنىڭ كونا ئورنىغا كوچۇپ بارىدى. بۇ ئورۇننى 731-نومۇرلۇق (تېلىفۇن نومۇرى) دەپ ئاتىدى. بۇ گۇرۇپپىدا باندىت شىڭ شى سەينىڭ يېقىنلىرى سوراق قىلىشقا مەسئۇل ئىدى. ئۇنلىق مەخپىيەتلىكنى ساقلاش ئۈچۈن بۇ ئورۇن تاللانغان ئىدى. گۇرۇپپىنىڭ ئەزاسى بولمىغانلاردىن مەيلى ھەر قانداق كىشى بۇ ئورۇنغا كىرگۈزۈلمەيتتى. بۇ يەرنى باندىت شىڭ شى سەينىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى كوزەت قىلاتتى. 1941-يىلى، سوۋېت ئىتتىپاقى مۇسكۇادىن 2-قېتىم ئەۋەتكەن ئىسىنىپ باشچىلىغىدىكى شىنجاڭ ئۇيغۇرستان تەشكىلاتى ئەنزىسىنى سوراق قىلىش ئۈمىگى شۇ ئورۇندا سوراق قىلىدى، كېچىلىرى سوراق قىلىپ كۈندۈزى سوۋېت كونسۇل خانىسىغا بېرىۋالاتتى. ئۇ چاغدىكى ئەڭ مەخپى ھىساپلانغان ئەنزىلەر مەسىلەن، چىگرا خىزمىتى باشقارمىسىدىكى ژۇزۇجۇن ئەنزىسى، دۇجۇگېۋەن ئەنزىسى، «21-ئاپرىل» ئەنزىسى، شىنجاڭ ئۇيغۇرستان ئەنـ

زىسى بولۇپ بۇلارنىڭ هەممىسى مۇشۇ ئورۇندا سۇراق قىلىنىدى. 2-تۈرمىدىكى گۇرۇپپىمىڭ قىلمىشۇن نومۇرى 194-بولۇپ، مەخپى سوت هەيئىتى دەسلەپ مۇشۇ ئورۇندا قۇرۇلغان ئىدى، ئاخىرى بېرىپ بۇ جاي سوت هەيئىتىنىڭ ئورنى بولۇپ قالدى. 1937-يىلىدىن 1938-يىلىغىچە ئاتالمىش چوڭ توپىلاڭ ئەنزىسى سۇراق قىلىنىدى. دەسلەپتە ئىنتايىن مەخپى بولدى. 1939-يىلىدىن كېيىن، بۇنۇ ئادەتتىكى ئەنزىگە ئايلىنىپ قالدى. 4-تۈرمىدىكى گۇرۇپپا 231-نومۇرلۇق ئىدى. 137-149-نومۇرلۇق سوراق گۇرۇپپىلىرىدا ئۇيغۇرمەن ئانچە مۇهىم بولمىغان ئەنزىلەر سوراق قىلىناتتى. بىردەمچى تۈرمە 511-نومۇرلۇق بۇلۇپ ئۇ يەردە گۇرۇپپا يوق ئىدى، جىنايەتچىلەرنى ۋاقتىلىق ئېلىپ چىقىپ، سوراق قىلىش، مەخپىيەتلىكنى ساقلاش ئۈچۈن ئايرىم گۇرۇپپا ئۆزەتتىپ سوراق قىلاتتى. ئەنزىسى ئادەتتىكى سىياسىي مەسىلە دەپ قارالغان، مەسىلەن، مالىياكچۇن ئاخۇن ئەنزىسىگە ئوخشاشلارنى 1942-يىلى بىر مەزگىل مۇشۇ ئورۇندا سۇراق قىلىغان ئىدى.

1943-يىلىدىن 1944-يىلىغىچە مۇهىم ئەنزە دەپ قارالغان خوتەن ئەنزىسى، لېۋجىڭشىن ئەنزىسىگە ئوخشاشلارنى، ئۇيغۇر مەهكىمىسىدىكى ئالاهىدە تۈرمىدە سوراق قىلىدى. ۋاقىدىيو قاتارلىقلار شىنجاڭغا كەلگەندە، 4-تۈرمىنىڭ ئالدىدىكى قەۋەتلىك بىناغا 235-نومۇرلۇق نام بىلەن، «12-ئاپرىل» ئەنزىسى، دۇجۇگيۇەن ئەنزىسى، باقمت بەيس، ئەنزىلىرىنى سۇراق قىلدى. جۇگگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كىشىلىرى 2-تۈرمىدە سۇراق قىلىنىدى.

مەخپى سوت هەيئىتىنىڭ تۈزۈمى، ئىنتىزامى، باشلانغاندىن تارتىپ، ئاخىرۇزۇلغانغا قەدەر چىڭ بولدى. 1934-يىلى 7-ئايدا قۇرۇلغان سىياسىي تەپتىش باشقارمىسى، شىڭشىسەينىڭ هوكۈمرانلىقى باشلانغاندىن تارتىپ، هالاك بولغانغا قەدەر بىردىن-بىر ئاخبارات ئورگىنى يەنى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى ئىدى. ئۇلار كىچە-كۈندۈز تىمسىقلاپ پۈراپ يۈرۈپ گۇمان بىلەن، سىياسىي ئەنزە، توپىلاڭ ئەنزە، جاسۇسلۇق ئەنزىلىرىنى پەيدا قىلاتتى. قەستەن تېررورلۇق يۈرگۈزەتتى بۇمۇ، هوكۈمران سىنىپلارنىڭ ئەكسىيەتچىل ۋاستىسى ئىدى. 1937-يىلى 1-2-تۈرمىغا ئادەم توشۇپ كېتىپ 3-4 تۈرمىلەرنى ياسىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆگەتكەن سوراق قىلىش ئۇسۇلى شىنجاڭغا يېتىپ كېلىش بىلەن، مەخپى سوت هەيئىتى قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىنىپ، مۇستەبىتلىك نىزگىنلەش، مەخپىيەتلىكنى ساقلاش تۈزۈملىرى بەلگىلەندى.

1-سوراق قىلىش هەركەتتىدىن باشقا ئادەتتىكى مەمۇرى كەسپى ئىشلار توغرىسىدا هەر هەپتىدە بىر قېتىم مەجلىس ئېچىش، ئەنزە ئەهۋالىنى موهاكىمە قىلىشقا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ كىشىلىرى مەسئۇل بولۇش، سوراق قىلىشتىكى بارلىق مەسىلىلەرنى، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ كىشىلىرىدىن يوليورۇق سۇراش.

2-سوت هەيئىتىگە مەخسۇس قىلمىشۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ، سوراق ئەهۋالىدىن ۋاختىدا دوكلات بېرىپ، يوليورۇق سوراپ تۇرۇش، سوراق ئۇسۇلىدىكى مەسىلىلەرنى ئوز-ئارا سوزلەشمەسلىك ۋە ئالماشتۇرماسلىق، بارلىق ئىشقا نامىلەرنى شىڭشىسەيگە يوللاش، ئوز قەلىمى بىلەن يازغان ئىشقار

نامىنى جىنايەتچى ئوزى پىچەتلەپ «دوبەن» گـ
ئەۋەتىپ بېرىدۇ. ئەگەر بەزى جىنايەتچىلە
سوراقچىنىڭ قويغان مەسىلىسىدىن ئوزىنى قاچۇرسا، شۇنـ
شىسەي مەخسۇس قىلىنغۇچى جىنايەتچى بىلەن بىۋاستە سوز
لۇشۇش ياكى دوبەن مەھكىمىسىگە ئاپىرىپ ئوزى سوراق
قىلىش، ئىقرارىنى گۇۋاھچىلار ئوز-ئارا كورۇشكە بولمايدۇ.

3-سۇراقچى ۋە گۇۋاھچىلار سىرتتا چىقماسلىق، ئەگەر چىقىش زورۇر بولۇپ قالسا ئىككىدىن يوقۇرى كىشى بىرگە چىقىپ بىرگە قايتىش، ئوز-ئارا نازارەت قىلىش. دوبەنگە ھەر ۋاقىت مەخپى دوكلات بېرىپ تۇرۇش، چاقىرىلدۇرۇش، مۇنچىغا بېرىشتىمۇ كوللېكتىپ بېرىش، ھەر قېتىم سىرتتا چىقىشتا دوبەن رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن چىقىش، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ۋاختىدا مەلۇم قىلىش. ئائىلە تەۋەلىرى تۇرمە ئىچىدە ئولتۇرۇش، تۇققانلىرى بىلەن كورۇشمەسلىك، ئوز خىزمىتىنى ئاتا-ئانىسى، خوتۇنى ئەمەس ئېيتماسلىق، خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا ئولۇم جازاسى بېرىش.

4-جىنايەتچىلەر بىلەن سوزلەشمەسلىك، سوراق قىلىنغان جىنايەتچىگە تەن جازاسى بەرگەندە، دوبەنلىك ئوزى قولى بىلەن يازغان «جازا ئۇستىدە ئولۇپ قالسا سۇرۇشتۇرۇلمەيدۇ» دېگەن قول يازمىسىنى ئېغىز ئارقىلىق جىنايەتچىلەرگە يەتكۈزۈش ياكى سوراق خانىغا چاپلاپ قويۇش.

5-جىنايەتچىلەرنى سوراق خانىغا ئەكىلىشتە 3 بۇر جەكلىك خالتىنى بېشىغا كەيدۇرۇپ ئېلىپ بېرىش، قاماق خانىغا قايتۇرۇپ كەلگەندىمۇ شۇنداق قىلىش. سوراق خا

نىغا ياكى قاماقخانىغا يەتكۈزۈلگەندىن كېيىنلا گۇناكارنىڭ بېشىدىن خالتىنى ئېلىۋېتىش.

6-سوراق داۋامىدا، ھەر ۋاقىت جىنايەتچىنى كامېرىدىن-كامېرغا ئالماشتۇرۇشقا بولىدۇ. لېكىن ئالدى بىلەن دوبەندىن يوليورۇق سوراش.

7-كامېرلارغا قىلىنغان ئورۇنلاشتۇرۇپ، جىنايەتچىلەرنىڭ ئىدىيە سوزلىرىنى توپلاپ، سوراق قىلغاندا پايدىلىنىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، خوجىنياز ھاجى ياتقان كامېرغا ج خ باشقارمىسى ئۇمۇمى ئىشلار بولۇمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى لى رېنىڭ بىنىنى گۇناكار دەپ كىرگۈزۈپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان.

8-جىنايەتچىلەرنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى ئىزچىل نەرسىلەرنى قوبول قىلغاندا، ھەيئەت ئەزالىرى ئوزى تەكشۈرۈش، خەۋەرلىشىشتىن ساقلىنىش.

9-ئاتالمىش مۇھىم جىنايەتچىلەرنى بەلگىلىمە بويىچە جاكگوالچىغىن ھەخسەن ئوزى ئېلىپ چىقىش.

5 - مەخپى سوت ھەيئىتى ئىش خاراكتېرىدىكى ئوز گۇرۇش

مەخپى سوت ھەيئىتىنىڭ پائالىيىتى-شەكلى سىياسى ئوزگۇرۇشىگە قاراپ ئوزگۇرۇپ كەلدى. 1937-يىلىدىكى ئەنزە ئۇنىڭ يالغاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن بولۇۋالغان ۋاختى ئىدى. پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئوزىگە يات بولغانلارنى ھەدەپ يوقۇتۇپ، ئوكتەملىك بىلەن

نبررورلۇق قىلىپ، ئۇز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش مەخسى-
دىگە يەتمەكچى بولدى. ئەلۋەتتە، شۇ چاغدا يۇز بەرگەن
ئەنزىلەردىن مەسىلەن: لى جۇڭلىن، جاۋدېشۇ، گەجېركەن،
مىزگىن، باپپىنگۇت، ۋاسىلىنتىس قاتارلىق كىشىلەرنىڭ بەزى-
لىرى گېرمانىيە جاسۇسى، بەزىلىرى ياپۇنىيە جاسۇسى ئى-
كەن. مەسىلەن، رولاۋلوۋ روسىيەلىك بولسىمۇ گېرمانىيە تە-
ۋەلىگىگە ئوتكەن. يۇرگېنسون بولسا گېرمانىيەلىك ئىكەن،
ئۇلارنىڭ ھەممىسى ياۋرو - ئاسىيا، ئاۋئاتلانتىك شېركىتى
قۇرۇلغاندىن كېيىن، شېركەتكە كەلگەن خادىملار
ئەدى. سوراق داۋامىدا، ئۇلار ئەيەمەن-
مەستىن: گېرمانىيە ئاخبارات ئورگىنىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن
شاڭخەيگە كەلدۇق، بىزگە بېرىلگەن ۋەزىپە شىنجاڭغا كىلىپ
كاتۆلىك ئىبادەت خانىسىدىكى پوپقا (پوپ پاكى دىن قار-
قاتقۇچىلار) ماسلىشىپ شۇنغا فېرمىسىنىڭ خادىمى شىلىمر
قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە جاسۇسلۇق قىلىش ئىدى دەپ
ئىقرار قىلدى. يەنە بىر مىسال، زارىپخان، ھىندىستانلىق،
ئۇلۇق بىرىتانىيە جاسۇسلۇق ئورگىنى تەرىپىدىن جەنۇبى
شىنجاڭغا جاسۇسلۇق قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئىدى. ياپۇ-
نىيە جاھانگىرلىكى شىنجاڭغا خېلى بورۇنلا 1919-يىلى
بىر كەسپى تەكشۈرۈش ئومىگى ئەۋەتىپ تارباغاتاي، ئىلى
قاتارلىق جايلاردا جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرى ئېلىپ بارغان ئىدى. ئىلى
خارجى مۇناسىۋەت ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بۇشاۋېن (چىڭ خاندانلى-
غىنىڭ ئىلىدىكى جىياگجۇنى شىلىنىڭ ئوغلى) سېتىلىپ ئاق
ئورۇسلار بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ
جاسوسلىرىنى ئاخبارات بىلەن تەمىنلەپ تۇراتتى. 1937-

يىلىدىكى چوڭ تىوپىلاڭ ئەنزىسىنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا،
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن ئەنگلىيە، ياپونىيە جاھان-
گىرلىرى شىنجاڭدا جاسۇسلۇق، ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكىتى
قىلىپ بارغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. شىڭ شىسەي گەرچە
ئىلغار دىگەن نامغا ئورىنىۋالغان بولسىمۇ، شۇ چاغدىكى
جۇڭگونىڭ پۈتكۈل سىياسى ۋەزىيىتىدىن ئېيتقاندا، شىنجاڭ
يەنىلا بىرقەدەر ئىلغار رايون ھىساپلىنىاتتى، شۇڭا گومىنداڭ ئەك-
سىيەتچىلىرى بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئوبىكتى قىلىپ تاللىۋالغان.
تەبىي بايلىقى مول شىنجاڭنى ھەرقايسى جاھانگىرلار، يۇ-
نۇپلىش ئۈچۈن خېلى بۇرۇنلا شولگەيلىرىنى ئاقتۇزۇپ كەل-
گەن ئىدى. بەزى مىللى مۇناپىقلار ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قو-
رالىق كۈچلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، توپىلاڭ ئۈيۈش-
تۇرۇپ، شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ سوۋېت پەرەس ھاكىمىيىتىنى
ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا گومىنداڭ ھوكۈمىتى يا -
كى ئىسلام دولىتى قۇرماقچى بولدى. مەسىلەن، خوجىنىياز
ھاجى سۈيىۋەندىكى ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ جاسۇسلار كاتا-
تىمۇپشى شۈيتىەن بىلەن كورۇشۇپ ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتى-
كەن ۋەكىلى ئىسمايىل ھاجىنىڭ ئىقرارىدا: شۈيتىەن ئۇ-
نىڭغا ياپونىيە پادىشالىق ئارمىيىسى يېقىنداغەربى - شىمالغا
يىتىپ بارىدۇ، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار (ئۇمۇمەن ئۇيغۇر دە-
نىدىكىلەر) ئىنىڭ ئىسلام دولىتى قۇرۇشىغا يارىدەم بېرىدۇ ،
دىگەن گەپلەرنى قىلغان. ياپون جاھانگىرلىگى تەسىركۆچە-
نى شىنجاڭغا كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنىشى، جۇڭگونىڭ شەرقى
شىمالىدىن غەربى شىمالغىچە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى مۇ-
ھاسىرە چەمبىرىگى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ئىدى. شەرقى شى-

مالدا مانجۇرىيە، غەربى شىمللدا ئىسلام دولىتى قۇرۇشىنى مەخسەت قىلاتتى. بۇ سۇئىقەستلىك پىلان؛ جۇگگوغا تاجاۋۇز قىلىش، دۇنياغا خوجا بولۇش كوك خەرىتىسىگە خېلى بۇرۇنلا چۇشۇرۇلگەن ئىدى.

شىك شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇپ تۇرغان، دەسلەپكى چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى ئىقتىسادى جەھەتتىن شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىنى قوللىغان ئىدى. بۇ باس-قۇچلاردا، شىك شىسەي ھەممىلا ئىشتا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يولىيورۇق سورايتتى. پىكر ئالاتتى. ئاخباراتچىلىق، سوراق قىلىش، مەيلى قانداق ئىش بولسىمۇ شۇلارنىڭ دېگىنى بويىچە قىلاتتى. بۇ دەۋرلەردە، ئۇمۇمەن سوۋېتكە قارشى ھەرىكەتلەردە بولغانلارنى بىردەك قولغا ئېلىپ جازالايتتى.

مەخپى سوت ھەيئىتى، سوراق قىلغانلارنى ئەپچىدىكى قولغا ئېلىنغۇچىلار، ئاساسى جەھەتتىن بەزى ئەكسىنەپچىلەر بولسىمۇ، شىك شىسەي شىنجاڭدا دەھشەتلىك تەرروروق پەيدا قىلىش ئۈچۈن، مىك كىشىنى ئولتۇرۇمدىكى، بىرنىمۇ بوش قويۇۋەتمەيمىز دەپ چۇقان كوتەردى. مۇلچەرلىنىشىچە شۇ چاغدا قولغا ئېلىنغانلارنىڭ 40 پىرسەنتى ئولتۇرۇلگەن. بۇ چاغلاردا ئاتا-بالىدىن گۇمانلىنىدىغان، ئەر-خوتۇنلىنىڭ پىكرى بىرجايدىن چىقمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ساقچى ماشىنىلىرىنىڭ قورقۇنچلۇق گۈكرەشلىرى ھەممە كىشىنى دەككە-دۈككىگە چۈشۈرۈپ قويغان، كىشىلەرنى ئۇز سايىسىدىن ئۇركۈيدىغان يۈرەكزادە قىلغانلىقى، ئاق قىرروروق پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلاپ كەتكەن ئىدى.

1939 - يىلى شىك شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ھەرىكىتى ئەمدىلا باش كوتۇرۇپ چىققاندا، مەخپى سوت ھەيئىتىنىڭ ھەرىكىتىمۇ بۇنىڭغا ئەگىشىپ بىرخىلا پەللە ئۆزگەردى. بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىر كۈچلىرى خېلىلا كۆپەيگەن، ھەتتا قۇرالىنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ ھەم يەر ئاستى ھەرىكەتلىرىمۇ بار ئىدى. شىك شىسەي بىرتەرەپتىن سوۋېت تەسىرىدىن قورقسا، يەنە بىرتەرەپتىن ئۆز ھوكۈمرانلىقىنىڭ گۈمران بولۇشىدىن قورقۇپ، تېخىمۇ مەككارلىشىپ كەتكەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بولغان ئەندىشىسىنى بىسىش ئۈچۈن، ماركسىزم، لېنىنىزمنىڭ ئىلغار نەزەرىيىلىرىنى ئۆگىنىشىنى تەشەببۇس قىلدى، ھەربى مەكتەپ، ساقچى مەكتىۋى، شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىدا ماركسىزم، لېنىنىزمنى تەتقىق قىلىش گۇرۇپپىلىرىنى قۇردى. ئۇمۇمەن يوقۇرى دەرىجىلىك ھەربى مەمۇرى ئەمەلدارلارنى ماركسىزم، لېنىنىزمنى ئۆگىنىش گۇرۇپپىلىرىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، ئەيسىچىنىڭ ئىدىيە، ئۇسۇل نەزەرىيىسىنى، بولشېۋىكلار پارتىيىسى تارىخىنى، ماركسىزم، لېنىنىزم مەسىلىلىرىنى چوڭقۇر ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى. شەكىل جەھەتتىن مەخپىيەتلىكنى ساقلاشنى تەكىتلەپ، كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ئوزگە جەلپ قىلىدىغان سوزلەرنى تارقاتتى. ئۇ: شىنجاڭ قالاق، فېئودالىزم تەسىرى كۈچلۈك، ئالدىراقسانلىق قىلىشتىن، سولچىللىق خاتالىغىنى ئوتكۈزۈپ قويۇشتىن ساقلىنىش كېرەك، دېدى. بۇنىڭ ئەكسىچە ئۇ، ئوزگە يېقىن كاتتىۋاشلارغا ۋە ئاتالمىش ئىشەنچلىك ئورگانلارغامەسلەن، ج. خ باشقار-

مىسى، مەخپى سوت ھەيئىتى، سەنمۇلار باشقارمىسى قاتار-
لمقلارغا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش لۇشېەنىنى يۈر-
گۈزۈشكە، سوۋېت تەرەپنى ئاتالمىش «ئا» تەرەپ دەپ ئاتاش-
قا مەخپى يوليورۇق بەردى. بەزى ئىدارىلاردا ئوزىنىڭ سۈ-
ئىقەستىنى مەخپى يۈرگۈزۈپ، جەمئىيەتتە سوۋېت پەرەسلىكىۋە-
زىيەتىنى داۋاملاشتۇردى. شۇڭا شەرقىي بۇ سۈئىقەستلىك ئىستە-
راتېگىيىنى تېخىمۇ ئوبدان ئىشقا سېلىپ، شىنجاڭ خەلقە-
نىڭ سوۋېت پەرەسلىك كەيپىياتىنى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
شىنجاڭدىكى ئاخباراتچىلىق ھەرىكىتىنى، ھەمدە شىنجاڭدىكى
تەسىر كۈچىنى، ئۇزلۇكسىز تەرەققى قىلدۇرۇش قانۇنىيىتە-
ىى تولۇق ئىگەللىۋېلىپ، بىرتۇركۈم سوۋېت پەرەس خادىم-
لارنى قولغا ئالدى. مەسىلەن، ج. خ باشقارمىسىدىكى مۇ-
ئاۋىن باشلىغى قۇربان نىياز (سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئار-
مىيە داشوبسىنى پۈتتۈرگەن)، مالىيە نازىرى قۇربان سەئىدى،
تەمىرات نازىرى ئابدۇللا داموللا ۋە مىللىلار ئىتچىدىكى سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئال-
دى. بۇ ئەنزىگە، شىنجاڭ ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۇر-
پان، پىچان، توخسۇندا دىخانلار توپىلىڭىنى پىلانلاش ئې-
زىسى دەپ ئات قويدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتىگە: ئورۇمچىدە تۇرۇشلۇقسو-
ۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ج. خ باشقارمىسىدىكى سوۋېت-
لىك ئاخبارات مۇتەخەسسىسى 6 - بولۇم باشلىغى ھاشىم ھا-
جىلار بۇ، سۈئىقەستنى پىلانلىغۇچى دەپ پىكىر قىلدى. سو-
ۋېت ھوكۇمىتى مۇشۇ ئەنزە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان سو-
ۋېت كونسۇلخانا خادىملىرىنى ۋە ھاشىم ھاجى قاتارلىقلار-

نىڭ ھەممىسىنى ئوز دولىتىگە قايتۇرۇپ كەتتى. ۋە يەنە بىر
مەخپى سوت قىلىش ئومىگىنى سەينىيىڭ رەھبەرلىگىدە شىن-
جاڭغا ئەۋەتىپ قايتا سوراق قىلىشنى ئورۇنلاشتۇردى. شۇ-
نىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭدا مارکىس، ئېنگىلىس، لېنىن،
ستالىنلارنىڭ ئەسەرلىرىنى، ئىلغار كىتابلارنى، رەسىملار-
نى ھەدەپ مۇسادىرە قىلىپ توپلاپ، ج. خ باشقارمىسىدا
كويدۇرۇشكە باشلىدى. مەخپى سوت ھەيئىتى سوراق قىلە-
دىغان ئەنزىلەرنىڭ كوپ قىسمى، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇ-
ناسىۋەتلىشىپ شۇڭا شۇنداق ئەنزىگە قارشى سۈئىقەست قىلىدىغان
ئەنزىلەردىن ئىبارەت بولدى.

1941 - يىل شۇڭا شەرقىي (شۇڭا شىمالىي 4 - ئىنى-
سى) نىڭ ئولتۇرۇلگەنلىك ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن،
ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ماجياۋ، چېۋزۇگجۇنىڭ كىچىك خوتۇنى
ياۋجۇجۇك بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ چېۋزۇگجۇنىنى ئولتۇرگەن
ئەنزە پەيدا بولدى. بۇ ئىككى ئەنزە سوۋېت ئىتتىپاقى ھەر-
بى باش مەسلىھەتچىسى لاتوپ ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلار شىر-
كىتىنىڭ مۇتەخەسسىسى ۋلىيىننىڭ قەۋىلىندانلىغىدا ئېلىپ
بېرىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭ سوۋېتىكە قار-
شى تۇرۇش ھەرىكىتى قەپ - يالىڭاچ ئوتتۇرىغا چىقىپ، سو-
ۋېت ئىتتىپاقىغا ئاشكارا قارشى تۇرۇشقا باشلىدى. شۇنداق-
لا باندىت شىنجاڭ كومپارتىيىگە قارشى رەزىل ئېپە-
تى - بەشىرىسى ئېچىلدى. ئۇ، زەھەرلىك قولىنى شىنجاڭ-
دىكى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنى بىريولا پاك - پاكىزە يوقۇ-
تۇۋېتىشقا قارىتىپ، بىرنەمۇ ئامان قالدۇرماي، ئوزىنىڭ گو-

مىنداك جاڭجيېشى ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن بىللە ئەسكىلىك قىلمىشنىڭ بىرىنچى مۇقەددىمىسى قىلدى.

1942 - يىلى كۈزدە ئۇرۇش جىنايەتچىسى سۇك مېيلىڭ، جۇشياۋلياڭ قاتارلىقلار شىنجاڭغا كەلدى. شۇڭشىسەي ئۇ - زىنىڭ «گومىنداڭ دولىتى»گە بولغان ساداقىتىنى بىلدۈ - رۈش ئۈچۈن، پەسكەشلىك بىلەن قول قوشتۇرۇپ لەببەيدەپ تۇرىدىغان قۇللۇق قىياپىتىنى كورسىتىپ، كوممۇنىستلارنى تۇرمىگە تالدى. باندىت جياڭجيېشىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئەمىلى ھەركىتى قىلىپ كورسۈتۈش ئۈچۈن، تېخىمۇ زەھەرلىك ۋاستىلارنى ئىشقاسلىپ كوممۇنىستلاغا يوقىلاڭ بەدنامىلارنى چاپلىدى. بۇلار ئاتالمىش جۇڭگوكوم - مۇنىستلىرى شىنجاڭدا پارتىيە ياچېيكىسى قۇرماقچى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىزىل ئارمىيە 8 - پول - كى بىلەن ماسلىشىپ مېنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرماقچى، شىنجاڭدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ يەرلىك ھوكۇمىتىنى قۇر - ماقچى دەگەن ئەنزىلەرنى پەيدا قىلىپ، كوممۇنىستلارنى «ئاپىرىل» سۇئىقەستىلىك تۈپۈلاڭ ئەنزىسىگە سورەپ كىردى. مانا بۇ ئۇنىڭ ھەقىقەتەن تەلۈلمىكتە ئۇچىغا چىققانلىقى.

بۇ ئەنزىنى مەخپى سوت قىلىش ھەيئىتى سوراق قىل - دى. بارلىق ئاساسلىق جىنايەتچىلەنىڭ ئىقرارىنىڭ كوپ ساندىكىلىرى: سوۋېت مەسلىھەتچىلىرى بىلەن سوۋېت كون - سۇلخانىسىنىڭ قۇترىتىشى ئارقىسىدا، شۇڭشىسەيگە قارشى تۇرماقچى، تۈپىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇپ، يېڭى ھوكۇمەت قۇرماقچى دەگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ قاتـ ناشقانلىق مەسلىسى قىلىچىمۇ چېتىلمىغان ئىدى. شۇڭا شۇڭـ

شىسەي گومىنداڭدىن ئادەم ئەۋەتىپ قايتا سوراق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ چاغدا، جياڭجيېشى ئەچكى ئۇرۇش قوز - غىغان ئىدى، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنى يوقىتىش پۈرسىتىنى قولدىن بېرىۋەتكىلى بولمايتتى، شۇڭا دەرھال ئەچكى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ۋاڭ دېبونى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. 1943 - يىلى باھاردا سوراق قىلىش ئومىگىنى باشلاپ ئورۇمچىگە يېتىپ كەلگەن ۋاڭدېبو مەخپى سوت قە - لىش ھەيئىتى بىلەن بىرلىشىپ 3 گۇرۇپپىغا ئايرىلدى، چې - كىدىن ئاشقان جازا ۋاستىلىرىنى قوللۇنۇپ، ماۋزېدۇن، چۇ تەنچۇ، لىن جىلو قاتارلىق ئىنقىلاۋى قۇربانلارنى ئىق - رار قىلىشقا زورلىدى، خائىن پەن بونەن (پەن تۇك) نى سېتىۋېلىپ سوتتا گۇۋالىققا تارتتى. لېكىن ئىنقىلاۋى باتۇر - لار ھەقىقەتنە چىك تۇردى. قۇربان بىرىشتىن قورقمىدى. ھېچ نىمىدىن قورقمايدىغان روھى بىلەن، دۈشمەنلەرنىڭ ئال - دىغا زۇرغۇنلىغان ھەقىقى پاكىتلارنى قويۇپ، باش كەتسىمۇ ئىنقىلاۋى ئىرادىسىدىن قايتمايدىغانلىغىنى ئىپادىلەپ، جياڭ - جيېشى، شۇڭشىسەي باندىتلىرىنىڭ ھىلە - مىكىرلىرىنى بىت - چىت قىلىۋەتتى. مەخپى سوت ھەيئىتىدىكى بىرتوپ كاللا كە - سەر جاللاتلار ئورۇنلۇق بىرەر ئېغىز گەپ تېپىپ بېرەلمەي، ئاخىرى ئۇلارغا زەھەرلىك قول سالدى، ئىنقىلاپچىلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ئوزخوجايىنلىرىغا خىزمەت كورسەتمەكچى بول - دى. شۇنداق قىلىپ مەخپى سوت ھەيئىتى گومىنداڭ ئەك - سىيەتچىلىرىنىڭ خەلق ئىنقىلاۋىنى قانلىق باستۇرىدىغان جە - نايى قورالى بولۇپ قالدى.

1944 - يىلى مەخپى سوت ھەيئىتى، شۇڭشىسەيىنىڭ

ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان گەكسىلىنىقىلاۋدي ھوكۇمرانلىـ
غىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە تېخىمۇ غالجىرلىق
بىلەن قارشى چىقتى. ئۇ، غۇلاپ چۈشۈش ئەرپىسىدە، جياك-
جيېشىدىنمۇ قىلچە تەپ تارتماي، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئە-
ۋەتكەن ئولكىلىك پىرقىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇرىنى خۇاڭ رۇجىن،
تەمىرات نازىرى لىن جىيۇگىلارنى «خۇاڭ، لىن ئەنزىسى »پەي-
دا قىلدى دەپ قولغا ئالدى؛ ئۇز قولى بىلەن تەربىيىلەپ
يېتىشتۈرگەن ھەربى ئەمەلدار لىيۇجىڭشىننىمۇ قولغا ئالدى.
بۇنى لىيۇجىڭشىن ئەنزىسى دەپ ئاتىدى. بۇ ئادەملەر قولغا
ئېلىنغاندىن كېيىن ئامما ئىچىدە شىڭشىسەي ئىچكىرىگەيوت-
كۈلۈپ كېتىشكە تەييارلىق كورىۋاتىدۇ دېگەن گەپ - سوزلەر
پەيدا بولدى. شىڭ شىسەي بۇنى سەزگەندىن كېيىن، ئاغدۇ-
رۇلۇپ كېتىشىگە تەن بەرمەي يانا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يار-
دەم تەلەپ قىلماقچى بولۇپ، گومىنداڭنىڭ غوللۇق ئۇنسۇر-
لىرىنى قولغا ئېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىشەنچىسىگە
ئېرىشەكچى بولدى. لېكىن مەن بىلگەن ئەھۋال مۇنداق ئى-
دى: دوبەن مەھكىمىسىنىڭ مەخپى كاتىۋى سۇلىيەن ماڭا:
شىڭشىسەينىڭ خۇاڭ، لىنلارنى قولغا ئېلىشتا ئاساسى بار،
بۇنى سەرتتىكىلەر بىلمەيدۇ، 1943 - يىلى جياكجيېشى بىر
تۈركۈم پىرقە ھوكۇمەتىنىڭ «موھىم خادىملىرى »نى شىن-
جاڭغا ئېۋەتكەندە، ئالدى بىلەن شىڭشىسەيگە مەخپى قىلىپگې-
رام بەرگەن، قىلىپگىراممىدا ھەربىر شەخسنىڭ ئەھۋالى تو -
نۇشتۇرۇلغان، خۇاڭروجىن ئۇستىدە كومۇنىست دېگەن گۇمان
بار، ئوبدانراق دىققەت قىلىڭلار دېيىلگەن. بەزىلىرىنى يە-
نىمۇ تەپسىلى تونۇشتۇرۇپ، بەزى كىشىلەر چۈڭچىڭدا كو-

پارتىيىنىڭ يەرئاستى ھەرىكىتىگە قاتناشقان دەپ ئۇيغۇر -
غان، شۇڭا ئۇلارنى قولغا ئالدى، دېگەن سوزنى بىرقانچە
قېتىم سوزلەپ بەرگەن ئىدى. دەمەك بۇ ئۇسۇل جياك جيېشى
نىڭ كومپارتىيە ئىنقىلاۋى ھەرىكىتىنى چەكلەشتە ئىزچىل
قوللانغان كەلگەن چارىسى ئىدى. ئۇ، ئانچە - مۇنچە گۇمان-
لىق ئىشلارنىمۇ ھەرگىز قويۇۋەتمەيتتى. شىڭشىسەي سوۋېت
ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە، خەلققە قارشى ئەكسىيەتچىلىكتە
ئۇچىغا چىققان يالماۋۇز بولغانلىقتىن جياكجيېشىنىڭ يول-
يورۇغىنى «مۇقەددەس يارلىق» دەپ بىلەتتى. ئۇ، قانداق-
مۇ خائىنىڭ ئەمرىگە موخالىپ ئىش قىلالمسۇن! بۇ ئۇنىڭ
خۇاڭ ۋە لىنلەرنى قولغا ئېلىپ ئەنزە پەيدا قىلىشتىكىھە-
قىقى ئىچكى سىرى ئىدى. بۇ ئەنزىمۇ شىنجاڭ يەرلىك ھو-
كۈمەت ئەمەلدارلىرىغا چېتىلدى، مەسىلەن: ج. خ. باشقارما-
سىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ساۋتېيەنجۇ تۇرمىدىن چىقىۋاندىن
كېيىن ماڭا: سوراق قىلغاندا، خۇاڭروجىننىڭ يولىورۇغى بە-
لەن سوۋېت كونسۇلخانىسىغا يېقىنلاشقانلىق مەسىلىسىنى ئىق-
رار قىلىشقا ھەمدە سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن ئالغان خىراجەت
بۇلىنى ئىقرار قىلىشقا قىستىدى دەپ سوزلەپ بەرگەن. يەنە
بىرمىسال: گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك داگبۇنىڭ تەشكە -
لات بولۇم باشلىغى جاڭجۇچىنى سوۋېت كونسۇلخانىسىغا
بېرىپ قورالنىق ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىپ، توپىلاڭ كو -
تۇرۇشكە تەشكىللىگەن دەپ ئىقرار قىلىشقا قىستىغان. بۇ
پاكىتلار، شىڭشىسەينىڭ گومىنداڭچىلارنى ۋە ئۇزىنىڭ يې -
قىنلىرىنى قولغا ئالغانلىغى، ئۇنىڭ غالجىرلىق بىلەن ئىنـ
قىلاپقا قارشى قىلغان جىنايى ھەرىكەتلىرىنى ئاشكارىلىغان تە-پ

سىلى كورسەتمەپ بەرمىدۇ. شەك-شىسىەي شىنجاڭدىن ئايرىلىش ۋاختىدا مەخپى سوت ھەيئىتىنىڭ باشلىغى جاك گۇاگچىەنگە شەك-ئىنك خوتۇنى چۈيۈيفاك بىلەن بىرلىكتە بارلىق ھوجە-جەتلەرنى ئېنىقلاپ چىقىشنى تاپشۇرغان. جاك گۇاگچىەنىنىڭ ماڭا دېگەن سوزىدە: ھوججەتلەرنى ئېنىقلاۋاتقان چاغدا شەك-شىسىەينىڭ قەزىل قەلەم بىلەن بەلگە قىلىپ قويغان بىرقانچە ئىسىملىكنى كورۈپ قالدىم، قارىسام پۈتۈن شىنجاڭدىكى شياۋشياۋ دەرىجىلىكلەردىن يوقۇرى ساقچى ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئالماقچى بولغان ئىكەن، بەختكە يارىشا ئۇ، زەھەرلىك قولىنى ئىشقا سېلىشقا ئۇلگۈرەلمەي كەتتىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىزمۇ بۇ، بالا - قازادىن قۇتۇلۇپ قالدۇق دېگەن ئىدى. ئېيتمىشلارغا قارىغاندا گومىنداڭنىڭ تەسىرىكۈچلىرى شىنجاڭغا بېسىپ كىرگەندە، باندىت شەك-شىسىەي پۈرسەت پەيدا قىلىپ ئەيرىكىنى ئىشقا سېلىپ يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىغا يولەنمەكچى بولغان. بۇ پەقەتلا ئۇنىڭ سوقماق خامچوتى ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەك-شىسىەي بىلەن 10 نەچچە يىل ئالاقە قىلىپ، شەك-شىسىەينىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك ئەپتى - بەشرىسىنى ئاللىقاچانلا بىلمۇالغان تۇرۇقلۇق كونائىزغا يانا باساتتىمۇ؟ شەك-شىسىەي ئەكسىيەتچىلىكتە ئۇچىغا چىققان ھىلىگەر بولسىمۇ، ئىلگىرى بېسىپ ئوتكەن كونا ئىزىدا يانا ماڭالايتتىمۇ؟ ئۇ ئەك ئاخىرىدا ھەمىمە ئەرەپتىن قورشاۋغا چۈشۈپ، ئىچكى ئولكىگە يوتكۇلۇشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. جياك-جيېشى ئۇنى ددە-خانچىلىق، ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىپ تەيىنلىگەنلىگىنى ئېلان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تەختتىن غۇلاپ شىنجاڭ-

دىكى 12 يىللىق ھوكۈمرانلىقىنى ئاخىرلاشتى. مەخپى سوت قەلىمىش ھەيئىتىنىڭ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى جاك-گۇاگچىەن، فۇباۋلىيەن قاتارلىقلارغا، بارلىق ئەنزىلەرنى قورچاق مەركىزى سوراق قىلىش ئومىگىگە ئوتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇردى. مانا بۇلار مەخپى سوت-قەلىمىش ھەيئىتىنىڭ ئۇزگۈرۈش ئەھۋالى.

ئىلاۋە «شىنجاڭ مەخپى سوت-قىلىش ھەيئىتى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىنىڭ ئاپتورى شەك-شىسىەينىڭ ج. خ. باشقارمىسىدا ئۇزۇن يىللار ئىشلىگەن. ئۇ يازغان تەشكىلى ئەھۋال، كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋاللىرىنىڭ كوپ قىسمى راس، پەقەت بەزى ئەنزىلەرنى بايان قىلىشى ۋە ئۇنىڭغا بولغان كوز قارىشى چەكلىك بولۇشتىن خالى ئەمەس.

كونكىرىت ئەھۋالنى بىلمىدىغان يولداشلارنىڭ قولۇق-لىشىنى ياكى تۇزىتىپ قويۇشنى ئۈمىت قىلىمىز.

تەھرىردىن

ژۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىش جەريانى

زېڭشياۋلۇ

ژۇجۇڭشىن ــ ئەنخۇي ئولكىسىنىڭ خېفېي ناھىيىسىدىن بولۇپ، ياپۇنىيىگە بارغان، ئىتتىپاقداشلار ئۇيۇشمىسىغا قاتناشقان. 1911 ــ يىلى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنى ئەنجىگدە ۋاقىتلىق زۇڭتۇك بولغان چاغدا، مەركىزى ساقچىلار مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى بولغان. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ ــ جياڭ جېشى بىلەن كوپ يىل بىللە ئىشلىگەن بولۇپ، ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىنتايىن يېقىن ئىدى. ژۇجۇڭشىن ئىلگىرى ــ كېيىن بولۇپ، ئەنخۇي ئولكىسى ۋە گۇيجۇ ئولكىسىنىڭ رەئىسى، موگۇل ــ شىنجاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىغى بولغان.

1944 ــ يىلى 9 ــ ئاينىڭ باشلىرىدا، جياڭ جېشى ژۇجۇڭشىننى شىنجاڭ ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ رەئىسلىگىگە تەيىنلىدى. شۇ يىلى 10 ــ ئاينىڭ باشلىرىدا، چۇڭچىڭدىن ئايرۇپلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالدى. 1946 ــ يىلى 3 ــ ئايداخىرىمىتىددىن ئايرىلىپ شىنجاڭدىن كەتتى. دەسلەك ئۇ شىنجاڭغا 18 ئايدەك ھوكۇمرانلىق قىلدى.

ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى بەزى ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرىنىڭ ئېسىمدە قالغانلىرىنى يېزىپ چىقىپ پايدىلىنىش ئۈچۈن تەقدىم قىلماقچىمەن.

1 ــ سوزنى ژۇجۇڭشىننىڭ غەربىي ــ شىمال پارتىيە ــ ھوكۇمەت ئورگانلىرىنى كوزدىن كوچۇرۇشىدىن باشلايلى

1941 ــ يىلى كۈزدە، جياڭ جېشى ژۇجۇڭشىننى موگۇل ــ شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىغى سۈپىتىدە غەربىي ــ شىمالنى تەكشۈرۈش ئومىگىنىڭ باشلىغى قىلىپ، گەنسۇ ــ چىڭخەي ــ نىڭشاغا پارتىيە ــ ھوكۇمەت ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىدۇ. ژۇجۇڭشىن موگۇل ــ شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىغى بولغاندىن كېيىن، 1939 ــ يىلى بۇيرۇق بويىچە لاساغا ھالاي 14 ــ نەپەر تەختىكە چىقىش مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلغاندىن باشقا، چېگرا رايونلارغا بېرىپ باققان. شۇڭا مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ گەنسۇ، نىڭشا، چىڭخەي چېگرىسىدىكى بىر قىسىم ئازسانلىق مىللەتلەرمەسلەن: ئالاشەن خوشۇنىدىكى دالمزايا، لابولىك ئىبادەتخانىسىدىكى خۇاڭ جېڭچېك قاتارلىقلاردىن ھال سوراپ، بىرچالمىدا ئىككى پاختەكنى يەقتىتى.

ژۇجۇڭشىن چىڭخەيگە بېرىپ مابۇفاڭ بىلەن سوزلەشتى، ئۇلارنىڭ گېپىنى بىر يەردىن چىقتى. ژۇجۇڭشىن مابۇفاڭنىڭ ئاكىسى مابۇچىڭ بىلەن چىقىشالمايدىغانلىقىنى خېلى بۇرۇنلا بىلگەشكە، مابۇچىڭنىڭ ئىگەللىگەن ئورنى ۋە ھوقۇقى

نى ئاجىزلاشتۇرۇش كويىدا ئىدى، شۇڭا ئۇ - مايۇفاگغا خېـ
شى ئەترايىدىكى جايلارنى مەركەزگە ئوتكۈزۈپ بېرىش توغرـ
سىدا نەسىھەت قىلغاندا، مايۇفاك ماقۇل بولۇپ، ۋۇجۇگشىن
بىلەن ئايرۇپىلاندا چۇگچىگگە بارىدى، جياك جيېشى مايۇفاگـ
نىڭ يولۇنۇش ئىپادىسىنى كورۇپ، ئۇنىڭ ئوغلى ماشياۋـ
شياگغا بىر ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانلىق ئۇنۋانىنى
بەردى. مايۇفاك 10 يىلدىن ئارتۇق بېسىپ ياتقان خېشى
كارىدورىنى مەركەزگە تاپشۇرغاندىن كېيىن، گومىنداڭ هاكـ
مىيىتى شىنجاڭغا خېشى كارىدورى ئارقىلىق بېرىشتا هېچ
قانداق توسالغۇغا ئۇچرىمىدى. جياك جيېشى ۋۇجۇگشىننىڭ
بۇ خىزمىتىدىن ئىنتايىن مەمنۇن بولدى. ۋۇجۇگشىن بىلەن
مايۇفاگنىڭ مۇناسىۋىتى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن كۈندىن-كۈنگە
قويۇقلاشتى، بۇ، كېيىن چىڭخەي ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ
شىنجاڭغا يوتكىلىشى ئۈچۈن ئاساس ياراتتى. بۇ قېتىم غەر-
بىي - شىمالنى تەكشۈرۈشتە، ۋۇجۇگشىن شىنجاڭغا كەلمىگەن
بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭغا كېلىش غەرىزى شۇ چاغدا باشلانـ
غان ئىدى. ئۇنىڭ بۇ غەرىزىنى تۇۋەندىكى شېئىردىن كـور-
گىلى بولۇدۇ.

كېچىلەپ قىلدۇق سەپەر، ياگگۈمەن تامان،
سوغ شامال ئوتتى بۇ جاندىن هەر زامان.
بۇلۇت ئارا ئالتاي تېغى تەلمۈرەر هامان،
بىلسە دولەت قۇرۇشى - قۇرماقدۇر ئاسان.

2 - ۋۇ جۇگشىننىڭ سۇئ مېيلىگغا هەمرا بولۇپ ئۈرۈمچىگە كېلىشى

1942 - يىلى جياك جيېشى ۋۇجۇگشىننى سۇئ مېيلىگغا

هەمرا قىلىپ شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئۇنىڭ مەخسىدى كورۇنۇشـ
تە شىڭ شىسەينى قۇتۇلدۇرۇش بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە شىڭ
شىسەينى ئالماشتۇرۇۋېتىشقا تەييارلىق قىلىش ئىدى. بـۇ
چاغدا 8 - جەڭ رايونىنىڭ قوماندانى جۇشاۋلىيانگ شىڭ شـ
سەينىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئايرۇپىلان
بىلەن بىر نەچچە قېتىم شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. ۋۇجۇگـ
شىن بىلەن سۇئ مېيلىگ ئۈرۈمچىگە كېلىپ، شىڭ شىسـەي
دائىرىلىرى بىلەن سودىلاشتى. شىڭ شىسەي مەركەز ئـارمـ
يىسىنىڭ شىنجـاڭغا كىرىشىگە قـوشـۇلدى. لـى تېيجـۇننىڭ
خېشى گـارنىزون بـاش شتـابى جۇچۇەندىن قۇمۇلغا كېلىپ
ئۇرۇنلاشتى.

قارا نىيەت - گۇمانخور شىڭ شىسەي، شىنجاڭغا هوكۈمـ
رانلىق قىلغان 12 يىل ئىچىدە بىر يۇرۇش چارىلىرىم بار
دەپ ئۇزىگە تەمەننا قويماتتى، دەسلەپتە سوۋېتكە يېقىنلىشىش،
كومىۇنىستلار بىلەن بىرلىشىش فاكتىنىنى قولىلاندى، كېيىن
سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى باشلانغان چاغدا، خەلقارا ۋەزىيەتـ
تە ئۆزگىرىش بولدى دەپ، ئاستىرتىن گومىنداڭ بىلـەن بىر
لەشتى. جۇشاۋلىيانگ 9 قېتىم كېلىپ مانا شۇ خىزمەتنى ئىشلـ
دى. شىڭ شىسەي بىر تەرەپتىن شىنجاڭنى ئوگـايـلا بېرىپ
قويۇشنى خالىمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئىلى - تارباغاتاي،
ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەت خەلقى، شىڭ شىسەيگە قارشى
تۇرغانلىقتىن، مۇرەككەپلەشكەن ۋەزىيەتكە تـاقـابىل تۇرۇش
قىيىن ئىكەنلىگىنى كوز ئالدىغا كـەلتۈرۈپ، بـۇ ۋەزىيەتنى
ئوگشايمەن دەپ مولاق قېتىپ چۈشكەندىن كورە، شىنجاڭ هاكـ
مىيىتىنى مەركەزنىڭ چوڭ ئەمەلگە تىگمىشكىنىدىم تۇرۇك دە-

گەن يەرگە كەلدى. شىك شىسەي قورچاق مەركىزى ھۆكۈ-
مەتنىك بۇجاگى بولۇش، شىنجاڭ ئولكىسىنىك رەئىسى بول-
غاندەك ئەمىلى ھوقۇققا ئىگە بولمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىپ
تۇرسىمۇ، لېكىن ئادەتى ئەمەل بىلەن ئالاھىدە ئەمەلنى قوبۇل
قىلىشتۇرۇش بىر قەدەر ياخشىغۇ دېگەن يەرگە كەلدى. جۇ
شاۋلىياك بۇنى جياك جيېشىغا مەلۇم قىلغاندا، جياك جيېشى شۇ
بويىچە ئىشلەشكە رۇخسەت قىلدى. بۇ چاغدا شىك شىسەي
قاتمۇ - قات ئەندىشە ئىچىدە خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. جۇشاۋ
لىياك ئۇنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىنى سېزىپ، ئۇزى بۇ ئىشقا كاپا-
لەت بېرىشىنىڭ قىيىن ئىكەنلىكىنى چۈشۈنۈپ، شىنجاڭ
ۋەزىيىتى كۈندىن - كۈنگە كەسكىنلەشتى، ئىشنى كېچىكتۈرۈش-
كە بولمايدۇ - دەپ، جياك جيېشىگە تېلېگراممىا بېرىپ، شىنجاڭ-
غا چوڭراق ئەمەلدار ئەۋەتىپ يارەملىشىشنى تەلەپ قىلدى.
جياك جيېشى ۋۇجۇڭشىننى ئەۋەتتى. ۋۇجۇڭشىن بەك قورقۇنۇ-
چاق ئىدى، شىك شىسەينىڭ قاتىللىققا ئادەتلەنگەن مۇغەم-
بەر، قاقۇاش ئىكەنلىگىنى بىلگەچكە، كېلىشكە پېتىنالمىدى.
جياك جيېشى سۇك مېيلىڭنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. سۇك مېيلىڭ
شىك شىسەيگە جياك جيېشى ئوز قەلىمى بىلەن يازغان ئالا-
قىنى تاپشۇردى. بۇ - ئالاقىدا شىك شىسەيگە دېخانچىلىق-
ئورمانچىلىق بۇيرۇنىڭ (مىنىستىرلىگىنىڭ) بۇجاگلىغىنى
بېرىش ۋە ئۇنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىشقا ۋەدە قىل-
غان ئىدى. جياك جيېشىنىڭ ۋۇجۇڭشىننى ئەۋەتىش غەرىزى،
ئۇنى: شىك شىسەينىڭ ئورنىغا دەسسىتىش ئىدى.

ۋۇجۇڭشىن بىلەن سۇك مېيلىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە،
شىك شىسەي ئۇلارنى كاتتا مېھمان قىلدى ھەم خوتۇنى چىۋە-

يۇيفاڭنى سۇك مېيلىڭگە ھەمرا قىلىپ قويدى. ئېيتىشلارغا
قارىغاندا، ۋۇجۇڭشىن بىلەن سۇك مېيلىڭ قويۇق پوس قو-
يۇلغان يېڭى بىنا (شىنداڭ) غا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. سۇك
مېيلىڭ چۈشلۈگى ئوخلىغاندا كۈن نۇرى چۈشۈشنى خالى-
ماپتتى. شىك شىسەي ئادەتتانتلار باشقارمىسىغا نۇرغۇن قارا
شايىدىن دەرىزە پەردىسى تىكتۇرۇپ ئويىنى قاراڭغۇ قىلدۇ-
رۇپ بەردى. ئوزئارا قىلىشقان سوغىلىرى ئەتىۋالىق نەر-
سىلەر ئىدىچىيۇيفاڭغا ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ئالتۇن سائەت
قاتارلىق بويۇملارنى سوغا قىلدى. شىك شىسەي ۋۇجۇڭشىن
بىلەن سۇك مېيلىڭغا شىنجاڭنىڭ يەرلىك گىلىمى، قاشتېشى
قاتارلىق نەرسىلەرنى تەقدىم قىلدى.

بۇ قېتىم ۋۇجۇڭشىن بىلەن شىك شىسەي سوھبەتلە-
شىش ئارقىلىق شىك شىسەينىڭ غەم - ئۇمانلىرى تۇغدى.
ۋۇجۇڭشىننىڭ ئېيتىشىچە: شىك شىسەي ھەسلەپتە ئولكۇلۇك
ھوكۇمەتنىڭ مەمۇرى ھوقۇقىنى بېرىدىغانلىقىنى، بىردىۋزە-
يە قۇرالىق كۈچ قالدۇرۇپ جۇشاۋلياڭنىڭ قوماندانلىغە-
نى قوبۇل قىلمىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، بىر مەھەل
كېڭىشىش ئارقىلىق شىك شىسەي بۇ پىكىردىن چېكىنىۋالى-
دى. ۋۇجۇڭشىن بىلەن سۇك مېيلىڭ ئۇرۇمچىدە بىر قانچە
كۈن تۇرۇپ چۈشەنگەنىدىن قالىدى. ئوزۇن ئوتمەستىن جياك جې-
شى ھاكىمىيىتى شىك شىسەينىڭ دېخانچىلىق - ئورمانچىلىق
مىنىستىرى بولغانلىقىنى؛ ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭ ئولكىسىگە
رەئىس بولغانلىقىنى جاكالىدى. ئاتالمىش شىنجاڭ مەسىلە-
سى ھەل بولغان بولدى. ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىيە
تاپشۇرۇۋېلىشتىن ئىلگىرى، جۇشاۋلياڭ بۇ ۋەزىيىتىنى ۋاقتى-

لمق ئوتەپ تۇردى. شمك شمسەي ۋە ئۇنمك ھەمرالمرى بۇ-
لاپ - قالاپ توپلمغان يۇك - تاقلمرنى، ئالتۇن - كومۇش، تىلا - ياقۇت، قاش تېشىدىن ياسالغان بويۇملارنى 30 نەچچە ماشىنىغا بېسىپ ئېلىپ ماڭدى ھەمدە بىرلىيەن ئەسكەر بىلەن چۇڭچىڭگە بېرىپ، دىخانچىلىق - ئرمانچىلىق مىنىستىرلىگە-
نمك مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتى. شمك شمسەي ئوزىدە خەلقنمك قىساسى تولا ئىكەنلىگىنى بىلەتتى، خەقنمك مەخ-
پى ئولتۇرۇشتىدىن قۇرقۇپ، ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم قور-
چاق مەمۇرى پالاتاغا بېرىپ يىغىنغا قاتناشقاندىن باشقا، سىرتقا چىقالمايتتى.

شىنجاڭ غەربتە سوۋېتكە چېگرىداش بولغانلىقتىن، شمك شمسەي شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن ئوزە-
نمك 6 بۆيۈك سىياسىتى بىلەن ماختىناتتى. باشتا ئۇ - سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولدى، كېيىن سوۋېتكە قارشى چىق-
تى. گېرمانىيە باسقۇنچىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇزچە-
لىپ، موسكۋا خەۋپ ئىچىدە قالغاندا، شمك شمسەي پۇرسەت-
پەرەسلمك قىلىپ، سوۋېت ئارمىيىسىنى ۋە مۇتەخەسسىسلىرە-
نى شىنجاڭدىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. شۇ چاغدا جياڭ جېيشى ھاكىمىيىتىنمك كۇچى شىنجاڭغا بېسىپ كىردى. كېيىن گېر-
مانىيە باسقۇنچىلىرى مەغلۇپ بولۇپ، موسكۋايە نەقەد كوتەرگەندە شمك شمسەي يەنە يامان نىيەت بىلەن توپۇلاك قىلىش قەستىدە بولدى - دېگەن ئىنزىنى پەيدا قىلىپ، جياڭ جېيشى ھاكىمى-
يىتى تەرىپىدىن ئۆتىلگەن تەمىرات نازىرى لىن جىيۇك، ئولكۇلۇك داگبۇ (فىرقە) شۇجىچاگى خۇاڭ رۇجىن قاتارلىق-
لارنى توتۇپ تۇرمىگە تاشلىدى. ئۇلارنى تروتسكىچىلار دەپ

سوۋېتكە ياخشىچاق بولۇشقا ئۇرۇندى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇ-
نمك ھېيلىسىگە ئالدانمىدى. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي 3 ۋىلايەت خەلقى قوزغۇلۇپ شمك شمسەيگە قارشى چىقتى، شمك شمسەي ۋەزىيەتنمك تەقەززاسى بىلەن جياڭ جېيشىلىرىنى-
سىيىتىنمك قوينىغا ئوزىنى يەنە بىرقېتىم ئاتتى. شىنجاڭنى ۋە 50 مىڭ سەر ئالتۇن سوۋغا بېرىپ بىر مىنىس-
تىرلمك ئورنىغا ئېرىشىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۇردى. جياڭ جېيشىمۇ ھەر قايسى تەرەپلەرنمك قەتئى قارشىلىق بىلدۇرۇشىگە قارىماي، بۇ سودىنى قىلىشقا قوشۇلدى.

3 - ئۇيغۇرىستان شىنجاڭغا كېلىشنمك ئالدى-كەينىدە

شىنجاڭنمك رەئىسى بولىۋاچقا، قورچاق مەركەزدىكى چوك ئەمەلدارلاردىن رەئىسلىكنى تالىشىدىغانلار ئاز ئە-
مەس ئىدى. مەسىلەن: لياڭ خەنساۋ، جۇجياخۇالار شىنجاڭغا كەلگەن، جۇجياخۇا سىناپمۇ كورگەن. سۇن كې بولسا، لياڭ خەنساۋنى كۇچىنمك بىرىچە قوغدايتتى. چىن گوفۇ، چىن لىفۇ لار C C نمك ئادەملىرىنى كورسۇتەتتى، لېكىن جياڭجېيشى ئۇيغۇرىستاننى ياقتۇراتتى، چۇنكى شىنجاڭ شارايىتى ئالاھىدە بولۇپ، ئىلگىرى ياڭ زىڭشىن، جمك شۇرېن، شمك شمسەيلەر شىنجاڭنى مۇستەقىل پادىشالىققا ئايلاندۇرۇۋالغان ئىدى. شمك شمسەي شىنجاڭنى مىك تەسلىكتە بوشوتۇپ بەردى. ئەمە-
دى قارا نىيىتى يوق ھەم پىشقان بىر ئادەم شىنجاڭنى باش-
قۇرمىسا، جياڭ جېيشى خاتىرجەم بولالمايتتى. ئۇيغۇرىستان چېگرا رايون ئىشلىرى بىلەن كوپ شوغۇللانغان، ھەر قايسى جەھەت-

لەردە ئىشەنچلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئۆستىگە ئىلگىرى ئەنخۇي، گۈيجۇ ئولكىلىرىدە رەئىس بولغانلىقىدا ۋاختى بىر يىلدىن ئاشمىغان، يەنى خىزمەتتىدىن 3 قېتىم ئىستىپا بەرگەن ئىدى. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، رەئىسلىكنى تالىشىدىغانلارمۇ بىر نەرسە دېيەلمەيتتى. ۋۇجۇگىشىن ئوز يېقىنلىرىدىن زېڭ شياۋلۇ بىلەن جۇكۇنتيەنىلا بىللە ئېلىپ كېلەلىدى. جۇكۇنتيەن ئولكۇلۇك ھوكۇمەت ئەزاسى، زېڭ شياۋلۇ ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ باش كاتىۋى بولدى. قالغانلىرىنى باشقىلار كورسەتتى. مەسىلەن: خەلق ئىشلىرى، مەدەنىيەت - مۇئارىپ، تەمىرات نازىرات نازارەتلىرىنىڭ نازىرلىرىنى چىن گوفۇ بىلەن چىن لىفۇ تونۇشتۇرغان، ھەتتا باش كاتىپىنىمۇ چىن گوفۇ كورسەتكەن. ۋۇجۇگىشىن بۇنى قەتئى رەت قىلىپ: «مەن بىر باش كاتىپىنى بىرگە ئېلىپ بارسام بولماۋاتامدىكەن؟» دەپ تۇرۇۋالغان. ۋۇجۇگىشىننىڭ رەئىسلىككە نەيىلەنگەنلىگى ۋە بەزىسىنىڭ قۇراشتۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئوزىنىڭ شىنجاڭغا كەلگەنلىگىنىڭ ئوتكۇنچى خاراكتېرىدە ئىكەنلىگىنى، موڭغول - شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىق ۋەزىپىسىدىن ۋاز كەچمەيدىغانلىقىنى، كوپ يىللاردىن بۇيان ياخشى ئوتكەن قول ئاستىدىكى لېيو لياڭجەنىنى مۇۋەققەت ھەيئەتنىڭ باشلىقلىقى تەيىنلەپ قويىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. جياڭ جېيشى شۇ پېتى تەسدىقلىدى. لېكىن ۋۇجۇگىشىن خېلى ۋاقىتلارغىچە شىنجاڭ شەھىرىدىكى چوڭچىگە كەلگەندىن كېيىن ماڭمەن دەپ يولغا چىقماي تۇرۇۋالدى. چۈنكى شىنجاڭدىن ئىلاجسىز ئايرىلىدى، ئۇنىڭ ئۆستىگە ئەسكىرى ھوقۇقنىمۇ قولۇق تاپشۇرمىدى، ئوتتۇرايولدا ئوزگۈرۈپ قالسا، ئىش چاتاق بولۇدۇ، جۇشاۋلياڭ ھازىر ئۇرۇمچىدە، ئۇنىڭ بالدۇر ئوتكۈزۈۋۈپلىپ، شىنجاڭدىن بالدۇرراق قوزغۇلۇشقا ھەيدەكچىلىك قىلسا، مەن ئاندىن بېرىپ ئىشنى ئوتكۈزۈۋالسام دەگەن تونۇشتا بولغان. شۇنداق قىلىپ، ۋۇجۇگىشىن 20 نەچچە كۈن ئوتكەندىن كېيىن ئايرۇپلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلدى.

شۇ چاغدا ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ خادىملىرى تۆۋەندەكىلەر ئىدى: رەئىس ۋۇجۇگىشىن، خەلق ئىشلىرى نازىرى دېگەن شياڭخەي، مۇئارىپ نازىرى شۇيلىيەنچې، تەمىرات نازىرى شې لىنيۈن، مالىيە نازىرى يېڭ جىيۈەن (شىنجاڭنىڭ كۈنا ئادەمى بولۇپ، ئىككىلى ئايدىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا لۇيۇيۈەن كەلدى)، يۇيدا، جۇكۇنتيەن، جاڭ ھۆەنزىلار ئولكۇلۇك ھوكۇمەت ئەزاسى بولدى، زېڭ شياۋلۇ باش كاتىپ بولدى. دېڭ شياڭخەي، شۇي لىيەنچى، شې لىنيۈن، جۇكۇنتيەنلەرنىڭ ھەممىسى پارتىيە - ھوكۇمەت ئالىي مۇئارىپ سىنىپىنى پۈتتۈرگەن، يۇيدا ھەربى ئىشلار كومىتېتى 1 - باشقارمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولغان، جاڭ ھۆەنزې جۇشاۋلياڭنىڭ كۈيوغلى بولۇپ، ئەسلىدە شىنجاڭ ئولكۇلۇك مالىيە تەپتىش ئەمەلدارى ئىدى. ھۆنىڭدىن كۈرگىلى بولىدىكى، شۇ چاغدىكى كادىرلار ئىشلىرى پۈتۈنلەي 3 - باشقارمىغا قارايتتى. ۋۇجۇگىشىننىڭ مۇنداق قىلىشى جياڭجېيشىنىڭ خاتىرجەملەندۈرۈپلا قالماي، بەلكى رەئىسلىكنى تالىشىۋاتقانلارنىمۇ بۇنىڭدىن قىزغىنايدىغان قىلىش ئىدى.

ۋۇجۇگىشىن ھەقىقەتەن ئوز ئادەملىرىنى ئىشلەتەمدۇ؟ كونا جەمىيەتتە ئەمەلدار بولۇشنى بىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى

سى «يوقۇرىنىڭ ئاچچىغىنى كەلتۈرۈپ قويۇش» قا بولمايدىغانلىغىنى چۈشۈنەتتى. ۋۇجۇدىمىزدىكى ئوز ئادەمنى ئىشلىتىشنى ئويلىغان بولساق، لېكىن نازىر دەرىجىلىك كادىرلار-نىڭ ھەممىسىنى ئوزئادەمدىن تەيىنلەشكە پېتىنالمىدى، ئەما ئۇ - ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ۋالى، ھاكىم دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ نۇرغۇنلىرىنى ئوز يېقىنلىرىدىن تەيىنلىدى. بەلكى شۇ ئورۇنلارنى ھەر قايسى تەرەپلەردە مۇناسىۋەت باغلاشنىڭ قۇرالى قىلىۋالدى.

4 - ,,شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئۇچ ئەگگۈشتېرى،،

ۋۇجۇدىمىزنى شىنجاڭغا كېلىپ رەسمىي بولغاندىن كېيىن، ئادەت بويىچە بىر يۇرۇش سىياسەت - قانۇنلارنى ئېلان قىلدى. ئۇ: ئىلاھى قانۇن، دولەت قانۇنى، ئادەمگەرچىلىكتىن ئىبارەت ۋەتەنپەرىگى چېقىپ كەتكەن 3 جۈملە سوزنى ئوتتۇرغا قويدى. كونكرېت تەدبىرگە كەلسەك، ئۇ 3 تۈرلۈك نوۋەتتىكى جىددى ئىشنى: (1) شىنجاڭ شىسەي قالايماقان سولىغان ئەربابلارنى قويۇۋېتىش؛ (2) جايلارغا تەسەللى بېرىش؛ (3) خوشنىدارچىلىق دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىگە ھەيدەكچى بولۇش. بۇ - ئۇچ تۈرلۈك ئىشنى ئوڭ چاغدا كىشىلەر «شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئۇچ ئەگگۈشتېرى» دەپ ئاتاشقان ئىدى.

ئەربابلارنى قويۇپ بېرىش جەھەتتە، ۋۇجۇدىمىز قويۇپ بېرىشكە پائال كىرىشمىدى. كورونۇشتە ئېھتىياتچان بولۇش كېرەك دەسمۇ، ئەمەلىيەتتە جاۋابكارلىقتىن قاچتى. ئىنتا-

يمن ئاز ساندىكى كىشىلەرنى، مەسىلەن: بۇرھان شەھىدى، ماليياگجۇن ئاخۇن، لىيۇۋېنلۇك قاتارلىقلارنى مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇپ بەرگەندىن تاشقىرى، كوپ سانداكىلارنى قورچاق مەركەزدىن سوراقچىلار ئومىگى ئۈچەتتىپ بىر ياقلىق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداق قىلىپ ۋاقتىنى خېلى ئارقىغا سۈرىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى نۇرغۇنلىغان ئىلغار ئەربابلار بىلەن شەرقى - شىمال پىدايىلار قوشۇنىنى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، نۇرغۇن ماشىنا چېقىرىپ ئىچكى ئولكىگە ئۇزۇتۇپ قويدى. قەپقىلىشنى خالىغانلارنى ئەھۋالغا قاراپ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى. بۇنىڭ ئىچىدىكى نامى مەشھۇر كىشىلەرگە ئالاھىدە ئېتىبار بەردى. مەسىلەن: بۇرھان شەھىدىنى ئۇرۇمچى 1 - ۋىلايەت مەمۇرى مەھكىمىسىگە ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى، ھەمدە مەمۇرى مەھكىمىنى قۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ بەردى، ماشىنا ئاجرىتىپ بېرىپ، نازارەت، باشقارمىلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلدى. ماليياگجۇننى ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قىلىش توغرىسىدا، لىيۇۋېنلۇك، گۇيفىنلارنى خەلق كېڭەش پالاتاسىنىڭ ئەزالىقىغا تەكلىپ قىلىش توغرىسىدا يوقۇرىغا مەلۇم قىلدى. بۇ تەدبىرلەرنىڭ ھەممىسى باشقىلارغا كورسۈتۈپ قويۇش ئۈچۈنلا ئىدى. شۇنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن ۋاقىت قاماپ قويغان ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى 10 يىلدىن ئارتۇق قامالغان بولسىمۇ، قويۇپ بېرىلگەن ھامان يەنە ئەمەلدار بولدى، ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىن مەمنۇن بولۇشى تەبىئى ئىدى، ئەلۋەتتە. لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدە خەلقنىڭ غەزىۋى ئىنتايىن قاتتىق بولۇپ قويۇپ بېرىشكە تەگىشلىك بولمىغانلارمۇ قويۇپبېرىل-

دى. مەسىلەن: شەك شىسەي جەۋرىدىكى سود كىمەلدارى بۇx
ۋە يېك جېيۇەن، لېۋ خەنشەك قاتارلىقلار شەك شىسەينەك
كوپ يىللىق قول چوماقچىلىرى كىدى، بۇلارنى قويۇپ بې-
رىش ھەر قايسى تەرەپلەرنەك نارازىلىغىنى قوزغىدى. بۇلار-
نەك كىچىدە يەنەكىلگىرى قاماقتا ئېلىنغان شىنجاك قىسىم-
لىرىدىكى ھەربى كىمەلدارلارمۇ بار كىدى. مەسىلەن: شىن-
جاك دەۋرىيە باشلىغى ۋەن لىنيۇن قاتارلىقلارنى ۋۇجۇگ-
شىن مۇدەتتىن كىلگىرى قويۇپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلغان
بولسىمۇ، كىمما جۇشياۋلياك ئۇلارنەك ھەربى مۇناسىۋىتىنى
قورچاق ھەربى كىشلار كىورگىنىدىن يوليورۇق سوراپ قوشۇل-
غاندىن كېيىن كىاندىن قويۇپ بېرىش كېرەك، دەپ تۇرۇۋال-
غانلىغى ئۈچۈن، كىۇلارنى قويۇپ بېرىشنى بىر مەھەل
كېچىكتۈردى.

تەسەللى بېرىش جەھەتتە: ۋۇجۇگشىن رەئىس بولۇپ
ئۈزۈن كىوتەي تەسەللى بېرىش ھەيئىتى قۇرۇلدى، كىچكى
كىشلار نازدرى دەك شياگخەي بۇ ھەيئەتنەك قوشۇمچە مۇدە-
رى بولدى، ھەمدە نۇرغۇن كىەزالارنى كىۆتتى. مەسىلەن:
مەن خەنژاك ۋە كىۇنەك خوتۇنى ۋۇجەڭبەك، ماليا گجۇن، چاۋ-
جاپ قاتارلىقلار ... ۋۇجۇگشىن كىولكۇلۇك ھوكۇمەتتىن مەز-
كىۇر ھەيئەتكە زور مىقتارىدا پۇل كىاجرىتىپ بەردى، ھەمدە
مەخسۇس كىەمەلدارلارنى ھەر قايسى ۋىلايەتلەرگە كىۆتىپ،
مىللەتلەر كىچىدىكى كىابرويلۇق زاتلارنى يىغدى، تەكلىپ
قىلىش نامى بىلەن كىۇلارغا پۇل بەردى، بۇنەك مەخسىدى
يوقۇرى قاتلام زاتلىرىنى تەزگىنلەشتىن كىبارەت كىدى. شۇنـ
داق بولۇشىغا قارىماي تەسەللى بېرىش خىزمىتىنەك كىۇنۇمى

چوك بولمىدى، كىمش قۇرۇق گەپ بىلەنلا تۈگىدى.

خوشنىدارچىلىق دېپلوماتىيە مۇناسىۋىتى كىورنۇتۇشقا
ھەيىدەكچىلىك قىلىش جەھەتتىكى كىشلارمۇ كىپغىزدىلا بول-
دى. شىنجاك سوۋېت كىتتىپاقى بىلەن چېگرىداش، سوۋېت
كىتتىپاقىنەك كىۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسى بار،
كونسۇلخانىنەك كولمى كىنتايىن زور، كونسۇلخانىنەك بىر
باش كونسۇلى بار (كىاگىلاشلارغا قارىغاندا شەك شىسەي دەۋ-
رىدە سوۋېت كىتتىپاقىنەك كىۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلى، باش
كىەلچى دەرىجىلىك كىناۋەتكەكىمگەكىدى)، مۇكىاۋەن باش كونسۇ-
لى بىر نەچچە كىادەم بولغان. بۇنىڭدىن تاشقىرى، كىەنگىلىـ
يە، كىامبرىكىنەك كونسۇلخانىلىرى بولۇپ، بىردىن كونسۇ-
لىلا بار كىدى. شۇ چاغدىكى دېپلوماتىيە فاكىچىنى كورۇ-
نۇشتە ھەممىگە كىوخشاش مۇكىامىلە قىلىش بولسىمۇ، كىەمىلـ
يەتتە كىامبرىكا، كىەنگىلىيىگە مايىل كىدى. ۋۇجۇگشىننەك
خوشنىدارچىلىق دېپلوماتىيىسى سوۋېت كىتتىپاقىغا قارىتـ
لاتتى، شۇنەك كىۇچۇن رەئىس بولغاندىن كېيىن قورچاقمەر-
كەزگە سوۋېت كىتتىپاقىنەك كىەھۋالى بىلەن تونۇشلىغى بول-
غان بىر نەپەر دېپلوماتىيە خادىمى كىمۇەتتىش توغرىسىدا تەكـ
لىپ بەردى. تاشقى كىشلار مىنىستىرلىگى بۇنىڭغا قوشۇلۇپ،
ۋۇزېشياگنى چىلىدا تۇرۇشلۇق ھوكۇمەت كىەلچىسى قىلىپ
يوتكەپ، كىۇنەك كىورنىغا لېۋزېرۇگنى پەۋقۇلئادە خارجى
ۋەكىللىككە قويدى. لېۋزېرۇك سوۋېت كىتتىپاقىدا كىوقۇغان-
دا سوۋېتتە تۇرۇشلۇق باش كىەلچىخانىدا كوپ يىل مەسلـ-

هەتچى بولغان. شۇڭا ئۇ - سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەھۋالىنى بىر قەدەر پىششىق بىلەتتى. ۋۇجۇدىمدىكى لېۋزىرۇكنى بىر قولىلاپ، ئۇنى چەتئەللىنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ھاراقلىرى ۋە سوۋېتتە ئىشلەنگەن قەن - گېزەكلەر بىلەن تەمىنلەشكە كۆزى يەتمەيتتى. بۇ نەرسىلەرنى ئۈزلىنىڭ ئادىۋانتلار باشقارمىسىغا ئاپىلايتتى. ۋۇجۇدىمنىڭ قارىشىچە: چەتئەللىك مېھمانلارنى ساياھەت قىلدۇرۇش، ئۇلارنى كاتتا مېھمانخانىلىرىغا خوشنىدارچىلىق دېپلوماتىيىسى ئورنىتىشقا تېگىشلىك دەپ ھېسابلايتتى. بىرقېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇگگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى پېتروف ئۇرۇمچىدىن ئۆتكەندە، ۋۇجۇدىمنىڭ كاتتا زىياپىتى ئوتكۈزۈپ ئۇنى كۈتۈۋالدى. يوقۇرىدا ئېيتقان ئۈچ ئەگىشىتەر ئەكسىيەتچىل ھوكۈمرانلارنىڭ يوقۇرى قاتلامدىكىلەرنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىش ئۈچۈن قوللانغان ۋاستىسى بولۇپ، شىنجاڭدىكى ئەمگەكچى خەلقىمىزنىڭ ئىلغار ئاتاقلىق ئەمەلىي مەنپەئىتى يوقىدى. ھال سوراش بولسۇن، خوشنىدارچىلىق دېپلوماتىيىسى بولسۇن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ۋەزىيىتىنىڭ پەسىيىشىگە بەربىر يارىدەم بېرەلمەيدى.

5 - ئولكىنى بولۇش تونۇرىدىكى تەكلىپ ۋەباشقا ئەكسىيەتچىل تەدبىرلەر

شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ، ئاھالىسى ئاز، كوپ مىللەتلىك، ئەھۋالى مۇرەككەپ، پۈتۈن شىنجاڭدا 3مىليون 800 مىڭ ئاھالە بار، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇلار 200مىڭدىن سەل پەل ئارتۇقراق، ئىلگىرى ھەر قانداق ئۆزگىرىش بولسا، خەنزۇ خەلقى چوڭ تەسىرگە ئۇچرايتتى، دەپ ھىساپلاپ چىقاڭ -

جېشى ھاكىمىيىتىگە شىنجاڭ ئولكىسىنى 4ئولكىگە بۆلۈش تەيىنلىنىڭ شىمالىدىكى ھەر قايسى رايۇن، ناھىيىلەرنى شەنبى(شىمالى) ئولكە دەپ ئاتاش، ئۇرۇمچىنى ئولكە مەركىزى قىلىش، تەيىنلىنىڭ جەنۇبىدىكى ھەر قايسى رايۇن، ناھىيىلەرنى شەنەن(جەنۇبى) ئولكە دەپ ئاتاش، قەشقەرنى ئولكە مەركىزى قىلىش، كوئىنلۇن تاغ تىزمىلىرىدىكى ھەر قايسى رايۇن، ناھىيىلەرنى كوئىنلۇن ئولكىسى دەپ ئاتاش، خوتەننى ئولكە مەركىزى قىلىش، گەنسۇدىكى جۇچۇن ئىلا يېتىنىڭ غەربىدىن قۇمۇل ئېترايىدىكى ھەر قايسى رايۇن، ناھىيىلەرنى ئەنشى ئولكىسى دەپ ئاتاش، قۇمۇلنى ئولكە مەركىزى قىلىش قوغرىسىدا تەكلىپ بەردى. ئەنشى ئولكە سىنىڭ رەئىسى خەنزۇدىن بولۇش، قالغان ئۈچ ئولكىنىڭ رەئىسى ھەر قايسى مىللەتلەر مەركەزنى ھىمايە قىلىدىغان ئوز مىللىتىدىن سايلاشنى ئوتتۇرغا قويدى. بۇ تەكلىپ گۇمىڭداڭ مەركىزى كومىتېتى دائىمى ھەيئەتلەر يىغىنىدا مۇزاكىرە قىلىندى. كوپچىلىك: شىنجاڭ ھازىر داۋالغۇش ھالىتىدە تۇرماقتا، ھەر خىل تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش مۇۋاپىق ئەمەس دەپ ھىساپلىدى. بۇ تەكلىپ ئەمەلگە ئاشمىغاندىن كېيىن، ۋۇجۇدىمدىن بىر قەدەم چېكىنىپ، قەشقەردە ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ مەمۇرى مەھكىمىسىنى قۇرۇپ، بۇنىڭغا دېڭ شاگخەيىنى قۇشۇمچە مۇدىر قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. قورچاق مەركەز بۇ تەكلىپنىمۇ تەستىقلىمىدى، بۇ ھەقتە ۋۇجۇدىمدىن بىر يازغان ئىدى:

تەكلىپ قىلدىم شىنجاڭنى ئوت ئولكىگە بولمەك ئۈچۈن،
بىرى شەنەن، بىرى شانبەي، يەنە بىرى كوئىنلۇن.

بولار ئەنشى شۇندىن كېيىن مۇستەھكەم ھەمدە ئامان،
تاغ ئۇستىدە سالساق نەزەر دوسلار بولۇر شادمان.
دىگەن مىسرالىرىدىن ئۇنىڭ ئوي پىكىرلىرىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

شىنجاڭدىكى ئويغۇر، قازاق، خۇيزۇ خەلقلىرىنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدۇ. خەنزۇلار بەك ئاز بولغاچقا كۆكزى ئىبادەتخانىسى بىلەن گۈمبەزىياۋ ئىبادەتخانىلىرىنىڭ سانىمۇ ئاز ئىدى. زوزۇكتاك شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنلا، يوقۇرقى ئىبادەتخانىلارنىڭ قۇرۇلۇشى باشلانغان ئىدى. شۇڭا شىنجاڭدا ھوكۈمرانلىق قىلىپ، 6 يۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويغاندىن بۇيان، بۇ ئىبادەتخانىلارغا ئىبادەت قىلىش نامىدا بولسىمۇ، ئەملىيەتتە تۇگمەن ئىدى. بەزى ئىبادەتخانىلار قۇرۇغدىلىنىپ قالغان. يەكەي باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىلگەن، ژۇجۇكشىن تەخمىنەن ئولتۇرغاندىن كېيىن، موشۇ ئىبادەتخانىلارنى رەمۇنت قىلىپ، ئەتىياز، كۆز پەسلىدە ئىبادەت قىلىشنى پۈتۈن ئولكىگە ئالاھىدە بۇيرۇق قىلدى. ھەمدە ئۇرۇمچىدىكى كۆكزى ئىبادەتخانىسىنى رەمۇنت قىلدۇرۇپ، ئوزى بىرىپ ئىبادەتكە تەنتەنە بىلەن باشچىلىق قىلدى. خۇگمياۋزىدىكى گۈمبەزىياۋ ئىبادەتخانىسىنى رەمۇنت قىلدۇرۇشقا ئولگۈرەلمىگەن بولسىمۇ، شەخسەن ئوزى بىرىپ ئىبادەتكە باشچىلىق قىلدى. ژۇجۇكشىن ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ دىنى ئادەتلىرىگە بىر كوزدە قاراش، ھۆرمەت قىلىش نىقاۋى ئاستىدا، خەنزۇلارنىڭمۇ فېودالىق ئويۇنلىرىنى ئويناشتىكى غەرەزنى بىلىش تەس ئەمەس.

شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئولكىلەرنىڭ ئارىلىغىدىكى

قاتناش يوللىرىدا چوڭ يايلاق، كىچىك يايلاق، ھەمدە خېشى كارىدورى بار، چوڭ-كىچىك ئوتلاقلار ئەسلىدە توگە كارۋانلىرى ماگىدىغان يول ئىدى. شۇڭغې شىنقىلاۋىدىن كېيىن قىيىنچىلىقلار كوپۈيۈپ، شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئولكىلەرنىڭ ئارىلىغىدىكى قاتناش ئاساسەن شۇڭشۇڭشا ئارقىلىق خېشىغا بارىدىغان بولدى. ئوتكەندە يالڭزىگىشىن، چىڭشۇرېن، شىڭشىسەي قاتارلىق مىلىتارىستلار شىنجاڭنى بولۇۋالغان چاغلاردا، شۇڭشۇڭشادىكى تەكشۈرۈش بەك چىڭ ئىدى. ئومۇمەن ئىچكى ئولكىلەرگە بارىدىغان، ئىچكى ئولكىلەردىن كىلىدىغانلار يول خېتى بىلەن يۈرەتتى. خۇددى مۇستەقىل پادىشالىقنىڭ چازىلىرىغا ئوخشايتتى. ژۇجۇكشىن دەۋرىگە كەلگەندە شۇڭشۇڭشادا يەنىلا كونا چارە بىلەن ئىش ئېلىپ بارىدى. بۇ يولۇچىلارغا كاشىلا تۇغدۇرۇپلا قالماستىن بەلكى چازا باقتۇچىلارنىڭ خىيانەت قىلىشىغا ئەپچىل پۇرسەت ئىدى.

شىنجاڭنىڭ پۈتۈن ئىچكى ئولكىلەرگە ئوخشمايتتى. مەسىلەن: بىر يۈەن شىنجاڭ پۇلى، قورچاق مەركەزنىڭ قەغەز پۇلىغا 5 يۈەن بولاتتى. شۇڭا شىنجاڭغا كىرگەن خادىملار ھەر قېتىمدا ھەربىي ماشىنىلاردىن پايدىلىنىپ شەخسى مالىلىرىنى ئەكىلىپ 5 ھەسسە پايدا ئېلىپ كېتەتتى. پۈل مۇئامىلىسىنى قالايمىقانلاشتۇرىدىغان بۇ خىل قانۇنسىز قىلمىشلارنى ژۇجۇكشىن توسۇۋالمىقا ئامالسىز قالىدى. بۇ ئوزىمۇ بارا-بارا ئادەتلىنىپ كەتتى.

شىنجاڭ پۇلىنى قورچاق مەركەزدىن بىر تۇتاش بېسىپ بېرەتتى. ئايروپىلان بىلەن ئەكىلىپ بىر تۇتاش تارقاتقۇچى ئورۇنلارغا ئەۋەتىلەتتى. ئۇ يەرلەردە ئۇ پۇلنى ئىشلىتىش ئۈچۈن ئالاھىدە بىر ئورگان قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ئورگان ئۇ پۇلنى ئىشلىتىش ئۈچۈن ئالاھىدە بىر ئورگان قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ئورگان ئۇ پۇلنى ئىشلىتىش ئۈچۈن ئالاھىدە بىر ئورگان قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ئورگان

قىلىنىدۇ. مال باھاسى ئۆزلۈكسىز ئۆرلەپ تۇرغانلىقتىن، پۇل-نى بېسىپ ئۇلگۈرتالمايدۇ. بىرىنچى قېتىم باسقاندا پۇل-نىڭ ئارقا تەرىپىگە بېسىلغان ئۇيغۇرچە خەتنىڭ مەنىسى خەن-زۇچىسى بىلەن ئوخشىمىغانلىقتىن، ۋۇجۇدىكى بۇنى تار-قاتماي قايتىدىن باستۇرۇپ تارقىتىمىز دەپ چىقىم تۇرۇۋال-دى. ئۇنداق قىلىپ تۇرغۇن باسما چىقىمى تارتتى، ھەم ئېھتىياجنىمۇ قاندۇرالمىدى.

شىنجاڭ ئولكۇلۇك ھۆكۈمەتنىڭ خىراجىتى بەك ئېشىپ كەتكەچكە ئوزىنى قامداپ كېتەلمىدى. ئۇنىڭ ئامالسىزلىقتىن ھەر قايسى مەمۇرى ئىدارىلارنىڭ راسخوتنى بىردەك 8% كېمەيتىپ بەردى. ھەربىي خىراجەت قىستارتىلمىدى بەلكى ئاشۇرۇپ بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئادەتتىكى ھۆكۈمەت خا-دىملىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۇرمۇشى قىيىنلاشتى. بۇنىڭ ئەكسىنچە ئولكۇلۇك ھۆكۈمەتنىڭ ئالاھىدە كۈتۈۋېلىش پۇلى خېلىلا چوڭۇيۇپ كەتتى. ئولكۇلۇك ھۆكۈمەتنىڭ يىللىق بىۋە-دژېتى بېيجىڭ پۇلىغا 2 مىليون يۈەن بولۇپ، قورچاق مەركەز-لىك قەغەز پۇلىغا سۈندۈرغاندا 10 مىليون يۈەنگە توغرا كە-لەتتى، بۇ راسخوتنى ۋۇجۇدىكى تەستىقلىسىلاگىتتىيارى ئىش-لەتكىلى، مالىيىگە نازارەت قىلىش ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرە-شى ۋە تەستىقلىشىدىن ئوتكۈزمىسىمۇ بولمۇدىغىنى، شۇڭا ۋۇ-جۇدىكى ئۇيادىچۇقتىن ئېلىنىپ بۇيانچۇقاسىلىنىغا ئۇستا بولۇپ كەتتى. شۇڭا شىسەيدىن قالغان سوغا-سالاملار يەنى: كەن رەخ، قول ساڭىتى، قەلەم، چەتئەل ھاراقلىرى، تەمەن-ئاۋات، گونسىرۋالار ھەددى-ھىسابسىز تۇرغۇن ئىدى. بۇ ئىسكىلات-تىكى ئەرسىلەردىن ۋۇجۇدىكى بىمالال پايدىلىناتتى ھەمدە

كىشىلەرگە سوغا قىلاتتى. ۋۇجۇدىكى ھەر مىللەت باشلىق-لىرىغا زىياپەت بېرىش نامى بىلەن، ھەدەپ كەڭ سورۇن-زەپ كاتتا زىياپەت بېرەتتى. بىر قېتىملىق زىياپەتتە 30-40 بوتولكا كونياك، ھېساپسىز چاي-تاماكا، قەن-گەزەكلەرنى سەرپ قىلاتتى. ئۇ چاغدا 6 مېھمانخانا بولۇپ، مەركەزدىن ۋە باشقا جايلاردىن كەلگەن گەمەلدارلارنىلا كۈتەتتى، ئۇلارنىڭ كۈندىلىك ئىستىمالى ئۈچۈن تاماكا، چاي، ھاراق، گوش-ياغ دېگەنلەر ئېشىپ-تېشىپ تۇراتتى. چىقىم بىلەن ھېچكىم ھې-ساپلاشمايتتى، كىيىنكى چاغلاردا مۇنداق تۇزۇم ئەمەلدىن قال-غان بولسىمۇ، شەرقى باغچا بىلەن شىندالۇ (يېڭى بىنا) مې-ھمانخانىلىرى ئاۋالقىدەك كىتمۇەردى.

يوقۇرىدىكىلەر ۋۇجۇدىكى شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىل-غان چاغدىكى ئەكسىيەتچىل تەدبىرلەرنىڭ ئازدۇر - كۆپتۇر مىسالى، ئەسلەپ يەنە ئېسىمگە كەلگەنلىرىنى يېزىپ تولۇق-لايمەن.

6 - ئارمىيە ئىشى بىلەن كارى بولماسلىق ۋە جۇشاۋلياڭ بىلەن ۋۇجۇدىكىشىنىڭ بىر-بىرىنى گولىلىشى

شۇ چاغلاردىكى شىنجاڭنىڭ ھەربى ئىشلىرىدا ۋۇجۇ-دىكى جۇشاۋلياڭنىڭ رىياسەتچىلىگىگە بويسۇنماتتى. چۈنكى جۇشاۋلياڭ 8-جەڭ رايونىنىڭ قوماندانى بولۇپ، ئولكۇلۇك ھۆكۈمەتنىمۇ تىزگىنلىيەلەيتتى. لېكىن ۋۇجۇدىكىنىڭ كونا سا-لاھىيىتى ھەم جياڭجيېشى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ قو-يۇقلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇنىڭغا ھورمەت يۇزىسىدىن بىر مەس-

لمهەت ئىش قىلاتتى. ۋۇجۇكشىن جۇشى بولۇپ كېلىشتىن ئىلگىرى باۋىدىن سىلىكىلىق(ئاماناتلىق ساقلاش قوماندانلىق) ۋەزىپىسىنى جۇشاۋلياك ۋاقىتلىق قوشۇمچە باشقۇرۇپ كەلگەن ئىدى. ۋۇجۇكشىن كىلىپ ئۇزۇنغىچە جۇشاۋلياك بۇ ئورۇنىنى ئوتكۇزۇپ بەرمىدى، ۋۇجۇكشىن كارى بولماي يۈرۋەردى. كىيىن جۇشاۋلياك بۇ ھوقۇقنى ئونكۇزۇپ بەرگەندە ۋۇجۇكشىن نامدىلا ئۇستىگە ئالغان بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئول كۇلۇك ھوكۇمەتنىك كەزاسى قوشۇمچە ئاماناتلىق ساقلاش شىتاۋىنىك سەنمۇجاگى يۈيدا مەسئۇل بولدى. دەسلەك ۋۇجۇكشىن ھەمەدىشتا جۇشاۋلياگنىك رايى بويىچە بولدى. ئالاقە تىلگىرامىلار ۋۇجۇكشىن بىلەن جۇشاۋلياگلار بىرلىكتە قول قويغاندىن كېيىن تارقىتىلاتتى. ۋۇجۇكشىن ئادەم ئەۋەتىپ خەت-ئالاقىنىك ئۇستىگە تامغىسىنى بېسىپلا قوياتتى، خالاس. كېيىن يۈيدا كىسەل سەۋەۋى بىلەن خىزمەتتىدىن ئىستىپا بەردى. ئۇنىك ئورنىغا جۇشاۋلياگنىك قول ئاستىدىكى شاگىچاۋجۇك ئولتاردى. شاگىچاۋجۇك قالايمىقان جىنسى مۇناسىۋەت ئوتكۇزۇپ ھەيدەلگەندىن كېيىن بۇ ئورۇنغا لوكەنفېن كەلدى. ئۇزۇن ئوتمەي ئۇمۇ باشقا ئىشقا يوتكەلگەندە، بۇ ئورۇنغا مۇئاۋىن قوماندان گوجىچاۋ گۇرۇھىدىن ۋۇجيەنجاك ئولتاردى. ۋۇجۇكشىن ئاماناتلىق ساقلاش شىتاۋىغا باشتىن-ئاخىر قول تىقمىدى. گوجىچاۋ بىلەن ۋۇجۇكشىن خېنفېيلىق يۇرتداشلار بولۇپ، مۇناسىۋىتى قويۇق ئىدى. جۇشاۋلياك، گوجىچاۋ، ۋۇجۇكشىنلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەر ھالدا ياخشى ئىدى. جۇشاۋلياك ھەربىي ئادەم بولسىمۇ، شىر يۈرىكىغا قىزىقاتتى. ۋۇجۇكشىن ئوز كاتتۇى

زېك شياۋلۇنى جۇشاۋلياگنىك ئالدىغا ئەۋەتىپ تۇراتتى، جۇشاۋلياگنىك كۈيوغلى جاك شۇنزىنى ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىك ئەزاسى، ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتكە تەيىارلىق قىلىش مۇددىرى قىلىپ تەينىلىدى. شۇڭا جۇشاۋلياك بىلەن ۋۇجۇكشىن بىر يىلدىن ئارتۇق بىللە تۇرغان مەزگىلدە، ھېچقانداق كىلىشىلمەسلىك ئىش تۇغۇلمىدى. ۋۇجۇكشىن ئەمەلىيەتتە مەمۇرى، ئىقتىسادى ھوقۇقنى باشقۇراتتى، ئەمەلدارلار ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىك بىرىدىغان تەمىناتىغا قاراشلىق ئىدى، نەسە لازىم دەسە شۇنى ئالاتتى، ۋۇجىگشىنمۇ ئۇلارنىك دېگىنىنى قىلىپ بېرەتتى.

ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىك يېڭى بىناسىنى شىك شىشەي دۇبەن مەھكىمە ئىشخانىسى ۋە ئولتۇرىدىغان ئوي قىلىپ ياساتقان ئىدى. جۇشاۋلياك شىنجاڭغا ۋۇجۇكشىندىن بالدۇر كەلگەن بولسىمۇ، ئۇ باشتىن-ئاخىر دۇگخۇايۇەندىكى بىر پارتكار ئويدە ئولتۇراتتى. شىندالۇغا كوچۇپمۇ كىرمىدى. ۋۇجۇكشىن كونا ئولكۇلۇك ھوكۇمەتتە ئولتۇرۇپ، كېيىن شىندالۇغا كوچۇپ كىرىدى. بۇ بىنادا پار تۇربىنىرى بولغاچقا ئازادە كوگۇلدىكىدەك ئىدى. جۇشاۋلياك ئوزنىنى مېھمان سۈپىتىدە ۋاقىتلىق دەپ تۇرسىمۇ، لېكىن كوگلىدەكىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان دەرت-ئەلەملىرىمۇ بار ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىك مۇناسىۋىتى كېيىنكى چاغلاردا ئونچىۋالا ياخشى بولۇپ كەتەلمىدى. ۋۇجۇكشىن جاك شۇەنزىنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتكە تەيىارلىق كورۇش ھەيئىتىگە مۇدىر قىلغان بولسىمۇ، شەھەر باشلىغى دەپ ئېلان قىلماي تۇرۇۋالدى. جاك شۇەنزې ئۇرۇمچى ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىلىشىپ كەتـ

تى دەپ تۇرۇپرىشنى خالىمىدى ۋە قايتىپ كەتمىشكە ئىستە-
پا سوردى. ۋۇجۇكشىن دەرھال گۈنمك ئىستىپاسىنى قۇبۇل
قىلدى. گۈنمك ئورنىغا ئوز ئادەملىرىدىن جەنشياۋشەنىنى
ئورۇمچى شەھەر باشلىغى دەپ ئېلان قىلدى. جۇشاۋلياك بۇ-
نىڭغا بىر ئاز رەنجىدى. گۈنمك گۈستىگە شاڭچاۋجۇكنىك
قالايماقان ئەرئايال مۇناسىۋىتى ئوتكۇزگەن سەتچىلىگىنى
شىنجاڭ گېزىتى پاش قىلغان ئىدى. جۇشاۋلياك بۇ ئىشنىمۇ
ۋۇجۇكشىننىك ئىشارىتى بىلەن بولغان دەپ گۇمان قى-
لىپ، تېخىمۇ بەك رەنجىدى. ھەربىي جەھەتتە ئوگۇنسىزلىققا
دۇچ كەلگەنلىكتىن، قورچاق مەركەز گوجىچياۋنى مۇئاۋىن
باش قۇماندان قىلىپ ئورۇمچىگە ۋەزىپە ئوتەشكە ئېۋەتكەندە
جۇشاۋلياك بۇمۇ ۋۇجۇكشىننىك تەكلىرى بىلەن بولغان ئىش
دەپ گۇمان قىلدى. چۈنكى گوجىچياۋ 1-جەك رايونىنىك
قۇماندانى ۋېي لىخۇاگنىك سەنىۋجاگى ئىدى. ۋېي لىخۇاك بۇرۇن
ۋۇجۇكشىننىك قول ئاستىدا ئىشلىگەن، گوجىچياۋ ھەم ۋۇجۇ-
شىن بىلەن يۇرتداش، دەپەك گوجىچياۋنىڭ شىنجاڭغا كەل-
گەنلىگى ئەلۋەتتە ۋۇجۇكشىننىك كۆڭلىگە باپ كېلەتتى، شۇ-
ڭا جۇشاۋلياك ھەر تەرەپتىن رەنجىپ ئوزۇن ئوتمەيلا لەنجو-
غا قايتتى. مېڭىش ئالدىدا ۋۇجۇكشىن جۇشاۋلياك ھەربىيگە
كاتتا زىياپەت بەردى، زىياپەتتە، جاك جۇجۇك، ۋۇجىيەنجاك،
جۇكۇنتيەنلەرمۇ بار ئىدى. جۇشاۋلياك زىياپەت ئۇستىدە
تەنە قىلىپ: «سىلەر بۇ يەردە بىر قېتىم يۇرتداشلار يىغىنى
ئېچىۋالمىدىغان بولدۇڭلار دە» دىدى. (چۈنكى ۋۇجۇكشىن، جاك-
جۇجۇك، گوجىچياۋ، ۋۇجەنجاك، جۇكۇنتيەنلەر ھەممىسى ئەنە-
ۋىلۇق يۇرتداشلار ئىدى).

7 - ۋۇجۇكشىننىك 3ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ئالداش جەريانى

شىنجاڭنىڭ خەلق نەزىرىدىن قاتتىق چۈشۈپ كەتكەش-
كە، ئىچكى، تاز باغتاي، ئالتاي 3ۋىلايەت خەلقىنىڭ قورالىمق
قارشىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شىنجاڭنىڭ گەرچە غۇلاپ
كەتكەن بولسىمۇ، خەلقنىڭ غەزىۋى تېخى بېسىلمىغان ئىدى.
ۋۇجۇكشىن شىنجاڭغا كېلىپ، تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئا-
تالمىش ھال سوراش خىزمىتىنى ئىشلىدى، بۇنىڭدىن ھېچ
پايدا چىقمىدى. ۋۇجۇكشىن بىلەن جۇشاۋلياك ئارىدا دىگەن-
دە تاقابىل تۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ، بارا-بارا مەغلۇپ بو-
لۇش ئورنىغا چۈشۈپ قالدى. ئۇزۇمچى بىر مەھەل خېلى
جىددىلەشتى. جۇشاۋلياك بىلەن ۋۇجۇكشىنلەر قورچاق مەر-
كەزگە ئەسكەر ۋە ئاشلىق تەلەپ قىلىپ تېلگىراما يوللىدى.
ئارىدىن خېلى ئوتكەندە قورچاق مەركەز يۇەفېيچەك ۋە جياك-
جىڭگولارنى ئەلگىدىي-كېيىن شىنجاڭغا ئېۋەتتىپ، ھال سو-
راش، پۇل، ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش مەسىلىسىنى ھەل قىل-
ماقچى بولدى. يۇەفېيچەكنىڭ شىنجاڭغا كېلىشى ئەسلىدە مە-
سىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بولماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ
مالىيە كەرىم-چىقىمى ئۇستىدە تەپسىلى ھېساۋات كورمەكچى
ئىدى. شۇنداقتا 3كېچە-كۈندۈز يىغىن ئوتكۈزۈلدى. يۇەفې-
چەك شىنجاڭ ئاشلىق بىلەن ئوز-ئوزىنى تەمىنلىشى كېرەك،
ئەگەر 2-3مىڭ يول يىراقلىقتىكى خېشى زولاگىدىن شىنجاڭغا
ئاشلىق يوتكەگەندە ئەرزان توختىمايدۇ، ھەم ئېھتىياجنى

قامدىيالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مالىيە-ئاشلىق جەھەتتە ئىمكانىـ
قەدەر چىڭراق تۇتۇپ بەردەك 8پىرسەن سۇندۇرۇپ تاردىتىش.
خېشىدىن يوتكىگەن تەغدىردىمۇ ئازراق يوتكەش كېرەك دەپ
چىڭ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ تەمىنات باشقارمـ
سى تەسىس قىلىنىپ لىيۇيۇنخەن چۈجاڭ بۇلۇپ تەيىنلەندى
يۈەفېيچىڭ شىنجاڭغا ئىككى قېتىم كەلگەن بولسىمۇ، ھېچ
بىر ئىشنى ھەل قىلالمىدى، ھەربى جەھەتتە، چىڭخەيسەكسى
مابۇفاڭغا قاراشلىق ماچىڭشياڭنىڭ ئاتلىق 5-كورپۇسنى تېزـ
دىن شىنجاڭغا يارەمگە يوتكەپ بەرمەكچى بولدى. بۇ ئىش
قورچاق مەركەزنىڭ مۇددىئاسى يېكى مابۇفاڭنىڭ رازىلىقى
بىلەن بولغان ئەمەس، پەقەت ۋۇجۇڭشىننىڭ تەلىۋى بىلەنلا
بولغان ئىدى. شۇڭا ئەينى ۋاقىتتا بەزىلەر ۋۇجۇڭشىنگە: «بۇنـ
داق قىلغانلىغىمىز بورتنى قوتۇلغا باشلاپ كىرگەنلىگىمىز
بولۇپ قالمۇرمىكىن؟ ئېھتىمال ئەكىرىش ئاسان، چىقىرىش قە-
يىن بولارمىكىن؟» دىگەندە ۋۇجۇڭشىن: «مېنىڭ ئىشەنچىم بار،
ئەنسىرمەڭلار» دىگەن.

ئاتلىق 5-كورپۇس شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن
ۋەزىيەت ۋاقىتسىنچە تىنچلىنىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ۋۇجۇڭـ
شىن قۇرال كۈچ بىلەن باستۇرۇپ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا
ئۇزىمۇ شىنجاڭدا يەنە تۇرپۇرىشقا كۇزى يەتمەي جىڭاكجې-
شىگە: ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3ئۆلىيەت بىلەن تېچلىق سوھـ
بىتى ئوتكۇزۇشكە تۇغرى كېلىۋاتىدۇ. چوڭراق بىر كىشىنى
بۇ ئىشنى باشقۇرۇشقا ئېۋەتسەكلار دەپ تەكلىپ بەردى.
ئارىدىن بىر ئازۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن جىياڭجېشى جاك جۇجۇڭنى
شىنجاڭغا ئېۋەتتى. جاك جۇجۇك بىلەن بىللە كەلگەنلەر ئىـ

چىدە، لياك‌خەنسياۋ، پېك‌شاۋشەن، چۇي‌ۋۇ، جاك‌جىڭيۇ، لىيۇـ
مېڭچۈن، ۋاك‌زېڭشەن قاتارلىق 10نەچچە كىشى بار ئىدى.
جاك‌جۇجۇك قاتارلىقلار 3ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن تېچلىق
سوھبىتى ئوتكۇزدى. سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ باش كونسۇـ
لىمۇ قاتناشتى. ئۇزۇن ۋاقىت سوھبەت ئوتكۇزۇش ئارقىلىق
دەسلەپكى قەدەمدە كېلىشىم ھاسىل قىلدى. جاك جۇجۇك
چۇڭچىنگە قايتتى. 3ۋىلايەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا قايتتى.
ئىككىنچى يىلى(1945-يىلى) 2-ئايدا، جاك جۇجۇك 2-قېتىم
شىنجاڭغا كېلىپ 3ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن بولغان تېچلىق
سوھبەتنى داۋاملاشتۇردى. 3-ئايدا رەسمى كېلىشىمگە ئىمزا
قويۇلدى. بۇنىڭ ئاساسى مەزمۇنى: ئىلى، تارباغتاي، ئالـ
تاي 3ۋىلايەتنىڭ ئوزىنى-ئوزى ئىدارە قىلىشىغا يول قويۇش
ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ 4نازارەتىدە مىللىلار بىلەن خەنزۇـ
لار باراۋەر ئورۇندا تۇرۇش، يەنى: ئىچكى ئىشلار نازارىتى
بىلەن مالىيە نازىرلىغىنى خەنزۇلار ئۈستىگە ئېلىش، مۇئا-
ۋىن نازارىتى بىلەن تەمىنات نازىرلىغىنى ھەر قايسى مىللەت
زاتلىرى ئۈستىگە ئېلىش، ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت
ئەزالىرىنى 13كىشىدىن 20كىشىگە يەتكۇزۇپ، ئىمكانقەدەر
ھەر مىللەت زاتلىرى بىلەن تولۇقلاش. 3ۋىلايەتتە مىللى ئار-
مىيە قۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى. ۋۇجۇڭشىن مىللى ئارمىيە
قۇرۇشقا ئىپادە بىلدۇرمىدى، لېكىن تېچلىق سوھبىتىگە جاك
جۇجۇك تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىل بولۇپ رىياسەتچى
لىك قىلىشانلىقتىن، چىڭ تۇرۇۋالالمىدى. بىتەمگە
ئىمزا قويۇلغاندىن كېيىن، 3ۋىلايەت تەرەپ گۇمىنداڭنىڭ
ئەمەلدارلىرىدىن، مەسىلەن: ئالتاينىڭ ۋالىسى گاۋباۋيۇي،

قاتارلىق بىر قانچە كىشىنى مەخسۇس ئايرۇپلان بىلەن ئۇ رۇمچىكە يەتكۈزۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتى ۋاقتىنچە تىنچلاندى.

8 - ئۈرۈمچىنىڭ شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىنكى

1946-يىلى 3-ئايدا ئۈرۈمچىنىڭ مۇستەبىتلىكىنى تەستىق چۈشەنمىگەن بىر كەزدە يەنىلا بىر دەگەن بانا بىلەن چۈگچىنىڭ بېرىۋالدى، ئازدىن 2ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئولكۈلۈك ھوكۈمەت بۈيرۇقىغا بىنائەن قايتا ئوزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى. جاڭجۈڭ 8-ئۈرۈش رايونىنىڭ قۇماندانى قۇشۇمچە شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى بولدى. بۇرھان شەھىدى مۇئاۋىن رەئىس بولدى. مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى لۇيۈەن، ئوز خىزمىتىدە قالدۇرۇلدى، ژاڭزىڭشەن(خۇيزۇ) ئىچكى ئىشلار نازىرى بولدى، مەھمەت ئىمىن بوغرا تەمىرات نازىرى بولدى، ئولكۈلۈك ھوكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىدىن 3 تىن 2قىسمى ھەر مىللەت زاتلىرىدىن بولدى، مۇشۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشقا ھەر قايسى تەرەپلەر ئوز رازىلىقىنى بىلدۈردى. شىنجاڭنىڭ تەپتىشى ئەمەلدارلىق بىر ئورۇن خەنزۇلارغا قالدى جاڭجۈڭ رەئىس بولغاندىن كېيىن، مەسئۇتنى ئىز باسار قىلمىقا ئالاھىدە كورسەتتى. شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغان جاغلاردا مەسئۇت بىلەن مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانى ئىشخەكسىرىدە تۇراتتى. بۇ قېتىم ئۇلار قايتىپ شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىپىگە تەيىنلەندى.

ئۈرۈمچىنىڭ شىنجاڭدىن ئايرىلىپ چۈگچىنگە بارغاندىن كېيىن، جياڭجېشى ئۈرۈمچىنىڭ مەركىزى ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى دەگەن نامنى بەردى. ئۈرۈمچىنىڭ ئوزىنىڭ بوش ۋاقتىدا مىردىدا چىگرا سىياسى-ئىلمى جەمئىيتى ۋە تىيانشان ئىلمىي جەمئىيتىنىڭ خىزمىتىگە داۋاملىق رىياسەتچىلىك قىلدى ھەم شىزاڭ غەربى شىمالىلارغا بارغان چاغلاردا يازغان شېرلىرىنى توپلام قىلىپ باستۇرۇپ دوستلىرىغا ئېڭە تۇرۇشنى ئىمسەدىن چەكمەرىپ قويمىدى. ئۇ يەنەبىر ئاغىلىنىپ تىياڭشاندا تۇرۇش»نى زادىلا ئىمسەدىن چەكمەرىپ قويمىغانلىقىنى، تەسەۋۇر قىلغىلى بولىدۇ.

ئۈرۈمچىنىڭ چىگرا سىياسى-مەمۇرىيىتى بىلەن ھۇغۇللانغىنىغا 10 نەچچە يىل بولغان ھەم چىگرا ئىلمىي جەمئىيتىگە رىياسەتچىلىك قىلغان ئىدى. زىيالىلارنى بۇ جەمئىيەتكە ئەزا قىلىپ، ھەر ئايدا بىر سان چىگرا سىياسىتى ئەفكارى ناملىق زورنال چىقىراتتى. ئەزالىرىنى ھەدەپ كوپەيتىپ مۇڭغۇل، زاڭزۇ ھەيئەتلىرىنىڭ بارلىق ئەزالىرىنى بۇ جەمئىيەتكە ئەزا قىلدى. ھۇ چاغدىكى چىگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى ئەربابلار تۇشمۇ-تۇشتىن قۇتۇراپ، ئىلمى جەمئىيەت قۇرۇشقا باشلىدى. قۇرۇلغان جەمئىيەتلەر 10 نەچچىگە يەتتى. مەسىلەن: يېڭى ئاسىيا ئىلمى جەمئىيتىگە دەي جىتاۋ رىياسەتچىلىك قىلدى. چىگرا ئىلمى جەمئىيتىگە جاڭشىلۇ رىياسەتچىلىك قىلدى...ھەر قايسى جەمئىيەتلەرنىڭ راسخۇدىنى چىگرا ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارنىڭ بەرگەن يارەم پۇلى بىلەن قامدايتتى. ئۈرۈمچىنىڭ مۇڭغۇل-شىزاڭ ھەيئەتىگە باشلىقلىق ۋەزىپىسىدىن پايدىلىنىپ، ئالمىدىغان يار-

دەم پۇلى باشقا جەمىيەتلەرنىڭ ئالدىغان يارەم پۇلىدىن كوپ بولسىمۇ تەبىئى. جياڭجېشى بىر قېتىم ناھايىتى كوپ پۇل ئاجرىتىپ بەردى. شۇڭا بۇ جەمىيەتلەر خېلى ئۇزۇن داۋام قىلدى. چېگرا سىياسى ئەھكارى ژورنىلى تاكى ياپونغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قىلغانغا قەدەر نەشىر قىلىنىپ تۇردى.

ژۇجۇگشىن شىنجاڭدا تىيانشان ئىلمى جەمىيىتى تەشكىللەتنى قۇردى. ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ ئالاھىدە پۇلىدىن خېلى نۇرغۇن پۇل ئاجرىتىپ بەردى. بۇ جەمىيەتنىڭ ئەزاسىمۇ كوپ بولدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قىلىپ، قورچاق مەركەز نەنجىڭگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، موگفۇل - شىزاڭ ۋېيۋەنخۇيى ئۇزگەرتىلىپ، قايتا تەشكىل قىلىندى. ژۇجۇگشىننىڭ ئۇنۋانى قورچاق زۇگتۇڭ (رەئىس جۇمھۇر) مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ قالغاچقا، ئەلۋەتتە ئۇ يەنە چېگرا ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى خالىمايتتى. ئۇ موگفۇل-شىزاڭ ھەيئىتىگە يەنە بىر نەچچە مۇئاۋىن باشلىق قويۇشنى تەكلىپ قىلدى، ھەمدە ئۇزىنىڭ كونا ئادىمى جۇگۇنتيەنىنى كورسەتتى. كېيىن موگفۇل - شىزاڭ ھەيئىتى گۇاڭجۇغا كوچۇپ بارىدى، ژۇجۇگشىن يەنىمۇ ئىلگىرلەپ جۇگۇنتيەنىنى بۇ ھەيئەتنىڭ باشلىقلىغىغا كورسەتتى. يوقۇرىدىكى پاكىتلار ژۇجۇگشىن گەرچە شىنجاڭدىن كەتكەن بولسىمۇ، چېگرائىشلىرىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماسلىقىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

نەنجىڭ ھوكۇمىتى گۇاڭجۇغا كوچۇپ بارغاندىن كېيىن، ئەڭ دەسلەپتە خې يىڭچېن مەمۇرى پالاتانىڭ باشلىغى بولـ

دى، ژۇجۇگشىن جۇگۇنتيەنىنى موگفۇل - شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىنلىقىغا باشلىقلىغىغا كورسەتكەن ئىدى، بۇنىڭغا خې يىڭچېن بىلەن جاڭ چۈنلەر، چېگرا رايونلاردىكى ئادەملەر ئۇستىگە ئالغىنى ياخشىراق دەپ قوشۇلماي، بەي يۇنتى (موگفۇل) ئوز خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋەرسۇن دەپ تۇرۇۋالدى. كېيىن يەن شىشەن مەمۇرى پالاتانىڭ باشلىغى بولدى. ژۇجۇگشىن يەنە جۇگۇنتيەنىنى شۇ ھەيئەتنىڭ باشلىغى بولسۇن دەپ ئوتتۇرغا قويدى، ھەمدە جۇگۇنتيەن شىنجاڭغا بېرىپ سەييارە تەشۋىقات قىلسا دېگەن تەكلىپ بەردى. جۇگۇنتيەن شىنجاڭغا ئەمدى كېلىشىمگىلا ئۇمزىيەتتە ئوزگۇرۇش بولۇپ قېلىپ، سوزلەش ئىمكانىيىتى تاپالماي، قالقان - دۇبۇلغىلىرىنى تاشلىغىنىچە قويرۇقنى تىكتى، جەنۇبى شىنجاڭغا بېرىپ ھىندىستان ئارقىلىق تەيۋەنگە قېچىپ كەتتى. ژۇجۇگشىننىڭ ئوزگە كەلسەك، جياڭ جېيشىنىڭ يارەمچىسى بولغان كىشى ئەلۋەتتە جۇگۇنتيەندىن بالدۇرراق تەيۋەنگە قاراپ تىكمۇبتىشى تەبىئى ئىدى.

شىنجاڭدا «سەن چىگتۇەن» (سەنمىنجۇيلىق ياشلار ئومىگى) نىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ ئاخىرلىشىشى

لى ۋەنچۇن

1946-يىلى 7-ئايدا شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرە-لىرى 3ۋىلايەت ئىنقلاۋى ھاكىمىيىتى بىلەن «تېچىلىق بىتىم» ئىمزالىغاندىن كېيىن بۇ‌زى قالاق ياشلارنى ئوزۇنگە تارتىپ ئەكسىلىنقىلاۋى گۇچلەرنى كېڭەيتىپ، 3ۋىلايەت-نىڭ «شەرقى تۈركىستان ياشلار ئىتتىپاقى» بىلەن تاقابىل تۇرۇش ياشلارنىڭ ئىنقىلاپقا ئىنتىلىشىنى توسۇش، ياشلار ئاممىسى ئىچىدە ئەكسىيەتچىل تەسىرلەرنى كېڭەيتىش ئۈچۈن «سەنمىنجۇيى ياشلار ئومىگى»-نىڭ «شىنجاڭ شوبىسى» گە تەييارلىق كورۇش ھەيئىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

«سەنمىنجۇيى ياشلار ئومىگى» قۇرۇشنى ئاساسەن مەر-كىزى سەنمىنجۇيى ياشلار ئومىگىنىڭ سابىق شۇجىجاڭى، كېيىن غەربىي-شىمال مەمۇرى رايونىنىڭ جۇرنىي، قوشۇمچە شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى جاڭ جۇجۇڭ بىلەن ئەشۇ ۋا-خىتتا غەربىي شىمال مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇجاڭى كېيىن شىن-

جاڭ جىڭبى زۇڭسىلىڭ بولغان سۇڭشىلىيەن بىرلىكتە پىلان-لىغان بولۇپ، ئومۇمكتە ئىش باشقۇرغۇچىلارنىڭ پۇتۇن ئى-شىلىگىنى پانتۇركىست ئەيسا بەگ بىلەن بىرلىكتە بېكىت-تى، مەزكۇر ئومۇمكنىڭ كەنتىجاڭلىغا ئەيسا، شۇجىلىغا جاڭمىنچۇەن، خەنزۇلاردىن: چېڭلى، لىياڭكېشۇن، ۋاڭلۇ-شىڭ، لىفەنچۇن ئۇيغۇرلاردىن: چىڭگىزخان دامولللا، مۇتەئى (قوشۇمچە مۇئاۋىن شۇجى) پولاتقادىر، قازاقلاردىن: ئايىت-قازى قاتارلىقلار بار ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا مۇگۇللارمۇ بولۇپ جەمئى 20دىن ئارتۇق كىشىگە يەتتى. بۇ ئومۇمك تەر-كىۋىگە 3ۋىلايەت ئىنقىلاى ياشلىرىدىن بىر قانچىسى تەك-لىپ قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئۇيۇشمىنىڭ پائالىيەت-لىرىگە باشتىن-ئاياق قاتناشمىدى.

سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئومۇمك خادىملىرى ئاساسەن ئىككى گۇرۇھ كىشىلەردىن تەركىپ تاپقان. خەنزۇلاردىن لياڭكېشۇن شىنجاڭ جىڭبى زۇڭسىلىڭبۇ سىياسى باشقارما-سىنىڭ چۇجاڭى ئىدى. ۋاڭلۇشىڭ بىلەن چېڭلى ئىككىسى جۇڭياڭ ھەربىي مەكتەپ 9-شوبە مەكتىۋىنىڭ كاتىپى (سۇڭ شىلىيەن شۇ ۋاختىتا 9-شوبە مەكتەپنىڭ جۇرنىي ئىدى) لى فەنچۇن شىنجاڭ گېزىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇھەررىرى ئىدى، بۇ كىشىلەر ئاساسەن سۇڭشىلىيەن تەرىپىدىن كۇرسۇتۇلگەن بو-لۇپ، سىياسى جەھەتتە، شۇ ۋاختىتكى 3ۋىلايەتكە قارا-شى قاتتىق قوللىنىلارغا، مۇنداقلا سۇڭشىلىيەنىنىڭ ئۇرۇش قىلىشى ئەرەپتارلىرىنى قەتئى قوللىنىۋېلىلارغا كىرەتتى. يەنە بىر گۇرۇھتىكىلەر ئاساسەن ئەيسا بەگنىڭ «پانتۇركىست-لار» گۇرۇھى ئىدى. مۇتەئى (پانتۇركىستلارنىڭ ئالتاي ئە-

شریاتىدا مۇئاۋىن مۇدىر) چىڭگىزخان دامولا (ئۇرۇمچى ئۇيغۇر مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى) پولات قادىر (شىنجاڭ گېزىتى ئۇيغۇر تەھرىر بولۇمىنىڭ باش مۇھەررىرى) قاتارلىقلار ئەيسابەگنىڭ ئاساسى تايانچىلىرى ئىدى. شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى سەنمىنجۇيلىق يېشىلار ئۇيمىگىنىڭ پائالىيەتلىرى ئارقىلىق شىنجاڭ يېشىلىرىنىڭ ئىتتىپاقىنى پارچىلاش، يېشىلارنى ئوزىگە تارتىپ، گومىنداڭ تەسىرىنى زورايتىش، 3ۋىلايەتنىڭ «شەرقى تۈركىستان يېشىلار ئىتتىپاقى» بىلەن تاقابىل تۇرۇش غەرەزىدە بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئەيسابەگ باشقا مەخسەتتە يەنى ئۇ «سەنچىگتۈەن ئۇيمىگىنى» پانتۇركىستىلىق كۆچلەرنى يىتمەشتۈرۈپ چىقىدىغان ئورگانغا ئايلاندۇرۇشنى ئويلايتتى.

1946-يىلى8-ئايدا سەنمىنجۇيى يېشىلار ئۇيمىگى شىنجاڭ شۇبە ئۇيمىگىگە تەيىارلىق كورۇش ھەيئىتىنىڭ ئەزالار ئىسىملىگى رەسمى مۇقىملاشتى. بىر قىسىم كىشىلەر ئەيسابەگنىڭ باشلامچىلىغىدا سەنمىنجۇيىلىق يېشىلار ئۇيمىگىنىڭ 3-قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش ئۈچۈن لۇشەنگە ماڭدى. قۇرۇلتايغا قاتناشقانلار: مۇتەللى، پولات قادىرى، ئايىتقازى قاتارلىق6.7كىشى، خەنزۇلاردىن ژاڭلۇشىڭ بىرلا كىشى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا ئەيسابەگنىڭ كاتتۇى ماھەييۇ (خۇيزۇ) مۇبىرگە بارىدى.

بۇ بىر تۈركۈم كىشىلەر «شىنجاڭ يېشىلار ۋەكىللەر ئۇيمىگى» نامى بىلەن لۇشەندە ئېچىلغان مەملىكەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشقاندىن تاشقىرى، بىيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە، زىيارەت

قىلدى، ھەممە چوڭ بىر قىسىم كىنوغا ئېلىنىش، كىنو قويۇش ئاپپاراتى، ساقلاشچىلىق ئەسۋاپلىرىنى سېتىۋالدى. ئومۇمەن ئېيتقاندا قوشۇمچە مۇجمۇجاڭ جاڭمىنچۈەنمۇ بىرگە بارغان ئىدى. بۇ كىشى ئەسلىدە مەركىزى يېشىلار ئۇيمىگىنىڭ خىزمىتىدە تەلغان بولۇپ شىنجاڭغا تۇنجى قېتىم كەلگىنى ئىدى.

1946-يىلى 11-ئايدا ۋەكىللەر ئۇرۇمچىگە قايتىپ تەيىارلىق خىزمەتلىرىنى باشلىدى. بۇ ۋاختىتا ئەيسابەگ قورچاق «گومىنداڭنىڭ خەلق قۇرۇلتىيى» غا قاتنىشىش ئۈچۈن نەنجىڭگە قالغان ئىدى. قورچاق «قۇرۇلتاي» ئايلاقلاشقاندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى. 1947-يىلى4-ئايدا سەنمىنجۇيىلىق يېشىلار ئۇيمىگى شىنجاڭ شۇبىسىنىڭ تەيىارلىق كورۇش ھەيئىتى رەسمى قۇرۇلدى. ئۇمەك شىڭشەي ۋاختىدىكى ساقچى ئوفىتسېرلىرى مەكتەپنىڭ ئورنىدا بولدى.

ئومەك قۇرۇلغاندىلا ئەيسابەگ ئومەكنىڭ خىزمىتى جەمىيەتكە خىزمەت قىلىش ئىشلىرىنى قاناتلايدۇرۇشتىن باشلاپ، جەمىيەتكە تەسىر كۆرسىتۈپ ئاندىن نەشكىلى خىزمەت ئىشلەپ ئەزا قوبۇل قىلىش ۋە سىياسى پائالىيەتلەرنى قانات‌لايدۇرىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئومەك قۇرۇلغاندىن كېيىن گەنسۇجاڭ، شۇجى، مۇئاۋىن شۇجىلار يوقۇرىدا ئېيتىپ ئوتتۇلگەنلەردىن باشقا، ئىچكى قىسىمدا تەشكىلى گۇرۇپپا باشلىغى ئايىتقازى، مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىغى چېنلى تەشۋىقات گۇرۇپپا باشلىغى ئوتكۇر، مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىغى لىيفەنچۈن، ئۇمۇمى ئىشلار گۇرۇپپا باشلىغى ئابدۇرېھىم قېلىنچلار بار ئىدى. بۇندىن باشقا «يېشىلارنىڭ جەمىيەتكە خىزمەت قىلىش جەمىيىتى» قۇردى، بۇ جەمە-

يەتمىك باشلمغى ئەيسا، ئىش بىجىرگۈچىسى ۋاكالىتەن، مۇئاۋىنى رۇكنلۇ ئىدى.

تەشكىلات گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتى، بىرىنچى قەدەمدە ئۇمۇمىي ئەزالىرىنى تىزىملاش، باشقا ئورگانلاردە سەنئەت جۈيى ياشلار ئومىگىگە قاتناشقانلار بولسا، ئالدى بىلەن تىزىملاش، بۇنداق كىشىلەر ئاساسەن ئەكسىيەتچىل ھەربى قىسىملاردىكى ئوفىتسېرلاردىن ئىبارەت ھەربى باشلىقلار ئىدى. بۇنىڭغا ئولاپلا ئىتتىپاقتا كىرىش ئىلتىماس قەغىزىنى بېسىپ، ئەزا قوبۇل قىلىشنى باشلىماقچى بولدى. بىراق ۋاقىت قىسقا بولۇپ 9-ئايغا كەلگەندە بۇيرۇقتا بىنائەن پىرقە-ئومۇمىي بىرلەشتۈرۈلگەنلىكتىن ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتى ۋۇجۇتقا چىقمىدى.

بۇ ئومۇمىي شىنجاڭ شوبىسىگە تەيياراڭلىق كۆرۈش ھەيئىتى4-ئايدا قۇرۇلۇپ 9-ئايدا ئاياغلاشتى. ئۇنىڭ ئەملى ئىش قىلىدىغان تەشكىللىرىدىن بىرسى «ياشلارنىڭ جەمىيەتكە خىزمەت قىلىش جەمئىيىتى» يەنە بىرسى «شىنجاڭ ياشلار ناخشا-ئۇسۇل ئومىگى» ئىدى.

«ياشلارنىڭ جەمىيەتكە خىزمەت قىلىش جەمئىيىتى» نىڭ خىزمىتى ئەڭ ئالدىدا پەقەتلا ۋاكالىتەن «خەت يېزىپ بىرىش»، «ئەھۋال سۇراش» «جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىش» (ئاھالىلارنىڭ قىينىچىلىقىنى ھەل قىلىپ بىرىش)، كىمر يۈيۈش قاتارلىقلار بولدى. كېيىن كېڭىيىپ «دوستلۇق چايخانىسى»، «كىنوخانە»لار قۇرۇلدى، «دوستلۇق چايخانىسى» ئەملىيەتتە «قاۋاقخانە»، «تانسىخانە»ئىدى. ئەيسابەگ يەنە بەزى ئويغۇر ياشلىرىنى تاللاپ شاڭخەيگە ئەۋەتىپ،

بىر مۇنچە بۇرژۇئا مۇزىكىلىرىنى چېلىشنى ئوگۈنۈپ كىلىشكە بۇيرىدى. بەزى چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى سېتىۋېلىپ بىر كىچىك تىپتىكى ئورکېستىر قۇرۇپ، شۇ ۋاختتا بەزى ئەكسىيەتچىل ھەربى ئەمەلدار ۋە سىياسەتۋازلارنىڭ مەخسۇس كۆڭۈل ئېچىشقا خىزمەت قىلدۇردى.

«ياشلار ناخشا-ئۇسۇل ئومىگى» شۇ ۋاختتىكى ئۇرۇمچى، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىن يوتكەپ كەلگەن بەزى ياش ناخشا-ئۇسۇل ئارتىستلىرىدىن تەشكىللىنىپ ئۇرۇمچىدە ئويۇن قوياتتى. سەنئەتچىلىرى ياشلار ئومىگى يېپىلغاندىن كېيىن«ياشلارنىڭ جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىش جەمئىيىتى» بىلەن «ياشلار ناخشا-ئۇسۇل ئومىگى» نى قورچاق ئولكىلىك ھوكۈمەت تەشۋىقات ھەيئىتى ئوتكۈزۈۋالدى، 1947-يىلى نەنجىڭ، شاڭخەي قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرگە ئويۇن قويۇشقا بارغانلار بۇ ناخشا-ئۇسۇل ئومىگى ئىدى.

سەنئەتچىلىق ياشلار ئومىگىنىڭ شىنجاڭ شوبىسىگە تەيياراڭلىق كۆرۈش ھەيئىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن تەبئىي ھالدا يەرلىك ئاز سانلىق ئەكسىيەتچىل ياشلارنىڭ (ئاساسەن پانتورکىستلارنىڭ) ئۇگىسىغا ئايلىنىپ، ئىنقىلاۋى ياشلارغا نىسبەتەن بۇزغۇنچىلىق ھەرکەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھوكۈمىتىنى ئارقا تىرەك قىلىپ، كۆرەڭلىگەنلىكىلىرى، ئەلۋەتتە ئىنقىلاۋى ياشلارنىڭ قايتارما زەربە بىرىشىگە ئۇچرىدى.

ئۇرۇمچى نەنلىياك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان رايون بولۇپ بىر قانچە قېتىم جىدەل ماجىرالار ئۇغۇلغان ئىدى بۇنىڭ ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنەرلىك بىر

قېتىملىقى مەلۇم ئىنقىلاۋى ياشلار بىر مىللى مۇناپىق (سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگىدىكى پانتۇركىستلاردىن ئىبارەت) نى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا سولاپ قويمىدۇ (ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا چىڭگىزخان دامولا رەئىس بولغىنىدىن ئىلگىرى ئىنقىلاۋى ياشلار ھەرىكىتى ئېلىپ بارغانلىقى ئورۇن ئىدى) سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگى ئۆزىنى ئىشلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇرېھىم قېلىچ قۇرالىدىن بىر قانچە ئەكسىيەتچىل ياشلارنى باشلاپ كىلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ئوق چىقىرىپ، بوسۇپ كىرىپ ھېلىقى مىللى مۇناپىقنى قوغلاۋزۇپ كەتكەن.

شىنجاڭدا سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگىنىڭ قۇرۇلغان ۋاختىنىڭ قىسقا بولغانلىقى (1947-يىلى4-ئايدىن9-ئايغىچە 5ئاي) خىزمەتلەرنى كەڭدىلا باشلاش ئالدىدا تۇرغانلىقى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە شۇجى جاڭمىنچۇەن خىزمەتكە كۇرۇنۇلۇشۇپ ئۆزۈن ئوتمەي، شىنجاڭ شارائىتىنىڭ مۇرەككەپلىگى، خىزمەتنى قانداقيايدۇرۇشنىڭ تەسىلگىنى ھېس قىلىپ، 6-7-ئايلاردا نەنجىنگە قايتىپ كەتكەنلىگى، باشقا گەنسىلەرنىڭ ئۆمەك خىزمىتى توغرىسىدا تەجرىبىلىرىنىڭ يوقلىغىدىن بۇ ئومەك ھەچقانداق چوڭ رول ئوينىيالمىدى.

سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگى شىنجاڭ شۇبىسىگە تەييارلىق كورۇش ھەيئىتى دەسلەپتە پانتۇركىستلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ ھەممىنى شۇلار ئىگەللىگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ قارا نىيىتى بۇ ئۆمەكنى ئۆز تەسىر دائىرىسىگە ئايلاندۇرۇشنى كوزلەيتتى. ئۇلار ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىدە «سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگىنىڭ شىنجاڭ شۇبىسى» دەپ ئاتىغان

ماي «شىنجاڭ ياشلار ئۆمىگى» دەپ ئاتىغان ئىدى.

پانتۇركىستلارنىڭ بۇنداق قىلىشى بىلەن گومىنداڭ دائىرىلىرى ئارسىدا مەلۇم زىددىيەتلەرمۇ مەۋجۇت ئىدى. گەرچە سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگى خىزمەتنى رەسمى ۋەشكارا قانات يايدۇرمىغان بولسىمۇ لېكىن سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگى يوشۇرۇن ئادەم ئەۋەتىپ، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ھەرىكەت ئېلىپ بارىدى. ئۇلار «جۇرەن» نامى بىلەن بىر قانچە زاھىيىلەرگە بولۇنۇپ، شو يەرلەردىكى قالاق ياشلارنى ئوزىگە تارتىپ، تەسىر كۆچىنى كېڭەيتىپ، 3ۋىلايەتكە قارشى تۇردى. بۇ خىل ھەرىكەتلەر ھەچقانداق گەنسىلەر يىغىنىدىن ئوتكۈزۈلمىگەن. مەن بىر گەنسى بولسامۇ، بۇنداق ئىشلاردىن خەۋىرىم يوق. ئازاتلىق تىن كېيىن بەزەن پاش قىلىنغان ماتىرىياللاردىلا بۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ بارلىغىنى بىلدىم. بۇ خىل ھەرىكەتلەر ئەيسانىڭ يولىورىغى بىلەن بولغانمۇ ياكى باشقىلارنىڭ پىلانىمۇ بۇنى ئۇچىمايمەن.

1947-يىلى9-ئايدا سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگى شىنجاڭ تەييارلىق كورۇش ھەيئىتى بۇيرۇق بويىچە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ گومىنداڭ ئولكىلىك داگبۇغا قوشۇۋېتىلدى.

ئەيسا گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولدى. جاڭمىنچۇەن مۇئاۋىن شۇجىجاڭ (باش تىن ئاخىر خىزمەتكە كەلمىگەن) بولدى. باشقا گەنسىلەر-نىڭ ھەممىسى ھەيئەت ئەزاسى بولدى. بۇندىن باشقا ئولكىلىك پىرقە كېڭەيتىلگەن «ياشلار ھەرىكىتى كومىتېتى» قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئاساسى مەسئوللىرى سەنمىنجۇيى ياشلار ئۆمەن

گەدىكى ئونسۇرلار بولۇپ، مۇدىرلىققا چىڭگىزخان‌داموللا، مۇ-
ئاۋەن مۇدىرلىققا ئايىتقازى،لى‌فەنچۇنلەر ئەدى. «ياشلار-
نىڭ جەمىيەتكە خىزمەت قىلىش جەمىيىتى» بىلەن «ياش-
لار ئاخشاىئۇسۇل ئومىگى»نى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق
تەشۋىقات ھەيئىتى ئوتكۈزۈپ ئالدى. سەنمىنجۇيىلىق ياش-
لار ئومىگىنىڭ پائالىيىتى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

ئازاتلىققىن بۇرۇنقى شىنجاڭ سوددىسىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى

پەن زوخۇەن يېزىپ قالدۇرغان ماقالە

1 - شىنجاڭ سوددىسىنىڭ گۈللىنىشى

غەربىي خەن دەۋرىنىڭ باشلىنىشى بىلەنلا ئورتا تۈز-
لەڭلىك بىلەن شىنجاڭ رايونى (ئەينى ۋاقىتتا غەربىي را-
يون دەپ ئاتىلاتتى) سودا جەھەتتە بېرىش - كېلىش بولغان
ئىدى. 18 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىغا كەلگەندە چىڭسۇلالىسى
شىنجاڭغا بىۋاستە ھوكۈمرانلىق قىلغاندىن كېيىن ئىلىدا
جىياڭجۈن (گېنېرال گۈبېرناتور) مەھكىمىسىنى قۇرۇپ، تىيان-
شاننىڭ شىمال - جەنۇپ تەرەپلىرىنى باشقۇردى. ھۇندىن باشلاپ
سەنشىلىك سودىگەرلەر كوكخوتچوك يايلاقلىرى ئارقىلىق تو-
گە بىلەن چاي ھەم مېلىش مالىلارنى ئۇزلۇكسىز شىنجاڭغا
ئەكىلىپ ساتتى. 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ تېمۇ-
جىن ياڭلىيۇچىڭلىق خۇلاگزى (ئارشىن‌مال) چىلار ئۇششاق
چەرچىن مالىلارنى، مەسىلەن: تاغاق، سۇزگۈچ، قايچا، لۇڭ-
گە، يىپ - يىڭنە قاتارلىقلارنى كوتۇرۇپ، پىيادە ئۇزۇن
يوللارنى بېسىپ، جىايۇيگۈەندىن ئوتۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ كەي-

نىدىن ئەگمىشىپ يول بويى مال سېتىپ كىلەتتى. بۇلار خۇ-
لاگزىچىلار دەپ ئاتىلاتتى. ئۇ ۋاقىتتا غەرپكە يۈرۈش قىلغان
ئەسكەرلەرنىڭ ئايلىق تەمىناتى ياخشى بولۇپ، ھەربىر ئەس-
كەرگە ئايدا 4 سەر 2 مىسقال كومۇش، كۈنىگە بىرىيىرىم جىڭ
ئاشلىق بېرەتتى. تۈرەۈش تەمىناتى ئەرزانچىلىق بولغانلىق-
تىن، ئېشىنغان پۇللىرىغا بەزەن كېرەكلىك بويۇملارنى سې-
تىپ ئالاتتى. شەنشى، گەنسۇدىن تا شىنجاڭغىچە بىپايان قا-
قاسلىق يوللاردا پۇل بولغىنى بىلەن ئالىدىغان نەرسە يوق
ئىدى. شۇڭا ئەسكەرلەرنى ئەگمىشىپ يۈرۈيدىغان يايمىچىلار
مال باھاسىنى خالىغانچە ئورلىتەتتى. بۇنداق پايدا - مەز-
پەئەتلەر، ئەسكەرلەرگە ئەگمىشىپ يۈرىدىغان خېلى جىق يا-
لىڭچىلىقلارنى جەلپ قىلدى. شىنجاڭ ئولكە بولۇپ قۇ-
رۇلغاندىن كېيىن، ھېلىقى بېيىپ كېتىشكەن خۇلاگزىچىلار ئۇ-
رۇمچى، غۇلجىدا دۇكانلار ئېچىپ، تېيەنجىنلىكلەرنىڭ ئول-
تۇراقلىق سودىگەرلىرىگە ئايلىنىپ قالدى. شېيەنفېك خانلى-
غىدىن كۈاڭشۇي خانلىغىچە بولغان يوللاردا مەنزىلىك ھو-
كۈمىتى بىلەن چارروسىيە ھوكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا - ئاخىرى بو-
لۇپ تەڭھوقۇقسىز جۇڭگو - روسىيە سودا شەرتنامىلىرىنى تۈ-
زەتتى. مۇشۇ شەرتنامىلارغا ئاساسەن شىنجاڭنىڭ ئىلى، چو-
چەك، قەشقەر، ئورۇمچىلەردە سودا ئورۇنلىرى ئېچىپ، كون-
سۇلخانىلار قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ چارروسىيە سودا-
گەرلىرى شىنجاڭغا ئۈزلۈكسىز كىلىۋەردى. ئىلى، چوچەك،
قەشقەر، ئورۇمچىدىكى كونسۇلخانىلارنىڭ يېنىدا يېڭىخاك
(چەتئەل سودا ئورۇنلىرى) قۇرۇلدى. يېڭىخاك قۇرۇلغان
جايلار سودا - سېتىق دائىرىسىگە ئايلاندى. روس سودىگەر-

لىرى شىنجاڭغا كېلىپ، جۇڭگو قانۇنىنىڭ چەكلىمىسىگە
ئۇچرىمايدىغان ئالاھىدە ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولۇشۇپ، جۇڭ-
گو ھوكۈمىتىگە مالىلىرىنىڭ بېجىنىمۇ تولىمەيتتى. ئەنگلىلە-
يە تەۋەلىگىدىكى ھىندىستان، ئافغانىستان سودىگەرلىرى،
چارروسىيە سودىگەرلىرىنىڭ باج تولىمەسلىگىگە قاراپ، ئۇ-
لارمۇ تەڭ مەنپىئەتدار دولەت ئۇنىمىلىسىگە ئىگە بولۇۋالا-
تتى.

2 - چەتئەل سودىگەرلىرى باشقۇرۇپ كەلگەن ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلار

1881 - يىلى (ئۈاڭشۇيخانىنىڭ 7 - يىلى) جۇڭگو
بىلەن چارروسىيە ئىلىدا ئوزگەرتىپ تۈزۈلگەن شەرتنامىغا
ئاساسەن، روس سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭغا ئەكەلگەن تاۋار-
لىرىدىن 10 پىلىغىچە باج ئېلىنمايدۇ، مۇددەت توشقاندىن كې-
يىن قايتىدىن شەرتنامە تۈزۈلمىدۇ، لېكىن ھەر 10 يىلدا شەرت-
نامىنى ئوزگەرتىش مەزگىلىدە چارروسىيە ھوكۈمىتى باناتې-
پىپ ئارقىغا سورەپ، ھەتتا قورالنىڭ تەھدىتىسېلىپ، مەس-
لىھەتلىشىشكەمۇ ئۇنىمايتتى. مەسىلەن: 1911 - يىلى (شۇنى-
ڭ 3 - يىلى) شەرتنامىنى ئوزگەرتىدىغان يىلغا
توغرا كەلدى، چارروسىيە شۇ يىلى كۈزدە بىرىنىڭ (باتالىيون)
كازاك قورۇس ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى ئىلىنىڭ غۇلجا ھەۋە-
رىگە ئېچىكىرىلەپ كىرگۈزۈپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى. مەز-
چىلىك ھوكۈمىتى كۈلارغا قارشى تۇرۇش بۇيىاقتا تۇرسۇن،
بەلكى ئاۋالقى شەرتنامىنى ئوزارتىشقا ماقۇل بولدى.

چاررۇسىيە ھوكۈمىتى تاۋارلارنى شىنجاڭغا ئېلىپ كىـ
رىشكە رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، رۇس مالـلىرى شىنجاڭغا
كىرگەندىن كېيىن، رۇس سودىگەرلىرىگە ئېكسپورت بېجىنى
قايتۇرۇپ بىرىشنى بەلگىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە
چاررۇسىيە تۆمۈر يولىنى تەدرىجى ھالدا ئوتتۇرا ئاسىياغـ
چە ياساپ ئۆكىلىپ، شىنجاڭغا ئاھايىتى يېقىنلىشىدۇ، مالـ
نى ئېكسپورت قىلىش ئاسان بولغانلىقتىن كىرا ھەقىمۇ
تەدرىجى تۆۋەنلەيدۇ، مۇشۇنداق پايدىلىق شارائىتتا، رۇسـ
يە مالـلىرى شىنجاڭغا تولۇپ كىـتەتتى، مـالـلارنىڭ تـۆرىمۇ
كوپ بولاتتى، يۈكتوقۇلما بويۇملار، پاختا رەخ، ھەرخىل تاتـ
لىق يىمەكلىكلەر، تاماكا، ھاراق، رەڭلىك مېتال ۋە ئات
تاقىسىغا ئىشلىتىدىغان تۆمۈر، چىنا - قاچا، ئەينەك بويۇمـ
لار، تېرىدىن ئىشلەنگەن بويۇملار، كىرسىن، سەرەڭگە، يىمـ
يىگىنە، ئويۇنچۇقلار، قەغەز، مەدەنىيەت ئەسۋاپلىرى، پەر -
داز بويۇملىرى، قىسقىسى ئىزدىگەنىڭ ھەممىسى تېپىلاتتى.
ھەرمىللەت، ھەر ساھەدىن تارتىپ، ھەر بىر ئائىلىگىچە رۇـ
سىيە مالـلىرىنى ئىشلىتەتتى، رۇسىيىلىكلەر تەييار مەھسۇـ
لاتنى ساتقان پۇلىغا پاختا، تېرە، قوي يۇڭى، توگە يۇڭى، ئات
قۇيرۇغى، تۈرلۈك قىممەت باھالىق تېرىلەر (تۈلكە، يىلۇۋز،
سۇلەيسۇن، تېيىن، سوسەر، سۇغۇر) قاتارلىق يېزا - چـارـ
ۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئەرزان باھادا سېتىۋېلىپ رۇسىيىـ
گە ئېلىپ كىتەتتى. يۇنى قايتا پىششىقلاپ تەييار مـەھسۇـ
لاتقا ئايلاندۇرۇپ، شىنجاڭغا ئەكىلىپ سېتىپ ئېكسپىلاتاتـ
سىيە قىلاتتى. ئىلى، چوچەك، قەشقەر، 3 جايدا جۇڭگو-رۇـ
سىيە داۋشېڭ بانكىسى قۇرۇلۇپ، رۇسىيە سودىگەرلىرى ئۇـ

چۈن خىزمەت قىلاتتى، ئۇلارنىڭ سەرمايە ئـابارونىنى تېزـ
لىتىپ، رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تىجارەت دايىرىسىنى
كېڭەيتىـكەن ئىدى.

تيانشاننىڭ جەنۇپ ھەم شىمالىنىڭ ھەربىر ناھىيە -
سىدە دېگىدەك رۇسىيە تەۋەلىگىدىكى ۋاكـالەتەن سودا باشـ
قۇرغۇچىلىرى بولاتتى. ئەينى ۋاقىتتا رۇس سودىگەرلىرىنىڭ
شاگىرتلىرى، چاررۇسىيە كـونسۇلخانىلىرىنىـڭ بىۋاستە رەھـ
بەرلىگىنى قوبۇل قىلاتتى. بەزى شاگىرتلار ئۇ جايدىن خو -
تۇن ئېلىپ، ئوي - ئوچاقلىق بولۇپ، كەسپىنى يولغا قويۇـ
ۋېلىشقان ئىدى. ئۇلارنىڭ جۇڭگولۇق دوس - تـۇقـانلىرى
باج تولىمەسلىك ۋە جۇڭگو ئەمەلدارلىرىنىڭ باشقۇرۇشىدىن
قېچىپ، رۇسىيىلىك شاگىرتلارنىڭ يارىدەم قىلىشىنى ئىلتىـ
ماس قىلاتتى. بىرۋاراق سودا مۇئامىلىسى قەغەزنىى ئالسـ
لا، رۇسىيە تەۋەلىگىگە كىرگەن ھېسابلىناتتى، باج تولىمەسـ
تىن، قانۇنغا بويسۇنماستىن يېزىلارنى قـالايمىقانلاشتۇرۇپ،
خەلقنى بوزەك قىلاتتى. ئەنگلىيىگە قـاراشلىق ھىندىستان،
ئافغانىستان شاگىرتلىرىمۇ ئۇلارنى دوراپ، ئوزلىرىنىڭ جۇڭـ
گولۇق دوستلىرىغا بايىقىدەك قەغەزلەرنى تارقىتىپ بارا -
بارا پارىخورلارغا ئايلىنىپ كېتىشتى. ئۇنىڭ بىلەن ئەنگلىـ
يە، رۇسىيە شاگىرتلىرى ئادەتتىن تاشقىرى كىرىمگە ئېرىشـ
ۋالاتتى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى بۇ كەيپىيات جەنۇپـ
تا ناھايىتى كەۋج ئالغان ئىدى.

ھىندىستان، ئافغانىستان سودىگەرلىرى شىنـجاڭغا كې -
لىشتە دېگىز يۈزىدىن 5 مىڭ مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغلار -
دىن ئوتەتتى، ھەر يىلى 5 - ئايدىن 11 - ئايغىچە 7 ئاي

ئىچىدىلا ماڭالايتتى. قالغان 5 ئايدا قار مۇزلار يولنى توسۇۋېلىپ ماڭغىلى بولمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ھىندىستان، ئافغانىستاننىڭ شىنجاڭغا ئىمپورت-ئېكسپورت قىلىدىغان سودا - سېتىق مىقدارى رۇسىيىگە زادى يەتمىشەلمەيتتى. بەلكى تاۋار بويۇملارنىڭ تۇرمۇ ئاز ئىدى. ھىندىستاندىن كىرىدىغان ئاساسلىق تاۋارلار ياۋروپانىڭ پاختا رەخلىرى، رەڭ، ماموق، ياۋايى‌ھايۋان تېرىلىرى ھىندىستاننىڭ يېپەك توقۇلما بويۇملىرى، تېرە - خۇرۇم بويۇملار، ھىندىستان مەرۋايىدىتى، پۇراقلىق ماتېرىيالار، سىرلانكا چېيى، ياۋرۇپانىڭ يۇڭ توقۇلما مالليرىدىن ئىبارەت ئىدى. ھىندىستانغا ئاساسەن: تۇچ - تۇچتىن ئىشلەڭگەن جابدۇقلار، كىگىز، گىلەم، قوي يۇڭگى، تېرە، ئات، قاش تېشى، رۇسىيىنىڭ تەڭگە - تىللاسى قاتارلىقلار چىقىرىلاتتى. ئافغانىستاندىن كىرىدىغان مالليرى ئاساسەن: ئەپيۇن، ئات تېرىسى، تۈلكە تېرىسى، مولۇق تېرىسى، بادام مېغىزى، ئىدى؛ ئاساسەن چىقىرىلىدىغان مالليار: پاختا رەخ، يۇڭ، كىگىز، ئات، چىنە - قاچىلار، ئىپەك گىلەم، خوتەن مەھسۇتى قاتارلىقلار. ھىندى، ئافغان سودىگەرلىرى تىجارەت قىلىدىغان جايلار پەقەت جەنۇبتا بولۇپ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن شەھەرلىرىنى مەركەز قىلاتتى، ھىندىستان سودىگەرلىرىدىن شىنجاڭدا مەخسۇس جازانىخورلۇق قىلىدىغانلىرى بولۇپ، پايدىنى ئېغىر ئېلىش ئارقىلىق ئىنتايىن تالان - تاراج يۈرگۈزەتتى.

ئوتتۇرىتە شىنجاڭ سودا ئىشلىرىدە چاررۇسىيىنىڭ تەسىرى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئۈستۈنلۈكتە تۇراتتى. ئۇز دولىتىمىزدىكى سودىگەرلەرنىڭ ئومۇمى

مايتتى. تولۇقسىز ستاتىستىكا ماتېرىياللىرىغا قارىغاندا، 1913 - يىلى رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭغا ئېلىپ كىرگەن ماللىرىنىڭ ئومۇمى قىممىتى 9 مىليون 800 مىڭ روبلىدىن ئاشقان. (بىر روبلى 5 مىسقال كومۇشكە تەڭ كېلەتتى) شىنجاڭدىن چىقىرىلغان ماللارنىڭ ئومۇمى قىممىتى 8 مىليون 400 مىڭ روبلىدىن ئارتۇقراق ئىدى. ئۇز دولىتىمىزدىكى سودىگەرلەر ئەكىلىدىغان ماللارنىڭ ئومۇمى قىممىتى رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تەڭ نىسپىغمۇ يەتمەيتتى.

3 - سودا - سېتىقنىڭ ئۇرۇلارغا بۇلۇنىشى ۋە تارقىلىش ئەھۋالى

خەنزۇ سودىگەرلەرنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ تىجارەت قىلىدىغانلىرىنىڭ بىرىيولى: شەنشى، گەنسۇ ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرەتتى. يەنە بىر يول موڭغۇل ياياقلىرى بىلەن كىرەتتى. ئالدىنقىسى شەرقىيول، كېيىنكىسى شىمالى يول دەپ ئاتىلاتتى. شىمالى يول كوكئوت ئارقىلىق چوڭياياقلار بىلەن گۈچۈڭگەچە كېلەتتى. قاتناش قورالىرى: تۇگە، ھەر بىر تۇگىگە 200 كېلودەك يۈك ئارتاتتى، كىراسى، بۇرۇنقى ۋاقىتتا 10 سەرچە كومۇش بولۇپ، يوللاردا چازا يوق ئىدى. كوكئوتتىن گۈچۈڭگەچە ئارىلىق بىرمىڭ كېلومېتىردىن ئارتۇق بولۇپ، نورمال ئەھۋاللاردا، 3 ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت كېتەتتى. شەرقى يول شەرقىن ئارقىلىق لەنجۇ، جۇچۇەن، يۈيمېن، قومۇلغىچە. قاتناش قورالى: 4 ئاتلىق چوڭھارۋا، ھەر بىر ھارۋىغا بىرتونىنىدىن ئارتۇق يۈك باساتتى، كىرا ھەققى قىممەترەك بولۇپ، يوللاردا چازىمۇ كوپ ئىدى. شەرقىدىن

ئورۇمچىگىچە ئارىلىق 2 مىنۇت 7 - 8 يۈز كېلومېتىر كە-
لەتتى، يول مېڭىش ئۈچۈن 5 ئايدەك ۋاقىت كېتەتتى، شە-
مالى يول شەرقى يولغا قارىغاندا كىراسى ئەرزان، ۋاقىت
ئاز بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن يايلاق يولى خەنزۇ سودىگەرلە-
رنىڭ ئاساسى قاتناش يولى بولۇپ قالغان ئىدى. خەنزۇ
سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىدىغان مالىنىڭ ئاسا-
سەن: نۇرلۇق تۇۋار - دورۇن، ياۋرۇپا، ئامېرىكىنىڭ موت،
دوخاۋلىرى، ھەرخىل چاي، تاماكا، دېڭىز مەھسۇلاتلىرى،
شۇنىڭدەك مەملىكىتىمىز مەھسۇلاتلىرىدىن چىنە - قاچىلار،
سىيا - قەلەم، مەدەنىيەت ئەسۋاپلىرى، قەغەز، تۇرلۇك دورا
ماتېرىياللىرى، دورىلار، پەرداز بويۇملىرى، زىننەت بويۇم -
لىرى، مەشرەپ، كىتاپ قاتارلىقلار؛ ئېچكىرىسىگە ئېلىپ كې-
تىدىغان مالىلار: بۇغا مۇڭگۈزى، بوكەن مۇڭگۈزى، ئالمىقات،
بەيمۇ (ھەشەتۇل ھەجەل)، كىشمىش، موگۇ، گۈلقاق ۋە بە-
زەن پىششىقلاشتۇرغان قاش تېشى قاتارلىقلار. خەنزۇ سودىگەر-
لەر ئېلىپ كەلگەن تاۋارلاردىن چاي، تاۋار - دورۇنلارنى
ھەرقايسى مىللەتلەرگە سېتىشتىن باشقا، مۇتلەق كوپ قىسمە-
نى خەنزۇلارغا ساتاتتى. مالىلارنىڭ پۇلىنى سەنشىلىكلەر
گۇرۇھىنىڭ چەك نومۇرى ئارقىلىق ئېچكىرىگە پروۋوت قې-
لاتتى، سەرمايە ھەرىلى بىرقېتىم ئايوروت بولۇپ تۇراتتى.

يېقىنقى يۇز يىلنى ئېلىپ ئېيتساق، شىنجاڭغا ھەم-
مىدىن ئەۋەل كەلگەن تىجارەتچىلەر سەنشىلىك — جەك گۇ-
رۇھىدىكى سودىگەرلەر ئىدى. ئۇلار كوكخوت ئارقىلىقچە-
چىن مال ۋە چايلارنى يايلاق بىلەن گۈچۈگىغا ئەكىلەتتى.
ئەينى ۋاقىتتا گۈچۈك شىنجاڭ بويىچە مالىلار يىغىلىپ ھەم

تارقىتىلىپ تۇرىدىغان جاي بولۇپ قالغان ئىدى. سەنشە -
لىك دەۋكا سودىگەرلەرنىڭ كوپچۇلۇگى گۈچۈگىغا كىلەتتى،
شۇڭا تولاراق گۈچۈگىغا توپلۇشۇپ قالاتتى. ئورۇمچىدە جەك
گۇرۇھىدىكى پۇل مۇئامىلە كەسپىدارلىرىنى ۋېي فېڭخۇ، تېەن-
چېڭشياك ۋە شې تۇڭچېك 3 ئائىلە مەخسۇس پۇل پروۋوت
قىلىش، پۇل ئامانەت قويۇش كەسپى بىلەن شۇ -
غۇللىنىاتتى. ئېچكىرىدىكى ھەرقايسى ئولكىلەر بىلەن
ئالاقە قىلىشىدىغان ئورۇنلىرى بارئىدى. ئۇلارنىڭ خوجا -
يىنلىرى سەنشى تەيگۇدىكى بايلار ئىدى. مىنگودىن ئىلگە-
رى ئۇلار شىنجاڭدا پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى ئىگەللەپ كەل-
گەن. جەك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى مىنگونىڭ باشلىرىدا ئېچ-
كىرىنىڭ بانكىلىرى بەس - بەس بىلەن ئېچىلغاندا، ئۇلار
ئىلگىرى - ئاخىر ئىشتىن توختاپ قالدى. جەك گۇرۇھىدە-
كىلەر ئورۇمچىدە پۇل مۇئامىلىسىنى قىلغاندىن باشقا، يە-
نە: يۇكشېكشېك، ژىشىگۈك قاتارلىق چوڭراق دوكانلار ۋە
يەمەك - ئېچمەك جەھەتتە داڭدارسەن چېكىۋەن ئاشخانىسى بار
ئىدى. ئاددەتتە جەك گۇرۇھىدىكى تىجارەتچىلەر پۇختا، مۇ -
تەئەسسىپ بولۇپ، كەسپى جەھەتتە كونا قېلىپتىن چىقماي
ئاساسلىقچە ئۆزگۈرۈش قىلمايتتى، يەنى: چوك خەۋپ - خە-
تەرگە ئۇچرىمايتتى، چوك تەۋەككۇلچىلىقنى كەتتەستىن، بەلكى
ئومۇمەن بىرقېلىپتا تۇرۇۋېرەتتى.

ياڭلىۋچىگىلىق — تېەنجىن گۇرۇھىدىكىلەر ئەڭ ئاۋال
ئەسكەرلەرگە ئەگىشىپ، ئەپكەش كوتىرىپ سودا قىلىدىغان-
لاردىن ئىدى. شىنجاڭ ئولكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن،
كوپۇنچىسى ئولتۇراقلىق سودىگەرلەردىن بولۇپ قالدى، بۇ-

لارنىڭ قارقىلىشى ئورۇمچىنى مەركەز قىلغان هالدا ئىلى، چوچەك، قاراشەھەر، ئاقسۇ، كۇچار، قەشقەر، يەكەن، خوتەن شۇنداقلا هەرقايسى كىچىك ناهىيىلەرنىڭ هەممىسىدە تېخنىكا جەن گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ دۆكانلىرى بارئىدى. ئۇلارنىڭ تىجارەت تەرەققىيات ئەھۋالىغا كېيىن توختىلىمىز.

بېيجىڭ گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ ئورۇمچىدە پەقەت دېشىڭخاڭ ۋە دېشىڭ تاڭ دېگەن دورا سېتىش دۆكانلىرى بولۇپ، دېشىڭخاڭنىڭ قەشقەر تەۋەسىدە شوبە دۆكانلىرى بارئىدى، شەنشى گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ ئورۇمچىدە نېگىزىتاك، ۋە يۈەنتەيتاك نامليق ئىككى دورىگەرلىك دۆكىنى بولۇپ، بۇلار بەك مەشھۇر ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە نېگىزىتاك كەسپىنى هەممىدىن بالدۇر باشلاپ، هەممىدىن ئىناۋەتلىك ئىدى. قومۇل، سۇچۇ (جۇچۇەن)، گەنجۇ (جاڭيې)، لىيەگجۇ (ۋۇۋۇيې) ۋە لەنجۇلاردا دۆكانلىرى بار ئىدى. شەرقىي يولدا خېلى تەسىرى بولسىمۇ، مىنگونىڭ باشلىرىدا زىيانىدىن يېقىلىپ قەد كوتۇرەلمىگەن. بۇندىن باشقا جىيىڭيۇ دۆكىنى بولۇپ، ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، نامى مەشھۇر ئىدى. خوتەن گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ چەنيەشىڭ چاي دۆكىنى، خوتەن گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ باشلىغى هېسابلىناتتى، كېيىن كوتۇرۇلگىنى شېڭخېڭاۋ چاي دۆكىنى (چايچىلىق هەققىدە كېيىن ئايرىم توختىلىمىز). مەنچىڭ دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرى چېڭجۇيسۇڭ ۋە سۇڭجۇدالار ساراي ئىچىپ، قوشۇمچە خوتەن مېلىش مالىلىرى بىلەن تىجارەت قىلىپ بىرمەزگىل راۋاج تېپىپ، كېيىن چۈشكۈنلۈشۈپ كەتتى. بۇندىن باشقا، شې شىڭتەي مېلىش مالىلار دۆكىنى ۋە شىڭلىنچۈن دورا دۆكىنى، خوتەن گۇرۇھىدىكە-

لەر ئىچىدە كىچىگرەكلىرى هېسابلىناتتى. سىچۇەن، خۇبېي-لىق سودىگەرلەر ئەپكەش بىلەن خۇلاڭزىچىلىق قىلىپ سودا قىلاتتى. يىلدا بىرقېتىم قاتنايتتى. ئەكەلگەن مالىلىرى كۆن-دۇلۇك ئىشلىتىدىغان پارچە بويۇملار بولۇپ، ئەكىتىدىغان مالىلىرى ئاساسەن ئىلىنىڭ قۇرۇق بۇغا مۈگۈزى ئىدى. سىچۇەن گۇرۇھىدىكىلەر ئىچىدە تۇرۇپ سودا قىلىدىغانلار خۇڭشىگيۇەن بىلەن خۇڭچۇنيۇەن ئاشپۇزۇلخانە هەمراھاراق سې-شىنى ئاساس قىلاتتى. سىچۇەن، خۇبېيلىكلەرنىڭ بەزەن قول سانائەت قوشۇمچە دۆكانلىرى بارئىدى. پوچاگزا ياساپ سا-تىدىغان، پاختا ئاتىدىغان سىچۇەن گۇرۇھىدىكىلەر داشىگ-ىناك ئەترايىدا ئولتۇراقلاشقان ئىدى. سەيپۇگچىلىق ۋە كە-يىم - كىچەك ساتىدىغان خۇبېي گۇرۇھىدىكىلەر هازىرقى خەلق مەيدانىنىڭ جەنۇبى تەرىپىدە ئولتۇراقلاشقان ئىدى.

يېرىم يەرلىك خەنزۇ چوڭ پومپىشىكلاردىن قوشۇمچە سودا-گەرچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىرى شىخەنزە-لىنىڭ شې پېيۇەن ئەڭ مەشھۇر ئىدى. ئەسلى گۈچۈگلۇق خۇ-لاۋۇ توگمىچىلىك بىلەن بېيىغان بولۇپ، كوكخوتتا تېخنىي نامليق ساراي ئاچقان. هەتتا كوكخوت بىلەن گۈچۈگنىڭ ئا-رىلىغىدىكى كىراكەشچىلىكنى ماناپولىيە قىلىۋالغان ئىدى. خۇيزۇ سودىگەرلەردىن ئېلىپ - ساتارلار كوپ بولۇپ، باي-لىرى يا كى پومپىشىكلار جۇگازا، موپاگلارنى كوپەرەك ئاچاق-تى يا كى چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى، بەك ئاتاغلىق دۆكانلىرى يوق ئىدى.

ئۇيغۇر سودىگەرلەردىن ئىلىدىكى ھۇسەن باي هاجى، قەش-قەردىكى ئومەر بايلار هەممىدىن چوڭ ئىدى. ئۇلار دەسلەپ-

ته رۇسىيە مالىلىرى ۋە سىچۇەن قاتارلىق جايلارنىڭ تۇۋار-
دۇردۇنلىرى بىلەن تىجارەت قىلىپ تۇرلۈك مىي - تېرە-
پاختا قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى ئېكسپورت قىلىش
بىلەن بېيىغان. ئىلىدىكى ھۇسەنباي ھاجىنىڭ كەسپى داڭلى-
سى بەك كەڭ بولۇپ، ئۇنىڭ سودا نامى فۇشىڭخاڭ دەپ ئاتا-
لاتتى. چاررۇسىيە بىلەن ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىپ تۇ-
راتتى. ئۇ گېرمانىيىنىڭ لەيبىش دېگەن يېرىدە ئېچىلغان تا-
ۋارلار كورگەزمىسىگە قاتناشقان. شىڭخەي ئىنتىلاۋى (1911 -
يىلى) دىن ئىلگىرى ئۇزۇن ئۇتمەي گېرمانىيىدىن تېرە زا-
ۋۇتى سېتىۋېلىپ، گېرمانىيىلىك ئىنژېنېرلارنى ئىشلىتىش بە-
لەن ئىلى نوۋېي گورتسا تېرە زاۋۇتى قۇرغان ئىدى. (بۇ شىنە-
جاڭدا تۇنجى خەلق باشقۇرغان زامانىۋى سانائەت ئىدى).
ھۇسەنباي ھاجىنىڭ سەرمايىسى كوپ، ئىلى، چوچەكتىكى ئۇي-
غۇر سودىگەرلەرنىڭ تولىسى ھۇسەنباي ھاجى بىلەن مۇنا -
سىۋەت قىلاتتى. جەنۇبى شىنجاڭ ۋە ئورۇمچىدىكى ئۇيغۇر سو-
دىگەرلىرىنىڭ كوپۇنچىسى ئومەرباي بىلەن ئېلىم - بېرىم قى-
لىشاتتى. بۇ ئىككى ئايلىنىڭ سودىسى ئۇيغۇرلار ئىچىدىلا
بىرىنچى بولۇپ قالماستىن، بەلكى دولىتىمىزدىكى سودىگەر-
لەر ئىچىدىمۇ بىرىنچىلىككە ئۇتەتتى. باشقا ئۇيغۇر سودە-
گەرلەر دەسلەۋىدە جەنۇبتىن ماتا، سامان قەغەز قاتارلىق
مالالارنى ئورۇمچىگە ئەكىلىپ ساتاتتى. كېيىن ئاستا - ئاس-
تا كېشمىش، مېغىز قاتارلىقلارنى ئىچكىرىگە ئاپىرىپ سې-
تىپ تېنجەن، شاڭخەيلەردىن تاۋارلارنى شىنجاڭغا ئەكىلىپ،
ئىلىپ - سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولدى.

بۇندىن باشقا ئىلىدا ھوكۇمەت نازارىتىدە سودىگەرلەر

باشقۇرۇپ كەلگەن موي-تېرە شىركىتى بولۇپ، بۇنى ئىلىدە-
كى جىاگجۇن مەھكىمىسى قۇرغان ئىدى، مەزكۇر شىركەت
موي-تېرىنىڭ باج پۇلىنى ئىشلىتەتتى. 1911-يىلى خۇي-
زۇ سودىگەرلەردىن سايىدى (مۇپتى ئاخۇن) نىڭ باشلامچىلى-
غى بىلەن دەللال سودىگەر ھەسەنشەمىيۇف ئارقىلىق پولشە-
دىن 2 دانە كىرا ماشىنىسى سېتىۋېلىپ ئەكىلىپ غۇلجا بە-
لەن كورە ئارىلىغىدىكى قىسقا يولدا كىراكەشچىلىك قى-
لاتتى. كۇنىگە 10 نەچچە نوۋەت قاتنايتتى. ئىككى شەھەرنىڭ
ئوتتۇرىسىدا كىراكەشچىلىك قىلىدىغان ھارۋىكەشلەر بىلەن
بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا پايدا-زىيان توقۇنىشى پەيدا بولدى.
مەلۇم كىشى يولغا پىچاقنىڭ ئۇچىنى ئۇستۇن
قارىتىپ كومۇپ قويىدۇ، ماشىنا ئوتكەندە پىچاق
چاقنى تېشىۋېتىپ ماشىنا ماڭالماي قالىدۇ. شىڭخەي
ئىنقىلاۋىدىن كېيىن مەي-تېرە شىركىتى ئىشتىن توختايدۇ.
ماشىنىنى مەلۇم كىشى ئوغۇرلاپ چاررۇسىيە شاگىيۇلىرىدىن
يۇنۇسقا سېتىۋېتىپتۇ. كېيىن ئوغۇرلاپ ساتقۇچىنى ھوكۇمەت
تەرەپتىن تەكشۈرۈپ تېپىپ ئولۇم جازاسى بەرگەن.

4 - تىيەنجىن گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ بىرىدىنلا پەيدا بولغانلىغى ۋە ئۇنىڭ سەۋەپلىرى

شىنجاڭ ئولكە بولۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە
تىيەنجىن گۇرۇھىدىكى سودىگەرلەرنىڭ مال ساتىدىغان ئوبېك-
تىلىرى ئاساسەن مانجۇرلار، خەنزۇلار بولۇپ
ئاساسى خېرىدارلار ئەمەلدارلار بىلەن
يۇمىشچىكلار ئىدى. ئۇلار ھوكۇمەتكە ئەھمىيەتلىق ئىش

قەغەزلىرى، قەلەم، سىيا، كىسىم، ئاياق كىيىم، زىيانكەشلىك ئىشلىتىدىغان تۈرلۈك دېگىز مەھسۇلاتلىرىنى ئەكىلىپ ساتاتتى. فېودالىلىق دەۋرىدە سودىگەرلەرنىڭ مەرتىۋىسى تۆۋەن بولۇپ، ئەمەلدارلار بىلەن باراۋەر ئولتۇرالمايتتى. ئۇلار بىلەن پېقىنلىشالمايتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا خىزمەت كورسۇتۇپ، نامغا ئىگە بولغان ممسالارنى ئالىساق، ئىستېمان بىرىپ ئەمەلگە ئىگە بولغاندىن تاشقىرى، ئەمەلنى پۇلغا سېتىۋالغىلى ياكى 5دەرىجىدىن تۆۋەنكى كۆكۆپەي سېتىۋېلىپ، قۇرۇق ئۇنۋانغا ئىگە بولۇش مۇمكىن بولاتتى. بەزى باي ئىشەنچىلىك سودىگەرلەر باشقىلارغا ھاۋالە قىلىپ بىمىچىگدىن بىر پارچە كۆكۆپەي سېتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا ئىسىم فەمىلىسىنى، يۇرتىنى ۋە ئۇچ ئەۋلادىنى يېزىپ، گۈكۈپەينىڭ دەردىسى بويىچە قىزدىن پوپەكلىك قالپىقىغا قۇيىپ مۇنچاق تاقايتتى. ئۇلار ئات تۇۋاق شەكىلدىكى يېگى بار چاپانلارنى كىيەتتى. 7دەرىجىلىك ئالتۇن مۇنچاق ياكى 5 دەرىجىلىك كىرىستال مۇنچاق قادىغانلار، يامۇلغا كىرىپ چىقالايتتى ھەم ئەمەلدارلار بىلەن بېرىش-كىلىش قىلالايتتى. بايرام كۈنلىرى ئەمەلدارلار ئامبالارغا سوغا تەقدىم قىلىپ، خوشامەت قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار مالىلىرىنى سېتىش ۋە باشقا جەھەتلەردە شۇ ۋاقىتتىكى ئەمەلدارلارنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇغىغا ئىگە بولۇشالاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇلار ئولكە مەركىزىنىڭ سىرتىدىكى ئەمەلدارلارغا ۋاكالىتەن ئولكە مەركىزىدە ئولكە غەزىنىسىگە پۇل تاپشۇرۇش ياكى پۇل ئېلىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. ھەمدە مەنسەپتىن چۈشكەن

ئەمەلدارلارنىڭ توپلىغان پۇللىرىنى ئوز پۇلىغا قوشۇپ سەرمايىسىنى كوپەيتەتتى.

ئەينى ۋاقىتتا ئىشلەتكەن پۇللار ساپ كۈمۈشتىن ياشقا، داچەن پۇل ئىدى، تىەنجىن گۈرۈھىدىكىلەردىن، مەسىلەن: يۈكيۈيدې، تۈكتېڭچې قاتارلىق دۆكانلار گۇاڭشۇينىڭ 27-يىلى (1901 - يىلى)نىڭ ئالدى - كەينىدە ھوكۈمەتنىڭ رۇخسىتى بىلەن ياغاچ تاختىغا خەت كويۇپ، 400داچەنگە ئالماشتۇرىدىغان مايلىق ياغ تىزا چىقىرىپ ھەممە يەرگە تارقاتقان. بۇنىڭ بىلەن ئوزدۆكىنىدىن قىزىل داچەنگە ئالماشتۇرۇپ ئالالايتتى. ياكى مالمۇسېتىۋالالايتتى. بۇخىل پۇل، ئېلىپ يۈرۈشكىمۇ ئاسان، ئىشلىتىشكىمۇ ئەپلىك بولغاچقا، ئاممە بۇ پۇلنى ياخشى كورۈپ قالغان ئىدى. شۇڭا بۇ پۇل كەڭ تارقالدى. تىەنجىنلىك سودىگەرلەرنىڭ تىجارىتى تېخىمۇ كېڭەيدى. مەسىلەن: يۈز سەر نەق پۇل ئامانەت قويغان بولسا، مىڭ يارىكى2000سەرلىك ياغ تىزا تارقىتالايتتى. بۇ سەرمايىسى10-20ھەسسە كوپەيگەنلىك بولاتتى. بىر تەرەپتىن تىجارىتى كېڭەيسە ھەم سەرمايىنىڭ ئوبوروتىمۇ تىزلەشكەن بولىدۇ. بۇنداق باشقا چوڭراق تىەنجىنلىك سودىگەرلەرمۇ ئوزلىرىنىڭ ياغ تىزلىرىنى تارقىتىپ تىەنجىن گۈرۈھىدىكىلەرنىڭ كەسىپى كۈندىن-كۈنگە راۋاج تېپىپ، سەنشى گۈرۈھىدىكىلەر ۋە باشقا سودا گۈرۈھىدىكىلەردىن ئۈستۈن بولۇۋالدى. ياغ تىزا تارقىتىشنىڭ پايدىسى ئىنتايىن ياخشى بولغانلىقتىن، ھەممىسى دېگىدەك تارقىتىشنى ئويلايتتى. بەزى تىەنجىنلىك سودىگەرلەر قىزىل داچەنىنىڭ يىتىشمەسلىگىدىن كەڭ دائىرىدە ياغ تىزا تارقاتماقچى بولاتتى. شۇەنتۇڭ خانىنىڭ 2-

يىلى (1910 - يىلى) ژاڭگاۋشىڭ تىيەنجىن گۈرۈھىدىكىلەر-
نىڭ ئۈرۈمچىدىكى سودا دۆكانلىرىغا ئوت قويۇپ كويدۇر-
ۋەتكەندىن كېيىن ھوكۈمەت تەرەپ تىيەنجىن گۈرۈھىدىكى-
لەرنىڭ ياغ تىزا تارقىتىشىنى مەنئى قىلىۋەتتى.

تىيەنجىن گۈرۈھىدىكىلەردىن 8چوڭ ئائىلە بايلىغان
ئىدى. ئومۇمەن تىيەنجىن گۈرۈھىدىكىلەرگە ئۇللەنگەندىن كېيىن، تۇق-
قان - تۇققانلىق، دوس - دوستلۇق چاقىرىشىپ، ئەسلى ياڭلىيۇ-
چىنلىقلەر كەينى - كەينىدىن شىنجاڭغا چىقتى. ئۇلارنىڭ
بەزىلىرى سەييارە سودا قىلسا، بەزىلىرى دۆكان ئېچىپ سو-
دىگەرچىلىك قىلدى. چوڭ - كىچىك دۆكاندارلار پۈتۈن شىن-
جاڭغا تارقالدى.

1908 - يىلى (گۇاڭشۈي خانىنىڭ 34-يىلى) فەنسى
(مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى)، ژاڭشۈنەن قەغەز پۇل تار-
قىتىپ، ئۈرۈمچىدىكى ھوكۈمەت پۇللىرىنى باشقۇرۇش ئىدا-
رىسىنى تەرتىپكە سالدى. ئاقسۇ، قەشقەر، ئىلى ئۈچ ئورۇنغا
بىردىن چوڭ ئىدارە قۇردى. ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيە-
لەرگە، تاشقورغان، چارقىلىق، لوپنۇر، قورغاستىن باشقا
جايلارنىڭ ھەممىسىدە شوبە ئىدارىلارنى قۇرۇپ، پۇل بېرىش،
پروۋت قىلىش ئىشلىرىنى بېجىردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا
گۈك-جۇ-بىچىڭنىڭ جىڭلىسى (دىرېكتورى) ژاڭجىڭتاڭ بىلەن يۇك-
يۇيدىيىنىڭ جىڭلىسى ياڭشاۋجۇ، ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ ئۈ-
رۈمچى پۇل باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرغان.
سۇ بېشىدىكى بالدۇر سۇ ئېچىپتۇ دېگەندەك تىيەنجىن گۇرۇ-
ھىدىكى دۆكاندارلارنىڭ سەرمايەدۇبوروتى جەھەتتە ژاڭ بە-
لەن ياڭنىڭ نوپۇزى يۇزسىدىن ھەممىدىن ئاۋال مەنپەئەتە-

دار بولغان ئىدى.

5 - شىنجاڭ سودىسىنىڭ ئالاھىدىلىگى ۋە چايچىلىق ھەققىدە قىسقىچە بايان

شىنجاڭدىكى ھەر قايسى چوڭ دۆكانداراڭنى ئېچىكە-
رىدىكى تۈرلۈك مالالار دۆكانلىرىغا سېلىشتۇرغاندا، كولە-
مى ئانچە چوڭ ئەمەس، مىلىش مالالار دۆكانلىرىغا سېلىش-
تۇرسا يەنە ئوخشاشمايتتى، ھەر قايسى گۈرۈھلاردىكى چوڭ
دۆكانداراڭلاردا ھەممە نەرسە، يەنى: نېمە دېسەڭ شۇ تېپىلاتا-
تى. قىممەت باھالىق، مەسىلەن: مەرۋايىت، ئالتۇن جابدۇق-
لار، مۇۋت، توۋار - دورىدۇن: ئەڭ ئاددىسى، مەسىلەن: سىرىق
قەغەز، يىمپ-يىڭنە، ھەر خىل تابلىتكا دورىلارنىڭ ھەممىسى
تىجارەت دائىرىسىگە كىرەتتى، توپلاپ سېتىش، پارچە سېتىش
شىنجاڭ سودىسىنىڭ ئالاھىدىلىگى ئىدى.

چايچىلىق شىنجاڭدا ئالاھىدە ئەھۋالغا ئىگە. چەك سۇ-
لالىسى دەۋرىدە گەنسۇلۇق چاي سودىگەرلىرى ھوكۈمەتتىن
چايچىلىق قىلىش رۇخسەت قەغەزنى ئېلىپ ئاندىن ساتاتا-
تى، ھەر بىر رۇخسەت قەغەزدە چوڭ چايدىن 80 دانە بو-
لۇپ، ھەر دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 5جىڭ ئەتراپىدا بولاتتى.
خۇنەنلىك چاي سودىگەرلىرى، چاي ئېلىپ ساتا-
تارلار، سەنشى جىڭيانغا كىلىپ، خىش چاي ياساپ، ئۇنى
قارا چاي دەپ قاچىلاپ گەنسۇغا ئەكىلىپ پارچە ساتاتتى.
چاي سودىگەرلىرى ھوكۈمەتكە كۈمۈش تولىگەندىن كېيىن ھوك-
كۈمەت تەرەپ ئۇلارغا سېتىش جايلىرىنى تەقسىم قىلىپ بە-

مۇڭغۇل، قازاقلار ئىچىدىغان كۆرەك چاي بىلەن قاش چاينى سەنشىلىك سودىگەرلەر خۇبەي ياكلاودۇك بىلەن ياگ-لوسىدا ياساپ ئەكىلىپ ساتاتتى. بۇ خىل چاينى جىڭچا دەپ ئاتايتتى. مىك سەر، يۈز سەر، 29،34 قاش چاي، پەمىل چاي قاتارلىق تۈرلەرگە ئايرىلاتتى. كوكخوتتىكى جىڭلىق سودىگەرلەر ئامبالغا پۇل تاپشۇرۇپ، بىلەت ئېلىپ بۇ چاي-لارنى مىلىش مالالار بىلەن بىرگە مۇڭغۇل يايلاقلىرى ئار-قىلىق شىنجاڭغا ئەكىلىپ ساتاتتى. مەنچىك ھوكۇمىتى مالىيە ۋازارىتىنىڭ نىزامنامىسىدا (گۈچۈك ناھىيىسى چاي بېجى-دىن 10 مىك سەر كۆمۈش تاپشۇرىدۇ) دېگەن بىر ماددىسى بولغان. دەسلەك جىڭلىق سودىگەرلەرنىڭ بىلەت ئېلىشقا تاپ-شۇرغان پۇلى چاي بېجى ئىدى. شىنجاڭ، شەنشى، گەنسۇ مۇ-سۇلمانلىرىنىڭ قوزغىلىڭى تېنىچلاندۇرۇلغاندىن كېيىن، زو-زۇڭتاڭ رەسمى بىلەتكە ئۆزگەرتىپ، خوتەنلىك چاي سودىگەر-لىرىگە قارا چاي دۆكانلىرىنى قۇرۇپ، شىمال-جەنۇپ ئىمك-كى تەرەپتە قارا چاي سېتىشنى تەشەببۇس قىلغان. لېكىن مۇڭغۇل، قازاق مىللەتلىرى قارا چاينى ياخشى كۆرمىگەنلىك-تىن قارا چاينىڭ شىمال تەرەپتە سېتىلىشى ئانچە چىقىشلۇق بولمىدى. مۇڭغۇل، قازاقلارغا ئېھتىياجلىق جىڭچانى يەنىلا جىڭلىق سودىگەرلەر ئەكىلىپ ساتاتتى.

شىنجاڭ ئولكە بولغاندىن كېيىن، ئولكە ئەمىرى لېۋ-جېڭتاڭ قارا چاي بىلەن جىڭچا چاينى تەڭ سېتىشقا رۇخ-سەت قىلدى. گەنسۇدىكى زۇڭدۇ (باش گوبېرناتور) شىنجاڭ بولۇ-سا، جەنۇپ سودىگەرلىرىنىڭ ئاچقان جايى دەپ چىك تۈرۈپ،

جىڭچا چاينىڭ سېتىلىشىغا رۇخسەت قىلمىدى. ھەمدە كوك-خوتتىكى ئەمەلدارلار ئوز ئالدىغا بىلەت تارقاتتى دەپ يۇ-قۇرىغا مەلۇم قىلىپ ئۇلارنى ئەمىلدىن ئېلىپ تاشلاتتى. مۇنىڭ بىلەن جىڭچا چاينىڭ شىنجاڭدا سېتىلىشى چەكلە-نمەي قالدى. كېيىن ئىلىدىكى جياڭجۇن ۋە چوچەكتىكى سەن-زەنلەر (مەسلىھەتچىلەر) بىر قانچە قېتىم مەنچىڭ ھوكۇمە-تىگە مۇڭغۇل، قازاقلار قارا چاينى ياقتۇرمايدىغانلىقتىن جىڭ-چا چاينى شىمال تەرەپتە سېتىشقا رۇخسەت قىلىش ئوغرە-سىدا ئىلتىماس قىلدى. شۇن ڤۇفەن شاۋسۇمۇلەر، چىڭ ھوكۇ-مىتىگە جىڭچا چاينىڭ شىمال تەرەپتە سېتىلىشىغا رۇخسەت قىلىشنى. چاي بېلىتىدىن ئالغان پۇلنى گەن-سۇغا تاپشۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى، بۇنىڭغا مالىيە ۋازا-رىتى قوشۇلمايدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن جىڭچا چاينى ھە-قالى شىنجاڭغا ئەركىن ئەكىلىپ ساتالمايدىغان بولدى. روس سودىگەرلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ خەنكوۋدا جىڭچا چاي ياساپ سىبىرىيە تەمۇر يولى ئارقىلىق شىنجاڭغا ئەكىلىپ، شىمالدىكى مۇڭغۇل قازاقلارغا ساتىدۇ. ئىلى جياڭجۇنى مالە-يالىق (مەنشەن) جىڭچا چاينى ھوكۇمەت نامىدا باشقۇرماقچى بول-دى. بۇ ۋاقىتقا كەلگەندە جەنۇپلۇق سودىگەرلەر مۇڭغۇل، قازاقلارنى قارا چاي ئېلىشقا قىستىماي جىڭچا چېيىنى ئەكە-لىشكە باشلىدى. مۇنىڭ بىلەن جەنۇپ سودىگەرلىرى بېيىپ تېيانشاننىڭ جەنۇبى-شىمالىدىكى چاي بازارلىرىنى ماناپولە-يە قىلىۋالدى.

مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن چاي بىلەت تۈزۈمى ئەمەل-دىن قالدى. قارا چاي دۆكاندارلىرى ئۈزۈن ئوتمەي كەس-

پەنى توختاتتى. جەڭ گۇرۇھىدىكىلەر بىلەن باشقا گۇ-
رۇھتىكىلەر چاپچىلىقنى قوشۇمچە ئېلىپ بارىدى. ئەينى ۋا-
قىتتا خۇيزۇلار خونەنلىك شۇنچا دېگەن چېينى ساتىدىغان
ھۆكاندارلار بولۇپ قالغان ئىدى.

6 - شىنجاڭ سوۋېتىدا مىسلى كورۇلمىگەن چوڭ ئۆزگىرىش

بىرىنچى قېتىملىق ئۆزگىرىش: 1910 - يىلى (شۇەنتۇڭ خانىنىڭ 2 - يىلى) كۆزدە گەنسۇلۇق ۋاڭگاۋشېڭ ئوت قو-
يۇپ ئۇرۇمچىدىكى تېخنىچىن گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ بىر قانچە ئون ھۆكىنىنى كويدۇرۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچەئون يىللىق گوللەڭگەن بازار كۆلگە ئايلىنىپ كەتتى. شۇندىن كېيىن ھوكۈمەت تەرەپ، پۇل بىرىپ قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈ-چۈن ئولكە خەزىنىسىدىن 300 مىڭ سەردىن ئارتۇق كۈ-مۈش بەردى. كويۇپ كەتكەن ھۆكانلار بىر قانچە يىلدىلا ئىلگىرىكى ئەكسىگە كىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئاۋالقىغا قارىغاندا تېخىمۇ گوللۇنۇپ كەتتى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئۆزگىرىش: 1917 - يىلى ئوك-
تەبىر ئىنقىلاۋى خەلىبە قىلغاندىن كېيىن، سوۋېتلەر ئىتتى-
پاقى ھوكۈمىتى قۇرۇلدى، شۇندىن باشلاپ چارروس ھوكۈ-
مىتىنىڭ 80 يىلدىن بۇيان شىنجاڭغا يۈرگۈزۈپ كەلگەن ئىنە-
تسادى تاجاۋۇزى ئاخىرلاشتى. روس مىللىرى شىنجاڭغا كە-
لىشتىن توختىدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھەدە-
كىلەرگە ئېھتىياجلىق تاۋارلار كاملاپ، گەزلىمىلەر ئازايدى.

ھەر قايسى گۇرۇھتىكى سوۋېتلەرلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ
ئىچكىرىسىدىن تۈرلۈك تاۋارلارنى كەڭ مىقتاردا ئەكىلىپ،
روس مالىلىرىنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەن-
شى، گەنسۇلۇق سوۋېتلەرلەر ئەكەلگەن گەزلىمىلەر ئەڭ كوپ
ئىدى. جەنۇبى شىنجاڭنىڭ يەرلىك ماتا - چەكمەنلىرىمۇ
ھەر قايسى جايلاردا كەڭ داڭىردە سېتىلىدىغان بولدى. بۇ-
نىڭغا ئەگىشىپ ئۇرۇمچىدە سارايلار پەيدا بولدى. يېڭى مال
سارايلىرى خوددى يامغۇردىن كېيىن ئۇنگەن بامبۇكنوتىلىرىدەك
ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ ئىچى - سىرتىدا ھەممە يەردە ئىچىلى-
دى.

بۇ ۋاقىتتا دولەت مالىلىرى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە
سېتىلىپ، سودا - سېتىق گوللەنسىمۇ، لېكىن گەزلىمە، تا-
ماكا، پاختا، كىشمىش قاتارلىقلار سوۋېت چېگرىسىغا يە-
نىلا توشۇلاتتى. بۇندىن باشقا رۇس چېگرىسىدا، رۇس ۋە
جۇڭگولىقلار ئوغۇرلۇقچە تېرىلغان ئەپيۇننى شىنجاڭغا ئە-
كىرىپ تۇۋەن باھادا ساتاتتى. لېكىن گەنسۇدا ئەپيۇن نا-
ھايىتى قىممەت بولۇپ، ھايانكەش سودىگەرلەر شىنجاڭدىن
ئەپيۇن سېتىۋېلىش ئۈچۈن پۇلغا جىددى ئېھتىياجلىق بو-
لاتتى. بۇ ۋاختىدا شىنجاڭنىڭ ئولكە پۇلىدىن 90 سەرنى
لەنجۇغا يېرۇۋوت قىلسا، يۈز سەر كۈمۈش تىگمىپ ئالا-
قىلى بولاتتى.

مانا بۇ شىنجاڭ سودا تارىخىدا مىسلى كورۇلمىگەن
چوڭ يېڭىلىق بولۇپ، بۇ يېڭىلىقلار شىنجاڭنىڭ سودائىش-
لىرىدا ئالايىتەن گوللۇنۇش پەيدا قىلغان ئىدى. سودىگەر-
لەر تاۋارلارنى ھەددىدىن زىيادە قارىغۇلارچە يوتكەپ كېلىپ

مالالار تاغدەك دوۋلۇنۇپ كەتكەنلىكتىن، سەرمايە بېسىلىپ قالمىدۇ، ئەپسۇن گەنسۇدا ئېھتىياجىدىن ئارتۇق بولۇپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن، گەنسۇ، شىنجاڭ ھەر ئىككى جايدا مال باھاسى بىردىنلا تۆۋەنلەپ كەتتى. ھايانكەش سودىگەرلەر ناھايىتى زور زىيان تارتىپ، دۆكانلىرى تاقىلىپ قالدى، بۇ خىل ھوكۇمەتسىزلىك ھالەتتە كېلىپ چىققان سۈنئىي گۈلۈنۈش، بىر كورۇنۇپ قويۇپلا قىسقىغىنە بىر يىلدىن كوپ رەك ۋاقىت ئىچىدە غايىپ بولدى.

تېخنىكىلىك سودىگەرلەر بۇ ۋاقىتتا تېخنىكىدىن ياۋروپا، ئامېرىكا مالالىرىنى، بولۇپمۇ ياپونىيەنىڭ مالالىرىنى تۇرلۈك تاماكا، سەرەڭگە، يەمەكلىك، رەڭ، ياۋروپا دورىلىرى قاتارلىقلارنى ئەكىلىپ، بۇرۇنقى رۇس مالالىرىنىڭ بازىرىنى ئىگەللىدى. گەرچە رۇبلى تۆۋەنلەپ كەتسىمۇ، تېخنىكىلىك سودىگەرلەر زور زىيانغا ئۇچرىسىمۇ، لېكىن مالالار كوپ كېلىپ پايدىسى جىق بولغانلىقتىن ئىلىنغان پايدا ئومۇمەن ئېيتقاندا، زىيانىنى بېسىپ كېتەلەيتتى. رۇس سودىگەرلىرى ئىمپورت - ئېكسپورت سودىنى توختاتقاندىن كېيىن، شىنجاڭدىكى تۇرلۇك يەرلىك مەھسۇلاتلارنىڭ بىر مەزگىل چىقىش يولى بولماي باھاسى تۆۋەنلەپ كەتتى. تېخنىكىلىك سودىگەرلەر ۋە باشقا سودا گۇرۇھىدىكىلەر تۆلەكە تېرىسى، سۇغۇر، سۈلەيسۇن، يىلپىز، بورە تېرىسى، ئۇچەي قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ، ئۇنى تېخنىكا ئاپپاراتىنى ئەجنەبى سودىگەرلەرگە سېتىپ، ئېكسپورت قىلاتتى. شىنجاڭ سۇيىۋەن ماشىنا تىرانسپورت شىركىتىنىڭ سىتاتىستىكا مارتىبىالىرىغا قارىغاندا 1924 - يىلى ئىچكىرىدىن - ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىنگەن تۇرلۇك مالالارنىڭ ئومۇمى قىممىتى 4 مىليون 300 مىڭ سەردىن ئاشقان. شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە يوتكەلگەن مالالار بىر مىليون 400 مىڭ سەرگە يەتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ۋە ئۇرۇمچىدىكى جۇڭگو - رۇسىيە داۋۇشېك بانكىسى تەرىپىدىن تېخنىكا ئېلىپ بېرىلغان قوي يۇڭىمۇ خېلى جىق بولۇپ، يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىش يولى مەسىلىسى ھەل قىلىنىدى. ئۇيغۇرلاردىن قىسمەن سودىگەرلەر تېخنىكا، شاڭخەيلەرگە كىشى ئەۋەتىپ، مال ئېلىپ شىنجاڭغا يوتكەپ، ئازسانلىق مىللەتلەر بىلەن ئىچكىرىنىڭ سودا جەھەتتىكى بېرىشكېلىشى كېڭەيدى. بۇ مەزگىلنىڭ تېخنىكىدىكى چەتئەل سودىگەرلىرى ئىلگىرى - كېيىن گۇماشتىلىرىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، ئۇچەي، تۇرلۇك قىممەت باھالىق ۋە ئادەتتىكى تېرە - يۇڭلارنى سېتىۋالدى. مەسىلەن: تېخنىكىدىكى ئامېرىكىلىق سودىگەرلەرنىڭ بىلى ياڭخاك (گۇماشتىسى ئاق ئورۇسلاردىن - گومىلكىن) گۇباۋسەي ياڭخاك، گېرمانىيىلىك سودىگەر شۇنفا ياڭخاڭلارنىڭمۇ ئۇرۇمچىدە گۇماشتىلىرى بار ئىدى. بۇلار يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالغاندىن تاشقىرى، چەتئەللەردىن بىۋاستە ئېلىپ كەلگەن ئوشاق تاۋار مالالارنىمۇ ساتاتتى.

7 - سوۋېت بىلەن شىنجاڭنىڭ سودا ئالاقىسى

1920 - يىلى سوۋېت تۇركىستانى ھوكۇمىتى ئىلى، تەشقەر چېگرىسىغە سودا ئالاقە قىلىش توغرۇلۇق سوھبەت

لەشمەكچى بولۇپ، ۋەكىل ئەۋەتتى. يالڭزېڭشىن رۇسىيەيىڭى ھوكۈمىتىنى بېيجىڭ ھوكۈمىتى رەسمى ئېتىراپ قىلمىغاچقا قۇلايسىز دەپ بىلمەي، شىنجاڭدا ئۇزۇندىن بېرى رۇس مائارىپىنى ئىشلىتىش ئادەت بولۇپ كەتكەنلىگى، كىم رۇسچە، تۇمۇر ئەينى ۋاقىتتا جىددى ئېھتىياجلىق مائارى ئەشيا بولغانلىغى ئۈچۈن، يەرلىك خاراكتېرلىكى ۋاقىتلىق سودا ئالاقىسى شەرتنامىسىنى تۈزۈشكە قوشۇلۇپ، ئىلىنىڭ دوتىيى (ۋالىسى) شۇي گوجېنغا مەزكۇر ۋەكىللەر بىلەن سوھبەتلىشىشكە يۈيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئىككى تەرەپ شەرتنامىسى تۈزۈپ، يوقۇرىغا مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرغان.

ئەسلى شەرتنامىنىڭ ئاساسى مەزمۇنلىرى:

(1) سوۋېتلىكلەر سوۋېت مائارىنى ئىلىغا ئېلىپكېلىش ياكى ئىلىدىن مائارنى سوۋېتكە ئېلىپ كېتىشتە شىنجاڭنىڭ بىر تۇتاش باج نىزامنامىسى بويىچە، جۈگگو تاموژىسىغا باج تاپشۇرىدۇ؛

(2) ئىككى دولەت خەلقلىرى ئازسىدا سودا ئۈستىدە تالاش - تارتىش يۈزىكى چىقمايدىغان داۋاسى يۈز بەرسە، تۈرۈشلۇق دولەتنىڭ قانۇنى بويىچە ھوكۇم چىقىرىپ ئىجرا قىلىدۇ؛

(3) سودا ۋە قوشۇمچە ئۇچرۇشۇپ تۇرۇش ئىدارىلىرىنى جۈگگو تەرەپ سوۋېتنىكى 7 سۇ ئولكىسى (ئالمۇتا) دە قۇرىدۇ، سوۋېت تەرەپ شىنجاڭنىڭ غۇلجا شەھىرىدە قۇرىدۇ؛

1921 - يىلى 5 - ئايدا سوۋېت شىنجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئىلىدىن باشقا ئۈرۈمچى، قەشقەر، چوچەك، ئالتاي -

لاردا سودا ئالاقە ئورۇنلىرى ئېچىشنى ھەمدە كونسۇلخانە قۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شىنجاڭ تەرەپ ئالمۇتىدىن باشقا تاشكەنت، ئەنجان، ھەمەي، زەيسەن 4 ئورۇندا ئالماشتۇرۇش شەرتى قىلىپ 5 كونسۇلخانە قۇرۇشنى ھەمدە يىغىنىنىڭ 14 ماددىلىق پىرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، سوھبەت يېرىم يىل داۋام قىلىپ كېتىدۇ. 1923 - يىلى 9 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈرۈمچىگە يەنە ۋەكىل ئەۋەتىپ سوھبەتنى داۋاملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شىنجاڭ ئوتكەندىكى 14 ماددىنى ئاساس قىلغان ھالدا سوھبەت ئېلىپ بارىدۇ. سوھبەت 8 ئاي داۋام قىلىدۇ. بىز تەرەپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا چارروسىيە ۋاقتىداچە قىرىلغان قەغەز پۇللارنى تېگىشىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. سوۋېت تەرەپ ماقۇل كورەيدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا شۇ سەۋەبتىن رەسمى كېلىشىم تۈزۈلمىگەن. لېكىن ئىككى تەرەپ ئوز - ئارا چۈشىنىش ئاساسىدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈرۈمچىدە باش كونسۇلخانە، ئىلى، چوچەك، قەشقەر، ئالتاي 4 ئورۇندا كونسۇلخانا قۇرماقچى بولدى؛ شىنجاڭ تەرەپ ئالمۇتىدىن باشقا شەھەيدە باش كونسۇلخانا، ئەنجان، زەيسان، تاشكەنت قاتارلىق ئورۇنلاردا كونسۇلخانە قۇرماقچى بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانە قۇرۇشتىن تاشقىرى سودا ئورگانلىرىنىڭ بۇنى دەسلەپتە يۈك شېركىتى (مويكا) دەپ ئاتايتتى. كېيىن، سوۋېت - شىنجاڭ سودا شېركىتىگە ئوزگەرتىلدى.

1923 - يىلدىن باشلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان سودىسى تەدرىجى كوپەيدى. سوۋېت تامۇژ-

نا ئىدارىسىنىڭ قىسقىچە سىتاتىستىكا ماتېرىيالىغا قارىغاندا، 1913 - يىلى چارروسىيە دەۋرىدە شىنجاڭغا كىرگۈزۈلگەن مالنىڭ ئومۇمى قىممىتى 9 مىليون 846 مىڭ روبلى، ئېكسپورت قىلىنغان مالارنىڭ ئومۇمى قىممىتى 8 مىليون 427 مىڭ روبلى بولۇپ، ئېكسپورت ۋە ئېكسپورت قىلىنغان جەمئى سان 18 مىليون 273 مىڭ روبلى بولغان. 1923-1924 - يىللىرى سوۋېتنىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان سودا ئىشلىرىدىن ئىمپورت، ئېكسپورت قىلىنغان ئومۇمى قىممىتى 3 مىليون 433 مىڭ روبلى ئىدى. 1929 - 1930 - يىللىرى كۆپ ۋېتوپ 31 مىليون 947 مىڭ روبلىغە يەتتى. 1930-يىلدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىداقالايمىقانچىلىق بولغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسى پەيدىن - پەي توۋەنلەپ كەتتى.

8 - شىنجاڭدا سودا ئىشلىرىنىڭ ئاجىزلىشىشى

1921 - يىلىدىن 22 - يىلىغىچە كوكھوتتىن شىنجاڭغىچە بولغان توگىدە مال توشۇش يولىنى ئۈزگەرتىپ، كىچىك يايلاق بىلەن ماڭىدىغان بولدى (چوڭ يايلاق تاشقى مۇڭغۇل چېگرىسى ئىچىدە، كىچىك يايلاق تاشقى مۇڭغۇل چېگرىسى ئىچىدە ئەمەس ئىدى). كىچىك يايلاق بىلەن ماڭغاندا كىرا ھەققى چوڭ يايلاق بىلەن مېڭىشقا قارىغاندا قىممەترەك، ۋاقتىمۇ ئۈزۈن كېتەتتى. 1930 - يىلىدىن كېيىن شىنجاڭدا قۇرالىمق قوزغۇلاڭ پارتلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇرۇش پاراكەندىچىلىگى ئۈزۈلمەي شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە

غەربىگىچە قانات يايغان ئىدى. شىمالى يول بىلەن كىر - گۈزۈلۈۋاتقان سودا مالىلىرى بىر قانچە قېتىم بۇلاڭ - تا - لاڭغا ئۇچرىدى. زىيانىنىڭ ئومۇمى سانى 5 مىليون يۈەندىن ئارتۇق. مال توشۇش شۇنىڭ بىلەن ئۈزۈلۈپ قېلىپ، شىنجاڭنىڭ سودىسى بىر يېقىلىش بىلەنلا ئورە بولالمىدى. شىنجاڭنىڭ شىمسەي ھوكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلىدە، تىررورلۇق يۈرگۈزىدى. سودىگەرلەرنىڭ ھەممىسى ئوزىدىن ئەندىشە قىلىپ، كەسىپىنى راۋاجلاندۇرۇشقا قىزىقمىدى. گومىنداڭ ھوكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلىدە فايىز ۋە جىنىڭ يۈەنجۇەن قەغەز پۇللارنى قالايمىقان چىقىرىۋەتتى. ھەر قېتىم ئايرۇپىلان لەنجۇدىن ئۇرۇمچىگە كەلگەندە زور مىقتارىدا قەغەز پۇللارنى ئېلىپكېلەتتى. شۇڭا "ئاسماندا ئايرۇپىلان گۈكىرسە، يەردە مال باھاسى ئورلەيدۇ" دىگەن قوشاقلارچىققانىدى. يەرلىك مەھسۇلاتلارنىڭ بازىرى بولمىغانلىقتىن، ئوچەينى ئىشتىقا تاشلاپ بېرىش ئەھۋالىمى كورۈلدى. پۇل پاخالىشىپ كەتكەنلىكتىن، بازاردا تاماكا، 8 خەتلىك چاي ياكى گەزلىمىلەر ئوز - ئارا ئالماشتۇرۇش ۋاستىسى بولۇپ قالدى. بازاردا پەقەت ھايانكەشلىك ئەۋج ئېلىپ، نورمال سودا بولمىدى. كونا سودا دوكانلارنىڭ ئوندىن سەككىز - توققۇزى تاقىلىپ قالغان ئىدى.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى توغرىسىدا ئەسلىمە

يېزىپ قالدۇرغۇچى: ماۋشۇن

مەن 1928 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ پوچتا باشقارمىسىغا خىزمەتكە كىرىپ 36 يىل ئىشلىدىم. يالۇزكۆشەن، جەنۇبىن، شىمالىي شەرقتىكى ئۈچ گومىنداڭنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى ھوكۇمرانلىق باسقۇچلارنى ئۆز بېشىمدىن ئوتكۈزدۈم. ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى قاراڭغۇ سىياسەتتە ئىشپىيونلار زوراۋانلىق قىلىدىغان، خىيانەتچىلىكتە چىرىكلەشكەن. تېررورلۇق ھوكۇم سۈرگەن بولغاچقا بىز پوچتىخانا خادىملىرىگىمۇ خىزمەت كاپالەتسىز يوق بولغانلىقتىن ئۇستىگە ھەر ۋاقىتتا ئىشسىزلىق خەۋپى بار ئىدى. ئىش ھەققىمىز ھېچنەرسە پۇل پاخالىلىغىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايتتى. شۇنىڭدەك سىياسىي زىيانكەشلىك خەۋپىدە ھايات-ئۆلۈمىمىز كاپالەتسىز ئىدى. مەسىلەن ئازاتلىقتىن كېيىنكى خەلق پوچتىخانا خىزمەتلىرىنىڭ جۇشقۇنلۇق تەرەققىياتىغا، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كۆڭۈل ئازادىلىقىغا سېلىشتۇرغاندا ئاسمان - زېمىن پەرقى بار. مەن بۇ ماقالامدا 40 يىلدىن بۇيانقى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى شۇنداقلا بىر دەۋرلىك تارىخىنى، يىغىپ ئېيتقاندا ئۇزۇنغا سوزۇلمىغان ئوتمۈشتە تارتقان دەرت

ئەلەملىرىنى ئەسلەپ، ھازىرقى بەخت - سائادەتنىڭ قەدرىگە يەتكەن ھەقدىقى خاتىرىمىنى ئورتىغا قويماقچىمەن. يىللارنىڭ ئۇزۇنلىغى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قولۇمدا پايدىلانغىدەك ئۇزۇك ماتېرىيالنىڭ يوقلىغىدىن تولۇق يېزىپ چىقالمىشىم مەھال بىر گەپ. شۇڭا خەۋەردار كىشىلەرنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

شىنجاڭدىكى كونا پوچتا ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

1866 - يىلى (تۇڭجۇ 5 - يىلى)دىن باشلاپ مەنچىڭ ھوكۇمىتى باج ئىشلىرى باش مەھكىمىسى ئارقىلىق دولەت - مىڭ بىر قانچە سودا شەھەرلىرىدە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلاردا: مەسىلەن بېيجىڭ، تيەنجىن، نيۇچۇاڭ، شاڭخەي، جيۇجيياڭ، جيېجيياڭ قاتارلىق جايلاردا خەت توشۇش پونكىتلىرى قۇردى. يەنى ئامۇزنا ئىدارىلىرى پوچتا ئىشلىرىنى قوشۇمچە يۈرگۈزدى. 1866 - يىلىدىن 1896 - يىلىغىچە بۇخىزمەتنى سىناق قىلىش باسقۇچى قىلدى. 1896 - يىلى (گۇاڭشۈي 22 - يىلى) ئاندىن رەسمىي يولغا قويدى دېيىشكە بولىدۇ. 1911 - يىلى (شۆھنتۇڭنىڭ 3 - يىلى) پوچتا ئىشلىرى ئامۇزنى (خەيگۈەن) ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل ھالدا پوچتا - ئالاقە مىنىستىرلىگىنىڭ قارمىغىدا، بېيجىڭدا پوچتىخانىنىڭ باش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، مەملىكەت بويىچە پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇردى. 1912 - يىلى (مىنگۇنىڭ 1-يىلى) شىنجاڭنى پوچتا رايونى دەپ، بېيجىڭ باش ئىدارىنىڭ باشقۇرۇشىغا كىرگۈزدى. دەسلەك شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن بۇرۇن شىنجاڭدا پوچتا يوق ئىدى.

1912 - يىلدىن بۇرۇن شىنجاڭدا خەت-ئالاقە ئۆتكىلى ئىشلىرىنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئايرىم باشقۇراتتى. بەزەن رايونلاردا مەنزىلدىن-مەنزىلگە يەتكۈزۈپ بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇپ، بىر ئادەم بىر ئات بىلەن ئالدىدىكى مەنزىلگە يەتكۈزۈپ بېرەتتى؛ بەزەن رايونلاردا ھارۋىكەش يا-كى توگدىچىلەر بىلەن توختام تۈزۈپ، پوچتا ئالاقىلىرىنى يەت-كۈزەتتى. ئىش ھەققى قېتىم سانىغا قاراپ بېرىلەتتى. بۇ خىل كونا ئۇسۇلدا قاتناش قوراللىرىنىڭ چەكلىمىسى، ئۇسكۇنە-جا-ھازلارنىڭ ناچارلىقىدىن ئىش ئۈنۈمى جەھەتتە تېز، توغرا، بىخەتەر، ئوگۈشلۈق بولۇشى قىيىن ئىدى. 1909 - يىلى (شۇەنتۇڭ 1 - يىلى) دولىتىمىزنىڭ ئىچكى پوچتا يولى-لەنجۇغىچە ئىدى. ئىچكى ئولكىلەردىن شىنجاڭغا ئۆتىدىغان خەت-ئالاقىلار يەنىلا توگە ئارقىلىق كېلەتتى. ئۇنىڭ كەراسىنى خەت ئۆتەتكۈچى بىلەن خەت تاپشۇرۇپ ئالغۇچىلار تولەيتتى. شىنجاڭدا پوچتا توشۇشنى سىناق تەرىقىسىدە كېچە-كۈندۈز ماگدۇرۇش يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئۇرۇمچى-دىن لەنجۇغىچە 6600 يول مۇساپىنى پوچتىكەش ئاتلىق 33 كۈن يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇنىڭدىن قىيىنچىلىقنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىغىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولىدۇ.

1 پوچتا قۇرۇلمىسىنىڭ تەشكىلى ئىھۋالى

1912 - يىلى شىنجاڭدا پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ناـ

ھىيلىدە 16 ئورۇندا پوچتىخانا بار ئىدى. يەرلىك ھوكۇـ مەت ئورۇنلىرى مەخسۇس ئادەم تەيىنلىگەن ياكى سودىگەر-لەر ۋاكالىتەن بېجىرىدىغان پوچتا بېكەتلىرىدىن 20 ئورۇنـ دا بار ئىدى. 5 يىلدىن كېيىن تەدرىجى كېڭەيتىپ ئاسا-سى ناھىيىلىدە 2 - دەرىجىلىك ناھىيە-لەردىمۇ پوچتا پۇنكىتلىرى قۇرۇلدى.

1912 - يىلى پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلغان ئورۇنلار:

قۇمۇل، تۇرپان، گۈچەك، ماناس، شەنۇ، تارباغاتاي، سارسۇمبە، غۇلجا، سۈيدۇڭ، كورە، قاراشەھەر، كۈچار، ئاق-سۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن.

پوچتا پونكىتلىرى قۇرۇلغان ئورۇنلار:

بارىكول، توخسۇن، فۇكاڭ، جىمىسار، مورى، سانجى، قۇتۇبى، جىمڭ، بورچىن، يۇەنخۇ (ئالتايغا قاراشلىق رايون) قەشقەر يېڭىشەھەر، بۇگۇر، باي، كورلا، لوپنۇر، ۋېنسۇ، مارال-ۋېشى، يېڭىسار، كېرىيە.

1927 - يىلىدىن كېيىن، بېيجىڭدىكى باش پوچتا ئىـ دارىسى نەنجىڭ قورچاق گومىنداڭ ھوكۇمىتى قاتناش مىنىسـ تىرلىگىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئوتكۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭـ گونىڭ باش پوچتا ئىدارىسى نەنجىڭدە تەسىس قىلىندى. شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنى ئۈزگەرتىپ نەنجىڭ باش پوچتا ئىدارىسى تەۋەلىگىدە، شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلدى. باشقا قۇرۇلمىلـ-رى ئوز پېتىمچە قالدى. ئەمما شىنجاڭدىكى پوچتا ئىدارىلە-رى، پونكىتلىرى ۋە پوچتا لېنىيەسى (يولى) داۋاملىق كېـ-گەيدى ۋە ئاشۇرۇلدى. بۇ چاغدا ئولكىدىكى ھەر قايسى ۋە-

لايەت ناھيىلەرنىڭ ھەممىسىدە پوچتا ئىدارىلىرى قۇرۇلدى. ئولكە مەركىزىگە يېراق، قاتناش قىيىن بولغان ناھىيە ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان جايلارغىمۇ پوچتا پونكىتلىرى قۇرۇلدى.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، پوچتا - ئالاقە ئىشلىرى بىر قەدەر ئۆزۈنراق بولغان ئالتاي رايونىدا 3 - دەرىجىلىك پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلدى.

ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭ ئولكىسىدە 1 - 2 - 3 - 4 - دەرىجىلىك پوچتا ئىدارىلىرى 38 ئورۇندا، پوچتا پونكىتلىرى 54 ئورۇندا قۇرۇلغان ئىدى. بۇ قۇرۇلمىلار ئازاتلىقتىن دەسلەپكى يىللىرىغىچە داۋام قىلىپ كەلدى.

1927 - يىلىدىن كېيىن قۇرۇلغان پوچتىخانىلار تۆۋەندىكىچە:

1 - دەرىجىلىك پوچتىخانىلار:

قەشقەر كونىشەھەر.

2 - دەرىجىلىك پوچتىخانىلار:

قۇمۇل، تۇرپان، ماناس، شىخۇ، سۈيدۇڭ، غۇلجا، تارباغاتاي، سارسۇمبە، قاراشەھەر، كۇچار، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن، گۇچىڭ.

3 - دەرىجىلىك پوچتىخانىلار:

باردىكول، قۇتۇبى، جىڭ، كورە، دوربىلجىن، بورچىن، كورلا، مارالزۇيشى، قەشقەر يېڭى شەھىرى، كىرىيە.

4 - دەرىجىلىك پوچتىخانىلار:

پىچان، توخسۇن، سانجى، بۇگۇر، ۋېنسۇ، ئۈچتۇرپان، قارغىلىق، پۇكاك.

سۇۋېت ئىتتىپاقى ۋە خەلقارالىق خەتچەكلەرنى ئالماشتۇرۇش ئورنى: قورغاس، جىمونەي، ئەركەشتام. چوچەكمۇخەلقارالىق خەتچەكلەرنى ئالماشتۇرىدىغان ئورۇن ئىدى.

ھىندىستان ۋە خەلقارالىق خەتچەكلەرنى ئالماشتۇرۇش ئورنى: تاشقورغان ئىدى.

پوچتىخانىلارنىڭ ۋاكالىتەن ئىش بېجىرگۈچى پونكىتلىرى تۆۋەندىكى جايلاردا قۇرۇلغان:

ئاراتورۇك، يەتتە قۇدۇق، بورتالا، توقۇزتارا، ئىلىقا، موڭغۇلكورە، چاپچال، خېپىڭ، تىمكەس، كونەس، چىڭگىل، بۇرۇلتوقاي، قاباا، خېجەن، لوپنور، چارقىلىق، چەرچەن، شايار، توقسۇ، باي، ئاۋات، كەلپىن، ئاقچى، مەكىت، پەيزەۋات، يوپۇرغا، ئاتۇش، يېڭىسار، پوسكام، گۇما، قارىقاش، لوپ، چىرا، مەچۈەن، جەمىسار، مورى ئۈششاقتال، شىڭشىڭشا، داۋانچىڭ، ساي ئوپا، داخىيەن، چىڭشۇيخېزا، لۇساۋگۇ، كونەس، چاغانتوقاي، تولى، ئوتۇنبۇلاق، يەكەن، نىيە، يۈەنخۇ، زەمەچەنزە، سەنتەي، كونا چىتەي قاتارلىقلار.

پوچتا باشقارما ئىدارىلىرىنىڭ ئىچكى تەشكىلى:

1912 - يىلى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلغانىدىن دەسلەپكى يىللىرىدىن باشلاپ، ئىچكى جەھەتتە ئون باشقارما قۇرۇلغان ئىدى: (1) كاتتۇات باشقارمىسى؛ (مەخسۇس چەتئەل پېيغەمبەرلىكى ئالاقىلارنى بىر تەرەپ قىلىدۇ.) (2) بوخكالتېر باشقارمىسى (3)؛ ئىچكى ئولكىلەر ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىش باشقارمىسى؛ (4) يەرلىك ئىشلار باشقارمىسى؛ (5) خەت ئالاقىلارنى ئېلىش - تارقىتىش باشقارمىسى؛ (6) زاكاس خەتلەر باشقارمىسى؛ (7) خالتا،

پاسولكا ئىشلىرى باشقارمىسى؛ (8) پۇل پىرۇوت باشقارمىسى؛ (9) ئىگىسىگە يەتكۈزۈپ بىرىشكە ئامالسىز بولغان خەتچەكلەر باشقارمىسى؛ (10) داڭدەن تەكشۈرۈش باشقارمىسى قاتارلىقلار. بۇ قۇرۇلمىلار مەلۇم كولەمدە قۇرۇلغان بولسىمۇ، ئۇ چاغلاردا كەسپى خادىملار كەم بولغانلىقتىن ھەرقايسى باشقارمىلارنىڭ ئاساسى ئىشلىرىغا ئىچكى ئولكىلەردىن سالاھىيىتى يوقۇرىراق خادىملارنى يوتكەپ كېلىپ ئورۇنلاشتۇراتتى. قوۋەندىكى خەتچەك ئىشلىرى. مالىيە ۋە تىجارەت ئىشلىرى قاتارلىق كونكىرىت خىزمەتلەرگە يەرلىكلەردىن بىر قانچە ئادەم قوبۇل قىلىپ ئىش يۈرگۈزەتتى.

چەتئەللىك باشلىق شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرىدىكى چوڭ ھوقۇقنى ئىگەللەشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن شىنجاڭدىكى ھوكۈمران تەبىقىلەر بىلەن مۇناسىۋەت ئورنۇتاتتى. خەت-ئالاقىلار جۈملىدىن يېزىغىدا يۈرگۈزۈلىدىغان بولغاشقا، چەتئەللىك باشلىق، شىنجاڭ ئولكىلۈك ھوكۈمەت مەھكىمىسىدىن مەخسۇس كاتىپ يوتكەپ، يوقۇرى مۇئاش بەلگىلەپ، يەرلىك كىشىلەرنى پوچتا ئىدارىسىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ئىچىگە كىرگۈزدى. ئۇلارغا ھوججەتلەرنى كۆرگۈچىلەر دەپ چىرايلىق ئىسىم قويدى. شۇنىڭ بىلەن — ھوججەت-دېلولار باشقارمىسى قۇرۇلدى. بۇ باشقارمىدا ھوججەتلەرنى كورگۈچى بىركىشى، كوچۇرۇپ سېلىشتۇرغۇچى ئىككى كىشى ئىدى. ئىدارە باشلىغىنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى پوچتا ئىدارىلىرىغا بىرىدىغان خەتنۇ تىلىدىكى يولىيورۇق ۋە بۇيرۇقلىرىنىمۇ مۇشۇ باشقارما ئىشلەيتتى.

ھەرقايسى ناھىيە پوچتا ئىدارىلىرىدىن يۇقۇرى، ئوڭ

رۇمچى باشقۇرۇش ئىدارىسىدىن تۆۋەن دەرىجىدە ئىككى نەپەر چارلىغۇچى بولاتتى؛ جەنۇبى شىنجاڭنى چارلىغۇچى خادىم قەشقەردە، شىمالى شىنجاڭنى چارلىغۇچى خادىم ئورۇمچىدە تۇراتتى. ھەربىرى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا، ئوز رايونى بويىچە تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ ھەرقايسى پوچتا ئىدارىلىرىنىڭ كەسپى ئىشلىرىنى كوزدىن كوچۈرەتتى. پوچتا يوللىرىنىڭ ئەھۋالىنى ۋە ھەرقايسى پوچتىخانىلاردا تۇغۇلغان چوڭ-كىچىك دېلولارنى يوقۇرىغا مەلۇم قىلىپ بىرتەرەپ قىلاتتى.

1927 - يىلدىن كېيىن، يوقۇرقى ھەرقايسى باشقارمىلار ئوز ئىشلىرىنىڭ ئىخچاملىشىشىغا قاراپ باشقارمىنى بولۇمگە ئوزگەرتتى. ئەمما باشقۇرۇش قاتلىمى ئەۋەلقىدىن بىر ئاز كوپەيدى. مەسىلەن، كاتىۋات باشقارمىسى — ئومۇمى ئىشلار بولۇمىگە ئوزگەرتىلدى. ئەمما بولۇمدە كاتىپلار، كاتىبلار ئىشلىرىنى باشقۇرۇش، ئاۋام ئىشلار قاتارلىق گۇرۇپپىلارتەسىس قىلىندى. بوخكالتېرىيە باشقارمىسى — بوخكالتېر بولۇمىگە ئوزگەرتىلدى. بولۇم ئىچىدە، تەكشۈرۈش، مالىيە ئىشلىرى، پۇل-چەكلەرنى قارايدىغان گۇرۇپپىلارتەسىس قىلىندى. ئىچكى ئولكىلەرنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان باشقارما-ئىچكى ئولكىلەر ئىشلىرى بولۇمىگە ئوزگەرتىلدى. بولۇم ئىچىدە رايونغا ئايرىش، ئومۇملاشتۇرۇپ تەكشۈرۈش، تالۇنلارنى رەتلەش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى؛ ھوججەت دېلو باشقارمىسى، ئىچكى ئىشلار بولۇمىگە قوشۇۋېتىلدى. يەرلىك ئىشلارنى باشقۇرۇش باشقارمىسى — يەرلىك ئىشلار بولۇمىگە ئوزگەرتىلدى؛ ئەسلىدىكى خەتچەكلەرنى ئېلىش-تارقىتىش، زاكاس خەت، خالتا، پۇل پىرۇوت ئىشلىرى باشقارمە-

لمرى گۈرۈپپاغا ئۆزگەرتىلدى. ئوۋمەن يەرلىك ئىشلار بو-
لۇمى ۋە گۈرۈپپا يەنە مەخسۇس ئىشلاڭ ئورنى، كۆندۈلۈك
خىزمەتلەرنى بىرتەرەپ قىلىش ئورنى قۇرۇلدى. ئەسلىدىكى
يەتكۈزۈپ بىرىشكە ئامالسىز قالغان خەتچەكلەر باشقارمىسى،
جىلولارنى تەكشۈرۈش باشقارمىسى مەخسۇس ئىشلار ئورنىغا
ئۆزگەرتىلىپ يەرلىك ئىشلارنى باشقۇرۇش بولۇمىدىكى مۇ-
ناسىۋەتلىك گۈرۈپپىلارغا قوشۇۋېتىلدى. 1944 - يىلى شىن-
جاڭدا پوچتىخانىلاردا زاپاس مەبلەغ ساقلاش بىلەن پىرۋوت
قىلىنغان پۇللارنى تاپشۇرۇپ بىرىش ئىشلىرى رەسمى يول-
غا قويۇلغانلىقتىن، زاپاس مەبلەغ ۋە پۇل پىرۋوت بولۇمى
تەسىس قىلىندى. بولۇم ئىچىدە پۇل پىرۋوت قىلىش، زا -
پاس مەبلەغ ۋە ئومۇر سوغۇرتىسى قاتارلىق ئۈچ گۈرۈپپا قۇ-
رۇلدى. جەنۇپ ۋە شىمالى شىنجاڭدا پوچتا ئىشلىرىنى تەك-
شۈرگۈچىلەر ئوز ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇردى. پەقەتلا بۇلارنىڭ
نامى « پوچتا خىزمەتلىرىنى تەپتىش قىلغۇچىلار » دەپلا ئوز-
گەرتىلدى يەرلىك ئىشلارنى باشقۇرغۇچى بولۇم باشلىغىنىڭ
كۆندۈلۈك ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىش ۋە ھەرگە خەت - ئا-
لاقىلارنى يەتكۈزۈپ بىرىش ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ھەمكار-
لىشىش ئۈچۈن، يەرلىك پوچتا ئىشلىرىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشقا
بىرنەچچە مۇپەتتىش كوپەيتىلدى.

2 پوچتا ئىدارە خادىملىرى ۋە كادىرلار ئۇزۇمى

شىنجاڭدا مەيلى پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارە-
سى بولغان، ياكى پوچتىخانىلارنى باشقۇرۇش ئىدارىسى بول-

غان مەزگىلدە بولسۇن، قاتناش مۇنىستىرلىگىنىڭ پوچتا
ئىدارىسى باش مەھكىمىسى جۇيجاڭلىققا ئادەم تەيىنلەپ ئە-
ۋەتتى. بۇ ئادەم يوقۇرىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە پۈتۈن ئولكە-
دىكى پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. يەنە پۈتۈن پوچتىخانە-
لاردىكى ھىساۋاتنى پۇل چەكلىرىنى تەكشۈرۈش، مولۇك ۋە
كىرىم - چىقىم پىلانىنى ئىگەللەش قاتارلىق ئىشلارنى باش-
قۇرغاندىن تاشقىرى جۇيجاڭنىڭ ھەرخىل ئىشلارنى بىرتەرەپ
قىلىشىغا ھەمكارلىشىش ئۈچۈن بوخكالتىرىيە باشلىغى تە -
يىنلەپ ئەۋەتتى. بۇنىڭ خىزمەت ھوقوقى جۇيجاڭدىن قال-
سىلا 2 - ئورۇندا تۇراتتى. شىنجاڭدا پوچتا ئىشلىرىدا زاپاس
مەبلەغ ۋە پۇل پىرۋوت قىلىش شۇبە ئىدارىسى تەسىس قە-
لىنغاندىن كېيىن، بۇ ئىش بىر قەدەر راۋاج تاپقانلىقى ئۈ -
چۈن، ئادەمۇ كوپەيدى. پوچتا ئىشلىرى باش ئىدارىسى بوخ-
كالتىرىيە باشلىغى ۋەزىپىسىنى ئەملدىن قالدۇرۇپ ئۇنىڭ
ئورنىغا ھەمدە زاپاس مەبلەغ ۋە پۇل پىرۋوت ئىشلىرىغا ئو-
رۇنباسار جۇيجاڭ دەرىجىلىك 2 ئادەم ئەۋەتىپ پوچتا، ۋە
مالىيە ئىشلىرىغا يارەملىشىدىغان ئورۇنباسار جۇيجاڭ تە-
يىنلەيدىغان بولدى.

1912 - يىلى شىنجاڭدا پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش
ئىدارىسى قۇرۇلغان ۋاقىتلاردا جۇڭگونىڭ پوچتا ھوقۇقىغا
چەتئەللىكلەر خوجا ئىدى. شۇڭا بېيجىڭ قاتناش مىنىستىر -
لىگى پوچتا ئىشلىرى باش ئىدارىسى تەرىپىدىن چەتئەللىك-
لەرنى جۇيجاڭ قىلىپ ئەۋەتتى. ماتېرىياللارغا ۋە ئەسلە-
گەلىرىمگە قارىغاندا شىنجاڭغا كەلگەن چەتئەللىك پوچتە-
خانا جۇيجاڭلىرى: ئەنگلىيەلىك دۇخېب، بەييىاس، خەنتې،

ماگۇلۇ، ئىتتالىيەلىك: كېۋالىرو قاتارلىقلار. 1933 - يىلى شىڭشىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندا مەزگىللەردە نەنجىڭ قاتناش مىنىستىرلىگى پوچتا ئىشلىرى باش ئىدارىسى قاشىدا يىلىك كېچىگىنى جۇيجاڭلىققا ئەۋەتتى. شىڭشىسەي پۈتۈن ھوقۇقنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، دانىيەلىك جۇيجاڭنى ئۆز مېھمانخانىسىدا جۇڭگو قانۇنىغا بويسۇنمىغان چەتئەللىك بۇزۇق ئادەتنى ساقلىدى دەپ ئەيىپلەپ، ئىشتىن توختاتتى ۋە ئۆز ئويىگە نەزەربەنت قىلدى. نەنجىڭگە تېلېگراممىا يوللاپ كېچىگىپى قايتۇرۇپ كېتىشكە تەكلىپ سۇندى. شۇنىڭدىن باشلاپ باش ئىدارە شىنجاڭغا چەتئەل ئادەملىرىنى ئەۋەتمەدى. پوچتىخانا جۇيجاڭلىقنى جۇڭگولۇق خادىملار ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئالدى بىلەن ۋاقىتلىق دەپ ئورنۇتۇپ، كېيىنچە رەسمىلەشتۈرۈلدى، بوخكالتىرلار باشلىغى يىاكى پوچتا ئىشلىرى، مالىيە ئىشلىرىغا يارەملەشكۈچى خادىملارنىمۇ ئۆزۈندىن باش پوچتىخانىغا جۇيجاڭ بولغانلار، سالاھىيىتى ئۇزۇن، يوقۇرى دەرىجىلىك خادىملار ئىچىدىن يەنى سادىق، ئىشەنچلىك دەپ قوبۇلغان يىاكى ئۆز جەمەتىدىن بولغان خادىملار ئىچىدىن تاللاپ بېكىتتى.

ئا دەرىجىلىك پوچتا خادىملارنىڭ ھەممىسى ئىچكى ئولكىلەردىن يوتكەپ كەلتۈرۈلگەن بولۇپ سانى كۆپ ئەمەس ئىدى. ئادەتتە ھەر ئۈچ يىلدا بىر قېتىم ئالمىشىپ تۇراتتى. ئۇلار باشقارما باشلىغى، بولۇم باشلىغى، مۇپەتتىش، كادىرلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىغى، ھېسابات گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىغى بولاتتى. يەرلىكلەردىن پەقەت بىرلا كىشى يوقۇراق ئورۇنغا كىرگۈزۈلگەن ئىدى. يوقۇرىدا بىز ئېيتقان كا-

تىپنى يەرلىك ھوكۈمەتتىن يوتكەپ كىلىپ، يوقۇرىغا تەسىسقىلىتىش ئارقىلىق ھوججەت — دېلو باشقارمىسىغا باشلىق تەيىنلىدى.

يەرلىكلەردىن ئېھتىياجدىن ئوتۇپ «ب» دەرىجىلىك پوچتا خىزمىتىگە قالدۇرۇلغانلار، چەتئەللىك جۇيجاڭلار ۋە ئىچكى ئولكىلەردىن كەلگەن «ئا» دەرىجىلىك خادىملارنىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدىلا ئادەتتىكى خىزمەتلەرگە قويۇلاتتى. ئۇلارغا ئاساسىي خىزمەتلەر بېرىلمەيتتى. 1943 - يىلى باشقىلا بېرىلىش بولدى، يەنى ئەزەلدىن «ئا» دەرىجىلىك خادىملار ئوتتۇپ كەلگەن مۇپەتتىشلىك خىزمەتنى، ستاژى ئۇزۇن راق بولغان «ب» دەرىجىلىك خادىملار ئۆز ئۈستىگە ئېلىدى. بۇنىڭ سەۋەبى نەدە؟ ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ، ئادىمى شالاڭ، قاتناش قۇلايسىز، سەپەرگە چىقسىلا ئۇزۇن يولدا جاپا - مۇشەققەت چېكىشكە توغرا كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مىللىتارىستلارھوكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىللەردە جەنۇپ ۋە شىمالىي شىنجاڭدا دېخانلار، چارۋىچىلار ھوكۈمرانلارغا قارشى قوزغۇلاڭلار بولغان، ئارىدىن بۇزدېغان مىللى قىرغىنچىلىقلارمۇ بولغان ئىدى. «ئا» دەرىجىلىك خادىملار بىرىنچىدىن يول ئازاۋىدىن قورقسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھاياتىدىن ئەنسىرەپ، چەتكە ماگىدىغان خىزمەتلەرگە «ب» دەرىجىلىك يەرلىكلەر ماگىشۇن دەپ پىكىر قىلىپ، ئۇزلىرى ماگىغىلى ئۇنىمايتتى. شۇنداق قىلىپ يوقۇرى دەرىجىلىك بۇ خىزمەت، تۇۋەن دەرىجىلىك يەرلىكلەرنىڭ قولىغا ئوتتى. سىرتتىن قارىغاندا جۇڭخۇا پوچتىخانىلىرىنىڭ تۈزۈمى باشتىن - ئاياقىقىچە ناھايىتى ياخشى كورۇنەتتى، ئەمما

مىلىيەتتە ئانچە ياخشى ئەمەس ئىدى. جۇڭخۇا پوچتا ئىشلىرىدىكى كادىرلار تۈزۈمى، جاھانگىر ئۇنسۇرلار خوجايىن بولغان ۋاقىتلاردىن قېپقالغان، پەقەتلا جۇڭگولۇق خادىملارنى باشقۇرىدىغان بىرىۋرۇش ئۇسۇلدىنلا ئىبارەت بولۇپ، ئاساسەن جۇڭگولۇق خادىملارنى كورسەتكەن ئىشقىلا بوي سۇنىدىغان، سىياسەتنى سۇرۇشتۇرمەي، تەكشۈرلىك مۇئامىلىلەرگە رازى بولىدىغان قىلىپ جۇڭگولۇقلار بىلەن چەتئەللىكلەر ئىك تەڭ ھوقۇقسىزلىغىنى قانۇنلاشتۇراتتى. باشقارما باشلىغى، بولۇم باشلىغى بولغان «ئا» دەرىجىلىك خادىملار بىلەن «ب» دەرىجىلىك خادىملار ئوتتۇرىسىدىكى ھوقۇقنىڭ پەرقلىق بولۇشى كىشىنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرەتتى. جۇيجاڭ بولغانلار (چەتئەللىك جۇيجاڭلار) مەيلى خىزمەت مەسىلىلىرى مەيلى خادىملارغا چارە كورۈش ئىشلىرىدا باشقارما ياكى بولۇم باشلىقلىرىنىڭ ئاغزاكى ياكى يازما دوكلاتلىرىغا قاتتىق ئىشىنىپ، قانداق قىلىمەن دېسە ھۇنداق قىلىۋاتاتتى. «ب» دەرىجىلىك خادىملار جۇيجاڭلار بىلەن بىۋاستە كورۈشالمايتتى. ئەھۋال ئېيتىلمايتتى. شۇڭا «ئا» دەرىجىلىك خادىملار، بۇيانقىلارنى كوزدىگە ئىلماي ئوزمەيلىچە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ، ھاكاۋۇرلۇشۇپ باشقىلارنى بوزەك قىلاتتى. «ب» دەرىجىلىك خادىملارنى چاكارنىڭ ئورنىدا، تېخىمۇ تۆۋەن دەرىجىلىكلەرنى قۇل ئورنىدا كورەتتى. بۇ خىل پەۋدالىزملىق ئادەت ئازاتلىققا قەدەر داۋاملىشىپ كەلدى. ئازاتلىقتىن كېيىنلا بۇ تۈزۈم ئەمەلدىن قالدى.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى جۇڭخۇا پوچتا ئىشلىرىدا «ئا» «ب» دەرىجىلىك ھەم يارىدەمچى خادىملار بولغاندىن تاشقىرى

رى يەنە خەتچى، قارا خىزمەتچى، پىيادە ۋە ئاتلىق چاپارمەنلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ خىزمىتى قانداق بولىدىغانلىقىنى ئىسمىدىنلا چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇلار خەت تارقىتىش، ئىدارىنىڭ پارچە - پۈرات ئىشلىرىنى ۋە ئاتلىق خەت توشۇش ئىشلىرىنى قىلاتتى. خەتچىلەر يىل بويى قىش - ياز دېمەي خەت توشۇيتتى. ئەڭ جاپالىق خىزمەت قىلغاندىن تاشقىرى ئەڭ ئېغىر ئىكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچرايتتى. ئۇ چاغلاردا ئاتلىق خەت توشۇغۇچىلار ئەڭ كوپ ئىدى. جۇڭخۇا پوچتە - خانىسىنىڭ بەلگىلىمىسى ئاتلىق پوچتىكەشلەر پوچتەخانىغا كىرىشتە «ب» دەرىجىلىك يارىدەمچى خىزمەتچىلەرگە ئوخشاش 200 سەر كومۇش پۇل تاپشۇرۇش شەرتى بىلەن كېيىنلىك بەرگەندىن تاشقىرى، ئوزلىرى بىرىدىن - ئىككىگىچە ئات ھارزىلايتتى. ئەگەر ئوزىدە ئات بولمىسا، پوچتەخانا بازار بىلەن ھاسى بويىچە پۇل قەرز بېرەتتى. بۇ پۇلنى ئايمۇ - ئاي تارتىپ تۇرۇپ قالاتتى. ئەگەر ئېتى ئولۇپ قېلىپ، ئات سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىسە، يەنە قەرز پۇل بېرىپ، ئايمۇ - ئاي تارتىپ قالاتتى. ئايلىق ماڭاشىغا تايىنىپ تۇرمۇش كوچۇرىدىغان خەتچىلەر تولا قەرز ئېلىپ قەرزگە بوغۇلۇپ كېتەتتى. ئايلىقنى قەرزگە تولەپ پۈتۈن ئائىلىسى ئاچ - يالمىگاچلىق ئازابىنى تارتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە باشقىلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە ئۇچرايتتى. بەزەن خەتچىلەر زۇلۇمغا چىدىمايلا ئوزىنى ئولتۇرۇۋېلىش يولىغا مېڭىپ قالاتتى. باشقىلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۈسۈلى كوپ ئىدى. باشقىلار پوچتىكەش ماگىدىغان يولىلارغا ئون، ئۇرۇچ، بىيدە، سامان دوكانلىرى ئېچىپ قوياتتى. پوچتىكەشلەردە نەق پۇل

بولمىغانلىقتىن قەرزگە سۇلاردىن يىمەك - ئىچمەك بوغۇز، سامان ئالاتتى. ئۇلارنىڭ ئايلىغى چىققاندا ھېلىقى باشلىقلار ھىساۋات قىلىپ پۇلنى ئالاتتى. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ ئايلىق پۇلى تۆۋەن بولاتتى. ھوكۈمەت ئاققا قەرز بەرگەن پۇلى تارتىپ قالسا، تۇرمۇشىنى قامداشقا يەتمىگەنلىكتىن، ئامالسىزلىقتا ھېلىقى دۆكان ئاچقان باشلىقلىرىدىن قەرز ئېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. ئومۇمەن تولەپ تۈگۈتالمايدىغان قەرزگە بوغۇلۇپ ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچرايتتى. جەنۇبى شىنجاڭ تەرەپتە خەتچىلەرگە تولاراق باي‌دېخان، بەگ، پومەشىك، زومىگەرلەر باشلىق بولمۇالاتتى. كەمبەغەل دېخانلاردىن چىققان خەت توشۇغۇچىلارنى ئۇلار مېھنەتكەش دېخانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغانغا ئوخشاشلا شەپقەتسىزلىك بىلەن ئىزەتتى. ئۇلار خەتچىلەرنىڭ مۇئاشىنى قىسمۇپلىپ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغاندىن تاشقىرى، يەنە ئۇلارنى ئوزۇپشىغا چۆشكەن ئالۋاڭ - ياساقنى ئوتەشكە مەجبۇر قىلاتتى. ئەگەر ئۇنىڭغا بويۇن تولغىسا، قامچىلايتتى.

جۇڭخۇا پوچتاخادىملىرىنىڭ ئىش تۇزۇمى ئازاتلىقتىن بۇرۇن بىرقانچە قېتىم ئۆزگەرتىلگەن ئىدى. 1928 - يىلىدىن ئىلگىرى 4 بەنزە تۇزۇمى يولغا قويۇلدى. جۇيجاڭدىن باشقا، پوچتا ئىشلىرى ئەمەلدارى، پوچتا خادىملىرى، پوچتا خىزمەتچىسى، خەتچەكلەرنى تاللاش ئىشچىسى قاتارلىقلار بولۇپ، يوقۇرقىدەك يەنە 5 دەرىجىگە بولۇنەتتى. 1928 - يىلىدىن كېيىن پوچتىخانا خادىملىرىنىڭ دەرىجىسى يەنە بىر قېتىم ئۆزگەرتىلدى.

خەت توشۇغۇچى قارا خىزمەتچى، خەتچىلەر باشلىغى ۋە

ئاتلىق خەت توشۇغۇچىلارنىڭ دەرىجىسىنمۇ ئايرىماستىنلا ئەھۋالغا قاراپ ماڭاش بېرەتتى. خەت توشۇغۇچىلارغا جەنۇبى شىنجاڭدىكىلەرگە 18 يۈەن، شىمالى شىنجاڭدىكىلەرگە 21 يۈەن بېرىلەتتى. ئىدارىغا كىرىپ 6 ئاي ئوتكەندىن كېيىن ياخشى ئىشلىگەنلەرگە 3 يۈەندىن قوشۇپ بېرەتتى. شۇنداقتىن كېيىن ھەرقېتىمدا 3 يۈەندىن قوشۇپ 6 قېتىم بولغاندا بىر يۈەن قوشۇپ تورت يۈەن بېرەتتى. 9 - قېتىمدىن كېيىن 5 يۈەن قىلىپ جەمى 15 قېتىمغىچە ئاشۇرۇپ بېرەتتى. ئات بىلەن خەت توشۇغۇچىلارغىمۇ ئەھۋالغا قاراپ ماڭاش بېرەتتى. جەنۇبى شىنجاڭدىكىلەرگە 16 يۈەن، شىمالى شىنجاڭدىكىلەرگە 18 يۈەن بېرەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن 2 يۈەندىن قوشۇپ بېرىشنى ئون قېتىمغىچە ئاشۇرۇپ بېرىلىدى قىلاتتى. خەتچىلەر باشلىقلىرىنىڭ ماڭاشى ۋە قوشۇپ بېرىدىغان پۇل بەلگىلىمىسى يوقۇرقىلارغا ئوخشاش بولغاندىن تاشقىرى يەنە 3 يۈەندىن يازدىم بېرەتتى. قارا خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشى ئاساسى جەھەتتىن يوقۇرقىلارغا ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن يوقۇرقىلاردىن بىرئاز يوقۇرى ئىدى. قوشۇپ بېرىش ئۇسۇلى ئوخشاش بولاتتى.

جۇڭخۇا پوچتا ئىدارىسى «ئا» «ب» دەرىجىلىك پوچتا خادىملىرى ۋە يارىدەمچىلەرنىڭ دەرىجىسىنى ئوستۇرۇش مەسىلىسىدە كاپىيەن (كارتوچكا) تۇزۇمى بىلەن بېرتەرەپ قىلاتتى. بۇ تۇزۇمدە خادىملارنى جۇيجاڭ، يوقۇرىغا مەلۇم قىلىش بىلەن بولاتتى. كاپىيەن رەڭگى بىلەن 4 دەرىجىگە ئايرىلاتتى. قىزىل رەڭلىگى 1 - دەرىجە؛ توخۇك رەڭلىگى 2 - دەرىجە، يېشىل رەڭلىگى 3 - دەرىجە ھېسابلىناتتى. بۇ دەرىجىدىن

كۆپىنكىسى يەنە مۇنداق بەلگىلەنگەن ئىدى:

ئا — كورۇنەرلىك قابىلىيىتى بولمىسا، ئالاھىدە قابىلىيىتى بولۇپ، ياخشى ئىشلىگەن، تولۇق ئىشەنچلىك بولغانلار 1 - دەرىجە - گە كىرىدۇ؛

ب — كورۇنەرلىك قابىلىيىتى بولمىسىمۇ، ئەترابلىق ئىش بېجىرگەن، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تىرىشىپ، ئىتتىپاقتىچانلىق بىلەن ئىشلىگۈچىلەر 2 - دەرىجىگە كىرىدۇ؛

س — كورسەتكەن چوڭ خىزمىتى بولمىسىمۇ، خىزمىتىنى ئادەتتىكىچە ئىشلىگەن بولسىمۇ، خاراكتېرى جەھەتتىن تامامەن ئىشەنگىلى بولمىدىغانلار ياكى يېڭىدىن خىزمەتكە كىرگەنلەر ئادەتتىكى خىزمەت، ئۆگىنىش، كەسپى تېخنىكا جەھەتتە تېخى پىشىشىق بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ، 3 - دەرىجىگە كىرىدۇ؛

د — يېڭىدىن ئۆگىنىپ، ئەمدىلا ئادەتتىكى سەۋىيىگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، كۆپ خاتالىق سادىر قىلمىغان، ئەمما مۇھىم خىزمەتلەرگە قويسا تولۇق ئىشەنچ قىلغىلى بولمىغانلارغا نەق مۇئاش بېرىلەيدۇ. ئۇلارنى دەرىجىنى ئوستۇرۇش مۇئاشىنى ئاشۇرۇش كاتېگورىيىسىگە كىرگۈزمەيدۇ.

يوقۇرقى 3 دەرىجىدىكىلەرنىڭ دەرىجە ئوستۇرۇش ۋاقتىنىڭ ئۈزۈن - قىسقىلىغى جۇيجاڭنىڭ نەتىجىلەرنى مەلۇم قىلىشىغا باغلىق. ئومۇمەن 1 - دەرىجىلىكىلەرنىڭ دەرىجىسىنى ئوستۇرۇش ۋاقتى 15 ئاي، 2 - دەرىجىلىكىلەرنىڭ 18 ئاي، 3 - دەرىجىلىكىلەرنىڭ 21 ئاي ئىدى. ئەگەر ئوستۇرۇلىدىغان خادىملارغا گۇنا يېزىلغان ياكى ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگەنلەر

بولسا، ئوستۇرۇش ۋاختى بىرىيىل، يېرىم يىل، ھېچبولمىغاندا 3 ئاي كەينىگە كېچىكەتتى.

يوقۇرقى كاپىيەن تۈزۈمى ۋە دەرىجىنى ئوستۇرۇش بەلگىلىرىگە قارىغاندا ئىنتايىن ئادىل ۋە مۇكەممەلرەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ھەربىر ئادەمنىڭ تەغدىرى جۇيجاڭنىڭ قولىدا بولغانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەرنىڭ خىزمەت نەتىجىسىنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى باشقارما، بولۇم باشلىقلىرىنىڭ كۆگىگە باغلىق بولاتتى. ئالدى بەلەن باشلىقلارنىڭ پىكرى، ئاندىن جۇيجاڭنىڭ ھەربىر كىشىگە بولغان ياخشى - يامان كۆز قارىشى بويىچە بولاتتى. ئادىللىقتىن زەررىچە سوز قىلغىلى بولمايتتى.

شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى، ئازسانلىق مىللەتلەردىن پوچتا خادىملىرى يېتىشتۇرۇشكە قىلچىمۇ ئېتىۋار بەرمەيتتى. ئۇلارنىڭ كوز قارىشىچە، ئاز سانلىق مىللەتلەر ساغلام كىشىدۇ، ئەمگەك قىلىپ ئوسكەن. شۇڭا خەت توشۇش ئىشلىرىغا مۇۋاپىق دەپ ھېسابلايتتى. پوچتا ئىدارىلىرىنىڭ خەت ئالاقىسىرى خەنزۇ تىلىدا ۋە چەتئەل تىلىدا يۈرگۈزۈلەتتى، ئازسانلىق مىللەتلەر يېزىغىنى قوللانمايتتى. كەسپى ئالاقە قەغەزلەردىمۇ خەنزۇچە ياكى چەتئەل يېزىغى قوللىناتتى. شۇڭلا كەسپى خادىملار، يارەمچى خادىملار سېپىدە ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئىشلەتمەيتتى. ئازاتلىقتىن بۇرۇن ئولكە بويىچە پوچتا ئىدارىلىرىدا پەقەتلا بىرنەپەر ئۇيغۇر پوچتا خادىمى بارئىدى. بۇ كىشى خەنزۇچە بىلگەنلىكتىن، خەت - ئالاقەكوچۇرۇش، ۋە ئادەتتىكى خەت تەرجىمانلىغى قىلاتتى.

شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى ئايالالارغىمۇ ئېتىۋار بەر -

مەيتتى. ئىلگىرى بىرنەچچە ئايال خادىملارنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، كېيىن ئۇلارنىمۇ خىزمەتكە لايىق كەلمەيدىكەن دەپ، ھەرقېتىم ئىمتىھان ئېلىش ئېلانى چىقارغاندا، ئىمتىھان بەرگۈچىلەر ئەرلەر بىلەن چەكلىنىدۇ، ئايالىلار قوبۇل قىلىنمايدۇ، دەپ يازاتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە ئايالىلار تۇرمۇشقا چىققاندىن كېيىن بالا تۇغۇدۇ، ئائىلە ئىشى بىلەن بەنت بولىدۇ، بۇ ئىشلارنى باندا قىلىپ روخسەت سورايدۇ، شۇنىڭ دەك ئۇلارنى چەت ناھىيىلەرگە خىزمەتكە ئىشلەتكىلى بولمايدۇ دەپ چەكلەيتتى. ئۇلار يەنە ئايالىلار تۇغۇت ئۇچۇن روخسەت سورىغاندا ماۋاشى بىرمەيدۇ، تۇغۇپ بولغاندىن كېيىن كېسەلچان ياكى ئاجىزلاپ كەتكەن بولسا خىزمەتتىن چىقىنىدۇرىلىدۇ - دەپ بەلگىلىمە چىقارغان ئىدى.

پوچتىخانىدىكى «ب» دەرىجىلىك خادىملارنى چەت نا - ھىيە پوچتىخانىلىرىغا جۇيجاڭ بولۇپ بېرىشتىمۇ چوڭ ئو - ڭۇشسىزلىقلار بولاتتى. چۇنكى بوخكالتىمرلار باشلىغى ۋە ئىچ - كى ئولكىلەردىن چىققان بولۇم باشلىقلىرى، باشقا خادىم - لارنى ئوستۇرۇش، مۇكاپاتلاش - جازالاش ھوقۇقلىرىنى ئە - گەللىۋالغانلىقى ئۇچۇن، يەرلىك «ب» دەرىجىلىك خادىملار ئەگەر ئۇلارنىڭ تەلىۋىنى قانائەتلەندۈرمىسە، چەت ناھىيە - لەرگە يوتكۇلۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمايتتى، ناۋادا ھو - كۇمەت ئىشقا زورۇر بولۇپ ئەۋەتمىش تىوغرى كەلگەندىمۇ، ئەك يىراق جايلارغا ئەۋەتمەيتتى. ئۇنداق چەت جايلارغا بې - رىپ قالغانلارغا يېقىن ئىاردا يوتكۇلۇپ كىلىشى تولىمۇ قىيىن ئىدى. ئەگەر بارمايمەن دىگۈچىلەر بولسا، تەخسىماتـ قا بويسۇنمىدى دەپ يىنىك بولسا گۇنا يازاتتى، ئېغىرراق-

لىرىنى ئىداردىن بوشۇتاتتى. دىمەك «ب» دەرىجىلىك خا - دىملار ياخشىراق ناھىيىلەرگە بېرىشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۇ - چۇن، بوخكالتىمر باشلىغى ۋە بولۇم باشلىقلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئىزدەپ، ئۇلارغا سوغا - سالام قىلاتتى، بەزىلىرى چەت ئاك ھىيىگە بارغاندىن كېيىن بوخكالتىمر باشلىغىنىڭ شەخسى تىجارىتىگە يارىمىلىشىش تۇغرىسىدا ۋەدە بېرەتتى. مەسىلەن، 1927 - يىلىدىن بۇرۇن خابىيكۇي بوخكالتىمر باشلىغى بولـ غان چاغلاردا كوپلىگەن ناھىيىلەردىكى جۇيجاڭلار ئۇنىڭ تىجارىتىنى قوشۇمچە ئىشلەيتتى. مەسىلەن، سارسۇمبە جۇيجا - گى ئۇنىڭغا ئالتۇن، بوكەن مۇگگۇزى سېتىۋېلىپ بېرەتتى؛ ئى - لى تەرەپتىكى جۇڭجاڭلار بۇغا مۇگگۇزى، ئۇچەي؛ تارباغا - تاي جۇيجاڭى قىممەتلىك تېرە؛ قەشقەر، يەكەن، خوتەن تە - رەپتىكى جۇيجاڭلار فوندئىستىرلىنگ (ئەنگلىيە پۇلى)؛ كۇچار جۇيجاڭى قاراكورپە سېتىۋېلىپ بېرەتتى؛ بۇ نەرسىلەر - نى ئورۇمچىگە كەلتۈرۈپ، سىبىرىيە تەۋەر يولى ئارقىلىق بېيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي، خەنكۇ قاتارلىق شەھەرلەرگە ئەۋەتىپ پايدا تاپاتتى. ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى ئورۇقى مال - لارنى سېتىۋالغاندا ھوكۇمەت پۇلىنى ئىختىيارىچە سەرپ قى - لىپ پايدا چىقىرىۋالغاندىن كېيىن ئورنىغا سەپلەپ قويات - تى. بوخكالتىمر باشلىغى بۇشەكىلدە شەخسى تىجارەت قىل - غانلىغىغا قاراپ، ناھىيە جۇيجاڭلىرىمۇ پۇرسەت تېپىپ پاي - دا ئىلىشقا تىرىشاتتى. ئوز بېشىمدىن ئوتكۇزگەنلىرىم بويى - چە ئېيتقاندا، 1933 - يىلى تارباغاتاي پوچتا ئىداردىسىغا جۇيجاڭ بولغان چاغلىرىمدا باشقابىرسى تارباغاتاي جۇي - جاڭلىغىنى تالىشىپ ئىچكىرىدىن كەلگەن باشلىقلارغا پارا

بەرىش ئارقىلىق مېنىڭ ئورنۇمغا كەلدى. مېنى سارسۇمبىگە يوتكەۋەتتى دېمەك بۇ، پەئوداللىق خانلىق دەۋرىدە ھو- قۇق تۇتقانلار «ئەمەلنى» پۇلغا ساتقانغا ئوخشاشلا بەر ئىش ئىدى.

3 - ئاز ئاتلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭ پوچتا ئىدارىلىرىنىڭ كەسپى ئىشلىرى

1912 - يىلى، شىنجاڭدا پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ خەت - ئالاقە ئىشلىرىنى باشقۇردى. ئەما ئاھالىتىنكى ياكى زاكاز خەت - ئالاقىلارنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى شۇ ۋاقىتتىكى ھوكۈمەت ئالاقىلىرى ئىدى. خەلقلەر- نىڭ خەت - چەكلىرى ئاز بولاتتى. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ بە- لەن ئىچكى ئولكىلەرنىڭ پۇلى پەرقلىق بولغانلىقتىن شىن- جاڭدىكى پوچتا ھەققى، ئىچكى ئولكىلەرگە قارىغاندا قىم- مەت بولاتتى. ماركا ئۇستىدە «شىنجاڭ دائىرىسىدە ئىشلىتى- لىدۇ» دەيدىغان خەتلەر بولاتتى. 1916 - يىلى شىنجاڭ پوچ- تىسىدا خالىتا توشۇش پولغا قويۇلدى. بۇمۇ ئولكە دائىرىسى- دە بولاتتى. ئۇ چاغلاردا قاتناش چەكلىمىسىنىڭ تەسىرىدە شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئولكىلەر ئوتتۇرىسىدا خالىتا ئەۋەتىش كەسپى پولغا قويۇلمىغان ئىدى. 1919 - يىلىدىن باشلاپ پولغا قويۇلدى. خالىتىنىڭ ئېغىرلىق چەكلىمىسى بىر كىلو، پوچتا ھەققى شىنجاڭنىڭ ئىچكى جايلىرىدىكى خالىتا ھەق- قىدىن ئىككى ھەسسە يوقۇرى ئىدى. پوچتا يولى: ئۇرۇمچى، مورى، يەتتى قۇدۇق، قۇمۇل ئارقىلىق ئىچكىرىگە كېتەتتى.

بۇ يولدا قۇم - چوللەر، تاغلار كوپ، سۇ قىس، ئادەمى شا- لاڭ بولغاچقا، بەزىدە پوچتا خالىتىلىرىنى قاراقچىلار بۇلاپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ پەيدا بولۇپ تۇراتتى. شۇسەۋەپتىن شىن- جاڭ پوچتا ئورۇنلىرى مەركەزدىكى قاتناش مۇنىستىرلىگىگە ئەھۋالنى ئۇنكاس قىلىپ، خالىتىنىڭ بەخەتەرلىگىگە خالىتا ئەۋەتكۈچى ئوزى مەسئۇل دەيدىغان بەلگىلىمە چىقارىدى. خالىتا ئۇستىگە شۇ مەزمۇندىكى تامغا بېسىلىدىغان بولدى، بۇ بەل- گىلىمە ئارقىلىق ناۋادا پوچتا خالىتىلىرى يول ئۇستىدە بۇ- لاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ يوقاپ كەتسە، خالىتا ئەۋەتكۈچىلەرنىڭ ھەۋا قىلىپ تولۇتۇپ ئېلىشىدىن ساقلانغىلى بولدى.

1920 - يىلى بېيجىڭ قاتناش مۇنىستىرلىگى باش پوچتا ئىدارىسى سۈرۈپت ئىنتىپاقى بىلەن پوچتا - ئالاقە كە- لىشىمى تۈزۈپ، شىنجاڭ تارباغاتايداۋوز - ئارا خەت - خال- تا ئالماشتۇرۇش بەلگىلەندى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ پوچ- تا ئىدارىسى، رۇسىيىگە خالىتا (پوسۇلكا) ئەۋەتىش كەسپىنى يولغا قويدى. ئېغىرلىغى ئىككى كىلوگىرام بىلەن چەكلە- نەتتى. پوچتا كىراسى ئىچكى ئولكىلەردىكى كىرا ھەققىدىن نەچچە باراۋەر پوقۇرى ئىدى. خالىتىلارنىڭ بەخەتەرلىك مەسە- لىسى ئىچكى ئولكىلەرگە ئەۋەتىلىدىغان خالىتاقائىدىسىغا ئوخ- شاش ئەۋەتكۈچى ئوزى مەسئۇل بولاتتى. ئۇ چاغلاردا ئىچ- كى ئولكىلەرگە ۋە رۇسىيىگە پوسۇلكا ئەۋەتكۈچىلەر ئۇرۇم- چىدىكى سودىگەرلەر ئىدى. ئۇلار كىرا ھەققىنىڭ قىممەت- لىگىگە قارىماستىن، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى پوچتا ئارقىلىق بېيجىڭ، تىيەنجىن، شاڭخەي، خەنكۇلارغا ئە- ۋەتمەپ سېتىپ ئۇنىڭ ئورنىغا كەلتۈرۈلگەن مالىلارنى شىن-

جاگدا سېتىش ئارقىلىق پايدا تاپاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شۇ يىللاردا شىنجاڭغا كىلىدىغان خالتىلار، چەتكە چىقىرىلىدىغان خالتا مىقدارىدىن ئارتۇق بولاتتى. ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا كىلىدىغان خالتىلار پويىز بىلەن شىئەننىڭ شەرقىغىچە كېلىپ ئاندىن ھارۋا توگە كارۋانلىرى ئارقىلىق 3 ئايدىن 5 ئايغىچە ۋاقىت ئىچىدە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كىلەتتى. قىش، ئەتىياز پەسىللىرى قاتناش قىيىنچىلىق بولسا، جۈچۈەن، قۇمۇلدا توپلۇنۇپ قالاتتى. بۇلار ئاز بولغاندا 1 - 2 ئاي، جىق سوزۇلسا 3 ئاي ئىچىدە توشۇلۇپ بولاتتى. يىلىغا ئىچكىرىدىن 6 - 7 قېتىم خالتا كارۋىنى كىلەتتى. تەخمىنەن 3مىڭ خالتا (پوسۇلكا) 12 مىڭ خىلدىن ئارتۇق بولۇپ، بۇ سان ئالتىقتىن بۇرۇن شىنجاڭغا كىلىدىغان خالتىلارنىڭ مىقدارى ھېسابلىنىدۇ.

1917 - يىلى شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئولكىلەرنىڭ پۇل پېرۋوت قىلىش ئىشى باشلاندى. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى پۇل قالايمىقان ئىدى. شۇ ۋاقىتتا «سەر»نى ئاساس قىلغان قەغەز پۇل؛ «2يېرىم مىسقال»غا خەشلىنىدىغان گۈۈازا پۇل، يەنە لاڭغا بېسىپ ياقتا چىلانغان «ياغ تەڭگە» دېگەن پۇللار بار ئىدى. خەلق ئارىسىدا سودا مۇئامىلىگە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن مىس ۋە تۆچتا قۇيۇلغان داچەن ۋە يارماق پۇللار بولۇپ، ھوكۈمەت بەلگىلىمىسى بويىچە بىر سەر قەغەز پۇلغا 400 داچەن تېگىشەتتى. يەنە توگپۇر (تىيىن) پۇل ھەم ھەر قايسى ئىچكى ئولكىلەردە قۇيۇلغان توگپۇر يۇللارمۇ بار ئىدى. بىر توگپۇر ئەك توۋەن بولغاندا 4داچەنگە ئوتەتتى. قەغەز پۇل كونىراپ قىممىتى تەدرىجى تۆۋەنلىگەن چاغلار-

دىمۇ 200 داچەنگە تېگىشكىلى بولاتتى. شىنجاڭدىكى ھوكۈمەت رانلار مال باھاسىنى كونترول قىلىشقا ئاسان بولسۇن دەپ ئولكە ئىچىدە رايون بەلگىلەپ ئوز ئالدىغا قەغەز پۇل تارقىتاتتى. مەسىلەن مارالۇشىدىن خوتەنگىچە بولغان جايلاردا قەشقەر تىزىسى خەشلىنەتتى. قەشقەر تىزىسى «خاپياۋ» دەپ ئاتىلاتتى. قەشقەر تىزىسى كۆمۈش ئاساسىدا سەرنى بىرلىك قىلىپ ئولكە پۇلىغا 3 سەرگە تەڭ تۇراتتى. ئىلى رايونىدىمۇ سەرنى بىرلىك قىلغان قەغەز پۇل تارقىتىلاتتى. بىر سەر 6 مىسقال ئىلى پۇلى - بىر سەر ئولكە پۇلىغا تەڭ بولۇپ ئىلى تەۋەسىدىلا ئوتەتتى شىنجاڭدا خەشلىنىۋاتقان پۇللارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىغانلىقتىن ئۇستىگە رايون خاراكتېرلىق پۇللار ئوز دائىرىسىدىلا ئوتىدىغان بولغاچقا، پوچتىخانىلار پۇل پېرۋوت قىلىپ زىيان تارتىپ قالماسلىق ئۈچۈن ئولكىدىن ئىچكى ئولكىلەرگە يوللايدىغان پۇلنىڭ چېكىنى ھەر قايسى چوڭ شەھەر پوچتىخانىلىرى تەگمىشىپ بېرىش ئۈچۈنلا يوللاپ بېرەتتى. ئەمما ئىچكى ئولكىلەردىكى پوچتىخانىلار، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلارغا پۇل چەكلىرى ئەۋەتىشكە بولمايتتى.

1927 - يىلدىن كېيىن ئولكە پۇلىنىڭ قىممىتى داۋاملىق چۈشكەنلىگى ئۈچۈن، ئىچكىرىگە ئەۋەتىلىدىغان پۇل چەكلىرىگە رايون خاراكتېرلىق پۇللارنىڭ زىيىنىغا قاراپ پۇل چاپلىنىدىغان بولدى. پېرۋوت قىلىنىدىغان بىر يۈەن پۇلغا 10 پۈگدىن 40 بۈگمىچە پۇل چاپلىناتتى. شۇ سەۋەبتىن كىشىلەر پۇل ئەۋەتەيدىغان بولۇپ، پۇل پېرۋوت قىلىش ئىشى توختاپ قالدى. شىنجاڭدىكى ھوكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپكى

چاغلاردا پوچتىخانا «ۋاكالىتەن كىتاپ سېتىۋېلىش» ئىشىنى يولغا قويىدى. بۇ كەسىپ شۇ چاغدا بىر قىسىم ئىلغار زىيالىي ياشلارنىڭ ئالقىشىغا ئۇچراپ، تەرەپ - تەرەپتىن ساقچىخەيدىن كىتاپ ئالدۇرۇپ بېرىشنى ھاۋالە قىلىدى. كېيىنچە ئىشچىيونلار «سىنزور» قىلىپ تۇتۇپ قېلىش، مۇسادىرە قىلىش قاتارلىق تۈرلۈك ئۇسۇللارنى قوللىنىپ بۇ كەسىپنى توختىتىپ قويۇشقا مەجبور قىلدى.

خەت تارقىتىش كەسپىدە، شىنجاڭدا كىشىدىغان خەت-چەكلەر ئاز بولغانلىقتىن 1927 - يىلدىن ئىلگىرى ئۈرۈمچى پوچتىخانىسىدا خەت تارقىتىدىغان 6 ئادەم بار ئىدى. بۇ ئادەملەر شەھەر رايونىدىكى ئىدارە، مەكتەپ ۋە ئاھالىلارغا بىۋاسىتە يۈرۈپ خەت تارقىتاتتى. ھەر كۈنى بىر ئادەم 6 سائەت ئىشلەيتتى. شىمىگو، لىيۇداۋان، چوڭ كوۋرۈك قاتارلىق، ئۇنىڭ غەربىدىكى جايلارغا خەت يەتكۈزۈپ بېرەتتى. شۇ جايلاردا تۇرۇشلۇق خەلقلەرنىڭ خەت - چەكلىرى بولسا، شەھەر ئىچىدىكى تونۇش - بىلىشلىرى ئارقىلىق تاپشۇرۇپ ئالاتتى. يىلىغا ئوزى كىشىدىن ئالاتتى. 1927 - يىلدىن كېيىن ئۈرۈمچى شەھرى تەدرىجى يوسۇندا كېڭەيدى. خەت توشۇغۇچىلارمۇ كۆپەيۈپ 17 گە يەتتى. يىراقراق بولغان جايلارغىمۇ خەت ئايىرىپ بېرىدىغان بولدى. كېيىنچە خەت توشۇغۇچىلار ۋېلىسىپىت بىلەن خەت تارقىتىدىغان بولدى. چەت ناھىيىلەر ئىش ئەۋالىغا قاراپ بىرىدىن ئىككىگىچە خەت تارقاتقۇچى ئادەم ئىشلىتەتتى.

4 - ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى پوچتا قاتناش ئەھۋالى

ئازاتلىقتىن بۇرۇن پوچتا يولى كونا مەنزىللەرنى بويلاپ ئات - ئۇلاق كۈچى بىلەن ماڭاتتى. ئاتنى پوچتىكەشلەر ئوزى تەييارلايتتى. تەشكىلى جەھەتتە ھەر بىر مەنزىلدە نىڭ ئۇزۇن قىسقىلىغىغا قاراپ، مۇنچە سائەتتە يىتىپ بارىدىغانلىقىغا دەپ بەلگىلەنگەن ئىدى. ئاي ئاخىرىدا ماڭغان ۋاختىنى ھېسابلاپ ھەق بېرەتتى. ۋاختىدا ئورۇنلىغانلارغا ئازدۇرماپ كوپتۇر مۇكاپاتمۇ تارقىتاتتى. كىچىكتۈرۈپ قويغانلارغا جىرىمانە جازاسى بېرىلەتتى. كوپۇنچە بېرىلىدىغان مۇكاپاتتىن جىرىمانە تۇتۇپ قالاتتى. پوچتىكەشلەر ئوزى تەييارلىغان ئاتلارغا بەلگىلىمە بويىچە بوغۇز پۇلى بېرىدىغان بولسىمۇ، باشقىلار قاقتى - سوقتى قىلىپ تولۇق بەرمىگەنلىكتىن ئات ئوبدان بېقىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كېچە - كۈندۈز يول ماڭغان ئۇلاقلارغا ھارغىنلىق يىتىپ ۋاخت تەلىۋىنى ئورۇنلىيالمايتتى. بەزەن جۈيچاڭلار يوقۇرىنىڭ ئەيىپلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن پوچتىكەش باشلىقلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئوز تەۋەسىدىكى پوچتا يولىنى تەسىرى كۆچلۈكرەك بولغان يەرلىك فېئودالىلارغا كوتىرە بېرەتتى. ئۇلار ئۇلاق چىقىرىپ بۇ ئىشنى ئورۇنلايتتى. ئات - ئۇلاق، ئادەملەرنىڭ ئايلىق پۇلىنى بولسا ئوزلىرى بولۇشۇپ ئالاتتى. بۇ خىل ئۇسۇل تارباغاتاي ۋە مارالۋېشى تەرەپلەردە ئۇزۇنغىچە داۋام قىلدى. تاكى ئازات بولغاندىلا ئاندىن بۇ ئۇسۇلغاخاتىمە بېرىلدى.

1933 - يىلى قىشتا نەنجىڭ قاتناش مىنىستىرلىگى، گېرمانىيە مەبلەغ قوشۇپ بىرلىكتە جۇگگو - گېرمان ياۋروپا ئازىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇپ دولەت ئىچىدە ئاۋىئاتسىيە پوچتا قاتناش كىلىشىمى ئىمزالىدى. شىنجاڭ دائىرىسىدىكى ئاۋىئاتسىيە يولى ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلىپ: ئۇرۇمچى - لەنجۇ، ئۇرۇمچى تاربا غاتاي لېنىيەسى (تاربا غاتايدىن توپتوغرا بېرلىنگە كىتەتتى)نى ئاچتى. ئۇرۇمچىدە ياۋروپا ئازىيە ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئۇرۇمچى ئىستانسىسى قۇرۇلدى. يولۇچى، مال، پوچتا توشۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزدى. ھەر ھەپتىدە 2 قېتىم قاتنايتتى. ئۇ چاغدا قاتناش مىنىستىرلىگىمى باش پوچتا ئىدارىسىدىن ئاۋىئاتسىيە ماركىسى تارقىتىپ بەرمىگەنلىكتىن، شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى قاتناش مىنىستىرلىگىگە تەستىقلىتىپ، ئادەتتە شىنجاڭدا ئىشلىتىۋاتقان ماركىدىن بىرمۇ، ئىككى مو، 5 موغىچە چاپلاپ ئۇستىگە «ئاۋىئاتسىيە» دېگەن تامغىنى بېسىپ ماگدۇرۇپ تۇردى. بۇ ماركىنى ئادەتتىكى ماركىلاردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن چەتئەل پۇلىنى، ئولكە پۇلىغا سىندۇرغان باھاسى بىلەن سانىلاتتى.

1934 - يىلى كۈزدە شىنجاڭدىكى ياۋروپا ئازىيە ئاۋىئاتسىيە لېنىيەسى ئىشتىن توختىدى. ئۇرۇمچى ئىستانسىسىيەسىمۇ ئېلىپ تاشلاندى. شىنجاڭدىكى ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنى جۇگگو ئاۋىئاتسىيە شىركىتى ئوتكۈزۈۋالدى. ئاۋىئاتسىيە يولى - ئۇرۇمچى - لەنجۇ، لەنجۇدىن ھەرقېتىمكى ھەر قايسى لېنىيەلەرگە ئۇلۇنۇپ كىتەتتى. ھەپتىدە 3 قېتىم قاتنايدىغان بولدى.

1945 - يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبىسە قازانغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا پوچتا ماشىنا بىلەن توشۇلىدىغان بولدى. لېكىن بۇ يول ئۇزۇمچىدىن - قۇمۇل ۋە گەنسۇغىچە بولۇپ ھەپتىدە بىر قېتىم قاتنايتتى. توشۇش ئۇزۇنىمى ئىلگىرىكى ئۇلاق كۈچى بىلەن توشۇغانغا قارىغاندا يۇقىرى بولدى. شۇنداق بولسىمۇ خەنكۇدىن ئىۋەتكەن خەت ئۇرۇمچىگە يەنىلا بىر ئايدىن كويرەك ۋاقىتتا كىلەتتى. شۇ چاغلاردا بۇ سۇرئەت ئەڭ تېز سۇرئەت دەپ ھېسابلىناتتى. ھازىرقى سۇرئەتتە بېيجىڭدىن قۇرۇقلۇق پوچتىسىغا سىلىنغان خەت 7 - كۈنى يېتىپ كىلىدۇ. بۇ ئىلگىرىكى سۇرئەتتىن ئون ھەسسە تېز دېگەن سوز. شاڭخەيدىن ئىۋەتىلگەن پوسۇلكا 10 كۈن ئەتراپىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كىلىدۇ. بۇ ئىلگىرىكى سۇرئەتتىن 9 - 10 باراۋەر تېز. دېمەك بۇ ئىنتايىن چوڭ ئوزگۈرۈش. ئەگەر جۇگگو گوگچەنداگى ۋە ماۋجۇشىنىڭ دانا رەھبەرلىگى بولمىسا شىنجاڭ خەلق پوچتا ئىشلىرى قانداق-مۇ بۇگۈنكىدەك چوڭ راۋاج تاپسۇن؟!.

ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى پوچتا ئىشلىرىنىڭ بىر قانچە ئالاھىدىلىكلىرى

1 - كونا جۇگخۇا پوچتا ئىشلىرى، بېيجىڭ قاتناش مىنىستىرلىگى باش پوچتا ئىدارىسى ۋە ھەر قايسى ئولكىلەردىكى پوچتا باشقارمىلىرى چەتئەللىك باشلىقلارنىڭ قولىدا بولغان. مەزگىللەردە بىر مۇنچە تامۇزنا تۇزۇملىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ھەمە خەت - ئالاقىلارنى ئېنگىلىز تىلىدا يۈرگۈزۈشنى بەلگىلىگەن ئىدى. بارلىق كەسپى ئوردىرلارمۇ ئېنگىلىزچە - خەنزۇچە سىلىشتۇرمىلىق، ھەتتا ھېساۋات دەپتەرلىرىمۇ

پۇتۇنلەي ئېنىقلىمزچە ئىدى. شىنجاڭدىمۇ بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئەمەس ئىدى. شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى ئۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىقىدا بولغان چاغلاردا بارلىق تۈزۈملەرده چەتئەللىك كەيپىيات بولۇپلا قالماستىن بەلكى ب. دەرىجىلىكۈه يارەمچى خادىملارنى ئىستايىدىن يەكلەيتتى. ئۇلارنى ئېنىقلىمزچە بىلەمەيدۇ، بىز بىلەن مادارا قىلىدىغان سالاھىتى يوق دەيمىتتى. ئېنىقلىمزچە بىلمىدىغان .ئا.دەرىجىلىك خادىملارنىڭ بەزىلىرى چەتئەل باشلىقىرى بىلەن بىللە يۇرۇپ دىمىقى كوتۇرۇلۇپ، يەرلىك خادىملارنى مەدەنىيەت سەۋىيىسى تۆۋەن، ئىش قابىلىيىتى يوقدەپ كۆزگە ئىلمايى، ئۆزلىرىنى يەرلىكلەر بىلەن بىر قاتارغا قويمايتتى. بولۇپمۇ ئېنىقلىمزچە بىلمەيدۇ، كاستىيوم كەيمەيدۇ، دەپ يارا تمايتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىغى كىشىنى تولىمۇ غەزەپلەندۈرەتتى.

2 - ئىچكى ئولكىلەردىن كەلگەن .ئا.دەرىجىلىك خادىملار (چەتئەللىك باشلىقلارمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) بىلەن يەرلىك خادىملارنىڭ مائاش پەرقى تولىمۇ ئىگىز ئىدى. چەتئەللىك باشلىقنىڭ ئايلىق مائاشى 1000 سەردىن 1500 سەرگىچە كۈمۈش پۇل بولاتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ھەر ئايدا چىگرا پۇلى دەپ 100 سەر، كەسپى يارەم پۇلى دەپ 150 سەر، پوچتا ئات پۇلى دەپ 60 سەر كۈمۈش بېرەتتى. يەنمۇ ئېيىتقاندا چەتئەللىك باشلىقنىڭ ئايلىق مائاشى 1300 سەردىن 1800 سەرگىچە بولاتتى. خىزمەتكە كىرگەنگە 3 يىلدىن يۇقۇرى بولغان .ب. دەرىجىلىك يەرلىك خادىملارنىڭ ئايلىق مائاشى (چىگرا پۇلى 10 سەرنى قوشقاندا) 80 سەر بولاتتى. قەغەز پۇلنىڭ زىيىنىغا سۇندۇرۇپ ھېسابلىغاندا 50 سەرئەتە

راپىدا بولاتتى. دەمەك يەرلىك .ب. دەرىجىلىكلەرنىڭ ئالىدىغان مائاشى چەتئەللىك باشلىقنىڭ ئات باقتۇرىدىغان پۇلى بىلەن تەڭلىشالمايتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى چەتئەللىك باشلىقلارغا ھوكۇمەت تەرەپتىن مەخسۇس ئوي، مېھمانخانا - باغ ھويلا تەييارلاپ بېرەتتى، بۇنىڭدا يۇيۇنۇش، مېھمان قوبۇل قىلىش، تاماقلىنىش، ھاجەتخانا، ئات ئېغىلى قاتارلىق قۇرۇلمىلار بولاتتى. يەنە ئۇلارغا ئايرىم ئاشپەز، ئات باقار، قارا خىزمەتچى، باغۋەن قاتارلىقلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرەتتى. ئۇلار بۇ خىلدىكى كاتتا ئىلتىپاتلاردىن ھوزۇرلىنىپ، ئېغىمۇ كېپىرلىپ ھاكاۋۇرلىشىپ كېتەتتى.

ئىچكى ئولكىلەردىن كەلگەن .ئا. دەرىجىلىك خادىملار (بوخكالتىر باشلىغىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) گەرچە چەتئەللىكلەردەك ئىلتىپاتقا ئېرىشالمىسىمۇ، شىنجاڭدىكى يەرلىك خادىملارغا سېلىشتۇرغاندا يەنىلا چوڭ يەرقلىنەتتى.

مەسىلەن: ئىچكى ئولكىلەردىن كەلگەن .ئا. دەرىجىلىك خادىملارنىڭ ئايلىق مائاشى 240 سەردىن ئارتۇق ئىدى. ئۇلار ھەر ئايدا ئىچكى ئولكىلەرگە پۇل ئەۋەتسە ھەقسىز پېرۇوت قىلالايتتى. يەنە ئۇلارغا 37 يېرىم يۇەن چىگرا پۇلى، ئىجارە تولىمەيدىغان ياتاق بېرەتتى. بوخكالتىر باشلىغانلاردىن باشقا ئۇي تەيىن قىلاتتى. بۇ ياتاقلارنى يورۇقتۇش، ئىسسىتىش خىراجەتلىرىمۇ ھوكۇمەتتىن چىقىم قىلىناتتى. ئاشپەز، قارا خىزمەتچى توختىتۇپ بېرەتتى. يېڭى يوتكەپ كەلگەن خادىملار ھىنداغا كىلىش بىلەنلا بىر دەرىجە ئۆستۈرىلەتتى.

ئۇلارنى ھوكۇمەت شۇنداق كۈتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلار

تېخىمۇ ھاكاۋۇرلىشىپ، يەرلىكلەرگە ئوخشىمايدىغان ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرسىتىشتى. قارا خىزمەتچىلەرگە ئوچۇقتىن-ئوچۇق بۇيرۇق چۈشۈرۈپ «لويە» دەپ داموزلۇق قىلاتتى.

ئولكە پۇلىنىڭ ئۆزلۈكسىز پاخالىلىشىشى بىلەن يەرلىك خادىملار تېخىمۇ تەگسىزلىككە ئۇچرايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مال باھاسى ئۆزلۈكسىز ئورلىگەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ مائاشى تېخىمۇ يېتىشمەي، تۇرمۇش كۆچۈرالمايدىغان دەرىجىگە بېرىپ قالاتتى. ئۇلار مائاشنى ئوستۈرۈش توغرىسىدا قانچە قېتىم ئەرز - ئىلتىماس قىلسىمۇ، جۈيجاڭ ۋە ئامبەزىلىكلەرنىڭ مائاشى كۆمۈش پۇل بولۇپ ھېچقانداق قىيىنچىلىققا ئۇچرىمىغانلىقتىن، يەرلىكلەرنىڭ يېغىسى ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيتى. قىيىنچىلىق كوپ بولۇپ كەتكەندىن-كېيىن قېتىم يەرلىكلەرنىڭ مائاشىنى ئوستۈرگەن بولسىمۇ، مال باھاسى ئۆچقانداق ئورلىگەنلىكتىن، يەرلىكلەر يەنىلا قىيىنچىلىق ئىچىدە قالدى. مۇنداق ئەھۋالدا كوپلىگەن خادىملار، ئاغىنىلىرىدىن پۇل ئېلىپ تېيەنجىن، شاڭخەيلەرگە ئەۋەتىپ، ئۇ يەردىن نەرسە كەرەك ئالدۇرۇپ، سودىگەرلەرگە سېتىش ئارقىلىق پايدا تېپىپ تۇرمۇشقا قوشۇمچە قىلدى. كونا جۈگىۋا پوچتا نىزامىدا پوچتىخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ تىجارەت قىلىشى چەكلەنگەن، خىلاپلىق قىلغۇچىلار ئىشتىن بوشىتىلىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، ئەمما 1943 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئازراق ئامالى بارىيەرلىك خادىملار تەۋەككۈل قىلىپ تىجارەت يۈرگۈزدى. پوچتىخانىدىكىلەر بۇ ئىشلارنى كۆرسىمۇ كورمەسكە سالدى. بەزەن

ئا. ھەربىجىلىك خادىملار قەيەرده پايدا بولسا، شۇ يەرگە يۈگۈرەيدىغان بولغىنى ئۈچۈن، تىجارەت ماگنۇزغانلار بىلەن ئاستىرتتىن تىل بىرىكتۈرۈپ ئالاتتى. بۇ ئەھۋالنى شۇڭاقىتتىمكى سوز بىلەن ئېيىتقاندا كورۇنۇپ تۇرغان مەخپىيەتلىك ئىدى.

3 - 1940 - يىلى شىنجاڭدا گومىنداڭنىڭ «فابى» پۇلى ئوتتىدىغان بولدى. شىنجاڭنىڭ ھوكۈمرانى شېڭشىسەي ئولكە پۇلىنىڭ قىممىتى چۈشۈپ كەتمىسۇن دەپ، بەش يۈەن گومىنداڭ پۇلىنى، بىر يۈەن ئولكە پۇلىغا ئالماشتۇرۇپ خەلىشكە بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، گومىنداڭ پۇلى بىلەن ئولكە پۇلىنى ئالماشتۇرۇش قىممىتىگە تەسىر قىلمىدى دەپ پوچتىخانىلەرنىڭ ئىچكى ئولكىلەرگە پۇل پېرەۋوت قىلىش ئىشىنى چەكلىدى. بۇنداق ئەھۋالدا پوچتا ئىدارىسى ئوز كىرىمى بىلەن ئىشچى خادىملارنىڭ مائاشى ۋە باشقا خىراجەتلىرىنى قامداپ كېتالمىدى. قاتناش مەنىستىرلىگىدىن يارىدەم پۇل ئالايلى دەسەك، گومىنداڭ پۇلىنىڭ پاخالىلىشىش زىيانىنى تارتىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، ئامالسىزلىقتىن، شىنجاڭ ئولكىلۈك تىجارەت بانكىسىدىن پۇل سوراشقا، ئايمۇ - ئاي ئوسۇمنى تولەپ تۇرۇشقا مەجبور بولدۇق، ئۇ چاغدا تىجارەت بانكىسى ئىنتايىن ئەسكى شەرت قويدى. ئۇلار پوچتىخانا قەرز پۇل ئالغاندىن كېيىن، ئايمۇ - ئاي ئوسۇمنى تولىگەندىن تاشقىرى قەرزنى تولىگەنده گومىنداڭ پۇلى تولىمەسلىك لەنجۇ، شىنەلەردىن تاش چاي سېتىۋېلىپ، باھاسىنى شىنجاڭ پۇلىغا سۇندۇرۇش ئارقىلىق تولەش، بۇنىڭغا كەتكەن كىرا ۋە زىيانىنى بانكا مەسئۇل بولۇ-

ماسلىق دەيدىغان شەرت قويىدى. بۇ شەرت بويىچە شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى ئېغىر زىيان تارتتى. ئېچكىرىدىن تاش چاي-نى 40-50 يۈەندىن ئېلىپ كىراسى بىلەن 60 يۈەنگە توخ-تايدۇ. شىنجاڭ بانكىسى چاينىڭ تەننەرخىنى شىنجاڭ پۇلىغا سۇندۇرغاندا زىيان تولىمۇ ئېغىرلىشاتتى. بۇنداق ئەھۋال ئاس-تىدا يەرلىك خادىملارنىڭ مائاشى قانداق بولغانلىقىغى توغ-رىسىدا سوزلىمىسەكمۇ چۈشۈنۈشلۈك تۇرۇپتۇ.

4 - يالاڭزېڭشىن، جىڭ شۇرېن، شىڭ شىسەي قاتارلىق ھو-كۈمرانلار شىنجاڭنى ۋە شىنجاڭ خەلقىنى ئىدارە قىلىش ۋە زىيانكەشلىك قىلىش ئۈسۈلىدا گەرچە بىر-بىرىسىگە ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرىغا نىسبە-تەن كوز قارىشى ئوخشاش ئىدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە: پوچ-تا ئىشلىرىغا مەركەز رەھبەرلىك قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە چەتئەللىكلەر باشقۇرماقتا، ئارىلاشقىلى بولمايدۇ دەپ ئېخ-تىمالىدى جەھەتتە قاتتىق قىساتتى. مەسىلەن: ھوكۈمەت ئالاقە-لىرىنىڭ پوچتا ھەققى جەھەتتە شىنجاڭ ھوكۈمىتى، شىنجاڭ پۇلى بىلەن ئېچكى ئولكىلەرنىڭ پۇل تۇزۇمى ئوخشە-مايدۇ، خەت-ئالاقە بويىچە ئىنچىكە ھېسابلاپ پۇل تولىگە-لى بولمايدۇ، دەپ ھەر ئايدا بىر قېتىم پۇل ئاجرىتىپ يارەم پۇل دەپ ئات قويىاتتى - دە، ئۇنىڭ بىلەن خەت-ئالاقىلارنى ماگدۇراتتى. ئىنچىكە ھېساپ قىلدۇرمايتتى. ئۇ چاغدا ئولكە ئىچىدە ھوكۈمەت ئالاقە-خەتلىرى ئانچە كوپ ئەمەس ئىدى. ھوكۈمەتنىڭ ئاجرىتىپ بەرگەن خىراجەت پۇلى دەل كېلەتتى. كېيىنچە ھوكۈمەتنىڭ خەت-ئالاقىلىرى كوپەي-دى. ئەمما بىرىدىغان پۇلى كوپەيمىدى. شۇڭ-

لاشقا پوچتا ئىدارىسى بارغانسېرى ئېغىر زىيان تارتىشقاباش-لىدى. ھەتتا ئاقەت قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يەتتى. بىر قانچە قېتىم ئەھۋال ئېيتقان بولساقمۇ نەتىجە چىقمىدى. يەرلىك ھوكۈمەت ئايمۇ-ئاي قوشۇمچە پۇل بېرىمىز دېگەن بولسىمۇ، قوشۇپ بەرگىنى تايىنلىق ئىدى. دەمەك پوچتىخانا كىرىمىنىڭ تولىسى خەت-چەكلەرنىڭ پوچتا ھەققىغە قارا-شلىق بولغىنى ئۈچۈن يەرلىك ھوكۈمەت خەت - ئالاقىلارنىڭ پوچتا ھەققىنى قىسىپ، چەكلەپ ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرىنىڭ ئۈزۈن يىلغىچە زىيان تارتىپ كېلىشىگە سەۋەپ بولدى.

5 - شىنجاڭ ھوكۈمرانلىرى پوچتا ئىشلىرىنى ئىختىسا-دى جەھەتتىن قاتتىق قىسقاندىن تاشقىرى، شىنجاڭ خەلقە-نىڭ ئىستىبداد سىياسەتكە قارشى چىقىشىنى چەكلەش ئۈچۈن خەلقنىڭ خەت-ئالاقە ئەركىنلىگىنى چەكلەش چارىلىرىنى قوللىناتتى. مەسىلەن: يالاڭزېڭشىن، جىڭ شۇرېن دەۋرلىرىدە پوچتىخانىغا 10 نەچچە (كوپ بولغاندا 20 نەچچە) ئادەم ئەۋە-تىپ پۇتۇن خەت-چەكلەرنى ئاشكارا تەكشۈرەتتى. ناھەيە پوچ-تىخانىلىرىدىمۇ شۇنداق تەكشۈرگۈچىلەر بار ئىدى. ئۇلارتەك-شۇرۇپ بولغان خەتلەرنىڭ چاپلانغان ئاغزىغا «شىنجاڭ ئول-كۈلۈك ھوكۈمەت تەكشۈرگۈچىلىرى كورگەن» دەيدىغان تامغا بېسىلغاندىن كېيىن ئاندىن ماگدۇرىلاتتى. ئۇلار ماگدۇرۇشقا بولمايدۇ دەپ قارىغان بەزەن خەت-لەرنى قالدۇرۇپ پوچتىخانىغا كېچىككەنە ھوججەت يېزىپ تاشلاپ قويىاتتى. خەت ئىگىلىرى سۇرۇشتە قىلىپ كەلگەندە پوچتىخانا ئەمۇ ھوججەت بويىچە جاۋاپ بېرەتتى.

1933 - يىلى 4 - ئايدا شەنجاڭ شەھەرلىك ھاكىمىيەت بىر-
شىغا چىقىقاندىن كېيىن شەنجاڭدىكى ھەر قايسى پوچتىخانى-
لارغا، خەت-چەكلەرنى مەخپى سېنزور قىلىدىغان ئىشچىلار
بولۇمى قۇردى. بۇ خىزمەتكە ج.خ.باشقارمىسىنىڭ 2 - بولۇ-
مى رەھبەرلىك قىلاتتى. بۇلار پوچتىخانىغا سېلىنغان ۋە
ماگدۇرۇلغان ھەممە خەتلەرنى سېنزور قىلاتتى. پوچتا ئىدا-
رىسىنىڭ خەت - ئالاقىلىرىنمۇ تەكشۈرەتتى. ھەرقايسى جاي-
لاردىكى سېنزورچى خادىملار خورىگى ئۈستۈن، ھاكاۋۇر ئى-
دى. ئۇز مەيلىچە خەتلەرنى تۇتۇپ قالاتتى ياكى مۇسادىرە
قىلاتتى. ئۇلار يەنە شەخسى ئوچمەنلىك بىلەن خەلقنى زىيان-
كەشلىك قىلاتتى.

شەنجاڭ شەھىرىي ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش
ئۈچۈن ئۇرۇمچى پوچتىخانىسىدا كىتاپ تەكشۈرىدىغان بىر بو-
لۇم قۇردى. ئۇلار ئىچكى ئولكىلەردىن ئۆتەلگەن كىتاپ-
لارنى تەكشۈرۈپ كوزدىن كوچۈرەتتى. ئوقۇشقا بولمىدۇ دەپ
تونۇلغان كىتاپلارنىڭ ئۈستىگە «شىنجاڭ كىتاپ - گېزىتلەر-
نى تەكشۈرۈش ھەيئىتى تەكشۈردى» دەپ مۆھۈر بېسىپ تامغا
باساتتى. ئوقۇشقا بولمايدۇ دەپ تونۇغان كىتاپ-
لار بىلەن ئۇزىگە لازىم بولغان كىتاپلارنى ئۆتۈپ
قالاتتى.

شەنجاڭ شەھىرىي ئۇزىنىڭ شەنجاڭ خەلقىنە قىلمۇ ئاتقان جە-
نايەتلىرىنى پوچتا ئىدارە خادىملىرى ئاشكارا قىلىپ قوي-
مىسۇن دەپ ھەر قايسى ئىدارىلارغا، پوچتىخانا خادىملىرى
بىلەن ئالاقە قىلماسلىق توغرىسىدا يوشۇرۇن بۇيرۇق بەر-

گەن. ئۇ بەزنى ھاقارەتلەپ: «پوچتەخانا
خادىملىرىنىڭ ھەممىسى خائىن، جاھانگىرلارنىڭ قۇيە-
رۇغى. كىممىكى ئۇلارغا يېقىنلاشسا، 6 بۇيۇك سىياسەتكە سا-
داقەتسىزلىكنى كورسەتمىدۇ» دىگەن. دەمەك شەنجاڭ شەھىرىي ھو-
كۇمرانلىق قىلغان 12 يىل جەريانىدا پوچتىخانا خادىملىرى
تۇققانلىرى بىلەنمۇ كورۈشالماي، ئوز - ئارا تونۇشايدىغان
بولۇپ قالغان. ئاددىلەر بىر - بىرىدىن ئۇركۈشۈپ، ئەرتەنمە
بولۇشنى بىلمەي قورقۇنۇچ ئىچىدە ئوتتى. بۇجەريانىدا تارتە-
قان روھى ئازاپ ئاز ئەمەس.

6 - شەنجاڭ شەھىرىي ھوكۇمرانلىق قىلغان 12 يىلدا ئەڭ چوڭ
جىنايەتى شۇ بولدىكى: ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈ-
چۈن، خىيالىغا كەلگەنچە «سۇيقەست توپىلاڭ قىلماقچى» دە-
گەن ھەرخىل ئەنزىلەرنى ياساپ چىقىپ، شەنجاڭدىكى ھەر
مىللەت خەلقىنى كەڭ كولەمدە قولغا ئېلىپ زىيانكەشلىك
يۇرگۈزدى. زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلار تەخمىنەن يۇز مىڭدىن
ئاشىدۇ. (ئەسىرگە چۇشكەن ھەربىلەرمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) شۇقا-
تاردا پوچتىخانا خادىملىرىدىن قولغا ئېلىنغان، ئولتۇرۇل-
گەنلەرمۇ جەمئى ئون كىشى. كەسپى ئىشلار بولۇم باشلىغى
شۇي گوخوا، جەنۇبى شەنجاڭ ئوپەتتىشى خۇاڭ گوگۇ، قەشقەرگو-
نا شەھەر 1 - دەرىجىلىك پوچتىخانا جۇيجاگى خېۋدن چىڭ،
قۇمۇل 2 - دەرىجىلىك پوچتىخانا جۇيجاگى لى جۈتاڭ قا-
تارلىق 4 كىشىنى قولغا ئېلىپ بىر مەزگىل قاماپ قويغان-
دىن كېيىن ئولتۇرىۋەتتى. يەنە ئىلى پوچتىخانا جۇيجاگى
فۇشىچۈن، تاربا غاتاي پوچتىخانىنىڭ مۇئاۋىنلىقى جۇيجاگى
يۇەنجىنلىن، ئاقسۇ پوچتىخانا جۇيجاگى خۇدىلياڭ، ئۇرۇ-

چى باش پوچتەخانا ئومۇمى ئىشلار بولۇم باشلىغى فاكسىنىڭ 4 كىشى ئىلگىر كېيىن قولغا ئېلىنىپ 3-4 يىلدىن 7-8 يىلغىچە تۇرمىدە قامالدى. 1944-يىلى شەرقىي غۇلاپ چۈشكەندىن كېيىن تۇرمىدىن بوشاپ چىقتى.

يەنە 1942 - يىلى خىزمەتكە كىرگەن ۋېيزۇڭجۇ ۋە لى بىڭ-جۇنلەرنىمۇ قولغا ئالدى. كېيىن ئاگلىشىمىزچە بۇ ئىككىسىنىڭ ئاتىسى ۋە ئۇرۇق-تۇققانلىرى شەرقىي ئىشلەپچىقىرىش «قوزغۇلاڭ كوتەرگۈچىلەر ئەنزىسى»دە ئاساسلىق ئادەملەر بولغىنى ئۈچۈن، شۇلارنىڭ سەۋەبىدىن بۇ ئىككى كىشى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان.

تەھرىر دىن

تارىخى ماتېرىياللار خىزمىتى توغرىسىدا، 1959-يىلى 4-ئايدا مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش 3-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئوتكۈزگەن 60 يىغىنىدىن يوقۇرى ئەزالارنىڭ چاي زىياپىتىدە قەدىرداندا جۇزۇڭلى مۇنداق دېگەن ئىدى:

«ۋۇشۇي يىلىدىن بۇيان جۇڭگو جەمئىيىتىدە ئەڭ چوڭ ئۆزگۈرۈشلەر بولغان دەۋر ھىسابلىنىدۇ. شۇ ۋاقىتتىن تارتىپ بىگى جۇڭگو قۇرۇلغانغا قەدەر بولغان ئارىلىقتىكى تارىخى ماتېرىياللارنى ھەر قايسى جەھەتلەردىن خاتىرلەپ ئېلىش كېرەك»، «كېيىنكىلەرگە كونا يىلتىزىنى بىلدۈرۈپ، تارىخ تەتقىق قىلىشتا پايدىلىنىش ماتېرىيالى سۇپىتىدە تەمىنلەش كېرەك».

جۇزۇڭلىنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن، مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشتە، تارىخى ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، تارىخى ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1965-يىلى 3-ئايدا جۇزۇڭلى يەنە: «تارىخى ماتېرىياللار توغرا يونۇلۇشكە ئىگە بولۇشى، راستچىل بولۇشى، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلىشى كېرەك» «ماتېرىياللارنى تارىخ تەتقىق قىلىشنىڭ تۈنجى ماتېرىيالى قىلىش كېرەك» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى.

جۇزۇڭلىنىڭ يولىيورىقى-بەزنىڭ تارىخى ماتېرىياللار

خەزمەتىنى قانات يايدۇرۇشمەزنىڭ فاكتىسى.
تارىخى ماتېرىياللاردىن ئىبارەت. بۇ خەزمەت، سىياسى كېڭەشنىڭ نىزامىمىسىگە كىرگۈزۈلۈپ، سىياسى كېڭەشنىڭ دائىمى خاراكتېرلىق كەسپى خەزمەتلىرىنىڭ بىرسى بولۇپ قالدى.

شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللار خەزمىتى جۇڭگولىنىڭ چاقىرىغى، مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشنىڭ تۇرتكىسى ئارقىسىدا 1961-يىلى باشلاندى. 1979-يىلى «شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللار توپلىمى»نى تەھرىرلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىگە كىرىشتۇق. بۇ كىتاپ تارقىتىلغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت تارىخ تەتقىقاتچىلىرى، ئەدەبىيات سەنئەت خادىملىرى ۋە نەزىرىيە خىزمىتى خادىملىرىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ۋە ئەھمىيەت بېرىشىگە سازاۋەر بولدى. لېكىن بۇ، ماتېرىيال بولغانلىقى ئۈچۈن، تارىخ تەتقىقاتچىلىرى پايدىلىنىشقا بولىدۇ. راستچىل بولسۇن ئۈچۈن ئېلان قىلىنغان ماقالىلاردىن، ئايرىملاردا ئوچۇق كورۇلگەن خاتالىقلارنى تۈزىتىپ قويغاندىن تاشقىرى، ئىمكان قەدەر ئاپتورنىڭ ئەسلى ئۇسلۇبى ساقلاپ قېلىندى. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، بەزى يولداشلار ئوقۇغاندىن كېيىن. قىيىن ئۇقۇشماسلىقلار پەيدا بولۇپ، بەزى سۇئالارنى قويۇشقا سەۋەپچى بولدۇق.

تارىخى ماتېرىياللارنىڭ نامىدىنلا مەزمونى چىقىپ تۇرىدۇ. يېزىلغىنى ماتېرىيال، ھەرگىز تارىخى يەكۈن ئەمەس. تارىخ ئىلمى بىر تۈرلۈك پەن بولۇپ، ماركسىزىم، لېنىنىزىم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنىڭ نۇقتىئى-نەزىرى ۋە ئۇسۇلىنى قوللا-

لۇتۇپ، تۇرغۇن مىقتارىدىكى ئىجابى ۋە سەلبى تارىخى ماتېرىياللارغا قارىتا، شاكىلىنى چىقىرىۋېتىپ مېغىزىنى ئېلىش، يالغىنىنى چىقىرىۋېتىپ راستىنى قالدۇرۇپ تەھلىل ۋە تەتقىقات يۈرگۈزۈپ ئوبىكتىپ تارىخى قانۇنىيەتنى ئاشكارىلاشتىن ئىبارەت.

بۇ مەنادىن كەيتقاندا تارىخى ماتېرىياللار تارىخ ئىلمىنىڭ ئاساسى، شۇنداقلا تارىخ تەتقىق قىلىشتىكى تۈنجى ماتېرىيال. تارىخ بولىدىكەن، مەلۇم بىر تارىخى ۋەقەلىك، مەلۇم تارىخى ئەرباپلارنى، ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدا بايان قىلىدۇ ياكى ئەسلەيدۇ، ئەلۋەتتە مۇھىمى: تارىخى پاكىتلار تەلەپ قىلىنىدۇ، ئوزىنىڭ بەۋاستە سەزگۈزەشتىلىرىنى يېزىش، ئارقىلىق تارىخنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى يەنىمۇ بېرىلىدۇ، شەخسلەرنە چەكلىمە بولمەنى ئۈچۈن، شۇنداقلا شۇ شەخسنىڭ ئاساس قىلغان نۇقتىسى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن قوشقاندا، مەلۇم بىر تارىخى ۋەقەگە قارىتا ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچە ۋە كوز قاراشلار پەيدا بولمىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. بۇ خىلدىكى ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچە ۋە كوز قاراشلار ئىجابى ۋە سەلبى جەھەتتىكى ماتېرىياللار، بەزىدە تارىخ تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ئوزۇقلىنىشى، يەنمۇ ئىلگىرلەپ چوڭقۇر تەتقىق قىلىشى، تەھلىل قىلىشى، ۋە ئىزدىنىشىگە يارەم بېرىدۇ.

شىنجاڭ كوپ مىللەتلىك رايون، چەتئەللىكلەرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن تارتىپ ئوممۇناك ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھوكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇلغانغا قەدەر 40 يىلغا يېقىن تارىخ ئوتتى. بۇ تارىخى دەۋرده تارىخى ئوزگۈرۈشلەر، كەس-

كىمن كورەشلەر چىگىش ۋە مۇرەككەپ بولدى. ھازىرغا قەدەر بۇ تارىخنى ياخشىراق تەتقىق قىلالمىدۇق. شۇنىڭدەك شىنجاڭنىڭ مەدەنىيىتى بىر قەدەر ئارقىدا قالغانلىقى، تۈرپەيلىدىن، يېزىپ قالدۇرۇلغان خاتىرىلەر بەك ئاز، يېقىنقى بىر قانچە يىللاردىن بۇيانمۇ ماتېرىيال توپلاشقا يېتەرلىك دىققەت قىلىنمىدى. شۇڭلاشقا شىنجاڭدا تارىخى ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ ئەھمىيىتى تېخىمۇ زور. بۇ خىزمەتكە قارىتا بىز «قۇتقۇزۇۋېلىش» مەۋقەسىدە تۇرۇپ، بىرىنچى قوللۇق، ئىككىنچى قوللۇق ھەتتا ئۈچىنچى قوللۇق ماتېرىياللارنى قۇتقۇزۇۋېلىپ، ھەر قايسى جەھەتلەردىن قېزىش ۋە كوپ تەرەپلىمىلىك توپلاشتىن ئىبارەت.

ئىلىم-پەندە چەكلەنگەن رايون بولمايدۇ، تارىخ ئىلمىدىمۇ چەكلەنگەن رايون بولماسلىقى كېرەك، تارىخى ماتېرىياللاردا تېخىمۇ بولماسلىقى كېرەك. تارىخى ماتېرىياللار ماقالىلىرى ئالدى بىلەن راستچىل-كونكرېت بولىشى لازىم. ھەر قانداق تارىخى ۋەقەلىك ۋە تارىخى كىشىلىرىنىڭ ئوز مەيلىچە كېچەيتىۋېتىش ۋە كىچىكلىتىۋېتىش توغرا ئەمەس. «شامالغا قاراپ تارىخنى ئوزگەرتىش» كە چوقۇم قارشى تۇرۇش كېرەك. كادىرلارنىڭ ئوزگۈرۈشى سەۋەبىدىن تارىخى ماتېرىياللارنىڭ بەزىلىرىنى يوقۇرىغا كۆتۈرۈۋېتىش بەزىلىرىنى قەستەن توۋەنلەشتۈرۈۋەتمەسلىك كېرەك. تارىختىن خەۋىرى بارلاردىن بولۇپمۇ ياشانغان كىشىلەردىن، مەركەزنىڭ تارىخى ماتېرىياللارنى توپلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، قىزغىنلىق بىلەن سەرگوزەشتىلىرىنى بايان قىلىشى، يۇرەكلىك يېزىشى،

ئىدىيەنى ئازات قىلىشى ۋە چەكلەنگەن رايونلارنى بۇزۇپ تاشلىشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

تەمىنلىگەن ماتېرىياللار راست، كونكرېت، ھەقىقى ئەملى بولسىلا كىپايە قىلىدۇ. تېمىغا چەكلىمە قويمايمىز. تارىخى ماتېرىياللىستىك كوز قاراش بويىچە ئوخشاش بولمىغان مەۋقەدە تۇرۇپ تارىخى ئەملىيەتنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى ئىنكاس قىلىش كېرەك.

كەسپى سەۋىيىمىزنىڭ چەكلىك بولغانلىقىدىن ماقالىلارنى تاللاش داۋامىدا كەمچىلىك خاتالىقلاردىن خالى بولالمىدۇق. كىتابخانلىرىمىزنىڭ تۈزىتىپ قويۇشىنى سورايمىز. تۇپلامدىكى ۋەقەلىكتە ئوخشاشماسلىق جايلىرى بولسا، خەۋەردار كىشىلەرنىڭ تۈزىتىش كىرگۈزۈشىنى ۋە تولۇقلاپ يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىشىنى سورايمىز.

新疆文史资料选辑（1）
中国人民政治协商会议新疆维
吾尔自治区委员会文史资料研
究委员会编
（维吾尔文）
新疆人民出版社出版
新疆新华书店发行
哈密地区印刷厂印刷
787×1092毫米32开本8$\frac{5}{8}$印张
1980年9月第一版1980年11月第一次印刷
印数：1—6000
书号：M11098·77 定价：042元
（内部发行）

Ghana

书号:M11098.77
定价：0.42元
（内部发行）